

የአባ ባሕርይ ድርሰቶች

አሮሞችን ከሚመለከቱ
ሌሎች ሰነዶች ጋራ

ጌታቸው ኃይሌ

ኮሌጅቪል (ሚኒሶታ) ፲፱፻፺፭ ዓ. ም.

የደራሲው መብት በሕግ የተጠበቀ ነው

**© 2002 by Getatchew Haile, Avon, Minnesota
All Rights Reserved**

Yeabba Bahriy Dirsetoch

ISBN: 0-9706663-1-4

Library of Congress Control Number: 2002094114

የመጽሐፉንና የሽፋኑን መልክ እንዲሁም መጠቀሙንና የኢትዮጵያን ካርታ
ያዘጋጀው፡ አምነ አስፋው

የፊት ሽፋን፡ አባ ባሕርይ አገራቸው ጋሞ ሲጠፋና ቤተ ክርስቲያናቸው ሲቃጠል
ከመጽሐፎቻቸው የቻሉትን ተሸክመው ወደ ሰሜን መሰደዳቸውን ያሳያል።

**ይህን መጽሐፍ ለመግዛት
ከታች ባለው አድራሻ መጠየቅ ይቻላል።**

Inquiries can be sent to:

**Yeabba Bahriy Dirsetoch
P.O. Box 113
Avon, MN 56310, USA**

አያት ለመሆን ለበቃሁበት ዕለት ለነሐሴ ፰ ቀን ፲፱፻፺፬ ዓ. ም.

ጽጌ

ምንተኑ አወሰደክ በእንተ ኩሉ ሊተ ዘገበርክ?
ወመኑ የሐምደክ እመ ይእዜ ትስዕሮ ለገብርክ?
በሰላም እግዚአ በከመ አዘዘክ።
እስመ አዕይንትዮ ርእያ።
እንዘ ይመልእ ኅላቋ ኅሩትክ በሊያ።

ጽጌ

Yeabba Bahriy Dirsetoch oromochin kemmimmelekketu leloch sene-doch gara or *The Works of Abba Bahriy with Other Documents concerning the Oromo*, is primarily a new edition and translation into Amharic and English of the work *Zenahu le-Galla*, a Ge`ez study of Oromo society and Oromo migration into central Ethiopia in the sixteenth century. The author of the text, the monk Abba Bahriy, was an eyewitness to this migration and himself fled his homeland of Gamo when the Galla/Oromo overran and destroyed it. As such, Abba Bahriy's text is an important firsthand account of the social structure of the pastoralist Oromo and the impact of their migration on the existing agrarian communities of central Ethiopia.

To help clarify the original text, the book contains a chapter of selected quotations culled from primary Ge`ez historical sources that expound upon or are otherwise relevant to the sixteenth century migration. Each quotation is accompanied by its Amharic translation.

The book also contains a chapter about the author and his other works.

Yeabba Bahriy Dirsetoch ... concludes with a bibliography and an index.

ማውጫ

ቀዳሚ ቃል (ከፕሮፌሰር ታደሰ ታምራት)	7
መቅደም	9
መግቢያ	13
ምዕራፍ ፩ - አባ ባሕርይና ድርሰቶቻቸው	33
(1) መዝሙረ ክርስቶስ	34
(2) “አጭሩ መዝሙረ ክርስቶስ”	47
(3) መልክዐ ገብርኤል	49
(4) ሰላም ቅዱሳን	49
ምዕራፍ ፪ - ዜናሁ ለጋላ	53
መግቢያ	55
ግዕዙ	63
በአማርኛ	75
ምዕራፍ ፫ - ጋላ/አሮሞ	95
(1) ጋላ ወይስ አሮሞ	97
(2) የጋላ ትርጉም	97
(3) የአሮሞ አንድነት	98
(4) አሮሞዎች ከሌሎች ይለያሉ?	99
(5) “ጋላ” ስድብ ነው?	102
(6) የጋላ/የአሮሞ ዜና ለምን ተጻፈ?	103
(7) የአሮሞ ታሪክ ከምንጩ	108
(ሀ) መንግሥትና ሕዝብ	109
(ለ) የአሮሞዎች “ሰብአ ትካትነት”	118
(8) የመንግሥት አቅምና አሮሞዎች	123
(9) አሮሞዎችን የማስፈር ፖሊሲ	138
(10) በአንድ ሀገር ሶስት መንግሥት	155

ምዕራፍ ፬ - ትንሣኤ መንግሥት 161

አባሪ ፩ - Appendix I - ከአለቃ ታዩ ትልቁ መጽሐፍ የተቀዳ 171

 17. ስለ ነገደ ጋላ 171

 ጋሎች በሴት ቅናትና መጋደል ይቅር ብለው ሕግ
 የሰሩበት ምክንያት 178

 ስለ ጋላ ትውልድ 182

 የወሎ እስልምና እውነተኛው ታሪክ እንዲህ ነው 186

 ስለ ጋላ ተጨማሪ ያፍ ታሪክ 188

 አንዱ ታሪክ 188

 ሌላው ታሪክ 190

 የጋላ ሥራትና ሕግ 191

 በጋላ ሕግ የደም ሥራት 193

 18. ስለ ነገደ እናርያ 193

አባሪ ፪ - Appendix II

 Ethnography of the Galla (*ዜናሁ ለጋላ*) By Abba Bahriy 195

አባሪ ፫ - Appendix III

 Concerning the Galla by Aleqa Tayye 215

ዋቢ መጻሕፍት 243

መጠቀሚያ 251

ሥዕሎች

 ደራሲውና ሊያ 3

 ከመዘመረ ክርስቶስ (BL Or. 534, f. 13a.) 12

 የኢትዮጵያ ካርታ 14

 አንቶኒዮ ሴኪ 34

 ክቡር አቶ ይልማ ደሬሳ 54

 ኢግናዚዮ ጉይዲ 62

 ከዜናሁ ለጋላ (BL Or. 534, f. 1a.) 94

 አይኬ ሃበርላንድ 96

 ከዜናሁ ለጋላ (Aeth. 4, f. 1b.) 160

 አቶ ዓፅመ ጊዮርጊስ (ዓፅሜ/ዓጥሜ) 162

 አለቃ ታዩ 170

 ቻርልስ ቤኪንግሃም 194

 ፕሮፌሰር ባይሩ ተፍላ 214

 ከሰላመ ቅዱሳን (BL Or. 534, f. 168b.) 242

 ከመዘመረ ክርስቶስ (BL Or. 534, f. 137a.) 250

ቀዳሚ ቃል

ከፕሮፌሰር ታደሰ ታምራት

ፕሮፌሰር ጌታቸው ኃይሌ፣ በዚህ ባሜሪካ አገር፣ በሚኒሶታ “ሱቴት” ውስጥ በምትገኘው የኮሌጅቪል ከተማ ያለው “የቅዱስ ዮሐንስ ዩኒቨርሲቲ” ያሰባሰባቸውን፣ በብዙ ሺህ የሚቆጠሩትን የጥንት ኢትዮጵያ የብራና መጻሕፍት ማይክሮፊልሞች፣ እነሆ ከሃያ አምስት ዓመታት ለበለጠ ጊዜ በማጥናትና በማመሰከር ቀጥራቸው በዛ ያለ፣ ለሀገራችን የሃይማኖት፣ የቋንቋ፣ የሥነ ጽሑፍ፣ የታሪክና የባህል ጥናት ከፍተኛ አብነት ያላቸውን ድርሰቶች በመጻሕፍትና በመጣጥፎች መልክ ሊያቀርብ የቻለ ባለሙያ ነው። አሁን ደግሞ ይህንን “የአባ ባሕርይ ድርሰቶች፣ ኦሮሞችን ከሚመለከቱ ሌሎች ሰነዶች ጋር” የተባለውን ጥናቱን በጥንቃቄ አዘጋጅቶ አቅርቦልናል።

አባ ባሕርይን እስካሁን ብዙዎቻችን የምናውቃቸው፣ በዘመናቸው ከደቡብ ወደ ማህል ኢትዮጵያ በብዛት ተንቀሳቅሰው መስፈር ስለጀመሩት የኦሮሞ ሕዝብ፣ በግዕዝ ቋንቋ በጻፉት መጽሐፋቸው ብቻ ነበር። አሁን ፕሮፌሰር ጌታቸው ባዘጋጀው በዚህ ጽሑፍ ውስጥ ግን፣ ሌሎች አራት የተከበሩ መጻሕፍትም የደረሱ፣ በዘመኑ የትምህርት መስክ እጅግ በጣም የተራቀቁና የበሰሉ ደራሲም እንደነበሩ ከነማስረጃው አጣርቶ ይነግረናል።

አባ ባሕርይ በጊዜያቸው ከነበሩት የግዕዝ ደራሲያን ሁሉ በጣም የተለዩ እንደነበሩ ግልጽ ሆኖ ይታያል። እስካሁን ባሉን መረጃዎች መሠረት ሌሎቹ የዘመኑ ደራሲያን ያቆዩልን ጽሑፎች በብዛት የሚያተኩሩት በሃይማኖት መጻሕፍት ትርጉምና ትንታኔ፣ በጸሎት፣ በመዝሙሮችና በቅኔዎች ላይ ነበር። እሳቸው ግን በተጨማሪ፣ በዚህ ስለ ኦሮሞ ሕዝብ ባዘጋጁት ጥናት፣ በዘመኑ በጣም አሳሳቢ የነበሩ የሕዝብ ሰፈራ፣ የሰላም፣ የጦርነት፣ የማኅበራዊ፣ የወታደራዊና የፖለቲካዊ ድርጅት ጉዳዮችንም እየተመራመሩና ካገር ሽማግሌዎች መረጃ እያሰባሰቡ መዝገበው ሊያቆዩልን ችለዋል።

ይህ የፕሮፌሰር ጌታቸው መጽሐፍ ለአንባብያን አንድ አዲስ ፈለግ መቀየሱ ጎልቶ ይታያል። ስለኦሮሞዎች ሲጽፍ የአባ ባሕርይን ጥናት ለብቻው ነጥሎ ሳይሆን፣ ከአፄ ገላውዴዎስ ጀምሮ እስከ 20ኛው ምዕተ ዓመት መጀመሪያ ድረስ የነበሩት ነገሥታት ዜና መዋዕል፣ ጸሐፊዎችም የኦሮሞ ሕዝብን በሚመለከት የደረሱትን ሁሉ ከየስፍራቸው አሰባስቦ

እያዋህደ ነው ያቀረባቸው። ከነዚህም መካከል፥ የአፄ ሱስንዮስ (1600-1625) ዜና መዋዕል ደራሲና የንጉሠ ዮቅርብ ባለሟል የነበሩት አሮሞው ሊቅ፥ አሳዥ ተክለ ሥላሴ ጢኖም ይገኙበታል። ከነዚህም በተጨማሪ፥ በ19ኛው ምዕተ ዓመት መጨረሻና በ20ኛው መጀመሪያ ላይ የነበሩት አቶ ዓፅሜና አለቃ ታዩ በጊዜአቸው ከነበሩ ያገር ሽማግሌዎች ያሰባሰቧቸውም ተካተዋል። የአቶ ዓፅሜ ቀደም ብሎ ስለታተመ፥ ከኢትዮጵያ ጠፍቶ የነበረውን የአለቃ ታዩን መጽሐፍ ከኢየሩሳሌም አግኝቶ ስለ አሮሞ ሕዝብ እሳቸው ያዘጋጁትንም በዝርዝር አቅርቦታል። ሌላውም የታወቁት አሮሞ የታሪክ ጸሐፊና ሠዓሊ፥ የጎጃሙ ሊቅ አለቃ ተክለ ኢየሱስ/ዋቅጅራ ይጠቀሳሉ።

ስለ አሮሞ ሕዝብ ያሉን የቀድሞ ሰነዶች ሁሉ አንድ ተመሳሳይ ጠባይ አላቸው። የተጻፉት በጦርነትና በትግል ጊዜ ስለነበረ፥ ብዙ የቁጣና የዘለፋ ቃላት ይበዙባቸዋል። አቶ ዓፅሜና አለቃ ታዩ ግን በዘመናቸው ይህንን መንፈስ እጅግ በጣም ለማሻሻልና የአሮሞዎችን አጠቃላይ ባህልና ማንነት በበለጠ አክብሮት ይዞ ለመረዳት ከፍተኛ ጥረት ያደርጉ እንደነበር ከድርሰቶቻቸው ማየት እንችላለን። ይህን ተገቢ እርምጃ ጌታቸው በዚህ መጽሐፍ የበለጠ አዳብሮታል ማለት ይቻላል። እንዲያውም እሱ ተወልዶ የልጅነት ዘመኑን ያሳለፈው፥ በሸንኮራ ወረዳ ከደጎምሲሳ እስከ ቱሉ ፈራና እስከ ሉሜ ድረስ ባሉት የወላጆቹና የዘመድ አዝማድ መኖሪያ አካባቢዎች ውስጥ እየተመላለሰ፥ ከቤት ከጎረቤት ልጆች ጋራ በአሮምኛ እየተነጋገረና እየተጫወተ ስለሆነ፥ ቋንቋውንና ባህሉን በቅርብ ያውቀዋል፤ ያከብረውማል።

በዚህ መጽሐፍ ውስጥ የቀረቡልን ሰነዶች የሚያሳዩን አጠቃላይ ሥዕል፥ ባለፉት 500 ዓመታት ውስጥ የአሮሞ ሕዝብ፥ በየሰፈረባቸው አካባቢዎች ሁሉ፥ ከሌሎቹ የኢትዮጵያ ሕዝቦች ጋራ በባህል፥ በቋንቋ፥ በሃይማኖትና በትውልድ እየተዋህደ የመጣ መሆኑን ነው። ይልቁንም፥ የሀገርንና የመንግሥትን ህልውና ጠብቆና አጠናክሮ በማቆየቱ አንጻር፥ ከተራ ገበሬ፥ ነጋዴ፥ ወታደርና ያካባቢ ጎበዝ አለቃ ጀምሮ እስከ ባለ ሙሉ ሥልጣን የመንግሥት የበላይ ጠባቂነት ደረጃ እየደረሰ፥ በባሌቤትነት ከፍተኛ አስተዋፅኦ ያስመዘገበ መሆኑን ሰነዶቹ ሁሉ ይመሰክራሉ።

ታደሰ ታምራት

መቅደም

በጽሑፍ የቆየልንን የባህልና የታሪክ ቅርስ በአማርኛ ለዛሬው ትውልድ ለማሳወቅ ባለኝ ምኞትና እቅድ መሠረት እነሆ ይህንን ሁለተኛውን መጽሐፍ አቀርባለሁ። አንደኛው መጽሐፍ ባሕረ ሐሳብ የዘመን ቁጠራ ቅርሳችን ከታሪክ ማስታወሻ ጋራ በሚል ርእስ በ፲፱፻፺፮ ዓ. ም. ታትሟል። አምላክ ፈቃዱ እስከ ሆነ ድረስ ጥሪቱ ይቀጥላል።

ከታሪክ ጥሩ ጥሩውን እየመረጡ ሊመኩበት ቢገባም ብቻውን ራት አይሆንም፤ የራስንም ፋንታና ግዴታ አይተካም። እንዲያውም እየኩራንበት በዚያው እንድናበቃ ሊያደርገን፤ በዘዴ ካልያዝነውም ከጎረቤቶቻችን ጋራ ሊያቃቅረን ይችላል። በዚያው መጠን መጥፎ መጥፎውን እየመረጡ ቢወቅሱበት የሚወቀሱት ታሪክ አበላሾች ናቸው እንጂ ወራሾቻቸው አይደሉም። የታሪክ ትልቁ ደግነት እዚህ ላይ ነው፤ የሚወረሰው ጸጋው ሲሆን ጸጋ ቢሱ ወራሽ የለውም፤ ከአድራጊው ሰው ስም ጋራ ብቻ ሲነሣ ይኖራል።

እንደ ኢትዮጵያውያን ያለ ወጣ ገባ ታሪክ ያለው ከባድ ሕዝብ የሀገሩን ታሪክ የሚማረው፤ ታሪክ ራሱን ልድገም ሲል የሚስማማ ከሆነ ለማበረታታት፤ የማይስማማ ከሆነ ለመግታት ነው። የአባ ባሕርይን ጥናትና የዘመኑን ታሪክ ያቀረብኩት በዚህ መንፈስ እንድንረዳውና እንድንጠቀምበት በማመን ነው።

ጸጋ

አንዳንድ መጻሕፍት ደራሲዎቻቸው ብቻ ሳይሆኑ ረቂቃቸውም ታሪክ ሲኖራቸው አያለሁ። የኔው ግን የሚኖረው አልመሰለኝም ነበር፤ አጭርም ቢሆን አለው።

የ“ዜናሁ ለጋላ”ን ግዕዝ ወደአማርኛ የተረጎምኩት የአሜሪካኖች ዕለተ አኩቴትን (Thanksgiving Day) ከልጆቼ ጋር ለማክበር ወደ ኒው ዮርክ ለመሄድ አይሮፕላን ላይ በነበርኩበት ጊዜ ነበር። ከባድ በኋላ ከመለያየታችን በፊት ምሳ-መሰል የረፋድ ቍርስ አብረን ልንበላና ልንሰነባበት ከአንድ ምግብ ቤት ተቃጠርን። ሁሉም ከያለበት ተሰባስቦ

ቍርሱ እስኪቀርብ ጥቂት እንደተጫወትን፤ አንዳች ነገር ለማውጣት ቦርሳዩን ብፊልግ ካጠገቤ አጣሁት። ያጣሁት ለካ የትርጉሙን ረቂቅና ዕለት በዕለት ስለሚያስፈልጉ በኪስ የሚያዙ ሰነዶችን (ጥሬ ገንዘብ፣ የቼክ ደብተር፣ ክሬዲት ካርዶች፣ የመታወቂያ ወረቀት፣ አረንጓዴ ካርድ) በሞላ እንደያዘ ከታክሲው ውስጥ ረስቼው ነው።

የደስታው መንፈሳችን ተሸበረ፤ ታክሲውን ለመፈለግ ምንም ምልክትና ማስረጃ ስለሌለን የመጣውን ከመቀበል በቀር ሌላ ዕድል አልነበረኝም። የጠፋውን ሁሉ ለመተካት ቢቻልም ሂደቱ ቀላል አይደለም። ይልቁንም ኒው ዮርክ መስከረም መባቻ ላይ ከደረሰሁት አደጋ ወዲህ “የመታወቂያ ወረቀቱ ጠፋብኝ” ብሎ ለፖሊስ የሚያመለክቱባት ከተማ አይደለችም። የጻፍኩትንም እንደገና መጻፍ ስለማልወድ፣ ብዙ ጊዜ ከቆየና ከተረሳሳ በኋላ ካልሆነ የዜናሁ ለጋሳ ጥናቴን እንደማልቀጥልበት ወዲያው ታየኝ። ያም ሆኖ ልጆቹ ከኔ ይበልጥ ስለተበሳጩ ተጽናኚ መሆኔ ቀርቶ ሌሎቹን አጽናኝ ሆንኩ።

ሳስበው ቦርሳውን ሊወስደው የሚችል ከኔ ቀጥሎ የተሳፈረው የመጀመሪያው ሰው መሆን አለበት፤ ታክሲ ነጂውማ ተሳፋሪ ከሚቀመጥበት ቦታ ምን ሊያደርግ ይሄዳል? ያ ሰው የሰው ዕቃ ካላንጓው ለታክስ ነጂው ይሰጠዋል። ታክሲ ነጂው ያለሁበትን ቦታ ስለሚያውቅ የሰው ዕቃ ካላንጓው ካለሁበት ቦታ ድረስ አምጥቶ ይሰጠኛል። ከማተባቸው በቀር ምንም ተስፋ የሚሰጠኝ ነገር አልነበረም።

ከግማሽ ሰዓት በኋላ ቍርስ መቅረብ ሲጀምር ታክሲ ነጂው ቦርሳዬን ይዞልኝ መጣ።

ጆርጅ

መጽሐፉን በመቀምር የጻፈችልኝ ባለቤቴ ምሥራቅ አማረ ናት። እኅታችን ወይዘሮ ማርታ አማረ የፊደል ግድፈት እንዳለበት ለማረም ረቂቁን ስላነበበችልኝ፣ የሥራ ጓደኛዬ ዶክተር ዴቦራ ሽፐርድ (Deborah J. Shepherd) በዚህ መጽሐፍ ውስጥ ካሉት ሥዕሎች አብዛኞቹን ለኅትመት ስላዘጋጀችልኝ ሁሉንም አመሰግናለሁ።

ፕሮፌሰር ሀብተ ጊዮርጊስ ቸርነት የአማርኛውን ዶክተር እስቲፍን ሄይዝ (Stephen Hayes) የእንግሊዝኛውን ረቂቅ አንብበው የሰጡኝን ሐሳቦች በምስጋና ተቀብዮ ጥናቴን የተቻለውን ያህል አሻሽየባቸዋለሁ።

አቶ አምነ አስፋው መጽሐፉን ለመጻፍ ካሰብኩበት ቀን ጀምሮ ወደ ማተሚያ ቤት እስኪሄድ ድረስ አብሮኝ ነበረ። በመቀምር የተጻፈውን እንዲያርምልኝና ለመጽሐፉ ይኸንን መልክ እንዲሰጠው ረቂቁን ካስረኩብኩት በኋላ ያደረግኋቸውን ብዙ ለውጦች በስልክና በኢሜል እየተቀበለ ሲያስገባቸው የሚታየው ድካሙና የኔ አሰልችነት ሳይሆን የመጽሐፉ መሻሻል ነበረ። አምነ ብዙ ግልጽ ያልሆኑ ዐረፍተ ነገሮችን

እያገኘ አስለውጦኛል። በዚያ ላይ አባ ባሕርይን በመሰለው የሚላቸው፣ ገጽ 14 ላይ ያለውን ካርታ የነደፈው፣ ማውጫውን ያዘጋጀው፣ ለመጽሐፉ መጠቀም ያወጣለት አምነ ነው፤ ከልብ አመሰግነዋለሁ።

የዚህን መጽሐፍ ረቂቁን እንደጨረስኩ ከፕሮፌሰር ታደሰ ታምራት ጋራ ድንገት መገናኘታችንንም የመጽሐፉ ሌላው ታሪክ አድርጌ እቁጥረዋለሁ። ፕሮፌሰር ታደሰ ረቂቁን አንብቦ የሰጠኝን የማሻሻያ ሐሳቦች ሳጠናቸው ረቂቁን ሲመረምር መሥመር እንኳን እንዳልዘለለ አሳይተውኛል። ሐሳቦቹን ሁሉንም ከፍ ካለ ምስጋና ጋራ ተቀብሎ በቀጥታ በመቅዳትም ሆነ ከራሴ ሐሳብ ጋራ በማስታረቅ ሲያስቆጩን ሊኖሩ የሚችሉ ስሕተቶችን በጊዜው አርማባቸዋለሁ። የቀረ ወይም የሳትሁት ነገር ቢኖር ተጠያቂው እኔ ነኝ። ታደሰን የሚያህል የኢትዮጵያ ታሪክ ባለሞያ ይህ ጥናት እንዲታተም መመኘቱ ጥናቱ ወገን እንደሚጠቅም ያለኝን እምነት አጠንክሮልኛል።

መጽሐፉን ሳዘጋጅ ንብረትነታቸው የብዙ ቤተ መጻሕፍት በሆኑ ሰነዶች ተጠቅሟል። ባለንብረቶቹ፣ በተለይም የብሪቲሽ ላይብራሪ፣ የቪየና ቤተ መጻሕፍት፣ የዴር ሥልጣን ቤተ መጻሕፍት፣ የቅዱስ ዮሐንስ ዩኒቨርሲቲ (ኮሌጅቪል) ቤተ መጻሕፍት በቀጥታም ሆነ በተዘዋዋሪ ስለፈቀዱልኝ፣ አስተዳዳሪዎቻቸውም ስለተባበሩኝ ከፍ ያለ ምስጋና አቀርባለሁ። ከታተሙ ምንጮች ውስጥ በተለይ ከCSCO መጻሕፍት ብዙ አንቀጾች እያመሰገንኩ ጠቅሻለሁ።

ማስታወሻ:

1. በዚህ መጽሐፍ ውስጥ ያሉት የዘመን ቀጥሮች ዓመተ ምሕረት (ዓ. ም.) ናቸው፤ አንዳንድ ጊዜ በዓመተ እግዚእ (ዓ. እ.) መጠቀም ግድ ሲሆንብኝ እነዚያን በ “ዓ. እ.” አመልክቻቸዋለሁ።
2. ምንጮችን ለማስረጃነት በኅዳኝ ላይ ስጠቅሳቸው መጀመሪያቸውንና ገጾቹን እንጂ ሙሉ አርእስታቸውን አልጽፍም። ሙሉ አርእስታቸውን ለማወቅ የሚፈልግ በየደራሲዎቻቸው ስም ተዘርዝረው ገጽ 243-249 ላይ በ“ዋቢ መጻሕፍት” ስር ያገኛቸዋል።

ጌታቸው ኃይሌ

መግቢያ

አሐተ ሰአልክዎ ለእግዚአብሔር ወኪያላ አንሥሥ፤

ከመ ይሰማዕ ሐዘና ውብካያ፤
ለሀገራችን ኢትዮጵያ።

እግዚአብሔርን አንድ ነገር ጠይቄዋለ፤ እሷንም እፈልጋለሁ፤
—— ቅዱስ ዳዊት

የሀገራችንን የኢትዮጵያን
ሐዘኗንና ለቅሶዋን እንዲሰማ።
—— አባ ጊዮርጊስ ዘጋሰጫ

በዚህ መጠነኛ ድርሰት አማካይነት ላንባቢዎች ላቀርብ የምፈልገው፡ ሁለት ነገር ነው -- አንደኛውና ዋናው በዓሥራ ስድስተኛው ምእት ዓመት አባ ባሕርይ ስለአደሞዎች የደረሱትን **ዜናሁ ለጋላን** ሲሆን፡ ሁለተኛው የደረሱውን ማንነት ሊነግሩን ስለሚችሉት ስለሌሎቹ ድርሰቶቻቸው ያዘጋጀሁትን መግለጫ ነው። ወደ ዋናው ርዕስ ነገራ ከመሄዴ በፊት ስለ አባ ባሕርይ ለዛሬው ያዘጋጀሁትን አስቀድማለሁ።

የ**ዜናሁ ለጋላ** ርዕስ ነገር “ጋላ” ይባሉ የነበሩት አደሞዎች ስለሆነ የድርሰቱ ትኩረት ርዕስ ነገሩን (የአደሞዎችን ዜና) በሚያጉሉ የግዕዝ መምህራን ዘገባዎች ላይ ይሆናል። እንግዲህ የአባ ባሕርይ **ዜናሁ ለጋላ** ለዛሬው ድርሰቱ አስኳልና ዋናው ክፍል ከመሆኑም በላይ የደረሱውን ሌሎች ድርሰቶችና አደሞዎች ማእከላዊ ኢትዮጵያን እንዴት እንደወረሱ የሚናገሩ ሀገራዊ ምንጮችን ለማስተዋወቅም ምክንያት ሊሆን ነው።

ስለ አደሞዎች ወይም ስለ “ቤተ ጋላ” ለመጻፍ የበቃሁት ሳላስበው ነው። አሁንም ቢሆን የምጽፈው ለሕዝብና ለወጣት የታሪክ ተማሪዎች የሀገር ውስጥ ሰነዶችን ለማቅረብ እንጂ እንደ ሌሎቹ አንትሮፖሎጂስቶች (ለምሳሌ እንደ ሴኪ እና እንደ ቸሩሊ፣ እንደ ሃበርላንድና እንደ ብራውኬምፕር) ያደረግሁት “የመስክ ጥናት” በጄ የለም፤ ቢኖር “የመጻሕፍት የመስክ ጥናት” ነው። የሆነውም እንዲህ ነው፤ በዘመኑ ፖለቲካ ምክንያት ስለ አደሞዎች አንዳች ውይይት በተነሣ ቍጥር የአባ ባሕርይን **ዜናሁ ለጋላ** በግዕዙም ሆነ ወይም የምዕራባውያን ሊቃውንት በተረገሙባቸው ቋንቋዎች ባነበቡና ባላነበቡ ኢትዮጵያውያን መካከል የአስተያየት ልዩነት አይ ነበር። ባነበቡትም መካከል ቢሆን ድርሰቱን ሁሉም እንደፈለገው እንዲሆንለት እያደረገ ያየዋል።

ውይይቱ በጥቅምት 27 ቀን 1994 (November 6, 2001) ፕሮፌሰር ዓለሜ እሸቴ ለEEDN ያቀረበውን ጽሑፍ ምክንያት በማድረግ ተፋፍሞ ነበር። በዚያን ጊዜ ብዙ ኢትዮጵያውያን የ**ዜናሁ ለጋላ** ያማርኛ ትርጉም እንዳለኝ ሲጠይቁኝ ክቡር ብላታ መርስዔ ኀዘን ወልደ ቂርቆስ የተረገሙት ቢኖርም¹፣ ፕሮፌሰር ዓለሜ እሸቴም ሰዎች (“መተክ”) ሰዎች

1. EMMML 3749, Getatchew Haile, *A Catalogue of Ethiopian Manuscripts*, Vol. IX (1987), p. 127. ረቂቁን ለማግኘት የሚከፈለው ገንዘብ ከሰነዶቹ ብዛት ጋር ሲተያይ ብዙ ነው። መጽሐፉን በምዕራፍ ፪ ላቀረብኩት **ዜናሁ ለጋላ** “መግቢያ” ውስጥ የሚያስፈልገውን ያህል ተችቻለሁ።

የተረገሙለትን ለሕዝብ እንዳሰራጨ ቢነግረንም፤ እስካሁን ያየኋቸው ትርጉሞች ሁሉ ስላላረኩኝ እኔው እራሴ በመሰለኝ ተርጉሜ ልልክላቸው ወሰንኩ። ስተረገሙው ባነበቡት መካከል ያለው ሰፊ የመረዳት ልዩነት ዋናው ምክንያት ዜናሁ ለጋላን ከኢትዮጵያ ታሪክ ተገንጥሎ ብቻውን ስላገኙትና ራሱን የቻለ ሙሉ ታሪክ አድርገው ስላዩት እንደሆነ ገመትኩ፤ ስለዚህ ትርጉሜ ታሪካዊ ማብራሪያ እንደሚያስፈልገው ተሰማኝ።

ማብራሪያውን ለማዘጋጀት ዜናሁ ለጋላ የተጻፈበትንና የተከታዩን ዘመን ታሪክ ነክ የሀገር ውስጥ ምንጮችን፤ በተለያዩ የነገሥታቱን ታሪክና ዜና መዋዕሎቹን (chronicles)፤ እንደገና ማንበብና መጥቀስ አስፈለገኝ። አሮሞዎች ከዓሥራ ስድስተኛው ምእት ዓመት ጀምሮ ማህል ኢትዮጵያን ሲይዙ ስለተፈጸመው ተጋድሎ ለምሳሌ የሚሆኑ ጥሬ ምንጮች ስጠቅስ የራሴን አስተያየቶች መስጠቴ አልቀረም። ሆኖም አስተያየቶቼ ሁሉም እነዚህን ያነበብኳቸውን ምንጮች የተመረከቡት ዝብቶች ናቸው። በማህላቸው ድጋፍ የሌላቸው የአድልዎ አስተያየት የጨመርኩባቸው አይመስለኝም። ስላለፈ ውስጣዊ ሀገራዊ ታሪክ ስጽፍ የሀገራቱን ነፃነት፣ የሕዝቡን አንድነትና ደኅንነት የሚነካ ድርጊት ካልሆነ በቀር በአድልዎ ምክንያት ለየትኛውም ድርጊት ፈጻሚዎች ነቀፌታም አድናቆትም አይሰማኝም። ምንጮቹ የሚተርኩት በተለየ በመንግሥት ሠራዊትና በአሮሞዎች መካከል በተካሄደው ግጭት ላይ በሚሆንበት ጊዜ፣ ያንን ሳቀርብ ሁለት ዘራፊ አያቶቼ ሌላ ያፈራውን ሲዘርፉ ቢጣሉ ለተዘራፊው (በተለይም ለገበሬውና ለነጋዴው) ከማዘንና ለሚጠፋው የታሪክና የኪነ ጥበብ ቅርስ ከመቆጨት አልፎ ለማን ያደሏል!

ለገለልተኝነቴ በቂ ምክንያት አለኝ፤ ልጆች እናትና አባት ሲጣሉባቸው እንደማይታዩ የሚጠሉትና ከአእምሯቸው እስከመቸም የማይፋቅ አሳዛኝ ነገር የለም። የዛሬዎቹ ኢትዮጵያውያን በነገድ ሲጣሉ ሳይ፡ “የአሮሞዎቹና የሌሎቹ ነገዶች ልጆች ነን እኮ” ስል ለሕዝቡ አንድነት ባለኝ ምኞት “ሰላምን ለመሥራት” ብቻ ሳይሆን ምንጮቹን ሳነብ ያገኘሁትንና ፈላስፋው ዘርአ ያዕቆብ “ያልተሟላ ራስን ማሟላት”² የሚለው በራሴና በብዙዎች በማውቃቸው ላይ ሲደርስ በዓይኔ ያየሁትን ለመመስከር ነው።

2. Enno Littmann, *Philosophi Abessini*, CSCO, script, arth., textus series prima t. 31, Paris 1904, reprint, Vol. 18, t. 1, Louvain (1962), p. 16: “እምተክህሎ ለእግዚአብሔር ይፍጥረን ፍጹማነ ወይረስየነ ብፁዓነ ዲበ ምድር። ወባሕቱ ኢፈቀደ ይፍጥረነ ከማሁ፤ ወፈጠረነ ድልዋነ ለተፈጽሞትነ” (“እግዚአብሔር የተሟላን አድርጎ ሊፈጥረንና በምድርም ላይ ብፁዓነ ሊያደርገን ይቻለው ነበረ። ግን እንዲህ አድርጎ ሊፈጥረን አልፈለገም፤ ለመሟላት ዝግጁዎች አድርጎ ፈጠረን እንጂ።”)

ረጅሙን ታሪክ ይህን አጭር ድርሰትና የምስጢቶችን ምንጮች ስናነብ እንደርስበታለን፡ “ያልተሟላ ራስን ማሟላት” ስለሚባለው ፍልስፍና ግን በራሴ በመጀመር ጥቂት መሥመሮች ላስቀድም። ፈጣሪ በጅምር የተወኘን ዕድል አግኝቼ በእድገት ዘመኔ ያሟሉልኝ የሀገራችን ትምህርትና የአካባቢዬ ባህል ናቸው። ይህ አጋጣሚ ዕድል የማሟያዬ መሣሪያ ለሆኑት ለመጻሕፍቱ፣ ለሥዕሎቹ፣ ለጸሎት ቦታዎቹ፣ ለቅዱሳት እቃዎቹ እና ለጠቅላላ ባህላዊ ቅርሶቻችን ያልተቆጠበ ፍቅር አሳድሮብኛል። ከነሱ ውስጥ መጥፎዎቹ በቤተ መዘክር፣ ጥሩዎቹ በቤተ መዘክርና በቤተ ትምህርት ከትውልድ ወደ ትውልድ በክብር እንዲተላለፉ እንጂ የትኞቹም ክፉ ነገር እንዲደርስባቸው አልፈልግም። አሁን ካለንበት ለመድረስ ምን ዓይነት ረጅም ጉዞ እንደተጓዘን የሚነግሩን እነዚህ ቅርሶች ስለሆኑ፣ ጥፋታቸው ክስረታችን ነው። አንድ መጽሐፍ ተበላሽ ሲሉኝ የሚታየኝ ሀገራዊው ክስረት ብቻ ሳይሆን የስምዖንን ግብረ ሕማማት የቀዳውና እንደሱ ያሉት ጸሐፊዎችና ሠዓሊዎች ድካም ከንቱ ሆኖ መቅረት ጭምር ነው።

ስምዖን ከግራኝ አመፅና ወረራ በፊት የነበረ የሀገረ ማርያም ገዥ እና ቤተ ክርስቲያኗን ያደሰ ባለጸጋ ነበረ። ግዛቱን የግራኝ ወራሪ ሠራዊት አቃጠለበት፤ እሱንም አባቱን ዓቃቤ ሰዓት ነገደ ኢየሱስንና ወንድሙን ብእሴ እግዚአብሔርን እንደገደሏቸው ገድለውት ይሆናል። አንዱ ወንድሙ ሠርፀ ዮሴፍ የወለቃ ንጉሥ ነበረ። ስምዖን የደለበ ባለጸጋ ሆኖ ሳለ፣ ስሙ ያልታወቀው የሱ ጸሐፊ በቀዳለት ግብረ ሕማማት ጎዳናት ላይ የጻፋቸው ልመናዎች የተራብና የተራቆተ ሰው እንደነበረ ይመስክራሉ³። የምንኮራበትን የሥነ ጽሑፍ ቅርሶችንን ያወረሱን ባለሟያ አባቶቻችን እንደዚህ የችጋር ማኅደርና ከኢትዮጵያ ጀምረው እስክንድርያና ኢየሩሳሌም በእግራቸው ሲመላለሱ የአደጋው ሁሉ ዲላማ ሆነው ነው።

እንደዚህ ሆኖ የተፈጠረ ቅርስን ጥፋት መስማት ሆድ አይችለውም። ሌላው ምን እንደሚሰማው አላውቅም፤ እንደኔ ታሪካቸውን ታሪኩ የሚያደርገውን ኢትዮጵያዊ ግን አንገቶቹን ያሳርርበታል። የነዚህ ሰዎች ባህላቸው ባህሌና የኔነቴ አንዱ ክፍል (የተሟላሁበት/የጎለመስኩበት) ሆኗል። አገራችንን የማያት በዚህ ዓይነት ሰው ዓይኖቹ ስለሆነ፣ ታሪኩን ስጽፍ አስተያየቶቹ የፍርድ ጉድለት ቢታይባቸው በራሴ ጉዳይ ላይ ራሴ ዳኛ ስለሆንኩ ነው።

3. EMMML 5083, “አዝዝ እግዚእየ ልብሰ ለጸሐፊሃ ለዛቲ መጽሐፍ ከመ ኢይዐል ዕራቆ ለበዓላ” (“ጌታዬ፣ ጸሐፊዎ የበዓላ ዕለት ራቁቱን እንዳይውል ልብስ እዝዝለት”፣ ቅጠል 44ለ)፤ “ርጎበ ወጸምአ ጸሐፊክ፣ አዝዝ እግዚእየ በእንተ ማርያም ፍቅርትክ” (“ጸሐፊህ ተራብ፣ ተጠማም፤ ጌታዬ፣ ስለፍቅርህ ስለማርያም ብለህ (የምበላውን) እዝዝልኝ”፣ ቅጠል 87ለ)።

ይህ ባንድ በኩል ሲሆን፤ በሌላ በኩል ደግሞ፤ አጥቢያችን ሽንኩራ ውስጥ ጡጤ እንገራራ ሀሳቦች ይሁን እንጂ የልጅነቱ ቤታችን እዚያው እሽንኩራ ውስጥ ከሙካ ቶክቻ እልፍ ብሎ ደጎምሲሳ ከሚባል ቦታ ነው። (“ሙካ ቶክቻ” በአሮምኛ “አንዲት ዛፍ” ማለት ስለሆነና ቀበሌው በምንጃርና በውልንጨቲ በኩል ለአዋሽ ስለሚቀርብ አፄ ዘርአ ያዕቆብ በዓሥራ አምስተኛው ምእት ዓመት ከአዳሉ አሚር/ንጉሥ ከበድላይ ጋራ ስላደረገው ጦርነት ሲጸፍ “ምድረ አሐዱ ዕፅ” (“የአንድ ዛፍ ምድር”) የሚለው ቦታ⁴ ይህንን ስጫወት ያደግሁበትን “ሙካ ቶክቻ”ን ይሆንን እላለሁ።) ከአዲስ አበባ ደጎምሲሳ ለመድረስ በለገ ዳዲ፤ በጨፌ ዶንሳ እና በዶቢ በኩልም ያስኬዳል። “ጨፌ” በአሮምኛ “ሸንጎ”፤ “አደባባይ” ማለት እንደሆነ ይኸንን ድርሰት በማንበብ ስንገፋበት እንደርስብታለን። “ለገ ዳዲ” ማለትም “የጠጅ መልካ” ማለት ነው።

ሽንኩራ ብዙ ታሪክ ተፈጽሞባታል፤ ለምሳሌ፤ “አጼ ቴዎድሮስ ሽንኩራ ሰፈሩ የሚባል ወሬ ሲሰማ ነገሩ (ጦርነቱ) እንዳልሰላ (የሸዋ መኳንንት) ባዩ ጊዜ፤... የእግዚአብሔር ፈቃዱ ባይሆን ነው፤ ጌታችንንስ (ወጣት ምኒልክን) አናስማርክም ብለው ተላልከው ወደ አጼ ቴዎድሮስ ይዘው ገቡ”⁵። የሸዋ ራስ ገዝነት ያን ዕለት አስተመ።

ሸዋ ራስ ገዝነቷን በመገፈፈ፤ የተቆጩ “፪ ሰዎች ተነሥተው ይህ ንጉሥ (አፄ ቴዎድሮስን ነው) የሚሔድበት አይታወቅምና ከአሞራና ከውሻ ከእባብ (ከአለስትዮ) አገር ይዞ ይሄዳል፤ እንግዲህ የተከተልከው ወታደር ገዝተንሃል፤ ያቡን ሰላማ ቃል ነው እያሉ በየሰፈሩ እየዞሩ ሲገዙቱ ንጉሡ ሰምተው አሲያዟቸው። ከነዚህ ጋራ የመከሩ በየድንኳናቸው ፴፰ ነበሩ። ሁሉንም አስረው ዕለቱን ተገዛው ቶራ መስክ ሰፈሩ። ከዚያም አደባባይ (ጉባኤ) አድርገው እነዚያን የወታደር ቄሶች አምጡአቸው አሉ። ይህን ጊዜ አቡነ ሰላማ ከዚያው ተቀምጠው ነበርና፤ እነዚህ ሰዎች እኔ ሳልሾማቸው የማይገባ ሠርተዋል፤ አሁንም ለኔ ስጠኝ፤ በመጽሐፍ በንስሐ ልቅጣቸው። ላንተም እነዚህ በተናገሩት መንግሥትህ አይቀርብህ፤ ክርስቶስ እንደሰጠህ ትገዛለህ፤ አሁንም ተውልኝ፤ ማርልኝ አሉዎ (አሉዋቸው)። ንጉሡም ከምሕረት ወደመግት ያደላሉና አልተውም አሉ። እንደዚህም ባሉ ጊዜ እነዚያን ሊሞቱ የቀረቡ ሰዎች እንደወጋግራ ከሆነ

4. Kurt Wendt, *Das Masyafa Milād*, p. 18. ዛፉ የነበረው እግህል አውራ ጎዳና ላይ ቢሆንም፤ የበቀለው አውራ ጎዳናው ከመውጣቱ በፊት ሳይሆን አይቀርም። በ1956 ዓ. ም. ስመለስ ደርቆ አገኘሁት። ይኸን ጊዜ የደረቀውም ማገዶ ሆኖ፤ “ይህ ቦታ እኮ ሙካ ቶክቻ የሚባለው እዚህ ጋ አንድ ዛፍ ስለነበረ ነው” እየተባለ ይተረክ ይሆናል።

5. ጸሐፊ ትእዛዝ ገብረ ሥላሴ፤ ታሪክ ዘመን ዘ ዳግማዊ ምኒልክ፤ ገ. 48።

ግንድ እያሰሩ ነፍጠኛ ተሰልፎ ቁጥጥ ነበርና እየቀረበ ተኮሰባቸው፤ በጦርም በጎራዴም ተጨረሱ”⁶።

“ሸንኮራ” ማለትም “አምስት ጉብታዎች”፤ ወይም “አምስት ኮርቻዎች” (“ሸን” “ኮራ”) ማለት ሊሆን ይችላል። እዚያው ሸንኮራ ውስጥ ሙጢኮራ (“ሙጢ” “ኮራ”) የሚባል ቦታ እንዳለ ከዚያ (እና ከሙጢ ገላን) የመጡ ያስታውሳሉ። ከነዚህ ሁሉ ቦታዎች ጋራ የልጅነት አገራ የምላቸው ከአጎቴ ጋራ የኖርኩበት ቴሉ ፈራ እና የጠመንጃ ያገርው (የነፍጠኛው) አያቴ ርስት ያለበት (የነበረበት) ሞጆ አጠገብ የሚገኘው ቢርመጂ ወይም ሉሜ ነው። (ስለነዚህ የቦታ ስሞችም እዚህ ድርሰት ውስጥ እንግራለን።)

ምናልባትም እኮ “ደጎ” የተባለው አፄ ዘርአ ያዕቆብ የነገሠባት፤ በኋላም ሐመልማልና “ሉባ ምስሌ” የተዋገባት ቦታ የት እንደሆነ ያልታወቀው እዚህ “ደጎምሲሳ” እሚለው ስም ውስጥ ተደብቆ ይሆናል (የዜናሁ ለጋገን ክፍል ፱ ተመልከት)። የደጎምሲሳ ጎረቤታችን አባቴ እንዳባቱ የሚያያቸው የጌታ ዲነግዴ ቤተ ሰቦች ነበሩ። ነፍስ ሳውቅ አባቴ እንደነገረኛ፤ ጌታ ዲነግዴ አቅራቢያችን የሚውለው የሳምንት ገበያ ሲደርስ ከከብቶቻቸው አንዱን በሬ ለመሸጥ ገበያ ይወስዳሉ። ግን አንዳንድ ጊዜ ገበያ እስኪፈታ እዚያው ውለው በሬውን ሳይሸጡት ይቀሩና መልሰው ያመጡታል። አባቴ፤ “ጌታ፤ ምነው በሬውን መለሱት? ገዢ አጡ እንዴ?” ሲላቸው (እዚያ ጨዋታው ወይ ባማርኛ ወይ በኦሮምኛ ነበር)፤ “የለም ልጄ፤ ገዢስ ሞልቶ ነበረ፤ ግን ስጦታቸው በቀየው ለበሬዬ የሚበቃ የመስኖ ሳር ያለው አንድም ሰው አላገኘሁባቸውም፤ ለነሱ ሸጬ በሬዬን ረጎብ ሳይ እንዳልጥለው ብዬ መልሼ አመጣሁት” ይሉታል።

በነዚህ ለመሟላቴ አስተዋጽኦ ባደረጉት የኦሮም ስም ባላቸው ቦታዎች ሁሉ የሕዝቡን ሰፈራ ሳስታውስ የሣሬዎቹ ወጣቶች ስለ ጎሳዎች የሚናገሩት ስለሌላ ሀገር ይመስለኛል። እዚያ “አማራው እና ጋላው” ወይም “ሲዳማውና ኦሮሞው” አብሮ ነው የሰፈረው። እቤት ሁሉም የራሱን ቋንቋ ይናገራል፤ እውጪ ሲገናኙ (ከገበያ ጭምር) ንግግሩን በጀመረው ሰው ቋንቋ ይቀጥላሉ፤ ወይም ያ በዚያ፤ ይኸ በዚህ ቋንቋ እየተነጋገሩ ይግባባሉ። ዐረፍተ ነገሮቹ አማርኛ ወይም ጋልኛ ይሁኑ እንጂ ከቃላቱ ውስጥ አንዳንዶቹ እዚያ ያሉት እዚህም አሉ፤ እዚህ ያሉት እዚያም አሉ። “በስልቻና በቀንቀሎ መካከል ልዩነት የለም” የሚባለው አነጋገር ከእንደዚህ ያለ ሁኔታ የመጣ ሳይሆን አይቀርም።

አማርኛ በቃላት ብቻ ሳይሆን ዐረፍተ ነገሩም ቢሆን የኦሮምኛ ተጽእኖ ሴማዊነቱን አናግቶበታል። ጋሼ አበበ ከተማ ከጡት አባቴ (ከኔ አባት) እና ከኔ ጋር ሲነጋገር “አንተ”፤ “አንቱ”፤ “አንቺ” ይለን የነበረውን አሁን ሳስታውሰው የለውጡ ሂደት እንዴት እንደነበረ ያመለክተኛል።

6. እዚያው ገ. 50።

አሮምኛውም አንዳንድ ተመራማሪዎች ከሳዊ/ካማዊ መሆኑን እስኪጠራጠሩ ድረስ በአማርኛ ተጽእኖ ምክንያት ተመሳሳይ ሁኔታ ደርሶበታል። እንግዲህ፣ ለዚህ ድርሰት ከየምንጩ ስለምጠቅሳቸው ጥቅሶች ማብራሪያ ስጽፍ አስተያየቶቼ የፍርድ ጉድለት ቢታይባቸው በራሴ ጉዳይ ላይ ራሴ ዳኛ ስለሆንኩ ነው።

በዚህ ላይ፣ አባቴ ሲነግረኝ በሚገባ ሳላዳምጠው ቀረሁ እንጂ፣ ትዝ የሚለኝን ያህል ከሆነ፣ ከቅድም አያቶቹ አንዱ በኋላ የአባቴን እናት የያስገኘችውን ልጃቸውን እንኮኮ ብለው በአዳል በኩል ወደ ቡልጋ የመጡ ከአሮምኛ በቀር ሌላ ቋንቋ የማያውቁ ወረሴኸ ነበሩ። የዚያችን ልጅ ዘር ያገቡት (አያቴ) እንደ ተከሉት የእንግራራ ሀማኑኤል ታቦት የሚከበሩ ካህን ነበሩ። ባንድ በኩል አንኮበሬና ቡልጌ ብሆንም በአንድ በኩል ይኸው እንዲህ ነኝ። ያንኮበሩ ርስታችን የተወሰደው አገሩን ሳላውቀው ነው። አንኮበርንና ቡልጋን የማውቃቸው ከካርታ ላይና ከዚያ ከሚመጡ ዘመዶች ጨዋታ ነው።

ምንም ከተነሣሁበት ዓላማ ቢያርቀኝም፣ የአካባቢያችንን ቦታዎች ሳነሣ አጠገባችን ያለችውን ጉራምባን ሳላስታውስ ብቀር ሰላም ይረፍባቸውና የእቴጌ ጣይቴና የአባቴ ነፍስ ይወቅሱኛል፤ ደግነቴ ይኸኛው ዘገባዬም ታሪክ አልባ አይሆንም። የፋሽስት ወረራ የትውልድ ሀገራችንን ከማስለቀቁ በፊት እዋዜማው ላይ አባቴ ካደረገበት የርሔ ሕመም በጉራምባ ማርያም ጠበል ለመፈወስ እዚያ አንድ ሳምንት ያህል ተቀምጦ ነበረ። እንደማስታውሰው፣ በዚያን ጊዜ ከቤተ ሰብ ውስጥ አጠገቡ የነበረ እኔ ብቻ ነበርኩ።

በሕይወቴ ካየኋቸው ቦታዎች ሁሉ እንደጉራምባ በአእምሮዬ ላይ የማይረሳ የደስታና የናፍቆት ትዝታ ማሳተሙን የጣለ ቦታ የለም። “ነገ የራሷ ጉዳይ አለባት” የሚለውን ባለማሰቤ፣ ነፍስ ካወቅሁ በኋላ ተመልኼ ሂጄ ጉራምባን ለመሳብኘት ያለኝን ሐሳብ በማዘግየቴ እጸጸታለሁ። ለትምህርት ወደ ውጭ አገር ስሄድ እናቴ “ልጄ በሰላምና በጤና ከተመለስ ከደጅህ አምጥቼ አሳልመዋለሁ” ብላ የተሳለችው ለዶፋ ሚካኤል መሆኑ ቀርቶ ለጉራምባ ማርያም ቢሆን እመርጥ ነበረ። ስላላማከረኝኝ ነው እንጂ ለገደልነቴ ከሆነ ሁለቱም አይተናነሱም፤ ስለት ለመስማቱ ቅድስት ድንግል (ባለምሕረት ኪዳኗ) ትበልጣለች።

ጉራምባ ማርያም ምኞቴን ስለምታውቅ ሂጄ ልሳለማት ሳልችል ጊዜ (የ“አመ ይትነሥኡ ዕልዋን ፈተው ይስተይ ማየ እምዐዘቅተ ቤተ ልሔም” ፍጻሜ ብጤ ሆኖ⁷) “የማን ወዳጅ ምኞቴ ሳይሟላ ይቀራል” ብላ ቤተ ክርስቲያኒቷ የምትገለገልባቸውን ቅዱሳት መጻሕፍት

7. ዳዊት ታሞ በነበረ ጊዜ ጠላት መንገዱን ከዘጋው ከቤተ ልሔም ምንጭ መጠጣት አማረው። ጭፍሮቹ “የማን ጌታ በውሐ ጥም ይሞታል” ብለው ፈጥነው ተነሡ ...

በማይክሮሬልም ተነሥተው እዚህ እምሠራበት ዩኒቨርሲቲ ቤተ መጻሕፍት ቀድመውኝ መጥተው ተከምረው እንዳገኛቸው አደረገኝ -- ሳላስበው።

እዚያ ገደል ውስጥ ሲወርዱ ውሎ ከሚገኘው ለምለም ቦታ ላይ ቤተ ክርስቲያን ለመሥራት ከመጠን በላይ አድካሚ እንደ ሆነ ግልጽ ሆኖ ሳለ፣ ካልጠፋ ቦታ ለምን እዚያ ታች ወረዱ? የቁልቁለቱ/የዳገቱ መንገድ ጠባብነት ባንድ ጊዜ ከአንድ ሰው በላይ አያስኬድም። ቦታዋን አፄ ምኒልክና እቴጌ ጣይቱ ከመኳንታቸው ጋራ ጎብኝተዋታል። (አፄ ዘርአ ያዕቆብ ደጎ ላይ ከነገሠ በኋላ ያሠራት መካነ ማርያም መስላቸው ይሆን?) ቤተ ክርስቲያኗ እንድትታደስ ሐሳብ ያቀረቡ የተቀደሱትና የታሪኳ እመቤት እቴጌ ጣይቱ ናቸው። ቤተ ክርስቲያኗን የሠሯት አናጢዎች፣ ገምቢዎች፣ ሠራተኞች በሞላ ከነደሞዛቸው ከአዲስ አበባ ከቤተ መንግሥት ታዘውና ተልከው የመጡ ባለሞያዎች ናቸው። እቴጌ ጣይቱ አለቃ ተክሌን አዲስ አበባ መጥተው ሲያገኟቸው የጉራምባን ሥዕሎች እንዲሥሉ ቀለብ አውጥተውላቸው ነበረ። አለቃ ተክለ ኢየሱስ ብዙዎቹን የጎጃም አብያተ ክርስቲያን በሥዕል ያሸበረቁና የጎጃምን ታሪክ የጻፉ ታላቅ ሊቅ ነበሩ። አዲስ አበባ በነበሩበት ጊዜ ከአዛዥ ዛማኔል ጋራ ስለተጣሉ “እቴጌም እንዳልሰላላት ባዮች ጊዜ የጉራምባይቱ ማርያም ፈቃዱዋ ባይሆን ነው ብላ” ሳልሄድ ቀረሁ ይሉናል⁸።

ዋና ዋናዎቹንና ብዙዎቹን መጻሕፍት በግዢም በማስቀዳትም ለቤተ ክርስቲያኗ የሰጡ እቴጌ ጣይቱ ናቸው፤ ከነዚህም ውስጥ ዋናው ተአምረ ማርያም ሲሆን፣ የስጦታው ሰነድ እንዲህ ይላል⁹፡

ዛቲ መጽሐፍ ዘእቴጌ ጣይቱ ብርሃን ዘኢትዮጵያ ብእሲቱ ለዳግማዊ ምኒልክ ንጉሠ ነገሥት ዘኢትዮጵያ ዘአጥረየ(ታ) በንዋያ ወወህበታ ለደብረ ማርያም ዘሀገረ ጉራምባ እንተ ይእቲ ደብረ መድኃኒት ከመ ትኩን ላቲ መርሀ ለመንግሥተ ሰማያት በ፪፻፳፫፻፹፭ ዓመተ ምሕረት...።

ይቺ መጽሐፍ የኢትዮጵያ ንጉሠ ነገሥት ዳግማዊ ምኒልክ ሚስት፣ የኢትዮጵያ ብርሃን፣ የእቴጌ ጣይቱ ናት -- በገንዘቧ ንብረቷ ያደረገቻትና ለመንግሥተ ሰማያት መሪ እንድትሆናት ደብረ መድኃኒት ለምትባለው ለጉራምባ ሀገር ደብረ ማርያም በ፲፰፻፹፭ ዓመተ ምሕረት የሰጠቻት...።

ይጠጣ ዘንድ የወደደውን ውሐ አመጡለት፤ የጎሙስ ውዳሴ ማርያም ትርጓሜ፤ ለምሳሌ፡ ውዳሴ ማርያም ቅዳሴ ማርያም፡ (አዲስ አበባ) ፲፱፻፷፩ ዓ. ም.፣ ገ. 206-11።
8. የጎጃም ታሪክ፡ EMMML 4802, p. 202.
9. EMMML 5781, f. 90b.

ማኅተሙም፡ “ዝማኅተም ዘእቴጌ ጣይቱ ብርሃን ዘኢትዮጵያ” ይላል።

መጽሐፉ የተቀዳው ላስታ ውስጥ አምያ የራሱን መንግሥት አቋቁሞ ለነበረው “ለንጉሥ እልፍዮስ” ነበረ። በአፄ በካፋ ዘመን (በ1718 ዓ. ም.) ሲሸነፍ ንብረቱ ተበታተኖ ይሆናል¹⁰።

ሌላው መጽሐፍ ተአምረ ኢየሱስ ነው። ይኸኛው በተለይ ለቤተ ክርስቲያና ከተቀዱት አንዱ ነው። ሰነዱ እንዲህ ይላል¹¹፡

ዝንቱ መጽሐፍ ዘእቴጌ ጣይቱ ብርሃን ዘኢትዮጵያ ብእሲቱ ለዳግማዊ ምኒልክ ንጉሠ ነገሥት ዘኢትዮጵያ ዘመሀበታ ለእግዝእትነ ማርያም ዘደብረ መድኃኒት። ወዘአጽሐፎ አለቃ ገብረ ሥላሴ ዘውእቱ ጸሐፊ ትእዛዝ በ፲፱፻፹፱ ዓመተ ምሕረት።

ይህ መጽሐፍ የኢትዮጵያ ንጉሠ ነገሥት ዳግማዊ ምኒልክ ሚስት፡ የኢትዮጵያ ብርሃን፡ የእቴጌ ጣይቱ ነው -- ለመቤታችን ለደብረ መድኃኒት ማርያም የሰጠቻት። (መጽሐፉን) በ፲፱፻፹፯ ዓመተ ምሕረት ያጻፈው ጸሐፊ ትእዛዙ አለቃ ገብረ ሥላሴ ነው።

ማኅተሙ እንደላይኛው፡ “ዝማኅተም ዘእቴጌ ጣይቱ ብርሃን ዘኢትዮጵያ” ይላል።

እቴጌ ጣይቱ ለቤተ ክርስቲያና ባስቀዱት አርባዕቱ ወንጌል ላይ የተመዘገበውን ሰነድ እንደማየው፡ ለቤተ ክርስቲያና መገልገያ አልባሳትና የተለያዩ “እቃዎች” ካበረከቱት መካከል በመጀመሪያ ደረጃ እቴጌ ጣይቱ፡ ከዚያ ጃንሆይ (አፄ ምኒልክ)፡ አቶ ሰሙ ንጉሥ (አፄ ቴዎድሮስ ሸዋን ሲወጉ የግድም ገዢ የነበረው¹²)፡ ፊታውራሪ ሀብተ ጊዮርጊስ፡ ወይዘሮ አልታየ (የፊታውራሪው ባለቤት)፡ ፊታውራሪ ባልቻ፡ አፈ ንጉሥ (ነሲቡ)፡ አጋፋሪ በየነ (የመጀመሪያው የፖስታ ሚኒስትር)፡ ደጃች ወሰን ሰገድ (የጃንሆይ የዳግማዊ ምኒልክ ልጅ)፡ ልጅ ወልደ ገብርኤል (ንጉሥ)፡ አሳላፊ ድልነሤ ይገኙበታል¹³። ብዙውን እቃ ያመጡት መምሬ ወልደየስ ናቸው። (የቤተ ክርስቲያና ጥበቃ የኛ ስለሆነ፡ ሰነዱ “መምሬ ወልደየስ” የሚለው አፄ ምኒልክን አስፈቅደው ሸንኮራ እንግራር ሰማኑኤልን የተከሉትን የአባቴን አባት መሆን አለበት።)

ይህን ስለአስተዳደሪያ የጻፍኩትን ስጅምር፡ “በራሴና በብዙዎች በማውቃቸው ላይ ሲደርስ በዓይኔ ያየሁትን ለመመስከር ነው” ብዬ ነበር።

10. I. Guidi, *Annales Iohannis I 'Iyāsu I et Bakāffā*, part II, p. 302.
11. EMMML 5782, f. 132ab.
12. ጸሐፊ ትእዛዝ ገብረ ሥላሴ፡ ታሪክ ዘመን ዘ ዳግማዊ ምኒልክ፡ ገ. 45።
13. EMMML 5783, f. 184ab. እቴጌ ጣይቱ ሌላም ወንጌል በዚህ 1886 ዓ. ም. (EMML 5784) አስጽፈው ለገዳሙ አበርክተዋል።

ስለሌሎቹ ያነበብኩትንና የሰማሁትን ሁሉ ብጽፍ “ዓለም ራሱ ባልቻለውም” ባይባልም፤ ራሱን የቻለ መጽሐፍ ይወጣዋል። ሆኖም ሌላው ቢቀር፤ የኮሞዶር ጣሰው ደስታን የኢትዮጵያ አንድነት ትዝታና ትግል (፲፱፻፺ ዓ.ም/1998 ዓ. እ.) እና የአቶ ገብረ ሥላሴ ኦዳን ትዝታ ለመታሰቢያ፤ (አዲስ አበባ) 1990 ዓ.ም. ላንባቢ ላስታውሱ።

“ቤተ ክርስቲያን ለመሥራት ካልጠፋ ቦታ ለምን እዚያ ታች ወረዱ?” ብዬ ጠይቄ ነበረ። የኢትዮጵያን ታሪክ የሚያነብ አባቶቻችን ለምን ገደል ውስጥ እየወረዱ፤ ከተራራ ጫፍ እየወጡ፤ ተራራውን እየቦረቦሩ፤ ደሴት እየፈለጉ ቤተ ክርስቲያን እንደሚሠሩ ሳይጠይቅ መረዳት አያቅተውም። ከቅዱሳት መካናት ውስጥ ብዙዎች ከግራኝና ከአሮሞ ከሌሎችም ወረራዎች ያመለጡት እንደዚህ ባሉ ቦታዎች በመሠራታቸው፤ ቅርሶቹም የተረፉት እዚያ በመደበቃቸው እንደሆነ በትርጓሜ ራእይ የሐንስ ተነግሯል።

ጭርጭር

ከቅርቡ የትዝታ ጉዞዬ ወደጀመርኩት ወደቅድም አያቶቻችን ዜና ልመለስ። በዘመኑ ፖለቲካ ቀስቃሽነት፤ ከቅርብ ጊዜ ጀምሮ ስለአሮሞዎችና ስለአማሮች መጨካከን ብዙ እንሰማለን፤ ብዙም እናነባለን። የተወለድነው የተበጠበጠው ከረጋና ታሪኩ ተረት ከሆነ በኋላ ስለሆነ ይኸ ለኛ አዲስ ነገር ነው። አሮሞኛ ተናጋሪዎች እንኳን በሰው ላይ ቀርቶ በከብት ላይ እንኳን የማይጨክኑ፤ እንደማንም ኢትዮጵያዊ ሰላማዊያንና የማንኛውም ኢትዮጵያዊ እኩያዎች መሆናቸውን እንጂ ማህል ኢትዮጵያን ሲወሩ ስላደረሱት እልቂትና የባህል ውድመት፤ በኋላ በዳግማዊ ምኒልክና በራስ ጎበና ዳጩ ዘመን ደግሞ ያንን አሮሞዎች ሲወድቁበት የተንኮታኮተውን የኢትዮጵያን ማእከላዊ መንግሥት ነፍጠኛው ሲጠግን እዳር አገር እንደበደላቸው የምናውቀው ነገር አልነበረም።

የዚያ የጥገናው ጊዜ በደል እንዲህ እንደዛሬው አንድ ቀን ጥላቻውንና ጥሉን ሊያስገረሽ በሚያስችል ሁኔታ በጠላት ብዕር ተተርኮ የፖለቲካ መርሐ ይወጣዋል ብሎ ማን አስቦት! ታሪኩ እነሱ እንዳፋፋሙት ድንገት ዱብ ሲል ሊቀልቡትም መልሰው ሊወረውሩትም (ማለት፤ ሊቀበሉትም ሊከራከሩለትም)፤ ሊያበርዱትም የማይቻል የእሳት ኳስ ሆነብን! ነፍጠኛው ያጠጣውን ኮሶ መራርነት ከመራርነቱ በላይ እያመረሩ ሲነግሩን፤ (በአባ ባሕርይ ቋንቋ ልጠቀምና) ኢትዮጵያን ከ“አርዌ ከርሥ” (ዜናሁ... ክፍል ፰) እንደአሻራት እንኳን ማስታወስ አቃተን።

መላእክት የተፈጠሩ ጊዜ ሳጥናኤል “ፈጣሪያችሁ እኔ ነኝ” ሲል ቅዱስነት እንዳመለጠውና ጥቂቶች መላእክትን እንዳሳሳተ፣ እነዚህ በኢትዮጵያዊነት ዓይን ሲታዩ ቅዱስነት የሌላቸው የጠላት ጸሐፊዎችም የሚያሳስቷቸው ጥቂት ኢትዮጵያውያን አግኝተዋል። ኢትዮጵያ ሰላማዊት እንድትሆንና ልጆቿ ጤናና ብልጽግና እንዲያገኙ ያላት ተስፋና ምኞት የሚፈጸመው ቅዱስ ገብርኤል፣ “ንቁም በበሥርዓትና ወንጽና ስሜን” (“በየሥርዓታችን እንቁም፣ በእምነትም እንጽና”) ብሎ ሳጥናኤልን፣ ስብልያኖስን፣ ዲያብሎስን እንዳሸነፈው፣ ተስፋዎንና ምኞቷን “አሜን” ብለን የምንቀበል ልጆቿ፣ “በእኛነታችን እንጽና፣ ብንጣላም ብንፋቀርም እንዳያቶቻችን እርስ በእርሳችን እናድርገው እንጂ፣ ሌሎች አናስገባ” ብለን የኢትዮጵያን ዳግማዊ መንኮታኮት የሚመኙትን ጠላቶቻችንን ስናሳፍር ነው።

እናት ኢትዮጵያ የተሟላች አልነበረችም፣ አያቶቻችን ኢትዮጵያን ያወረሱን ጅምሯን ነው። ለምሳሌ፣ መንግሥቷ የክርስቲያኖች መንግሥት ነበረ፣ ክርስቲያን ያልነበሩ ኢትዮጵያውያን በመንግሥታቸው ፊት እኩል አይታዩም ነበረ፣ ቢታዩም እኩልነቱ አይሰማቸውም ነበረ¹⁴። አሁንም የክርስቲያን መንግሥት መሆኗ ከቀረ ወዲህም የተሟላች አይደለችም፣ ከሃይማኖት ጋር ያልተያያዘ ብዙ ጉድለት አለባት። እኛ ወራሾቿ አብረን እንኩርባት ካልን የተቻለውን ያህል ለሁላችንም እንደምትሰማማን አድርገን ማሟላት መብታችንና ግዴታችን ጥቅማችንም ነው።

አለመግባባትን ከፈጠሩት ሌላው ዋና ምክንያት የሀገራችን ታሪክ ጸሐፊዎች “ጋሎች መጤዎች ናቸው ይባላል” የሚሉት ትረክ ነው። እሱ ታዲያ ብናውቅበት ማብራሪያ በመስጠት የሚስተካክል እንጂ የሚያቃቅር አይደለም። አንደኛ፣ ዘመኑን ያለያዩታል እንጂ የታሪክ አስተማሪዎቻችን ሲነግሩን መጤዎች የሚሉት ኦርቶዶኮችን ብቻ ሳይሆን የኢትዮጵያን ነገዶች ሁሉ ነው። ሴማዊ የሚባሉትን ቋንቋዎች የሚናገሩትን በባብ እልመንደብ፣ ኦርቶዶክስ የሚናገሩትን በሞምባሳ ወይም በዛንዚባር አድርገው መጡ ቢሉ ልዩነቱ ሆኖ ጀርባ ከመሆን የሚያደርስ አይደለም።

14. ስለዚህ መሆን አለበት ዶክተር መሐመድ ሐሰን፣ “Christianity, even the Ethiopian variety, just had to be an indicator of a higher level of civilization than a traditional African religion...” (“ክርስትና፣ የኢትዮጵያው ዓይነቱም እንኳ ቢሆን፣ (መጽሐፍ ስላለው) መጽሐፍ ከሌለው ትውፊታዊ አፍሪካዊ ሃይማኖት ይልቅ የከፍተኛ ደረጃ የሥልጣኔ ምልክት ሆኖ ነበረ”) ለማለት የባቃው። Mohammed Hassan, *The Oromo of Ethiopia A History 1570--1860* p. 5. መሐመድ ሐሰን በታሪካችንና በታሪክ አጻጻፋችን ተናዶ ይሆናል እንጂ፣ “የኢትዮጵያው ዓይነቱ” ክርስትና የማይናቅ ከማንም ሃይማኖት የማይንስ ጥንታዊና ትልቅ ሃይማኖት እንደሆነ እንደሚያውቅ አልጠራጠርም።

ሁለተኛ፦ አቶ ዐዕጫም አለቃ ታየም “ባለታሪኮች እነዚህ የጋላ ሕዝብ ከእስያ ፈልሰው ወደ ማዳጋስካር እንደ ተሻገሩ፤ ከዚያም ፈልሰው ቦባሳ አጠገብ ከባሕር ወደብ እንደተቀመጡ ይነግሩናል” ይላሉ እንጂ ታሪኩ ይህ ነው አላሉም። ቢሉ ኖሮ እንዲህ ያለ ታሪክ የሚነግሩን እነማናቸው ብለን እንጠይቅ ነበረ።

የጉድሩ ኦሮሞ የነበሩት ሊቅ አለቃ ተክለ ኢየሱስ ስለኦሮሞዎች ሲጽፉ ከዚህ በታች እንደጠቀስኩት ሁላችንንም ወንድማማቾች አድርገው ነው¹⁵።

እኒህም ጋሎች ጥንት ሀገራቸው ኢየሩሳሌም ነው፤ ኤዶም ሳኤር ይባላል። ትውልዳቸው የአብርሃም የይስሐቅ የኤሳው የኤልፋዝ የወረሞ ዘሮች ናቸው። ይስሐቅ ኤሳውንና ያዕቆብን ወለደ። ያዕቆብ ለእግዚአብሔር ተቀደሰ፤ ኤሳው ግን ለዚህ ዓለም ተባረከ፤ የብዙ ሕዝብ አባት ሆነ። በኤዶም ምድር በሣኢር ተራራ ተቀምጦ ከከነዓን ዘር ከሔት የልጅ ልጆች አዳ የምትባል አግብቶ ኤልፋ(ዝ)ን ወለደ፤ ኤልፋዝ ቴማንን፣ ኦርማን፣ አማሌቅን፣ ቄነዝን፣ ጋዓትን፣ ቴምናዕን፣ ሱሬን ጌ ወለደ። ከኦርማ ዘር ወረሞ ተወለደ። ወረሞ የተባለም እንዲህ ነው፤ በሞሬት አማራ እንደተባለ ሁሉ በኦርማ ወረሞ ተባለ። አዳ ግን የሔት ልጅ ከኤሳው ወልዳ የብዙ ሕዝብ እናት ሆነች። ስለዚህ ጋሎች በወረሞ ቋንቋ እናት ሲሉ አዳ ይላሉ። ልጆቹዋ እጅግ በዝተዋልና፤ ደግሞ ልጆቹዋ በኢትዮጵያ ከባሕር እስከ ባሕር መልተዋልና።

ነገር ግን (ነቢዩ) መሐመድ በተነሣ ጊዜ ከብት ለማርባት የማይመች ሆነ -- ዘረፋው ኢየሱስ እስላምና ጋላ ሁለግዜ ኢየተዋጉ። የኤሳው ዘር የወረሞ ልጆች ግን ዘላን ሁነው ይኖሩ ነበርና መጀመሪያ ከኢየሩሳሌም ሲመጡ በህንድ ባሕር ተሻግረው ዝንጅ ባሕር (ዛንዚባር?) ከሚባል ስፍራ ተቀምጠው እላም ኢያረቡ ይኖሩ ነበረ። እስከ ሲዳሞ እስከ ወላሞ ኢየመጡ ይሰልቡ ይገድሉ ነበር።

ይኸ የአለቃ ተክሌ ታሪክ እንደሌሎቹ አለቆች ታሪክ ገና ምርምር ያልደገፈው በጽፈት የሰፈረ ያፍ ታሪክ ቢሆንም መልእክቱ በዓይነት ረገድ ከሌሎቹ ጋራ ተመሳሳይ ነው። በነሱ ዓይን ሁሉም መጤ ነው፤ ሁሉም የአብርሃም ዘር ነው።

ኦሮሞዎች ከውጭ መጡ የሚሉ ሌሎች ብቻ አይደሉም፤ ኦሮሞዎችም ይላሉ። ለምሳሌ ክቡር ብላታ መርስዔ ኅዘን ከኦሮሞ ሽማግሌዎች የሰሙትን “ጋላ ከወደደቡብ መጥቶ ቦረና ገባ የሚለውንም ቃል በአፈ ታሪክ የታወቀውና በጋልኛ የሚነገረው የምርቃት ቃል ሲደግፈው ይታያል” ይሉና “ውቱባ ማንጃሮ ታኢ፣ ኢጃጃ ሐፊ” (“የማንጃሮን ወጋግራ ሁን፤ በሕይወት ቁም”) የሚለውን የሽማግሌዎቹን

15. EMMML 5403, ff. 61b-62a.

ምርቃት ይጠቅሳሉ¹⁶። አሮሞዎች የክሊማንጃሮ ትዝታ ካላቸው ቀዳማዊ ምኒልክ የተቀበረት እዚያ ነው ከሚለው ያፍ ታሪክ ጋራ ይሄዳል።

ዘመኑንም ቢሆን የኢትዮጵያ ነገዶች (አሮሞዎችን ጨምሮ) ኢትዮጵያ የገቡበትን ዘመን አሮሞዎች ወደ ማህል ኢትዮጵያ ከመጡበት ዘመን ጋራ ካላምታታነው ቀዳሚውን ከደኃሪው (አልፋውን ከአሜጋ) ልንለየው አንችልም። እንደሚመስለው፣ አሮሞዎች በነገድነት እስከ ዓሥራ ስድስተኛው ምእት ዓመት ድረስ ከኢትዮጵያ ማእከላዊ አስተዳደር ውጪ የሆኑት የሰፈሩበት ደቡብ በአንዳች በማናውቀው ታሪክ ምክንያትና ዘመን ከኢትዮጵያ አስተዳደር ሲቈረጥ አብረው ቢቈረጡ ነው። ወይም የጀርመን ተመራማሪዎች ሱማሌዎች ከአንድ ሺህ ዓመት በፊት ከማህል ኢትዮጵያ ተነሥተው ወደዳር የሄዱ ኢትዮጵያውያን ለመሆናቸው ምልክት እንዳገኙ¹⁷፣ አሮሞዎችም በአንድ ዘመን ወደደቡብ የሚያርቃቸው እክል አግኝቷቸው ከኢትዮጵያ ወጥተው ሄደው ይሆናል። ምናልባት ከሁሉም ይልቅ ከፍ ያለ ዋጋ ሊሰጠው የሚገባው አይኬ ሃበርላንድ ከአሮሞ ጎሳዎች ጠይቆ ያገኘው ይመስለኛል። እንዲህ ይላል¹⁸፡

ጋሎች ሁሉ ስለነገዳቸው አመጣጥ የጋራ የሆነ ተረት-መሰል እምነት አላቸው፤ ባሪጋማ ከሚባል አገር እንደመጡ ያምናሉ። ይህንን (ባሪጋማን) “ከባሕር ማዶ” ወይም “ከጠዋት ውጋጋን ማዶ” ብሎ መተርጎም ይቻላል። (ግን) ስለዚህ ቦታ ከዚህ በቀር ሌላ ያቆዩት ነገር የላቸውም።

ይህንን ተረት መሰል ሐሳብ ልተወውና፣ የአያቶቻቸው እውነተኛ የትውልድ ሀገር ባለ ውስጥ ቀዝቃዛው ደጋ ይመስለኛል።

ሃበርላንድ የ“ባሪጋማ”ን ታሪክ ተረት መሰል አድርጎ “ልተወው” ከማለት ይልቅ አጥብቆ ቢከታተለው የአሮሞዎች “እውነተኛ የትውልድ ሀገር የት እንደነበረ ለማወቅ የመጀመሪያውን ፈር ያወጣለት ነበረ። “ባሊ ውስጥ ቀዝቃዛው ደጋ” ከባሕረ ገሞ ቀጥሎ ያረፉበት አገር ነው። “ባሪጋማ” ያላዳንች ጥርጥር “ባሕር ገሞ” መሆን አለበት። ዱሮ “ባሕር ገሞ” ይባል የነበረው ሀገር ዛሬ የቱ እንደሆነ እንደሌሎች ብዙ የጥንት ቦታዎች በትክክል ባይታወቅም፣ ከግራኝና ከአሮሞዎች ወረራ በፊት ለኢትዮጵያ

16. ብላታ መርስዔ ኅዝን ወልደ ቂርቆስ፡ ዜናሁ ለአባ ባሕርይ፡ EMMML 3749, ገ. 6።
17. Deutsche Forschung Gemeinde, Vol. 3 (1981), p. 21. ከ1307 እስከ 1336 ዓ.ም. የነገሠው አፄ ዓምደ ጽዮን ጋላ ሀገር ሄዶ እንደነበረ ታሪኩ ይናገራል። መጀመሪያ፡ “ንጉሥ ሰ ገለፈ ወበጽሐ መንገለ ጋላ አመ ጃወጃ ለሚያዚያ” (ንጉሡ ግን አልፎ በሚያዚያ ፳፰ ከጋላ ሀገር ደረሰ)፤ በኋላ ከዚያ “ከጋላ ሀገር” ሲለቅ ደግሞ፡ “ተንሥእ ንጉሥ ምስለ ሠራዊቱ እምሀገረ ጋላ አመ ሰቡኡ ለሰኔ” (ንጉሡ በሰኔ ሰባት ከሠራዊቱ ጋራ ከጋላ ሀገር ተነሣ) ያለው ንጉሡ በኢትዮጵያ ውስጥ ያደረገውን እንቅስቃሴ ሲገልጽ እንጂ ከኢትዮጵያ ውጪ ሄዶ ነበር ማለቱ አይደለም። M. Jules Perruchon, “Histoire des Guerres d’Amda Syon roi d’Éthiopien,” pp. 294 and 305.

18. Eike Haberland, *Galla Süd-Äthiopiens*, pp. 4 and 772.

ነገሥታት የሚገብር የኢትዮጵያ ግዛት ነበረ። ለአፄ ይሥሐቅ በተዘፈነው የጥንት አማርኛ ውስጥ ኬራ፥ ዛቶ፥ ወላሞ፥ ባሕር ገሞ፥ ሱፍ ገሞ ለኢትዮጵያ ንጉሥ ፈረስ ገባሪዎች ሆነው ተዘርዘረዋል¹⁹። የ“ታላቋ ኢትዮጵያ” ታሪክ መጻፍ ተጀመረ እንጂ አልተፈጸመም።

በዚያም ሆነ በዚህ ምክንያት ተቈርጠው ከሆነ፥ በዚያ ተቈርጠው ባላለፉበት ዘመን እንደ ራስ ዓምዱና እንደ እጨጌ ዕንባቆም ያሉ ብዙ ቤተ ሰቦችና ግለሰቦች ከውጪ (ያውም ከባሕር ማዶ ድረስ) እየመጡ አገሪቱን በባህል፥ በንግድ፥ በፖለቲካ ሲያበለጹጉ²⁰፥ አሮሞዎች ከቅርቡ ደቡብ አይመጡም ነበር ማለት ይቻላልን? አቶ ዐፅሜም አለቃ ታየም አሮሞዎች ወደማህል ኢትዮጵያ መምጣት የጀመሩት በዛጌ ዘመነ መንግሥት እንደሆነ ይናገራሉ²¹። በአፄ ይኩኖ አምላክ ዘመን (1263-1277 ዓ. ም.) የኖሩ የሞረቱ መምህር አቡነ ዜና ማርቆስ ዐርፈው የመንፈስ ልጆቻቸው የመንፈቅ ተዝካራቸውን ሲያወጡ “ጋሎች” እንዳስቸገሯቸው በጻድቁ ገድል ተጽፏል²²። እነዚህ ታሪኮች ሞላው የአሮሞ ነገድ ከብቱን ይዞ ንዙን አንሥቶ ማህል ኢትዮጵያ የገባው ያን ጊዜ ነው ለማለት ባያስችሉንም የአሮሞዎች ሁል ጊዜ ማህል ኢትዮጵያና በመንግሥቱ አስተዳደር ውስጥ መገኘት የቆዩ መሆኑን እንድንጠረጥር ያደርጉናል። ብቻ የመንግሥቱን ባህል ተከትለው እንደ እጨጌ ዕንባቆምና እንደ አሮሞው አለቃ ተክሌ የክርስቲያን ስም ስለሚይዙ ማን የማን ዘር እንደሆነ ሳይታወቅ ሁሉም “አማራ” ይባላል።

19. Ignazio Guidi, “Le canzoni geez-amariña in onore di Re Abissini,” p. 56.
20. የራስ ቢትወደድ ግምዱ/ግምደ ሚካኤል ቅድም አያቶች በዛጌ ዘመነ መንግሥት ከየመን የመጡ ይሁዲዎች ነበሩ። ግምደ ሚካኤል ከዘርአ ያዕቆብ እስከ ናኦድ ዘመን ከማንም ይበልጥ የተከበረና ኢትዮጵያን ያስከበረ ባለሥልጣን ነበረ። ልጆቹም ለራስነትና ለሐስንነት በቅተዋል። ትውልዱን ያወቅነው እንዲጋጣሚ ከተዋት ትንሽ ማስታወሻ ነው። Taddesse Tamrat, “The Abbots of Däbrä-Hayq,” pp. 112-3; Getatchew Haile, “The Kalilah Wa-Dimnah and the Mazmura Krestos,” p. 376-8; Perruchon, “Histoire d’Eskender,” pp. 338-9; Sergew Hable-Selassie, “The Ge’ez Letters of Queen Eleni and Libne Dinlil to John, King of Portugal,” p. 547-8. እጨጌ ዕንባቆም ከግራኝ ወረራ በፊት ለንግድ ኢትዮጵያ የሚመሳለሱ የመናዊ ዓረብ/እስላም ነበሩ። ደብረ ሊባኖስ የሳቸውን ያህል የምታከብራቸው እጨጌዎች በጣም ጥቂቶች ናቸው። E. J. von Donzel, ‘Ĕnbāqom Anqsa Amin (La Porte de la Foi), Leiden 1969, pp. 17-28; L. Ricci, “Le Vite di Ĕnbāqom e di Yoḥannes, Abbati di Dabra Libānos di Scioa,” *Rassegna di Studi Etiopici*, Vol. XIII, pp. 91-120, and Vol. XIV, pp. 69-107.
21. አለቃ ታየ፥ የኢትዮጵያ ሕዝብ ታሪክ፥ ኦዲስ አበባ ፲፱፻፷፬ ዓ. ም.፥ ገ. 62፥ እዚህም ገጽ 171-172 ላይ ተመልከት።
22. EMMML 3987, f. 71b., Getatchew Haile, *A Catalogue of Ethiopian Manuscripts*, Vol. IX, p. 270.

ደግሞስ አሮሞዎች የቅርብ ጊዜ መጫዎች ቢሆኑ ቅሬታው እምነት ላይ ነው? ከሌሎች በኋላ መጥቶ ኢትዮጵያን እናት ማድረግና እንደኛ ከሌሎች በኋላ ተወልዶ ኢትዮጵያዊ መሆን አንድ ዓይነት ናቸው። ይኸንን ከማንም ይልቅ የጉዲፈቻን ባህል ያወረሱን አባቶች (የአሮሞች) ልጆች ነን የምንል ማወቅና ሲሆንም ማስተማር አለብን። ኢትዮጵያንም ሆነ ማንንም አገር እናት ለማድረግ የጊዜ ገደብ የለበትም፤ የደም ግንኙነትንም አይጠይቅም። ኢትዮጵያን ባለታሪክ በማድረግ ረገድም ከሆነ ከዓሥራ ስድስተኛው ምእት ዓመት እስከሣጫ የተፈጸመው ድርጊት እንደቀላል የሚታይ አይደለም፤ አለጊዜዋ የጠለቀችው የኢትዮጵያ ፀሐይ ቦግ ብላ የወጣችበት ዘመን ነው።

የኢትዮጵያ መምህራን ከውጪ የመጣን ነገዶች ሲያደርጉን ሊያኮሩን እንጂ ሊያዋርዱንና ሊከፋፍሉን አስበው አልነበረም። ይልቅስ መስሏቸውም ሆነ ወይም ለተንኮል፣ እኛን የከፋፈሉን “ሐበሻ” ለሚለው ስም የሌለውን ትርጉም እየሰጡ፣ “አቢሲኒያውያን” እና “አቢሲኒያውያን ያልሆኑ” (“ሐበሾች” እና “ሐበሾች ያልሆኑ”) ኢትዮጵያውያን እያሉ የኢትዮጵያን ታሪክ የሚጽፉ ምዕራባውያን ናቸው።

በጥንት ትርጉሙ “ሐበሻ” ሞላ የምሥራቅ አፍሪካን ሕዝብ (አንዳንዴም ከባሕር ማዶ የመንን) ያጠቃልላል። ታሪክ አበላሾች ግን “አቢሲኒያውያን” (“ሐበሾች”) የሚሉት ሴማዊ ቋንቋ ተናጋሪዎችን (አግዓዝያንን፣ አማሮችን፣ ትግሬዎችን፣ ወዘተ) ብቻ ያደርጉና የኢትዮጵያን ሥልጣኔ፣ ጽሑፋዊ ቅርሳችንን ጨምረው ጠቅልለው ለነሱ ለብቻቸው ይሰጧቸዋል። ይኸም በእንግሊዝኛ የተጻፉትን መጻሕፍት ሁሉ (የነ ዋሊ ሾይንካ ልብ ወለዶችና ግጥሞች ሳይቀሩ) ለእንግሊዞች እንደመስጠት ነው።

በተለይ በትምህርትም ሆነ በሌላ ምክንያት ከሚሲዮናውያንና የአርቶዶክስ ክርስትና ካልሆነ ሃይማኖት ጋራ ንክኪት ያላቸው ኢትዮጵያውያን የአርቶዶክስ ሃይማኖትና የክርስትናው መንግሥት እንደበደሏቸው ስለሚረዱ ይኸንን የምዕራባውያንን አከፋፈል የሀገርንና የሕዝብን አንድነት በሚገዳ መንገድ ይጠቀሙበታል። ሲጽፉም ሆነ ሌላ ሥራ ሲሠሩ፣ አደገኛ ጥላቻ ያሳያሉ። በምሁርነት ስም የሚጽፉት ሁሉ ምሁራዊ ድርሰት መሆኑ ቀርቶ ለበቀል የሚጣራ ዋይታ ይሆናል፤ የረጋውን የሚበጠብጥ እንጂ የተበጠበጠውን የሚያረጋ ቃል ወይም በቀል ያልቀደመው መፍትሔ አያመጡም። በግራኝ ጦርነትና አሮሞዎች ማህል ኢትዮጵያ ሲገቡ ስለደረሰው ጥፋት ሲጽፉ የሚጠቀሙባቸው ቃላትና ዓረፍተ ነገሮች ደስታቸውን የማይደብቁ ናቸው።

ይኸንን ምዕራባውያን “አቢሲኒያውያን” እና “አቢሲኒያውያን ያልሆኑ” እያሉ ያለምንም መሠረት የሚከፋፍሉንን በያዘኩት ርእሰ ነገር ላጥብበውና፣ በታሪክ በደል የተሰማቸው አንዳንድ አሮሞዎችም

እንደእስላሞቹ ተቀብለውት፡ “አቢሲኒያውያን” እና “አሮሞዎች” እያሉ ይጽፋሉ። የተሳሳቱ ይመስለኛል፤ ምክንያቱም፡ የኢትዮጵያን ሕዝብ እንዲህ በሁለት መደብ ለመመደብ ታማኝ መለኪያ የለንም።

ቢኖረን ኖሮ እናቱ ከጋልኛ ሌላ ቋንቋ የማትናገር አዬ ኢዮአስ (1747-1761)፡ የወለጋው ገብረ እግዚአብሔር፡ የባሌው ጴጥሮስ፡ የጎንደሩ ዐብደላ፡ የሸዋ ኦርቶዶክስ ገመቹ፡ የጉራጌ ካቶሊኩ ፋላስ፡ የወሎው እስላም በየነ፡ ጸሐፊ ሳሕም ቱሉ (በአዬ ኢዮሱ ዘመን “ይሉ አይሉ፡ የታል ቱሉ” ይባላል)፡ የነበረው፡ ከጋላ ነገድና ከሐድያ ወገን የነበረው ብላቴን ጌታ ባስልዮስ (በዚያው ዘመን በጥበቡ፡ በዕውቀቱ፡ በፍርድ አስተዋይነቱ ስም ያተረፈው)፡ “የሐበሻ ንጉሥ” እያሉ ይፈርሙ የነበሩት ትንሹ ራስ ዓሊ ከሁለቱ መደቦች ባንደኛው ብቻ እንደማይቀመጡ ለማየትም ለማሳየትም ይቻል ነበረ።

የዘመነ መሳፍንትን የኢትዮጵያ ታሪክ የሚያነብ በዚያን ዘመን ኢትዮጵያን ይገዙ የነበሩት የየጁ መሳፍንት በማንኛውም የስሞች ውሳኔ ኢትዮጵያውያንም፡ አሮሞዎችም፡ አቢሲኒያውያንም መሆናቸውን ይገነዘባል፤ ምክንያቱም ታሪኩ እንደሚለው በዚያን ጊዜ የንጉሡ ልትሆን የሚገባት ንጉሣዊት ሥልጣን “በጋሎች እጅ ነበረች” (“ሀለወት ሥልጣን ንጉሥ በእደ ጋላ”)²³።

ዘመኑ አልረዳቸውም እንጂ የጁዎች ሥልጣኑን ይዘው የተቻላቸውን ያህል የሀገሪቱን አንድነት ለመጠበቅ አልቦዘኑም። የኢትዮጵያውያንን መብት የሀገሪቱን ዳር ድምበር በማስጠበቅ ረገድ ከየትኞቹም የሀገሪቱ ገዢዎች ያነሰ ሥራ አልሠሩም። ግብዎች ትልቁ ራስ ዓሊ የሚተባበሯቸው መስሏቸው ኢትዮጵያን ሊደፍሩ አስበው ነበረ። መኳንንቶቻቸው ሀገሪቷን እስከሞት እንመክትላታለን ስላሉ ዳነች²⁴። በኢትዮጵያና በታላቋ ብሪታኒያ መካከል ለመጀመሪያ ጊዜ የወዳጅነትና የንግድ ውል የተፈጸመው በራስ ዓሊ ዘመን ነው²⁵።

ከዘመኑ የኢትዮጵያውያን ችግሮች አንዱ የኢየሩሳሌም ገዳማችንን ከነጣቂዎች መከላከል ነበረ። በዚህም ረገድ ራስ ዓሊ እንደሌሎቹ ሥልጣናት ሁሉ በተራቸው ታግለዋል። ከዚህ በታች ያለው ለንግሥት ቪክቶሪያ በ1852 ዓ. እ. በአማርኛ የጻፉት ደብዳቤ ነው (መግቢያው ብቻ ነው ግዕዝ)²⁶።

23. Conti Rossini, “La cronaca reale abissina,” p. 803.
24. እዚያው ገ. 858።
25. Sven Rubenson et al, *Correspondence and Treaties 1800-1854*, pp.178-187.
26. እዚያው ገ. 194። ሳሙኤል ጎባት ኢትዮጵያ ውስጥ የፕሮቴስታንት ሚሺነሪ በነበረበት ጊዜ ከኢትዮጵያ ባለሥልጣኖች ጋራ ይተዋወቅ ነበረ። በኋላም የኢየሩሳሌም ጳጳስ ሆኖ ነበረ። ምዕራባውያን ወደ አፍሪካ ሲመጡ ስለሚጀኑት ሰውየው ለራስ ዓሊ የእንግሊዝ ንግሥት ባለሚል ቢመስላቸው አያስገርምም።

እምነብ ርእሰ መኳንንት አሊ ገብረ ንጉሠ ነገሥት እግዚአብሔር ዘይትወሐድ በመለኮት ወይሄለስ በገጸት።

ትብጻሕ ኅብ ንግሥተ እንግሊዝ እንዴት ነሽ፤ በጎ ነሽ የሰማይ የምድሩን ያህል። እኔ ባንች ወዳጅነት ጠንቻለሁ። አንችም በኔ ወዳጅነት ጥኝ። ምነው አንች ሳለሽ ርስቴን መነቀሌ። ሁሉ በየርስቱ ተቀምጦ እኔ ተነቀልሁ። አሁንም ርስቴን እንዳልነቀል አድርገልኝ። የሐበሻን እጣ መሬቴን ተነቀልሁ። ርስት መነቀል ጥኑ ነገር ነው፤ ርስተ ምድር ርስተ ሰማይ ነውና። በአንች መንግሥት ዘመዴ አይነቀል። ሳሙኤል ጉባ አደራኸን ጠበቃ ሁናቸው ርስቴን አልነቀል፤ ዘመዶቹን አደራ።

የምትወጅውን ነገር ላኪብኝ እሰድልሻለሁ።

ትልቁ ራስ ዓሊም በትውልድ ሀገራቸው በየጁ ሰባት ደብር እንደተከሉ ይነገርላቸዋል። ከነዚህም ውስጥ ጉብርጃ ማርያም፣ ዛምል ጊዮርጊስ፣ ወልድያ ጉብርኤል፣ ክቢ ቃሎ ሚካኤል ይገኙባቸዋል²⁷።

ኢትዮጵያውያንን “አቢሲኒያውያን” እና “አቢሲኒያውያን ያልሆኑ” ብሎ መከፋፈልና “አቢሲኒያውያን” እና “አሮሞዎች” ብሎ መከፋፈል በብሔራዊ ጉዳት ረገድ ተመሳሳይ ናቸው። የመጀመሪያው “አቢሲኒያውያን አይደሉም” የሚባሉትን፣ ሁለተኛው “አሮሞዎች” የሚባሉትን ለአቢሲኒያውያን ሥልጣኔ አስተዋጽኦ ያላደረጉ ያደርጓቸዋል።

ሕዝባችንን ከሁለት መደብ መክፈል በአንድነታችን ላይ ፈንጂ መጣል ብቻ ሳይሆን በግለ ሰብም ደረጃ ማንነታችንን እንድንጠራጠር ያደርገናል፤ ለምሳሌ የአቢሲኒያውያንና የሌሎቹን ስሞች የተለያዩ በማድረግ፣ የሰለሙት አሮሞዎች በሌላ አገር ቋንቋ በኩራት “መሐመድ”፣ “ዓሊ”፣ “ሰዒድ” “ዐብደላ” እየተባሉ ክርስቲያን የሆኑት አሮሞዎች በሀገር ቋንቋ “ተመስገን” (= “መሐመድ”)፣ “በላይነህ” (= “ዓሊ”)፣ “ገብረ እግዚአብሔር” (= “ዐብደላ”) ሲባሉ ሊያሳፍሯቸው ይሞክራሉ -- የተገላቢጠሽ። ዘዴያቸው ረቂቅ ስለሆነም፣ የሚያፍርላቸው አልፎ አልፎ ሳያገኙ አልቀሩም።

ጭርጭር

ይኸ መጽሐፍ በመሠረቱ አብዛኞቹ ካሁን በፊት የታተሙ ሰነዶች ጥርቅም ነው፤ ብዙ አዲስ ነገር የለበትም። ግን ላላያቸው ሁሉም አዲስ ናቸው። (አዲስነታቸው ግዕዝ ለማያውቁ የታሪክ ተማሪዎችም ነው።) ከሰነዶቹ ውስጥ ለተነሣሁበት ዓላማ የሚሆኑትን እየመረጥሁ ስለበስብ፣ ምንጮቹ

27. አለቃ ታየ፣ የኢትዮጵያ ሕዝብ ታሪክ፣ JE692E ገ. 610።

የተደረሱት የኦሮሞዎችን ወረራ ይቃወም የነበረውን መንግሥትና ተወራሪውን ነባሩን ሕዝብ በሚደግፉ ጸሐፊዎች መሆኑን ሳልረሳ ነው። ያም ሆኖ ጸሐፊዎቹ የአገሪቱን ጉብዝናና ደግነት፣ የጠላቾቻቸውን በሰይጣን ተመሪነት ይነግሩናል እንጂ የሆነን ድርጊት ዐውቀው ለውጠው ለመመዝገባቸው የሚያስጠረጥረኝ ነገር አላጋጠመኝም። ንጉሠ ሲያሸንፍ ጀግንነቱን፣ ሲሸነፍ ሁል ጊዜ አሸናፊ እግዚአብሔር ብቻ መሆኑን ይነግሩናል። ጠላት ሲሸነፍ ክርስቶስ ወገኖቹን ስለረዳ፣ ጠላት ሲያሸንፍ የክርስቲያኖች ኃጢአት ስለበዛ መሆኑ እምነታቸው ነበር። ከዚህ አልፎ ታሪክ ሲያዛቡ አላገኘኋቸውም። የሀገር ውስጥ ምንጮችን የሚያጥላሉ ዘመናዊ ታሪክ ጸሐፊዎች ካሉ ባይመዘገብ የሚወዱት ስለተመዘገበ ነው። እርግጥ፣ ሆን ብለውም ሆነ ወይም አስፈላጊነቱ ሳይታያቸው ቀርቶ ብዙ ታሪካዊ ድርጊቶችን ሳይመዘገቡልን እንደቀሩ መገመት ይቻላል።

ከታሪክ ነገሥቱ ለማስረጃነት ያስፈልጋልና ይበቃል ያልኩትን ያህል በግዕዙ እየጠቀስኩ ሳቀርብ ጥቅሶቹን አንድም ሳላስቀር ወደ አማርኛ እየተረጉምኩ ነው። እነዚህ ጥቅሶች የማስረጃ ምንጭ እና ማብራሪያ ከመሆናቸውም በላይ የዘመኑን አስተሳሰብ ያሳዩናል። በዚያ ላይ የሀገራችንን የታሪክ ሰዎችና ጄኔራሎችን እንድንማር ያሳስቡናል ብዬ እገምታለሁ። (ግዕዝ የማያውቁ ኢትዮጵያውያን ታሪክ ጸሐፊዎችም ቢሆኑ በአማርኛ ሲጽፉ የቦታ፣ የሰው፣ የሠራዊት የተጻውያ ስሞችን ከፈረንጅ መጻሕፍት እየቀዱ ወደ አማርኛ ሲመልሷቸው የሚያበላሹትን እንዲያርሙ ይረዳቸዋል።)

በጥቅሶቹ ላይ ሌላም ተስፋ ጥየባቸዋለሁ፤ የነገሥታቱ ታሪክ የተጻፈው በቀላል ግዕዝ ስለሆነ ግዕዝ ለመማር የጠበቀ ምኞት ያለው ጥቅሶቹን አብሯቸው ካለው ትርጉማቸው ጋራ እያስተያየ ራሱን በራሱ ሊያስተምርባቸው ይችላል።

የዘመኑ ነገሥታት ከተለመደው ራሳቸውን የማስተዳደር ሌላ ዋና ኅላፊነት የኦሮሞዎችን ወረራ መግታት ስለነበረ፣ የጥቅሶቹን እናቶች (ምንጮቹን) የሚያነብ ያንዱ ግጭት ታሪክ አልቆ የሌላው ግጭት ታሪክ የሚተካው ብዙ ገጾች ሳይገለበጡ መሆኑን ያያል። እንግዲህ ከነዚያ ውስጥ አለፍ አለፍ እያልኩ ለዚህ ድርሰት የመረጥኋቸው ጥቅሶች በዓይነት ረገድ ሲታዩ ምንጮቹን በትክክል የሚወክሉ ሲሆኑ በመጠን በኩል ግን የትልቅ ታሪክ ብርሃን መጠነኛ ብልጭታ መሆናቸውን እንዳንረሳ አጥብቄ አሳስባለሁ፤ ታሪኩ እዚህ በማቀርባቸው ምሳሌዎች የተወሰነ አይደለም።

ስለ ዓሥራ ስድስተኛው ምዕተ ዓመት “የጋሎች ወረራ” ስትጽፍ በዓሥራ ዘጠነኛው ምዕተ ዓመት “ነፍጠኛው በኦሮሞዎች ላይ ስላደረሰው በደል” አልጻፍክም የሚል ወቀሳ እንደማይነሣብኝ አምናለሁ። እሱ የአባ ባሕርይ “ዜናሁ ለጋላ” የማያውቀው ታሪክ ስለሆነ እዚህ ድርሰት ውስጥ ምዕራፍ ሊያገኝ እንደማይችል ግልጽ ነው። ሆኖም እሱንም ቢሆን

የኮሎን መራርነት ከሰጠው ሽረት ጋራ አመዛዝኖ የሚጽፈው ከጠፋ መጻፉ አያዳግትም።

ይህን ጽሑፍ ሳዘጋጅ የመጣልኝ ሐሳብ ሁሉ ግራና ቀኝ እየጎተተኝ ከተነሣሁበት ዜናሁ ለጋጥን የመተርጎም ዓላማ ርቁ ሄጃለሁ። ለማነው የምጽፈው? ለምሁራኑ የምርምር ድርሰት ለማቅረብ ከሆነ ምርምሩ ይቀረዋል የምላቸውን ብዙዎቹን የኅዳግ ማብራሪያዎችን ማሟላት ነበረብኝ፤ ለሕዝብ ከሆነ ደግሞ ይኸም ይበዛል። ውጤቱ እነሆ ይህ ሁለት ጌቶችን እኩል የማያገለግልና የሚፈልጉትን ያህል የማያስደስት፣ ታሪካችንን ለመማር የሚፈልገውን ግን ለምንጮቹ “መስተፋቅር” የሚሆን መጽሐፍ ነው።

ምዕራፎቹ በመንፈስ አንድ በአካል ብዙ ስለሆኑ ማንኛቸውንም አስቀድሞ ወይም አቆይቶ ማንበብ ይቻላል፤ ከመጀመሪያው ጀምሮ እንዲነበብ ብፈልግም፣ ያዘጋጀሁት እንዲያ እንዲሆን አድርጌ አይደለም። እንዲያውም ስለ አባ ባሕርይ የጻፍኩትንና ራሱን የዜናሁ ለጋጥን ምዕራፍ አሁን ካሉበት ያሳረፍኳቸው በመቀምር (በከምፒዩተር) እየጫንኩ ብዙ ካንከራተትኳቸው በኋላ ነው።

ምዕራፍ ፩

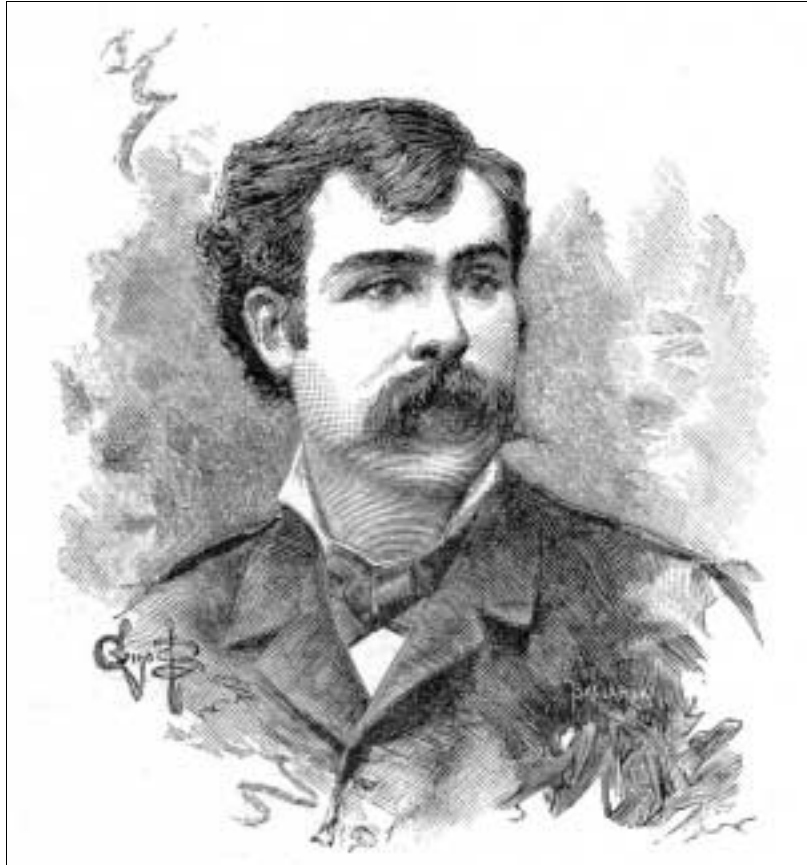
አባ ባሕርይና ድርሰቶቻቸው

ወለእመ ሞትኩ ካልአን ይጽሕፉ ዜናየ ወይና ሉባ
ዘይመጽእ። ወባሕቱ ብፁዕ ዘሞተ እስመ አዕረፈ።

ከሞትኩም ታሪኬንና የሚመጣውን ሉባ ታሪክ ሌሎች
ይጽፉታል። ግን የሞተ ብፁዕ ነው፤ አርፏልና።

አባ ባሕርይ

አሮጭቸን ያጠና አንቶኒዮ ሴካ።

(ከ *Da Zeila alle Frontiere del Caffa, Viaggi di Antonio Cecchi, 1886*)

ስለ ዜናሁ ለጋላ የጻፉ ሁሉ ስለ ደራሲው ስለ አባ ባሕርይ የሚነግሩን ደራሲው በዚች ባጭሯ ድርሰታቸው ውስጥ ስለራሳቸው ክነገሩን አያልፍም። የሚነግሩን፡ “አባ ባሕርይ የሚባሉ በጋሞ ውስጥ የአንድ ቤተ ክርስቲያን አገልጋይ መነኩሴ ነበሩ፤ ስለሳቸው ከዚህ በቀር ሌላ ምንም የሚታወቅ ነገር የለም” እያሉ ነው¹።

አሁን እንዳየሁት፡ “የሚታወቅ ነገር የሌለው” ምንጮቹን በሚገባ ሳንመረምራቸው በመቅረታችን ነው እንጂ ብንመረምራቸው፡ ስለ አባ ባሕርይ የሥነ ጽሑፍ አስተዋፅኦ ሌሎቹ የቀድሞ ደራሲዎቻችን ስለጻፉት ከሚታወቀው የማያንስ እናገኛባቸዋለን።

አባ ባሕርይ የግዕዝ ሥነ ጽሑፍ ተመራማሪዎች ስማቸውን የዘለሉት² ታላቅ ሊቅ ነበሩ። እንደ ሌሎቹ የዘመኑ ጸሐፊዎች ከዜናሁ ለጋላ ብንጀምር፡ እኛህ ሰው ጋሞ ውስጥ ባንድ (ምናልባትም ብርብር ማርያም በምትባል) ቤተ ክርስቲያን በካህንነት ያገለግሉ እንደነበሩ እናውቃለን፤ (የዜናሁ ለጋላን ክፍል ፪ መደምደሚያ ተመልከት።) ስማቸው አባ ባሕርይ መሆኑ የታወቀውም ይኸው ድርሰት “ይህ ባሕርይ” (“ባሕርይ ይላል”) ብሎ ስለደመደመ ነው (የድርሰቱን መጨረሻ ተመልከት)። መጽሐፍ ቀጂዎች ስም ስለሚለውጡ ወይም ስለሚሠርዙ ዜናሁ ለጋላን የቀዱልን ሰዎች የአባ ባሕርይን ስም ባለመሠረዛቸው ትልቅ አገልግሎት ሰጥተዋል።

የአባ ባሕርይ ድርሰቶች ብዙዎች ናቸው፤ አንደኛ፡ በዜናሁ ለጋላ ውስጥና በሌላም ቦታ የሚያደንቁትን የአፄ ሠርፀ ድንግልን ታሪክ³ ሁሉንም የጻፉት እሳቸው ባይሆኑም የሳቸው አስተዋጽኦ ሳይኖርበት አይቀርም። ሁለተኛ፡ በባዶ ገጾቹ ላይ ዜናሁ ለጋላ ተጽፎበት በተገኘው የሎንዶኑ የብራና መጽሐፍ ውስጥ ያሉት ድርሰቶች (ምናልባት ካንዱ

1. Beckingham and Huntingford, *Some Records of Ethiopia*, p. xxxvi. ክቡር ብላታ መርስዔ ኅዝንም በቦታው ከምተቸው መጽሐፋቸው ውስጥ ስለ አባ ባሕርይ የጻፉት ሌሎች ክጻፉት የተለየ ነገር ቢኖርበት የገሙ ጎፋ ብርብር ማርያም ካህን ነበሩ ማለታቸው ብቻ ነው። EMMML, 3749, f. 3a, Getatchew Haile, *A Catalogue of Ethiopian Manuscripts*, Vol. IX (1987), p. 127.

2. ለምሳሌ Guidi, *Storia della Letteratura Etiopica*; Cerulli, *La Letteratura Etiopica*, Milan 1968.

3. Conti Rossini, *Historia Regis Sarša Dengel (Malak Sagad)*, pp. 3-220.

በቀር) ሁሉም የሳቸው ናቸው። መጽሐፉ አሁን ያለው የ1860 ዓ. ም. የጄኔራል ናፒየር ጦር ሠራዊት ምርኮኛ ሆኖ እንግሊዝ አገር ሎንዶን በሚገኘው የእንግሊዝ ቤተ መጻሕፍት (British Library) ውስጥ ነው፤ እዚያ BL Or. 534 የሚል የመታወቂያ ቁጥር ተሰጥቶት ይገኛል⁴። በውስጡ ያሉት የአባ ባሕርይ ናቸው የምላቸው ድርሰቶች ከዚህ በታች ያሉት ናቸው፤

- (1) መዝሙረ ክርስቶስ፤
- (2) “አጭሩ መዝሙረ ክርስቶስ”፤
- (3) መልክዐ ገብርኤል፤
- (4) ሰላመ ቅዱሳን።
- (5) ዜናሁ ለጋላ፤

(1) መዝሙረ ክርስቶስ

መዝሙረ ክርስቶስ በማናቸውም ረገድ መጠኑ መዝሙረ ዳዊትን ያህላል፤ እንደ መዝሙረ ዳዊት 151 መዝሙሮች አሉት። ከዚያም አልፎ፤ መዝሙሮቹ እንደ ግጥም ቤት ይመታሉ። የዳዊት መዝሙሮች በተጻፉበት በጥንቱ በዕብራይስጥ እንጂ በትርጉማቸው ግጥሞች አይደሉም።

መዝሙሩ እንዲህ ሲል ይጀምራል፤ (በቅንፍ የሰጠሁት የፊደሎቹን ብዛት ነው)

መዝሙረ ክርስቶስ

- ብፁዕ ብእሲ ዘኢሐረ ኀበ ፍኖተ ካሕድ፤ (18)
- ወዘቆመ በእምነተ አብ ወወልድ፤ (15)
- ወበሃይማኖተ መንፈስ ቅዱስ ሥላሴ ዋሕድ፤ (20)

4. Wright, *Catalogue of the Ethiopic Manuscripts*, p. 84. ቤተ መጻሕፍቱ አሁን British Library ይባል እንጂ በፊት British Museum ነበር የሚባለው። የመዝሙረ ክርስቶስ ቅጂ ባሁኑ ሰዓት ሌሎች ሶስት እንዳሉ ይታወቃል፤ (1) በርሊን፡ Ms. orient. quart. 996, Hammerschmidt und Six, *Äthiopische Handschriften I*, pp. 220-2፤ (2) ዋሽንግተን ከተማ፡ በኮንግራስ ቤተ መጻሕፍት (ገና በካታሎግ አልታተመም)፤ (3) EMMML 3473, Getatchew Haile and William F. Macomber, *A Catalogue of Ethiopian Manuscripts*, Vol. VIII, pp. 286-9. መዝሙር 18 EMMML 2335, ff. 162b-163a ውስጥ ይገኛል፤ እዚያው Vol. VI, p. 384. የዋሽንግተን ቅጂ አላየሁትም፤ መጽሐፉን በአቶ ጥሩነህ ፋንታ ስም "Fanta 1" የሚል መታወቂያ የሰጠው አቶ ቡሩክ አብዲ እንደነገረኝ፤ በጥሩ ሁኔታ የተያዘ ነው። የቀሩት ግን ቀጂ እያወቀም ሳያውቅም አንዳንድ ቦታ አበላሽቷቸዋል።

ወብፁዕ ካዕባ በእሳተ ፍቅራ ንዱድ፤ (17)
ዘበልሳኑ ይገኝ ወብርኩ ይሰግድ። (16)

...

ወደክደት መንገድ ያልሄደ ብፁዕ ነው፤
በአብና በወልድ እምነት (ጸንቶ) የቆመም ፤
በመንፈስ ቅዱስ ሥላሴ አንድ ሃይማኖትም፤
በፍቅር፡ እሳት የነደደም ብፁዕ ነው፤
በምላሱ የሚያመሰግን ጉልበቱም የሚሰግድ።

...

አምሳያው መዝሙረ ዳዊት ከዚህ በታች ያለው ነው (የፊደሎቹን ቀጥር አስተውል)።

መዝሙረ ዳዊት

በፁዕ ብእሲ ዘኢሐረ በምክረ ረሲዓን፤ (18)
ወዘኢቆመ ውስተ ፍኖተ ኃጥአን፤ (15)
ወዘኢነበረ ውስተ መንበረ መስተሳልቃን፤ (20)
ዘዳእሙ ሕገ እግዚአብሔር ሥምረቱ፤ (17)
ወዘሕጎ ያነብብ መግልተ ወሌሊተ። (16)

...

በክፋዎች ምክር ያልሄደ ብፁዕ ነው፤
በኃጥአተኞች መንገድም ያልተገኘ፤
በዋዘኞችም ሸንጎም ያልተቀመጠ፤
ደስታው ግን በእግዚአብሔር ሕግ የሆነ፤
ሕጉንም ቀን ከሌት የሚያነብ።

...

መዝሙረ ክርስቶስ እንደ ስሙ የሚመለከተው ክርስቶስንና የተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን ክርስትናን ነው። እንደ ልማድ ሆኖ (ትሕትና) የሀገራችን ደራሲዎች የድርሰታቸው ባለቤት መሆናቸውን ስለማይናገሩ፤ መዝሙረ ክርስቶስ “ዘእገሌ” የሚል ባለቤቱን የሚናገር ቃል የለበትም። ግን የአባ ባሕርይ ድርሰት ለመሆኑ በቂ ውስጣዊ ማስረጃ አለበት።

አንደኛ፡ “ለምን እንዲህ አደረገ የሚለኝ ካለ “ኅሥሥ ውስተ መጻሕፍት” (ድርጊቴ የሚገባ ለመሆኑ “መጻሕፍትን መርምር” ታገኘዋለህ) የሚለው በዜናሁ ሊጋላ መቅድም የሚገኘው የይቅርታ ፈላጊ (apologetic) አነጋገራቸው እዚህ መቅድም ውስጥም ተደጋግሞ ይገኛል። (ለምሳሌ፡ ቅጠል 10ሀን ብንመለከት “ኅሥሥ ውስተ መጻሕፍት” የሚል እናገኛለን)።

ሁለተኛ፡ እንደ ዜናሁ ሊጋላ ስማቸው በውስጡ ይገኛል፤ ከመዝሙር 34 ይኸንን እንመልከት (ቅጠል 39ሀ)፤

*ለይትፈሥሐ ወይትሐሥዩ ዘይዜክሩ ስምዖ በሠናይ፤
ወእለ የኅሥሥ ሊተ ሰላመ እንበለ እከይ።
እግዚአ ለገብርክ ባሕርይ
ሰሚዓ ቃልየ ኢትትሐይ።።
ወሕዋዬየ ኢትትሀከይ።።*

ስሜን በደግ የሚያስታውሱ ደስ ይበላቸው፤ ይደሰቱም፤
ክፋት የሌለበት ሰላም የሚፈልጉልኝም እንዲሁ።
አቤቱ የአገልጋይህን የባሕርይን
ቃሌን መስማትን ቸል አትበል።።
እኔን መጎብኘት(ህ)ንም አታቆይ።።

ሶስተኛ፡ አባ ባሕርይ ጋሞ በአንድ ቤተ ክርስቲያን ሲያገለግሉ ያከማቸትን ንብረት ዳዌ የሚባሉ ኦርሞዎች እንደዘረፉባቸው በዜናሁ ሊጋላ ውስጥ (በክፍል ፪) ሲነግሩን እናገኛለን፤ እዚህም ላይ ደግመውታል። ይህን ከመዝሙር 74 የተቀዳውን እንመልከት (ከቅጠል 71ለ እስከ 72ሀ)፤

*እገኒ ለከ እግዚአ እገኒ ለከ፤
እገኒ ለከ ወእጼውሶ ስመክ፤
ወእነግር ኩሎ ስብሐቲክ፤
በይነ ዘዐቀብከኒ፤
5 ወበይነ ዘኢገደፍከኒ።
ወለዘ ይመጽእ እስኢል ኅቤክ፤ ኢትገድገኒ።።
ወአስተበቀኅክ ታድኅኒ፤
እምነ እደ ፈያት እለ አቀሳሉኒ፤
ወሰለቡኒ ዘዘገብክም ለደኃሪትየ።።
10 ሚጥ ሊተ ኩሎ ዘኅሥሥ ጸላኢ እምኔየነ።።*

- አመሰግንሃለሁ፥ አቤቱ አመሰግንሃለሁ፤
- አመሰግንሃለሁ፥ ስምህንም እጠራለሁ፤
- ክብርህንም ሁሉ እናገራለሁ፤
- ስለጠበክኝ፤
- 5 ስላልጣልከኝም፡፡
- ስለወደፊቱም እለምንሃለሁ፤ አትጣለኝ፡፡
- ታደኝኝ ዘንድ እለምንሃለሁ፥
- ካቆሰሉኝ ሌቦች እጅ፥
- ለኋላዬ ያከማቸውትን ከወሰዱብኝ፡፡
- 10 ጠላት የወሰደብኝን ሁሉ መልስልኝ፡፡

አባ ባሕርይ መዝሙረ ክርስቶስን የደረሱት እንደ ዜናሁ ለጋላ በአፄ ሠርፀ ድንግል ዘመነ መንግሥት ነው፡፡ ይኸንን የሚያደንቁትን ንጉሥ ደጋግመው ከማንሳታቸው በላይ “እግዚአ ኩነኔክ ሀቦ ለንጉሥ” የሚለውን መዝሙር 71ን ለሱ ነው የሰጡት (ከቅጠል 68ሀ እስከ 69ሀ)፤

- እግዚአ ኩነኔክ ምስለ ጥበብ
- ለንጉሥ ሠርፀ ድንግል ሀብ፤
- ከመ በአሠንዮ ይኩንኖሙ ለሕዝብ፤
- ወይቅንዮሙ ለአሕዛብ፡፡
- 5 ረሲ በዘመኑ ያንጸፍጽፍ መዓር እምአድባር፤
- ወሐሊብኒ የኃዝ እምነ አውግር፡፡
- ወአኅብሮ ለቀስም ምስለ ማእረር፡፡
- ረሲ ሰላመ ለብሔር፤
- ወሣህለ ለኮሎ አህጉር፡፡
- 10 በረከተ ዘርእ ወበረከተ ቀምሕ ሥሙር
- ይረድ አምሳለ ጠል ውስተ ፀምር፥
- ወከመ ነጠብጣብ ያንጠብጥብ በዲቦ ምድር፡፡
- ይዝነን ሞገደ ሀውክ ወፃዕር፤
- ወይጎዳእ ማዕበለ ትንሃኤሁ ለፀር፡፡
- 15 ወይኩንን እምጽባሕ እስከ ባሕር፡፡
- ይረስዩ ሕዝቡ ከኑናተ ማዕፀደ ግብር (ኢሳይያስ)⁵ ፡፡
- ወይሚጡ ሰይፎሙ ኅበ ምሳር፡፡
- ይግነይ ሎቱ ኮሎ ወይግረር፡፡
- ነገሥተ ተርሴስ ወደሰያት አምኃ ያብኡ፤
- 20 ወነገሥተ ሳባ ወዐረብ ጋዳ ያምጽኡ፤

5. ደራሲው ከብዙ መጻሕፍት በብዙው ይጠቅሳሉ፤ ዋና ዋና የሚሏቸውንም ምንጮች በግራ ጎዳግ ይጽፋሉ፡፡ ምዕራፍና ቍጥር ግን አይሰጡም፡፡ ስቀዳና ስተረገም የሳቸውን የግራ ጎዳግ በቀኝ በኩል በቅንፍ፥ ምዕራፎቹንና ያልሰጡንን ምንጮች ከሚገኙበት እየፈለግሁ ከግርጌ ጎዳግ እየጠቆምኩ ነው፡፡

ወለአጽምዖ ጥበቡ ከሌሎችም ይታወቃል፤
 እንደ ይቀድም አሁን እምነልኩ።
 ዳኝነ የዓል ወሠናየ ይባሉት እንበል ሕሰም፤
 ወዘእንበል ደዌ ወሕማም።
 25 ወይትግቀብ ዘልፈ በሰላም።
 አኮኑ በመትከፍቱ ስዩም (ፍትሐ ነገሥት)፤
 ወስቁል ነፍሰ ከሌኑ አምሳለ አዕቡቅ በእም።
 እስመ ከመ ርእሰነ ውእቱ፤
 ወንሕነኒ አምሳለ መለያልይ ሎቱ።
 30 ንስአል ዘልፈ በእንተ ዝንቱ፤
 ከመ ትንሐይ መንግሥቱ።
 እመኒ ተሀውከት አኮ ለባሕቲቱ፤
 ወለእመ ሕድአት ኮነ ቦቱ።
 ኢንትፈለጥ እምነ ክልኤቱ፤
 35 እስመ በተዋልጦተ ነፍስ ወንጉሥ ፍጹመ (መጽሐፈ ፈላስፋ)፤
 ይትዌለጥ ከሉ ግብር ዘቀደመ።
 ወከመዝ ንበል ጊዜ ጸሎትነ፤
 ሣህልክ ወምሕረትክ ይርከብዎ ፍጡነ።
 ዓዲ ናስተብቀሶ ንሕነ ከሌኑ፤
 40 ኅብ ዘከሎ ይእንዝ እግዚአብሔር አምላክነ፤
 ከመ ያስተእንዞ ዕፍያነ፤
 ክልኤ አብትረ፤ ኅብለ ወሥነ (ዘካርያስ)።
 ወከመ ሕርቃኖስ ይኩንን (መጽሐፈ ፈላስፋ)፤
 በመጽሐፍ ወሰይፍ ኅቡረ እስከ ለዓለም፤ ለይኩን።

አቤቱ ፍርድህን ከጥበብ ጋራ
ለንጉሥ ሠርፀ ድንግል ስጥ፤
 ሕዝቡን በመልካም ይዳኝ ዘንድ፤
 አሕዛብንም ይገዛ ዘንድ።
 5 በዘመኑ ማር ከተራሮች እንዲንጠባጠብ አድርግ፤
 ወተትም ከኮረብቶች እንዲወርድ።
 ቅመምን ከአዝመራ ጋራ አዋሕደው።
 አገርን ሰላም አድርግ፤
 ዕርቅም በአውራጃዎች ሁሉ (አውርድ)።
 10 የዘር በረከትና የሠመረ የምርት በረከት
 ይውረድ፤ እንደዝናም በታጨደ መስክ ላይ፤
 እንደ ነጠብጣብ በምድር ላይ ያንጠባጥብ።
 የብጥብጥና የጭንቅ ሞገድ ይርጋ፤
 የጠላት ትንሣኤ ማዕበልም ጸጥ ይበል።

- 15 ከምሥራቅ እስከ ምዕራብ ይግዛ።
ሕዝቡ ጦርን የግብርና ማጭድ ያድርጉ (ኢሳይያስ)⁶።
ሰይፋቸውንም ወደ ምሳር ይለውጡ።
ሁሉም ይታዘዙት፤ ይገብሩለትም።
የተርሴስና የደሴቶቹ ንጉሦች እጅ መንሻ ያስገቡ፤
- 20 የሳባና የዐረብ ንጉሦችም ገጸ በረከት ያምጡ፤
ጥበቡን ለማዳመጥም ሁሉም ይሰብሰቡ፤
አንዱ ከሌላው እየተሸቀዳደሙ።
ያለምንም ክፉ (ነገር) በደኅና ይዋል፤ በጥሩም ይደር፤
ያለበሽታና ያለሕመም።
- 25 ሁልጊዜ በሰላም ይጠበቅ።
በትከሻው ሹም አይደለምን፤ (ፍትሕ ነገሥት)⁷፤
የሁላችንም ነፍስ (በሱ ላይ) ተንጠልጥላለች፤ እንደ ቅርንጫፎች
በዛፍ ላይ።
ምክንያቱም እሱ ለኛ እንደ ራሳችን ነው፤
እኛም ለሱ እንደ (ሰውነት) አባሎቹ ነን።
- 30 ሁልጊዜ ስለዚህ (ጉዳይ) እንጸልይ፤
መንግሥቱ እጮ ይንድታል።
ስትታወክም ሆነ፤
ጸጥታ ሲሰፍንባትም የብቻው አይሆንም ።
በሁለቱም (ጊዜ) አንለይም፤
- 35 ምክንያቱም የነፋስና የንጉሥ ፈጽሞ መለወጥ ሲመጣ፤
የቀድሞው ነገር ሁሉ (አብሮ) ይለወጣል (መጽሐፈ ፈላስፋ)።
በጸሎታችን ጊዜ እንዲህ እንበል፤
“ይቅርታህና ምሕረትህ ቶሎ ይድረሱለት።”
ደግሞ ሁላችንም ልመና እናቅርብ፤
- 40 ሁሉን ወደሚይዝ ወደ እግዚአብሔር ወደ አምላካችን፤
እኩሎች አድርጎ እንዲያሰዘው፤
ሁለቱን በትሮች፤ ገመድንና ውበትን (ዘካርያስ)⁸ ።
እንደ ሕርቃኖስም እንዲፈርድ (መጽሐፈ ፈላስፋ)፤
በመጽሐፍና በሰይፍ በአንድነት ለዘለዓለም፤ ይሁን።

- 6. ኢሳይያስ 2: 4።
- 7. ምንጭ፡ ኢሳይያስ 9: 6፤ መጽሐፈ ቅዱስ በግዕዝና በአማርኛ፡ አዲስ አበባ ፲፱፻፶፩ ዓመተ ምሕረት፡ ገ. 53፡ 45፡ “ዘሥልጣኑ ዲበ መትከፍቱ” (“ሥልጣኑ በትከሻው ላይ ነው”) የሚለውን ሲያመለክት ነው። ራስ ሚካኤል የሰሜን ኢትዮጵያ (ከሞፈር ውሐ እስከ መረብ) ንጉሥ ሲሆኑ የማኅተማቸው “መፈክር” አድርገውት ነበር፤ ቀዳማዊ ኃይለ ሥላሴ ንጉሠ ነገሥት ዘኢትዮጵያ፡ ሕይወቴና የኢትዮጵያ ጎረቤቶች፡ ፩ኛ መጽሐፍ፡ አዲስ አበባ ፲፱፻፷፭ ዓ.ም፡ ገ. 35።
- 8. ዘካርያስ 11: 7። “ገመድና ውበት” “ቅጣትና ትክክለኛ ፍርድ” ናቸው።

መዝሙር 20ንም እንመልከት (ከቅጠል 26ለ እስከ 27ሀ)፤

- እግዚአብሔር በኃይልክ ፍጹም ይትፏሣሕ፤
- ሠርፀ ድንግል መሲሕ ወልደ መሲሕ፤
- ዘይዔቅም ቃሎ በፍትሕ፤
- ወይትኃሠይ በረድኤትክ ብዙኅ፤
- 5 እስመ በጻሕኮ በበረከት ጽዱቅ።
- ወአንበርከ በርእሱ አክሊል መዋእ ዘያንፀበርቅ፤
- ዘክቡር እምኔራ ወርቅ፤
- እስከ ፈርህዎ ዘአዜብ ወሠርቅ፤
- ወእለሂ ውስተ ባሕር ርጉቅ።
- 10 መካሕ ውእቱ ጊዜ ፀብእ።
- ወአልቦ አመ ተመውእ፤ እስመ ልማዱ መዋእ።
- ወልድ ጠቢብ ዘልቡ ዲቦ የማኑ፤
- ወወሬዛ ማእምር ዘውስተ ርእሱ ዓይኑ (መክብብ)።
- 15 ሶበኒ ይመውእ ኢይዜኃር በኃይሉ፤
- ወኢይትናገር ትዕይርተ ቢቃሉ።
- ወብዙኃን ነገሥተ አግብአ መትሕተ እዱ።
- ወአስተጋብአሙ ለኩሎሙ ፀር ውስተ ማዕዱ (መሳፍንት)።
- አክርስቶስ ዕቀባ ለዘመኑ፤ ወስምያ ሥህልተ (ሆሴዕ)።
- ወአርጎቅ እምኔሃ መንሱተ።
- 20 ወስምዮሙ ለሠራዊቱ ሕዝብዎ ሊተ።
- ወኢታጎጥእ ዘሐለዎ ተምኔተ፤
- እስመ ኪያክ እማዕምቀ ልቡ ይጼወን፤
- ወበእምክ ይትመሐፀን።
- ትርክቦሙ እዴክ ለፀሩ ወጸላእቱ፤
- 25 ወትብልዎሙ ለመዓትክ እሳቱ፤
- ለኩሎሙ እለ ይትቃወምዎ ሎቱ።

- አቤቱ በኃይልህ በፍጹም ይደሰት፤
- መሲሕ ሠርፀ ድንግል የመሲሕ ልጅ፤
- ነገሩን በፍርድ የሚፈጽም፤
- በብዙው እርዳታህም የሚደሰት፤
- 5 በእውነተኛ በረከት ደርሰህለታልና።
- በራሱም ላይ የሚያንፀባርቅ የድል አክሊል አስቀምጠሃል፤
- ከወርቅ አክሊል የከበረ፤
- የደቡብና የምሥራቅ (ሕዝቦች) እስኪፈሩት፤
- በሩቁ ምዕራብ ያሉትም።
- 10 በጦርነት ጊዜ ጀግና ነው።

- የተሸነፈበት ጊዜ የለም፤ ልማዱ ማሸነፍ ነውና።
 ልቡ ከቀኝ (እጁ) ላይ የሆነ ጥበበኛ ልጅ ነው፤
 ዓይኑ በራሱ ውስጥ የሆነ ዐዋቂ ኃልማሳም ነው (መክብብ) ⁹።
 ሲያሸንፍም በኃይሉ አይታጀርም፤
- 15 በቃሉ ንቀትም አይናገርም።
 ብዙ ንጉሦችን በእጁ ስር አስገባ።
 ጠላቶችን ሁሉ ከማዕዳሩ ሰበሰባቸው (መሳፍንት) ¹⁰።
 ክርስቶስ ሆይ፤ ዘመኑን ጠብቃት፤ “ይቅርታ የሰፈነባት” በላት
 (ሆሴዕ) ¹¹።
 ጥፋትን ከሷ አርቅ።
- 20 ሠራዊቱን “የኔ ሕዝብ ናቸው” በላቸው።
 ያሰበውን ምኞት አታሳጣው፤
 በጥልቅ ልቡ አንተን ተጠግቷልና፤
 በእናትህም ተማዕኗል።
 ጠላቶቹንና የሚጠሉትን እጅህ ታግኛቸው፤
- 25 የቁጣህ እሳትም ትብላቸው፤
 እሱን የሚቃወሙትን ሁሉ።

በመጨረሻም፡ አባ ባሕርይ “ንኡስ አነ” እያለ ዳዊት ስለራሱ የሚናገርበት የመዝሙር 151 አምሳያ መዝሙራቸው ውስጥ ስለራሳቸው ሲናገሩ እንዲህ ይላሉ (ቅጠል 137ሀ)፤

- ንኡስ አነ እምካህናት፤
 ረድአሙ ለመነኮሳት፤
 ዘደብረ ማርያም ምኔት።
- 5 ነብብኩ ድርሳኝ መዝሙር፤
 ምስለ ኅልፄ ቃለ ዳዊት ዘየተብር።
 አዘታኑብብ መጽሐፍ፤
 በእንተ ኅሠሙ ኢትጌጌሳ ሐምዮት።
 አስተሰሪ ሊተ ባሕቱ፤
 ተዘኪረክ ስራሕዩ በኑልቆቱ፤
- 10 እስመ ሶበ ይመልእ ቃል፤
 ኮነ የሐፀፀ ብዩ ኑልፄ ፊደል።
 ወቦ ጊዜ አመ ይበዝኝ እምቃል።
 ወአስተዓረይኩ በብዙኝ ጸማ ወገድል፤
 በመዋዕለ ሠርፀ ድንግል፤
- 15 አመ ቀተሎ ለፀሩ መሐመድ ንጉሠ አደል።

9. መክብብ 2: 14።
 10. መሳፍንት 1: 7።
 11. ሆሴዕ 2: 1-3።

እንከሰኔ እበል፥
ሰብሐት ለእግዚአብሔር ዘእምኔሁ ክሂል።

- ከካህናት ትንሹ ነኝ፥
- የመነከሳቱ ደቀ መዝሙር፥
- የደብረ ማርያም ገዳም።
- ድርሳነ መዝሙርን (እነሆ) ደረስኩ፥
- 5 ከዳዊት ቃል ቊጥር ፳፭ የሚተባበር።
- መጽሐፌን የምታነብ ሆይ፥
- ስለ መጥፎነቱ ልትነቅፈኝ አትቸኩል።
- ይቅርታ አድርግልኝ እንጂ፥
- በቈጠራው ድካሜን አስታውሰህ፥
- 10 ምክንያቱም ቃሉ ሲሞላ፥
- የፊደሉ ቊጥር ይጎድልብኛል።
- ከቃሉ የሚበዛበትም ጊዜ ነበረ።
- በብዙ ድካምና ትግል አስተካክልኩት፥
- በሠርፀ ድንግል ዘመን፥
- 15 ጠላቱን የአደልን ንጉሥ መሐመድን የገደለ ጊዜ።
- እንግዲህስ (እንዲህ) ልበል፥
- “ችሎታ ከሱ ለሆነ ለእግዚአብሔር ምስጋና ይገባው።”

አባ ባሕርይ ድርሰታቸውን በፈለጉት መልክ ለማቀናበር ሲጥሩ የደረሰባቸውን በዚህ በመዝሙር 151 የነገሩንን ችግር በከፊልም ቢሆን ለማስወገድ ምን እንዳደረጉ በመቅደማቸው እንዲህ ሲሉ ነግረውናል (ቅጠል 7ሀ)፤

ዘአስተሐመምኩሰ ላዕለ ዝንቱ ድርሳን እንዘ አስተግሪ ቃላቲሁ ምስለ ቃሉ ለመዝሙረ ዳዊት። ወእንዘ ኢይዌስክ አሐደሂ ኖሳይተ ላዕለ ኖሳይተሁ ወኢየሐፀፀ ምንተኒ እምኔሆሙ አላ አስተዋሐድክዎሙ በኅልቀኑ ፍጹም። ወለእመ ተረፈ አሐዱ አው ክልኤቱ ኖሳይት እምነ አሐዱ መሥመር እዌስኮ ኅባ ካልእ መሥመር።

በዚህ ድርሰት ላይ የደከምኩት ቃሎቼን ከመዝሙረ ዳዊት ቃሎች ጋራ ሳስተካክል ነው። በኖሳይቱ (በፊደሎቹ) ላይ አንድ ኖኔ ሳልጨምር፥ ከነሱ አንዳችም ሳላጉድል በፍጹም ቊጥር አመሳሰያቸዋለሁ፤ ግን ካንድ መሥመር ላይ አንድ ወይም ሁለት ኖኔዎች ሲተርፉ ከሁለተኛው (ከሚቀጥለው) መሥመር ላይ ጨምራያቸዋለሁ።

የደራሲው ችግር መንገድ፡ ድርሰታቸውን መዝሙረ ክርስቶስን የመዝሙረ ዳዊት መመዘኛ (መለኪያ) እንዲሆን መወሰናቸው ነው። ሐሳባቸው አንድ ሰው አንድ የተቀዳ ዳዊት ሲያገኝ ወይም ሲያስቀዳ ጉድለት የሌለበት መሆኑን ለማወቅ ቢፈልግ በላቸው መዝሙረ ክርስቶስ እያቋጠረ እንዲያስተያየው ነው። በዚህም ምክንያት በድርሰት መንገዳቸው ሲጓዙ መዝሙረ ክርስቶስ እንደ መዝሙረ ዳዊት 151 መዝሙር እንዲኖረው፣ የእያንዳንዱ መዝሙር መሥመርና በየመሥመሩ ላይ ያሉት ፊደላት (ኖኅያት) በብዛት የአቻውን የመዝሙረ ዳዊት መዝሙርን እንዲያህሉ እያደረጉ መራመድ ነበረባቸው። ይህ አልበቃ ብሎ፣ ባላቸው ትልቅ የባሕረ ሐሳብ ዕውቀት በሞላ ድርሰታቸው ውስጥ ያሉትን ኖኅያት አንድ ጊዜ ለዓሥራ ሶስቱ ወሮችና ለዓሥራ ሁለቱ ከዋክብት፣ አንድ ጊዜ ለሰባቱ የሳምንቶቹ ዕለታትና ለሰባቱ ከዋክብት፣ አንድ ጊዜ ለዓመቱ ሰዓታት እያሉ እኩል አካፍለዋቸዋል። በዚህ ጊዜ ምን ነገር እንደተፈጠረ ይንገሯቸው።

ውተርፉ ጆ፣ ወኪያሆሙ ረሰይኩ ሊተ። ወጸሐፍክምሙ ቅድመ ገጽዎ ከመ ኢይርስዕምሙ። ወሰመ እሉ ሆህያት ሞት። ወእግዚአብሔር ዘርኑቅ እምኔሆሙ ያርኅቅ ሊተ ኪያሆሙ እስከ አወምሮ።

(ኖኅያቱን ሳከፋፍል) ሁለት ተረፉ፣ እነሱን ለራሴ አደረግኋቸው። እንዳልረሳቸውም ከፊት ለፊቱ ጻፍኳቸው። የነዚያ (የሁለቱ) ኖኅያት ስም “ሞት” ነው። ከነሱ ሩቅ የሆነ እግዚአብሔር እስከ አስደስተው ድረስ ከኔ ያርቃቸው።

ለድርሰት የሚሆኑትን ጥልቅ የጸሐፊነት ሐሳቦቻቸውን ከማውጠንጠን አልፈው ለፊደሎቹ በቀጥታ መመጣጠንና ለክፍያው እኩል መዳረስ ሲጨነቁ ጠቃሚ ጊዜያቸውን እንዴት እንዳጠፉ መገመት ይቻላል። የፊደሎቹን ብዛትን አንድ ባንድ ቁጥረው ይድረሱበት፣ ግን ያንን ቀጥታ በዓመቱ ሰዓቶች ለማካፈል የቻሉት ምን ዘዴ ተጠቅመው ነበረ? ይህም ሆኖ የድርሰቱ ስተት ብሎ መሄድ ልብ ይማርካል።

ከዚህ ከመዝሙር 151 የምናገኛቸው ዋና ዋና የታሪክ መረጃዎች ግን ሁለት ናቸው -- (1) አባ ባሕርይ የደብረ ማርያም¹² ካህን (መነከሱ)

12. ቸሩሊ የመዝሙረ ክርስቶስ እና የዜናሁ ለጋሳ ደራሲ አንድ ሰው መሆኑን ባለመገንዘብ ደብረ ማርያምን በትግራይና በጣና ደሴቶች ፈልጎ አጣት፣ Cerulli, “The ‘Kalila wa-Dimnah’,” n. 4, p. 77-8. ሃመርሽሚትም ያንን ይዞ በመሄድ ስለ ጣና ደብረ ማርያም ሲጽፍ “ምናልባት አንድ የዚችኛዋ ደብረ ማርያም መነከሱ ይሆናል መዝሙረ ክርስቶስን በአጼ ሠርፀ ድንግል የግዛት ዘመን (1563-97 ዓ. እ.) የደረሰ” ይላል። Hammerschmidt, *Äthiopische Handschriften vom TānāseeI*, p. 60.

በግዕዝ መኖራቸው እስካሁን አይታወቅም። እርግጥ የ*ክሊላ ወድምና ፈለግ* ተገኝቷል።¹⁶

(2) “አጭሩ መዝሙረ ክርስቶስ”

የዚህ ድርሰት ግጥሞች እያንዳንዳቸው ባለአምስት መሥመር ብቻ ሆነው ብዛታቸው ድርሰቱ ተከትሎት እንደሚሄደው እንደመዝሙረ ዳዊት መዝሙሮች 151 ነው። ደራሲው ይህንንም መዝሙረ ክርስቶስ ይሉታል፤ (ቅጠል 149ለ)

*በዝንቱ ተፈጸመ ክፍል ኃምስ፥
ዘምሳሌሁ ገሲስ፥
እንዘ እስምዖ ለስሙ መዝሙረ ክርስቶስ።
ፍዳ አስተሐመምኩ በእንቲአክ ተርጉሞ መዝሙር ቅዱስ፥
ሀበኒ አስበ ዘሥጋ ወነፍስ።*

*አምስተኛው ክፍል በዚህ አለቀ፥
ምሳሌው መዳሰስ የሆነ¹⁷፥
ስሙን መዝሙረ ክርስቶስ እያልኩት።
ስላንተ ቅዱስ መዝሙሩን በመተርጉም ስለደከምኩ፥
የሥጋና የነፍስ ዋጋ ስጠኝ።*

ለድርሰቱ የሚስማማው ለኛም የሚመቸው ስም “ውዳሴ ክርስቶስ” ነበር። ባይሆን ሁለቱ ድርሰቶች በስም እንዳይጋጩ “ረጂሙ” እና “አጭሩ” በሚሉ ቅጽሎች እየለዩን ሁለቱን መዝሙረ ክርስቶሶች በዚያው “ወላጃቸው” በሰጣቸው ስም መጥራት ይኖርብናል።

ይህ ድርሰት ደራሲው ሳይታወቅ ተደጋግሞ ተቀድቷል፤ ከመዝሙረ ዳዊት ጋራም ታትሟል¹⁸። እድርሰቱ ውስጥ አባ ባሕርይን

16. ቸሩሊ ከሳይ በቍጥር 12 ስር የተጠቀሰውን “The ‘Kalila wa-Dimnah’” የሚለውን ምርምራዊ ጽሑፍ ያዘጋጀው የመዝሙረ ክርስቶስ ደራሲ *ክሊላ ወድምና*ን በግዕዝ አላነበበውም፤ እንዲያውም መጽሐፉ ወደ ግዕዝ መተርጎሙ ያጠራጥራል ለማለት ነው። *ክሊላ ወድምና*ን እውነትም እስካሁን የግዕዝ ትርጉሙን አላገኘነውም፤ ግን አባ ባሕርይ አልዋሹም፤ ተተርጎሞ እንደነበረ አሁን ማስረጃ ተገኝቷል፤ Getatchew Haile, “The Kalilah wa-Dimnah,” pp. 373-386.

17. ምንጫቸውን የቅዱስ አትናቴዎስን ትርጓሜ ዳዊት አድርገው፤ በአምስቱ ሕዋሳት ቍጥር (“ርእይ”፤ “ማየት”፤ “ሰሚዕ”፤ “መስማት”፤ “አጼንም”፤ “ማሸተት”፤ “ጣዕም”፤ በቁሙ፤ “ገሲስ”፤ “መዳሰስ”) ከአምስት ክፍሎቻቸው።

18. ለምሳሌ EMMML 3996, Getatchew Haile, *A Catalogue of Ethiopian Manuscripts*, Vol. IX, p. 281; Cod. aeth. 46, Six, *Äthiopische Handschriften 2*,

የሚመለከት አጥጋቢ ማስረጃ ለማግኘት ባለመቻሌ የሳቸው ለመሆኑ እርግጠኛ አይደለሁም። በዚያ ላይ፡ “ድርሰቱ እርግጥ የአባ ባሕርይ ከሆነ፡ የሚያደንቁትን የአዪ ሠርፀ ድንግልን ስም በውስጡ ለምን አንድ ቦታ እንኳን አላነሡትም?” የሚልም ጥያቄ ሊነሣ ይችላል፤ ከተነሣ መልሱ ምናልባት መዝሙር 151 (“በእንተ ርእሱ”) ውስጥ ይገኝ ይሆናል (ቅጠል 149ለ)፤

*አመ አስተዋደድኩ ዘንተ መዝሙረክ ዘይሢለስ በበሃምሳ፡
ንኡስ አነ ወልደ ዓመታት መንፈቀ ሃምሳ፡፡
እንዘ ትከድነኒ ክርስቶስ ሞገስ ጳራቅሊጦስ በዓለ ሃምሳ፡፡
ነፍስየ አዕቢ ከመ አብድዩ ሊቀ ሐራ አካዓብ ሃምሳ፡፡
በመዋዕለ ተድላ ሀበኒ ካዕቦቶ ለሃምሳ፡፡*

ይኸንን በሃምሳ የሚሠለስ (3 ጊዜ 50) መዝሙርህን ያገጣጠምኩ ጊዜ፡
የአምሳ ዓመት ግማሽ ትንሽ ልጅ ነበርኩ።
ክርስቶስ (ሆይ)፡ በበዓለ ሃምሳ ጳራቅሊጦስ ሞገስ አልብሰኸኝ፡፡
ነፍሴን ከፍ ከፍ አድርጋት፡ እንደአካዓብ የጦር አለቃ አብድዩ አምሳን እጠፍ።¹⁹
በተድላ ዘመን የሃምሳን እጥፍ (እድሜ) ሰጠኝ።

ከላይ እንደገመትነው፡ አባ ባሕርይ የተወለዱት በ1528 ዓ. ም. ከሆነና ይኸንን አጭሩ መዝሙረ ክርስቶስን ሲደርሱ እድሜያቸው “የሃምሳ ግማሽ” (25 ዓመት) ከሆነ የደረሱበት ዘመኑ (1553 ዓ. ም.) ገና የአዪ ሠርፀ ድንግል ዘመን አልነበረም።

ይኸን ድርሰት የአባ ባሕርይ ሊያደርገው የሚችለው ሌላው ማስረጃ ከቅጠል 7ሀ እስከ 12ለ ድረስ ያለው መቅድማቸው የሚመለከተው ሁለቱንም መዝሙሮች መስለዎኝ ነበር። ግን ሁለቱ የተደረሱበት ዘመን ስለማይቀራረብ ለማስረጃነት ሊጠቀስ አይችልም።

pp. 79-80; መዝሙረ ዳዊት ምስለ መዝሙረ ክርስቶስ፡ ሚስቴር አሬን አለቃ ታየ ደረሱት የሚለው መዝሙረ ክርስቶስ ይኸንን ቢመስልም ሌላ ድርሰት ነው።
19. ደራሲው የሞከሩት “አክዓብ”ን “አክዓብ” (እጥፍ አደረገ) ከሚል ግሥ አውጥተው በኅብር ለመናገር ነው። ምንጫቸውም ነገሥት ቀዳማዊ 18፡ 3-4፡ “አክዓብም የቤቱን አዛዥ አብድዩን ጠራ፡ አብድዩ እግዚአብሔርን እጅግ ይፈራ ነበር። ኤልሳቤልም የእግዚአብሔርን ነቢያት ባስገደለች ጊዜ እርሱ መቶውን ነቢያት ወስዶ አምሳ አምሳውን በዋሻ ውስጥ ሸሸን እንጀራና ውሐ ይመግባቸው ነበረ” የሚለው ነው። ግን ግሥ በዚህ መልኩ በግዕዝ ቢኖርም ወይም እሳቸው ቢፈጥሩት “አክዐብ” (“አጠፈ”) ወይም “አክዕብ” (“እጠፍ”) መሆን ነበረበት፤ የቀጅ ስሕተት ሊኾን ይችላል።

(3) መልክዐ ገብርኤል

የዚህ ድርሰት ደራሲ አባ ባሕርይ መሆናቸውን ለማስረዳት ብዙ ርቆ መሄድ አያስፈልግም፤ ድርሰቱ ቅጠል 150ሀ ላይ የሚጀምረው፣ ድርሳን መልክዐ ለገብርኤል ዘባሕርይ (“የባሕርይ መልክዐ ገብርኤል ድርሰት”) በሚል ነው። የሰላምታ ግጥሞቹ በዚህ ይጀምራሉ፤

ሰላም ለዝክረ ስምክ በመጽሐፈ ዳንኤል ዘተጠየቀ፤
እስመ ወርኃ ብስራት ቀርቦ ወዘመን ወንጌል አልጸቀ፤
ገብርኤል ዘኮንክ ለመገብተ ሐዲስ ሊቀ፤
ናሁ ወጠንኩ እግዚእ ከመ እወድስክ ሕቀ፤
ሞገስ ጳራቅሊጦስ ጸግወኒ ዘይፌጽም ጸሕቀ።

በመጽሐፈ ዳንኤል ለታወቀው ስም²⁰ መታሰቢያ ሰላም፤
“የብሥራት ወር ቀርቧል፤ የወንጌልም ዘመን ደርሷል”(ብለህ)፤
ለሐዲስ (ኪዳን) ባለሥልጣኖች ሊቅ የሆነክ ገብርኤል ነህ²¹።
ጌታ ሆይ፤ በጥቂቱ ላመሰግንህ እነሆ ጀመርኩ፤
ምኞትን ከመጨረሻ የሚያደርስ የጳራቅሊጦስን ሞገስ ስጠኝ።

ደራሲው ብዙ ላበሠረች ለመልአኩ መላስ ሰላምታ ከሰጡ ከኋላ ልመናቸው ያው ያችኑ ጥቅሟንና ምስጢሯን ተማሪ የሚያውቀውን ነው፤

ጸግወኒ ርእሰ ሀብታት እንተ ይእቲ አእምሮ፤
ምስለ አግዛዚ እግዚእ ዘታዔሪ ገብሮ።

ዕውቀትን ስጠኝ የሀብቶች ራስ የሆነችውን፤
ከነባ ጌታ ጋራ እኩል የምታደርግ ባሪያውን።

መንፈሳዊ ድርሰቶች በየቦታው እየተደጋገሙ ሲቀዱ ይህንን ድርሰት ብቻ ከሌላ ቦታ ተቀድቶ አላየሁትም።

(4) ሰላመ ቅዱሳን

በዚህ መጽሐፍ (በOr. 534) ውስጥ አብረው ከተቀዱት ድርሰቶች የመጨረሻው “ሰላመ ቅዱሳን ሕዝብ፤ ወእማኔ ከኦሎሙ ሰማዕት ለባስያን መስቀል ዘዓርብ” (“የቅዱሶች ሕዝብ ሰላምታና የዓርብ መስቀል ለባሾች

20. ምንጭ ዳንኤል 8: 16፣ 8: 21።
21. “ትፀንሻለሽ፤ ወንድ ልጅም ትወልጃለሽ፤ ስሙንም ኢየሱስ ትይዋለሽ” (ሉቃስ 1: 31) ብሎ ለቅድስት ማርያም ማብሠሩንና በዚህም ሐዲስ ኪዳን መጀመሩን ለማመልከት ነው።

ሰማዕታት ሁሉ እጅ አነሣሥ”) በሚል ርእስ የሚጀምረው ነው። ድርሰቱ የአርክ ሥሌስ ድርሰትን ስልት ይከተላል።

ስለ አርክ ሥሌስ ድርሰት የማያውቅ ካለ፣ አርክ ሥሌስ የሚባል ደራሲ ስንክሳሩን ይዞ ከመስከረም አንድ እስከ ጳጉሜን ስድስት ገድላቸው በወሩ ውስጥ በዕለተ ዕለታቸው ለተመዘገበው ቅዱሳንና ሰማዕታት ሁሉ ስማቸውን እየጠራ “ሰላም” ብሎ የሚጀምር የግጥም ሰላምታ ደርሶላቸዋል። እነዚህ ግጥሞች ተሰብስበው ለብቻቸው እንዳንድ መጽሐፍና በስንክሳሩም ውስጥ ለየገድሉ ዘገባ መደምደሚያ (ዘርፍ) እየሆኑ በየቦታቸው እየተሰገሱ ተጽፈው ይገኛሉ። ይህ ባለ አምስት መሥመር የሰላምታ ስብስብ ርእሱ “መዝሙር ፍሥሐን ወዳሎተ ትኩዛን” (የደስተኞች መዝሙርና የሐዘንተኞች ጸሎት) ሆኖ ሳለ የግጥሙ ስልትና ግጥሞቹም በደራሲያቸው አጭር ስም “አርኬ” እየተባሉ ይጠራሉ²²።

አባ ባሕርይም ልክ አርክ ሥሌስ እንዳደረገው፣ ስንክሳሩን ይዘው በውስጡ ከመስከረም አንድ እስከ ጳጉሜን ስድስት ገድላቸው ለተመዘገበው ቅዱሳንና ሰማዕታት ለጥቂቶቹ ለብቻቸው፣ ለሌሎቹ ደግሞ የጋራ ባለአምስት መሥመር ሰላምታ ገጥመውላቸዋል። ድርሰቱ የሳቸው ለመሆኑና አርክ ሥሌስን ለመከተላቸው የድርሰታቸው አፍአዊ መልክ ብቻ ሳይሆን ውስጣዊ ማስረጃም አለበት። የየካቲቱን ወር ድርሰታቸውን እንዲህ ሲሉ ይደመድሙታል (ቅጠል168ለ)፤

ለዘብዙኃ አመገብዎ ይትኃሠሥዎ አምጣኑ ኮነ፤
እምነ ብዙኅ ብዕሉ ከመ አቅረብ አርክነ፤
አምኃ ንዴት ንስቲተ ዘአቅረብከ ለነ፤
ጻድቃነ የካቲት በሉኒ ተወከፍነ፤ ተፈሣሕ፤ ባሕርይነ፤
እስመ አንተ ኮንከ በውሐድ ምእመነ።

ብዙ ካሠለጠኑት በዚያው ልክ ይፈለግበታል፤
“ወዳጃችን ከብዙው ሀብቱ እንዳቀረበ፤
ያቀረብክልንን የደኻነት ትንሽ ገጸ በረከት፤”
የየካቲት ጻድቃን፤ “ተቀብለናል፤ ደስ ይበልህ፤ ባሕርያችን ሆይ” በሉኝ፤
“በጥቂቱ የታመንክ ሆነሃልና።”²³

22. ምዕራባውያን *Encomium caelestium et terrestium* ይሉታል፤ ደራሲው እርግጥ አርክ ሥሌስ መሆኑ ነው፤ እኔ ግን እየተጠራጠርኩ ድርሰቱን ከሁለት ቦታ ተችቸው ነበር፤ Getatchew Haile, *The Different Collections of Nägś Hymns*, pp. 16 and 72 እና EMMML 2706, Getatchew Haile and William F. Macomber, *A Catalogue of Ethiopian Manuscripts*, Vol. VII, pp. 100-7.
23. ምንጭ ማቴዎስ 25: 23: “መልካም አንተ በኅ ታማኝ አገልጋይ በጥቂቱ ታምነሃል።”

“ወዳጃችን” እና “ባሕርያችን” ብዬ የተረገጡት “አርክን” እና “ባሕርይን” በግዕዝ ጥብር ናቸው። ግዕዙ ለአማርኛው አይፈቅድለትም እንጂ፣ “የኛ አርክ (ሥሉስ)” እና “የኛ (አባ) ባሕርይ” ብዬ ብተረገጡትም ስለጠፋ የሚያመለክተው ሁለቱን ደራሲዎች መሆኑ በይበልጥ ግልጽ ይሆን ነበረ።

ይህ ጥቅስ ያስተማረን ሌላው ጠቃሚ ትምህርት አርክ ሥሉስ ከአባ ባሕርይ በፊት እንደኖረ እና፣ በችሎታ ይሁን ወይም በሀብት አይታወቅ እንጂ፣ ከእሳቸው ይልቅ እሱ እንደሚበልጥ ነው። ሆኖም አርክ ሥሉስን ከራሳቸው አብልጠው መናገራቸው የአባ ባሕርይ የትሕትና አነጋገር ሊሆንም ይችላል።

አባ ባሕርይ ይኸንን ድርሰት ደርሰው ሲጨርሱ መቸ እንደደረሱት በዚያው የግጥም ስልት እንዲህ ሲሉ ነግረውናል (ቅጠል 1840)፣

*እምገደለ ቅዱሳን ብዙኃን አስተጋብኡ ጸሐፍተ ስንክሳር ትካት፥
በታሰዕ ጀወጅ ዓመተ ቡሩካን ሰማዕት።
ወእምድሳረ ዓሥር ጀወሳሳ ምእት፥
እምአቅማሐ ዝኩ ስንክሳር ቀሰምኩ በበ ንስቲት፥
እስመ ለዘመንዩ ኢሥህልት ቀኒያ ሀኬት።*

ጥንት የስንክሳር ጸሐፊዎች (ስንክሳሩን) ከብዙ ቅዱሳን ገድል፥
በ960 የተባረኩ ሰማዕታት ዓመት ሰበሰቡት።
ከ1300 ዓመት (ዓመተ ሰማዕታት) በኋላ ደግሞ፥
ከዚህ የስንክሳር ምርት በጥቂት በጥቂቱ ቀሰምኩ፥
ምክንያቱም ይቅርታ ያጣች ዘመኔን ብጥብጥ ገዝቷታልና።

ስንክሳሩ በ960 ዓ. ሰ. መደረሱ ልክ ሳይሆን አይቀርም፤ ቅጂዎቹ ግን ብዙ ባይራራቅም የተለያዩ ቀን ይሰጣሉ²⁴ አባ ባሕርይ ያንኑ አያይዘው የነገሩን እርሳቸው ይህንን ድርሰታቸውን የደረሱበት ዘመን (1300 ዓ. ሰ.) 1576 ዓ. ም. መሆኑን ነው።

አባ ባሕርይ በዜናሁ ለጋጋ ድርሰታቸው ውስጥ አንዱን ሳያውቁት አንዱን ዐውቀውት ሁለት ትንቢት ተናግረው ነበረ። ዐውቀው የተናገሩት ትንቢት በሕይወት እያሉ እንደተፈጸመ ነግረውናል (ክፍል ፪ን ተመልከት)። ሁለተኛው ትንቢት ሳያውቁ የተናገሩትና በሕይወታቸው እያሉ የማይፈጸመው “ለእመ ሞትኩ ካልአን ይጽሕፉ ዜናዎ” (ከሞትኩ ሌሎች ታሪኬን ይጽፉታል) ያሉት ነው። ለዚያ ትንቢት መፈጸሚያ

24. Wallis Budge, *The Book of the Saints of the Ethiopian Church*, pp. xv-xvi.

የመጀመሪያው ስለሆነኩና እነዚህን መሥመሮች ስለጻፍኩላቸው ራሴን እንደ ዕድለኛ እየቆጠርኩ፡፡ አባ ባሕርይ ያረፈ ወዳጃቸውን ሲያነሡ “ላዕሌሁ ሰላም” እንደሚሉት “ሰላም ይረፍባቸው” እያልኩና ቡራኬያቸውን እየለመንኩ ለጊዜው እሰናበታቸዋለሁ፡፡

ምዕራፍ ፪

ዜናሁ ለጋላ

*ልሳኑ ለብእሲ መድሎተ ልቡና ውእቱ፤
ለእመ ምሉእ ወእፀ-ፅ ዘይትዐወቅ ቦቱ።*

*መላስ ነው ልቦና የሚመዘንበት፤
ሙሉ እንደሁ ጌደሎ የሚታወቅበት።*

አባ ባሕርይ

**የኢትዮጵያ ታሪክ በአሥራ ስድስተኛው ክፍለ ዘመን በሚባለው መጽሐፋቸው
ውስጥ ስለአሮሞዎች በሰፊው የጻፉ ክቡር አቶ ይልማ ደሬሳ።**

(© copyright 2002 by Shimbera Kure Archives)

መግቢያ

ዜናሁ ለጋላ (“የጋላ ዜና”) የሚባለውን አባ ባሕርይ የጻፉትን የአሮሞ አጭር ዜና ሌሎች ካንዴም ሁለቴ አጥንተው አሳትመውታል። አሁን እኔ በኋላ መጥቼ እንደገና ለማጥናትና ለማሳተም ያሰብኩበት ዋናው ምክንያት ካሁን በፊት የተደረጉት ጥናቶች ለአማርኛ አንባቢዎች በቋንቋቸው ተተርጉመው በጎትመት በሰፊው እንዳልተሰራጩ፤ ድርሰቱ የታሪክ ምንጭ ከሆነም ጥሬ ትርጉም ብቻውን እንደማይበቃ በማየቴ ነው።

ዜናሁ ለጋላን ለመጀመሪያ ጊዜ ከአርባ ዓመት በፊት ካነበብኩት ጀምሮ እንደ ኢትዮጵያዊ የግዕዝ ሥነ ጽሑፍ ክፍል እንጂ የአንድ ጎሳ ታሪክ አድርጌ ስላላየሁት ይኸንን ድርሰት መነሻ በማድረግ ወይም በሌላ ምክንያት በአሮሞ ታሪክ ላይ የተለየ ወይም ሌሎች ባደረጉት ላይ ተጨማሪ ጥናት አላደረግሁም። ጎሳዎችንና ነገዶችን ነጥሎ ማጥናት የኔ ሳይሆን ከፋም ለማም ጎበከተሰባዊ መዋቅሮችንና ባህሎችን የሚመረምሩ የአንትሮፖሎጂስቶች መስክ ነው። ለኔ የኢትዮጵያ ታሪክ ያንድ ሀገር፣ ያንድ ሕዝብ፣ ያንድ መንግሥት አንድ ታሪክ እንጂ የየጎሳው ወይም “የየክልሉ” ታሪክ ጥርቅም ሆኖ አይታየኝም።

የአባ ባሕርይ ድርሰትም ቢሆን እኮ ከታሪክነቱ ላይ አተኮርን እንጂ ታሪክ ሊባል የሚገባው ከጠቅላላው ጥናታቸው ውስጥ አንድ ክፍል ብቻ ነው፤ ሌላው፣ ደራሲውም ስለአሮሞዎች ለመጻፍ ምን እንዳሰኛቸው ገና ድርሰታቸውን ሲጀምሩ፣ “የነገዱን ቍጥር፣ ሰውን ለመግደል የትጋቱን ነገር፣ የጠባዩን እንስሳነት ለማወቅ ነው” ብለው መሆኑን እንደነገሩን፣ አንትሮፖሎጂ ነው። “እንግዲህ እስከዚች ሰዓት ድረስ ወደተውነው ወደበረይቱማ ዜና እንመለስ” በማለት ክፍል ፪ን አቁመው ያስከተሉት ክፍል ፫ እና “እንግዲህ ወደ ጋላው ዜና እንመለስ” በማለት የጀመሩት ክፍል ፳ አንዳችም ታሪክ የለባቸውም። በዜናሁ ለጋላ ውስጥ ታሪክ ቢኖርበት ስለ አሮሞዎች ምርምራዊ ጥናት ሲጻፍ ሊታለፍ የማይገባ ሆኖ የተገኘው ነው።

የአሮሞ ታሪክማ እንደ ኢትዮጵያ ሕዝብና መንግሥት ታሪክ በታሪክ ነገሥቱ ውስጥ በሰፊው ተጽፏል። ከሰፊው ባሕር አንድ ሁለት ምሳሌ ለመጨለፍ ያህል፣ አፄ ሠርፀ ድንግል በከሓዲው ባሕር ነጋሽ

ይሥሐቅና ስቦ ባመጣቸው ቱርኮች ላይ ዘምቶ ይሥሐቅን ለመቅጣት፥ ቱርኮችን ዛሬ ኤርትራ እተባለችው ክፍለ ሀገር ውስጥ የያዙትን ምድር ለማስለቀቅ በ1571 ዓ. ም. ወደ ሰሜን ሲዘምት ከወታደሮቹ ውስጥ “ብዙ ጋሎች” እንደነበሩ¹፥ እንደገና ደግሞ በ1583 ዓ. ም. ተመልሶ ሲዘምት የጦር አለቃውን አስቀድሞ የላከው “ከብዙ ጋላ ጋራ” እንደነበረ² ፥ ፈላሻዎች በ1579 ዓ. ም. በጉሻን መሪነት ሲያምጹ “በጦር የሰለጠኑ ጋሎች” እንዳዘመተባቸው³፥ አዲስ ሱስንዮስ ለመንገሥ የቻለው በመለመላቸው የአሮሞ ወታደሮች ኅይል እንደሆነ⁴ የተጻፈው ከታሪክ ነገሥቱ ውስጥ እንጂ አንዱም ዜናሁ ለጋላ ውስጥ የለም። ዜናሁ ለጋላ ውስጥ ያሉ ታሪክነት ያላቸው መረጃዎች አብዛኞቹ ታሪክ ነገሥቱ ውስጥ ሲኖሩ፥ አባ ባሕርይ ዜናሁ ለጋላ ውስጥ ስለአሮሞ ኅብረተ ሰብ መዋቅርና አስተዳደር የሚገልጹልን ክፍሎችና አንቀጾች እዚያ ብናገኛቸው በቁንጽል ነው። ምክንያቱ ግልጽ ይመስለኛል፤ ይህ ሌላ ያ ሌላ⁵።

“ዜና” ማለት “ታሪክ” ማለት ብቻ አይደለም፤ ትልቁ ሊቅ አለቃ ኪዳነ ወልድ ክፍሌ ቃሉን ወደ አማርኛ ሲተረጎሙት⁶፡

በቁሙ፤ ዝና ጨዎታ ወሬ፤ የተባለ የተነገረ ቃል፤ የኾነ የተደረገ ሥራ፤ ሰው ከሰው አፍ ወይም ከመጽሐፍ የሚሰማው የሚቀበለው እንግዳ ነገር፤ ትንቢት ብሥራት ስብከት፤ ደኅንነት፤ መርዶ ወግ ታሪክ ገድል፤ ደብዳቤ መልክት የመሰለው ኹሉ

ይላሉ። “በቁሙ” ማለት በአማርኛም እንደ ግዕዙ ያው “ዜና” ይሆናል ማለት ነው። መዝገብ ቃላቱና የዜናሁ ለጋላ ይዘት እንደሚመስክሩት፥ የዜናሁ ለጋላ “ዜና” ትርጉሙ “ዜና”፥ “ስለ” ማለትም ይሆናል፤ ስለዚህ የድርሰታቸው ርእስ “የጋላ ዜና”፥ ወይም “ስለ ጋላ” ተብሎ ቢተረጎም ደራሲው ሊያስተምሩን የፈለጉት ምን እንደሆነ በትክክል ግልጽ ይሆንልናል።

ዜናሁ ለጋላ በግዕዝ ሥነ ጽሑፍ ተወዳዳሪ የሌለው የአንትሮፖሎጂ ምርምራዊ ድርሰት ነው። ድርሰቱን ያነበበ፥ “የዚህ ጥናት ጸሐፊ (የአባ ባሕርይ) ኢትዮጵያዊነታቸው የማያጠራጥር ከሆነ የሐተታ ዘዘርክ ያዕቆብ ደራሲ (የዘርክ ያዕቆብ) ኢትዮጵያዊነት የሚያጠራጥረው በሁለቱ ደራሲዎች መካከል ምን የጎላ ልዩነት ታይቶ ነው?” የሚል

1. Conti Rossini, *Historia Regis Sarša Dengel (Malak Sagad)*, p. 67.
 2. እዚያው ገ. 129።
 3. እዚያው ገ. 104።
 4. Pereira, *Chronica de Susenyos*, p. 22ff.
 5. ክቡር አቶ ይልማ ዴሬሳ ስለአሮሞ ለመጻፍ አስበው የዓሥራ አምስተኛውን ምእት ዓመት የኢትዮጵያ ታሪክ አብረው የጻፉት በዚህ ምክንያት ይመስላል፤ ይልማ ዴሬሳ፥ *የኢትዮጵያ ታሪክ*።
 6. ኪዳነ ገ. 419።

አስቸጋሪ ጥያቄ ያነሳል። የዘመኑ ምሁራን በዓሥራ ስድስተኛው ምእት ዓመት ከተደረሰ ከማንኛውም ሀገር የምርምር ጽሑፍ የሚጠብቁትን ሁሉ ዜናሁ ለጋላ ውስጥ አያጡትም። ዜናሁ ለጋላ “ጋላ” ስለሚለው ነገድ አስደናቂ መዋቅር እኚህ ሊቅ ባይጽፉት ኖሮ ሳይታወቅ ይቀር ነበር። የአባ ባሕርይን ሌሎች ድርሰቶች ያነበበ በዚህ አይገረምም። ስለዚህ ዜናሁ ለጋላን ትልቅ ጥናት፣ ትልቅ ምንጭ፣ ትልቅ ቅርስ ነው ብሎ ራሱን ድርሰቱን ማሳየቱ ይሻላል።

ዜናሁ ለጋላ እናቱ መኖር አለመኖሩ አይታወቅም፤ ግን ሳይጠፋ አይቀርም። ድርሰቱ አጭር ስለሆነ አባ ባሕርይ የጻፉት ከመጽሐፎቻቸው ባንዱ በባዶ ቅጠሎቹ ላይ ይሆናል። ቢገኝ ያ መጽሐፍ ሲገኝ ነው። ድርሰቱ እስካሁን በሁለት ሙሉ ቅጅ ተገኝቷል-- አንዱ BL Or. 534 ውስጥ⁷ ከሌሎቹ ድርሰቶቻቸው ጋራ ተቀድቶ ሲሆን፣ ሁለተኛው ነምሳ ቪየና በሚገኘው የቪየና ቤተ መንግሥታዊ ቤተ መጻሕፍት ውስጥ ቍጥር Aeth. 4 በተሰጠው ገድለ ፊቅጦር ውስጥ⁸ በባዶ ገጾቹ ላይ ተቀድቶ ይገኛል። ከመጀመሪያው እስከ ፲፱ኛው ክፍል የመጀመሪያዎቹ መሥመሮች ድረስ የገደለው ቍጥር ቅጂ በርሊን ቤተ መጻሕፍት ውስጥ የመታወቂያ ቍጥር MS. orient. quart. 996 በተሰጠው የመዝሙር ክርስቶስ ሌላ ቅጂ መጨረሻ ላይ ይገኛል⁹፤ ከBL Or. 534 ላይ የተቀዳ ይመስላል።

የሎንዶን እና የቪየናው ቅጂዎች (BL Or. 534 እና Aeth. 4) ከፍ ባለ ደረጃ ይመሳሰላሉ፤ ሆኖም አይተዋወቁም። የተመሳሰሉት አንዱ ከሌላው ቢቀዳ ሳይሆን ሁለቱም ካንድ ምንጭ ቢቀዱ ሊሆን ይችላል። ድርሰቱ በተቆጠሩ ክፍሎች ተከፋፍሎ ሳለ፣ ቍጥሮቹን የቪየናው ቅጂ ሲሰጥ የሎንዶን አይሰጥም። ቅጂዎች ብዙ ጊዜ እንደሚያደርጉት፣ የዚህም ቅጅ በኋላ በቀይ ቀለም ሊሞላው አስቦ ይሆናል ቦታውን ክፍት ትቶታል። አባ ባሕርይ በክፍል ቁጥር እንደከፋፈሉት አያጠራጥርም፤ ድርሰታቸውን መልሰው የሚጠቅሱት የክፍሉን ቁጥር እየሰጡ ነው (ክፍል ፲፪ን እና ፲፮ን ተመልከት)።

እነዚህን ቅጂዎች ለዚህ ጥናት ስጠቅሳቸው የመጀመሪያውን “ሎ” (ሎንዶን)፣ ሁለተኛውን “ቪ” (ቪየና)፣ ሶስተኛውን ካስፈለገ “በ” (በርሊን) እያልኩ ነው።

የሎንዶንን ቅጂ ሸላይኸር የሚባል ጀርመናዊ አጥንቶ ግዕዙን ከጀርመንኛ ትርጉሙ ጋራ በ1893 ዓ. እ. አሳትሞታል¹⁰። ሸላይኸር

7. Or. 534, ff. 1a-3a, Wright, *Catalogue of the Ethiopic Manuscripts*, p. 84 (col. 2).
8. Codex vindobonensis Palatinus, Aeth. 4, ff. 1b-2ab, 103a-104a, and 86b-88b, N. Rhodokanakis, “Die äthiopische Handschriften,” p. 69.
9. Ms. orient. quart. 996, ff. 164a-165a, Ernst Hammerschmidt und Veronika Six, *Äthiopische Handschriften 1*, p. 221.
10. Schleicher, *Geschichte der Galla ዜናሁ : ለጋላ* ::

ግዕዙን ያሳተመው ከብራናው መጽሐፍ ላይ እንዳገኘው ሳይሆን የሰዋሰውን ሕግ እየተከተለ ቀጂ ያሳሳተው የመሰለውን ቃል ለሱ ትክክል በመሰለው በቃሉ ሌላ መልክ እየለወጠ ነው። የለወጣቸው ቃላት የቶቹ እንደሆኑና ለምንስ እንደለወጣቸው ሁሉንም በዝርዝር ስለማያሳይ እንኳን እናቱ ራሱ የሎንዶኑ ቅጂ ምን እንደሚመስል ከሽላይኸር ጎትመት ለመረዳት አይቻልም። ራሱ ሽላይኸርም ቢሆን “(ሳሳትም) ከግዕዙ ድርሰት ፊደል እንኳን ሳልቀይር በመቅዳት ነው”¹¹ ማለቱ በማይገባ ነው። ሁለተኛም፦ የመጀመሪያ ጥናት ስለሆነ ዛሬ የማይደረጉ ብዙ ስሕተቶች አድርጓል።

ክቡር ብላታ መርስዔ ኅዘን ወልደ ቂርቆስ አንድ ጊዜ ለሥራ ጉዳይ ካይሮ ሄደው ሳለ ዶክተር ሙራድ ካሚል የሽላይኸርን መጽሐፍ ያሳያቸዋል። ያንን በእጃቸው ቀድተው በተቈጠሩ አንቀጾች ከፋፍለው ከአማርኛ ትርጉማቸው ጋራ ለማሳተም በ፲፱፻፶፱ ዓ. ም. ዜናሁ ለአባ ባሕርይ ዘጸሐፎ በልሳነ ግዕዝ በሚል ርእስ ያዘጋጁታል¹²። ለምን እንዳሳሳተሙት የሚታወቅ ነገር የለም¹³። ቢታተም ኖሮ ግዕዝ ለማያውቁ የታሪክ ተማሪዎች በፈጥኖ ደራሽነት ከፍ ያለ ጥቅም ይሰጥ ነበረ። የሊቀ ብላታ ትርጉም ወደ እንግሊዝኛ ከተተረጎመው ሁሉ ልቀት አለው ቢባል ትርፍ አነጋገር ይሆናል። ጉዳቱ ከሽላይኸር ጎትመት ላይ መሆኑ ነው። የኅዳግ ማብራሪያቸውም በጣም የተመጠነ ነው።

ኤኖ ሊትማን የሚባለው ጀርመናዊ ሊቅ በታወቀው የኢትዮጵያ ዕውቀት ችሎታው በመተማመንና ሽላይኸር ያላየውን የቪዮናውን ቅጅ በመያዝ በሽላይኸር ጥናት ላይ ሊታረሙ የሚገባቸውን ስሕተቶች አርም፦ ሊታወቁ የሚገባቸውን በሁለቱ ቅጅዎች መካከል ያሉትን ልዩነቶች አሳይቶ፦ በ1938 ዓ. እ. አንድ መጣጥፍ አቀረበ¹⁴። ጥናቱ ጠቃሚ ሆኖ ሳለ አንባቢ የሽላይኸርን መጽሐፍና የኤኖ ሊትማንን መጣጥፍ ሁል ጊዜ አብረው ስለማያገኛቸው የእርማቱ ጥቅም ተቀንሶ ነበረ።

11. “Den äthiopischen Text habe ich bis auf die Orthographie unverändert wiedergegeben...” እዚያው ጊ. iv.
 12. ብላታ መርስዔ ኅዘን ወልደ ቂርቆስ፦ ዜናሁ ለአባ ባሕርይ ዘጸሐፎ በልሳነ ግዕዝ፦ EMMML 3749.
 13. ከሰጡት ርእስ ለመጠርጠር ቢፈቀድ፦ የዘመኑ ሳንሱር አልፏቸው ይሆናል። የሌላ ሰው እጅ በየዘው እርሳስ “ጋላ” የሚለው ስም ተቀንፏል፤ “ንጉሣትን” የሚለው ቃል እየተፈለገ “ንጉሥ” በሚል ቃል ተለውጧል፤ ሌሎችም አነጋገሮች ተሠምሮባቸዋል። ሳንሱሩን ያስቆጡት እንዲህ እንዲህ ያሉት ከሆኑ ማብረጃ የማይገኝለት ቁጣ ነበር። የብላታ መርስዔ ኅዘን፦ ፕሮፌሰር ዓለሜ እሸቱ የበተነው፦ የኔ፦ እነዚህ ሶስቱ ትርጉሞች ብዙ ቦታ ቢመሳሰሉ አያስደንቅም። ትርጉም፦ ከታወቀበት የሂሳብ ጥያቄ የመመለስን ያህል ባይመሳሰልም ሊቀራረብ ይችላል።
 14. Littmann, “Zu A. W. Schleicher's 'Geschichte der Galla,’” pp. 389-400.

በመጨረሻ ኢግናዚዮ ጉይዲ የሚባለው ኢጣልያዊ ሊቅ ችግሩን በመገንዘብ ሁለቱን ቅጂዎች አስተያይቶና አስማምቶ ግዕዙን ከፈረንሳይኛ ትርጉሙ ጋራ በ1907 ዓ. እ. እንደ አዲስ አሳተመው¹⁵። የጉይዲ ሥራ የተጣራ ስለሆነ ከዚያ ወዲህ ግዕዙን የነካው የለም። በዚህ ምክንያት ዛሬ የሽላይኸርን ጥናት ከማስታወስ አልፎ ለጥናት የሚጠቅስ ተመራማሪ ቢኖር የሽላይኸርን ስሕተቶች ያላየና ከሽላይኸር በኋላ የሆነውን ያልተረዳ ብቻ ነው።

ዜናሁ ለጋላን ሌሎችም፣ በተለየ ማኑኤል አልሜዳ እና ዋሊስ ባጅ ለድርሰታቸው ተጠቅመውበታል። አልሜዳ የወሰደውን ቤኪንግሃምና ሃንቲንግፎርድ የአልሜዳን ጠቅላላ ድርሰት በእንግሊዝኛ ተርጉመው በ1954 ዓ. እ. ሲያሳትሙ አብረው አሳትመውታል¹⁶። ዋሊስ ባጅ ግዕዙን ወደ እንግሊዝኛ ተርጉሞ ከትልቁ ባለሁለት ቅጽ የኢትዮጵያ ታሪክ መጽሐፍ ውስጥ አስገብቶታል¹⁷።

ዛሬ የምዕራብ ጸሐፊዎችና በምዕራብ አገሮች የትምህርት ሥነ ሥርዓት የታነፁ ሌሎችም ስለአሮሞ ታሪክ ሲጽፉ ይኸንን የአባ ባሕርይን ድርሰት የሚጠቅሱት አብዛኛውን ጊዜ ቤኪንግሃምና ሃንቲንግፎርድ ወደ እንግሊዝኛ ተርጉመው ከማኑኤል አልሜዳ ትርጉማቸው ጋራ በ1954 ዓ. እ. ገጽ 111-129 ላይ ያሳተሙትን ነው። ይኸንን የቤኪንግሃምን ትርጉም የፕሮፌሰር ዓለሜ ድርጅትም አባዝቶ አሰራጭቶታል¹⁸። ትርጉሙ ግን ስሕተት አልባ አይደለም።

ከሁለቱ ቅጂዎች (BL Or. 534 እና Aeth. 4) ሌላ ስላልተገኘና ሁለቱም ያሉት ከኢትዮጵያ ውጪ ስለሆነ የአባ ባሕርይን ድርሰት በሀገራችን ትምህርት ያደጉ ኢትዮጵያውያን ታሪክ ጸሐፊዎች፣ በተለየም አቶ ዐፅመ ጊዮርጊስና አለቃ ታዩ ገብረ ማርያም፣ አይተውት እንደሆነ ሽላይኸር ወይም ጉይዲ ወይም ሁለቱም ያሳተሟቸውን መሆን አለበት። የሽላይኸርን ሳትመትንም ቢሆን ማየታቸውን መጽሐፎቻቸው በማያጠራጥር ሁኔታ አያሳዩም።

ይህን የአባ ባሕርይ ድርሰት ለጎትመት ሳቀርብ፣ በግዕዙ አርትዖ ረገድ ጉይዲ ካሳተመው የተለየ ብዙ ቁም ነገር አላመጣሁም። ጉይዲ ግዕዙን ያሳተመው ሽላይኸር ያሳተመውን ለማስተካከል ስለሆነ ብዙዎቹን ስሕተቶች አስተካክሏቸዋል። ኢትዮጵያዊው/ኤርትራዊው ሊቅ ተፍላ ባይሩ የአቶ ዐፅመ ጊዮርጊስን የጋላንና የኢትዮጵያ መንግሥት ታሪክ

15. Guidi, *Historia Gentis Galla*, pp. 221-232.
16. Beckingham and Huntingford, *Some Records of Ethiopia*, pp. 133-139.
17. Wallis Budge, *A History of Ethiopia, Nubia & Abyssinia*, pp. 603-613.
18. ዓለሜ እሹቴ/መተክ፡ “የጋላ ታሪክ ጸሐፊው - ባሕርይ History of the Galla (Oromo) of Ethiopia by Bahrey.”

“የጋላና የሸዋ መንግሥት ታሪክ” በሚል ስም ለውጦና ከእንግሊዝኛ ትርጉሙ ጋራ በ1987 ዓ. እ. ሲያሳትም፤ የጉይዲን ጥረት “(ጉይዲ የሸላይኸርን ጎትመት እንደገና ማሳተሙ) ለትምህርቱ ዓለም የተሻለ ጎትመት ለማቅረብ አስቦ መሆኑ ነው”¹⁹ ያለው የጉይዲን የጥረት ጉልህ ፍሬ ልብ ባይለው ነው። የሸላይኸር መጽሐፍ ዛሬ በምሁራን የማይጠቀሰው የጉይዲ ጥናት ስላበጠለው (ስለሻረው) ነው²⁰።

የጉይዲ የግዕዝ ጎትመት የተመሰገነ ቢሆንም፤ እኔ እዚህ ያቀረብኩት ሁለቱን ቅጅዎች አስተያይቼ ራሴ የደረስኩበትን ግዕዝ ነው። ከአማርኛው ትርጉሜ ጋራ ያሳተምኩት የኔን የአማርኛ ትርጉም የሚያነብ ከፈለገ ግዕዙንም በቅርቡ እንዲያገኘው በማሰብ ነው። ለግዕዙ መሠረት ያደረግሁት የሎንዶኑን ቅጂ ሲሆን ስሕተት ሳይበት ወይ ወደ ቪየናው ቅጂ እሄዳለሁ ወይም እኔው አርመዋለሁ። ሆኖም ያደረግሁትን ለውጥና ሊለወጥ ሲገባው በአንዳች ምክንያት ያልለወጥሁትን ሁሉ በሞላ በግርጌ ጎዳግ አሳይቻለሁ። ይህ የተለመደ ሥርዓት ከመሆኑም በላይ የሎንዶኑና የቪየናው ቅጅዎች ምን እንደሚመስሉ እዚህ ለማየት የሚያስችል ዘዴ ነው።

ግን አንድ ሕግ ጥሻለሁ። በሥነሁ ለጋላ እና በምጠቅሳቸው ግዕዝ ውስጥ የሚታዩት ነጥቦች የራሴ እንጂ ቅጂዎቹ ላይ ያሉት አይደሉም። በዚያ ላይ በሁለት ነጥብ አልተጠቀምኩም።

ስለ ኦሮሞች የሚነገረውን በመጠኑም ቢሆን ለማስፋት ስል ካልታተመው ከአለቃ ታዩ ገብረ ማርያም ትልቁ መጽሐፍ ውስጥ በመጠኑ ቀድቼ አብሬ አሳትሜዋለሁ (አባሪ ፩ን ተመልከት)። ሁሉም ባይሆን፤ ብዙው አቶ ዐዕሜ ከጻፉት ጋራ ይመሳሰላል፤ የሁለቱም ምንጫቸው አንድ ቢሆን ነው። የአለቃ ታዩ ትልቁ መጽሐፋቸው አሁን የሚገኘው ኢየሩሳሌም ባለው ዴር ስልጣን በሚባለው የኢትዮጵያ ገዳም ቤተ መጻሕፍት ውስጥ ነው። የማይክሮፊልም ቅጂው JE692E በሚል መታወቂያ ቀጥሮ እኔ በምሠራበት በቅዱስ ዮሐንስ ዩኒቨርሲቲ (ኮሌጅቪል፣ ሚኒሶታ) ይገኛል፤ የተጠቀምኩት በሱ ነው²¹። የአቶ ዐዕሜ

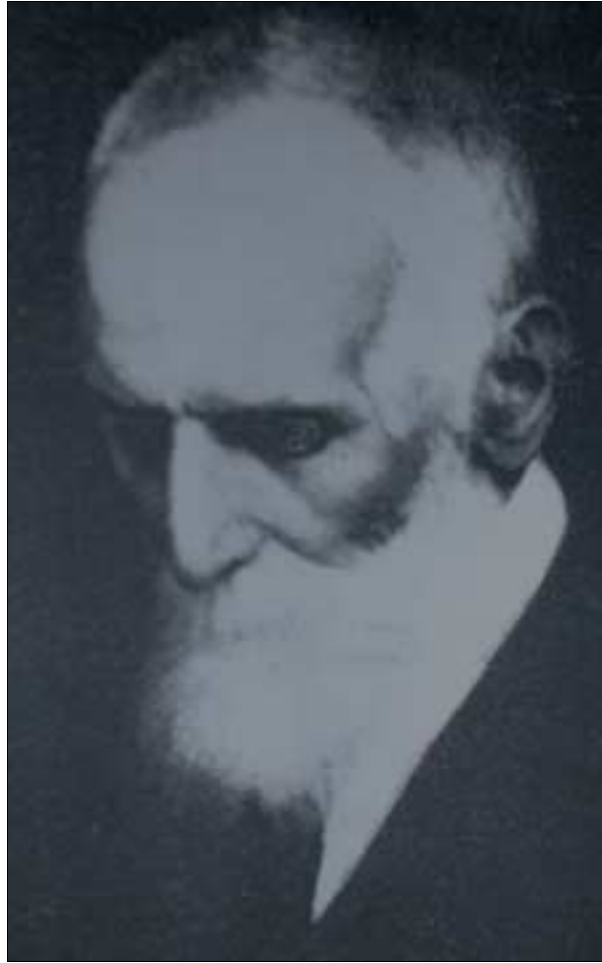
19. Bairu Tafla, *Ajma Giyorgis and His Work*, p. 66: “... supposedly with the intension of availing the academic world of a better edition.”
 20. ባይሩ ተፍላ ከላይ የጠቀስኩትን የኤኖ ሊትማንን እርማት በተጨማሪ አይቶና ተጠቅሞበት ቢሆን ኖሮ በጉይዲ ጥረት ላይ እንዲህ ያለ ቃል አይናገርም ነበረ።
 21. JE692E ውስጥ የአለቃ ታዩን ስም መጽሐፉን በቀዳው ሰው እጅ ተጽፎ አላገኘሁበትም፤ የቁም ጽሕፈቱ ውበትም ከአለቃ ታዩ ብዕር ጋራ ፈጽሞ አይመሳሰልም። ታሪኩን የጻፉት እሳቸው ለመሆናቸው ግን አንዳንድ ማስረጃዎች አሉ። አንደኛ፣ ጸሐፊው እኔ ብለው የተውትን ሌላ ሰው ታዩ የሚል ስም አክሎበታል። ሁለተኛ፣ የኢትዮጵያ ሕዝብ ታሪክ የሚባለው መጽሐፋቸው እንደገና በ፲፱፻፷፬ ዓ. ም. ሲታተም ፕሮፌሰር ታደሰ ታምራት በጻፈው መቅድም ውስጥ ገጽ 20-33 ላይ የተቸው ይኸንን መጽሐፍ መሆኑ ግልጽ ነው። ሶስተኛ፣

መጽሐፍ ቅጅ በመሥሪያ ቤቱ ቢኖርም የተጠቀሙት ዶክተር ባይሩ ተፍላ ባሳተመው በፓሪሱ ቅጂ ነው²²።

ዜናሁ ለጋላን አማርኛ ለሚያነቡ ተርጉሜ አማርኛውን ከነግዕዙ ለማቅረብ ከተነሣው በኋላ እንግሊዝኛም የጨመርኩበት ምናልባት ይኸንንና የነቤኪንግሃምን የእንግሊዝኛ መጽሐፍ የሚያነቡ ሰዎች የተለያዩ እንደሚሆኑ በመገመት ነው። ሆኖም፣ ሁለቱም ወገኖች ሁለቱንም ትርጉሞች ቢያነቡ ጥቅም እንጂ ጉዳት የለውም፤ ምክንያቱም የነቤኪንግሃም እንግሊዝኛ ውበት የኔ እንግሊዝኛ ለግዕዙ ቅርበት ይታይባቸዋል²³።

በዚህ ተደጋግሞ በታተመው አጭሩ መጽሐፋቸው ውስጥ ስለ ነገደ ጋላ እና ስለ ነገደ እናሪያ የተጻፈው መጠኑ መለስተኛ ቢሆንም፣ ያለው ከJE692E ውስጥ ከቀዳሁት ጋራ ቃል በቃል ይመሳሰላል፤ አራተኛ፣ አንድ ሎሬንዝ የንስን የሚባል ጀርመናዊ ዲፕሎማት አለቃ ታዩ በርሊን በነበሩበት ጊዜ አብረውት ለሠሩት ለፕሮፌሰር ሚትሾኽ በጁላይ 11 ቀን 1910 ዓ. እ. በጀርመንኛ ከአዲስ አበባ በጻፈው ደብዳቤ ውስጥ፣ “አለቃ ታዩ ይፋግ ናቸው፣ በጣም የታመሙ ይመስላል። ትልቁን የታሪክ መጽሐፋቸውን ጽፈው ለመጨረስ ክረምት ሲወጣ ወደዚህ ተመልሰው ይመጣሉ ይባላል” ይላል፤ Edward Ullendorff, *Studia Aethiopia et Semitica*, p. 155-6.

- 22. የፓሪሱ የአቶ ዐዕሜ የጋላ ታሪክ ቅጂ በማይክሮፊልም ተነሥቶ እኔ በምሠራበት ዩኒቨርስቲ ቤተ መጻሕፍትም በመታወቂያ ቍጥር EMMML 1517 ተመዝግቦ ይገኛል። ሌሎቹ EMMML 2393 እና ከፕሮፌሰር መስፍን ወልደ ማርያም የግል ቅጅ የተነሣው ናቸው። የፓሪሱን ቅጂ በካታሎግ የገለጸው ስቴፋን ስትሬልሲን ሲሆን እዚህ ያለውን የገለጸው ዶ/ር ዊልያም ማክምበር ነው። ባይሩ ተፍላ ስለዚህ ቅጂ ሲጽፍ፣ “የሚያስገርመው ስቴፋን ስትሬልሲንና ጌታቸው ኃይሌ መጽሐፉን ካታሎግ ሲያደርጉ ይህንን (በውስጡ ያለውን) መዛነፍ ልብ ሳይሉት መቅረታቸው ነው” ሲል የኔን ስም ማጥፋቱ በማይገባ ነው፤ Bairu Tafla, *Ajma Giyorgis*, p. 59. EMMML 1517ን ማን ካታሎግ እንዳደረገው በካታሎጉ ውስጥ ተገልጿል፤ Getatchew Haile and William F. Macomber, *A Catalogue of Ethiopian Manuscripts*, Vol. V, pp. xi and 19.
- 23. የነቤኪንግሃምና ሃንቲንግፎርድ እንግሊዝኛ ሙሉ በሙሉ ግዕዙን የተመረኩዘ አይደለም። ወደ ግዕዙ የሚሄዱት ከጉይዲ ፈረንሳይኛና ከሸላይኸር ጀርመንኛ ውስጥ ግልጽ ያልሆነ ነገር ሲያጋጥማቸው ይመስላል። በዚያ ላይ የቪየናው ቅጂ መኖሩን ልብ አላሉትም።

**የአባ ባሕርይን ዘናሁ ለጋላ አስተካክሎ ያሳተሙ
ኢግኖሪዮ ጉይዲ።**

(ከ Ignazio Guidi, *Il “Fetha Nagast” o “Legislazione dei Re”*, 1936)

ግዕዝ

(* የሚያመለክተው የኅዳግ ማስታወሻውን መነሻ ነው። “ሎ” የሎንዶኑን፣ “ቪ” የቪየናውን ቅጂ፣ “ሎቪ” ሁለቱም ቅጂዎች የተሰማሙበትን ያመለክታሉ።)

ወጠንኩ እጽሐፍ¹ ዜናሁ ለጋላ ከመ አእምር ኅልፍ² ነገዱ ወግብረ ትጋሁ ለቀቲለ ነፍሳት ወተአንስሶተ ግዕዝ። ወለእመቦ ዘይብለኒ ለምንት ጸሐፊ ዜናሁ ለእኩይ ከመ ዜና ሠናያን፣ አገብእ ሎቱ ተሠጥዎ ወእብሎ፣ ኅሥሥ ውስተ መጻሕፍት ወትርአይ ከመ ተጽሕፊ ዜናሁ ለመሐመድ ወዜና ነገሥቶሙ ለተንበላት እንዘ ፀር ለነ እሙንቱ በሃይማኖት። ወጊዮርጊስኒ ወልደ አሚድ ጸሐፊ ዜናሆሙ ለነገሥተ አጅም ዝንጉዓን ዘውእቶሙ እለ አፍሪዳን ወካልአኒሆሙ ነገሥተ ፋርስ ወይስምይዎሙ በዝንቱ ዘመን ሶፊ።

ክፍል ፩³

ይቤ በዓለ መጽሐፍ ጋላስ⁴ ወፅአ እምዕራብ ወአደወ እምፈለገ ብሔሩ ዘይብለዎ ገለና⁵ ኅበ ጽንፈ ባሊ በመዋዕለ ሐዌ ወናግ ሰገድ። ወክልኤቱ ነገድ ውእቱ ዘይስመዩ በረይቱማ ወቦረን።

ወወለደ በረይቱማ ስድስተ ውሉደ። በኩሩ ይሰመይ ከረዩ፣ ወዳግም መረዋ⁶፣ ወሣልስ ኢቱ፣ ወራብዕ አከቹ፣ ወኃምስ ወረንጢሻ፣ ወሳድስ ሁምበና።

ወለቦረን ይሰመይ⁷ አቡሆሙ ሰጲራ። ወሰጲራ ወለዶ ለዳጩ፣ ወዳጩ ወለዶ ለመጫ። ወመጫ ወለዶሙ ለዳአሌ ወለጂዳ።

ወክልኤሆሙ አኃው ወለዱ ብዙኃነ አንጋደ፣ ዘውእቶሙ ውሉደ ደአሌ ሆኑ፣ ወዳግም ጭሌ፣ ወሣልስ አቦ⁸፣ ወራብዕ ሱባ። ወጂዳ ወለዶሙ ለሐካኮ በኩሩ፣ ወለገድድ⁹ ካልኡ፣ ወለሊበን¹⁰ ሣልሱ።

-
1. ሎ እጽሕፍ።	5. ቪ ገላና።
2. ቪ ኑ።	6. ቪ መረዎ።
3. ሎ ባዶ ቦታ ይተዋል እንጂ እንደ ቪ ክፍሎቹንና ቀጥራቸውን አይጽፍም።	7. ቪ ይስ።
4. ቪ "ስ ።	8. ቪ አቦ።
	9. ቪ ወለጉ።
	10. ቪ "ቦን።

ወካዕበ ወለደሙ ዳጩ ለዳጭ ወሰመዮሙ¹¹ በስመ ዚአሁኑ ወለኮኖ ወለበኝ ወለጅሌ።

ወእሉኒ ወለዱ አንጋደ ብዙኃን። ወዝውእቱ¹² አስማቲሆሙ፤ ደቂቀ በኝ፥ ዑሩ ወኢሉ። ወደቂቀ ዳጭ፥ ሶዶ አቦ ጋላን። ወውሉደ ኮኖ፥ ሰቅሰቅ¹³ ሊበን¹⁰። ወውሉደ ጅሌ፥ ኤሳ አቦ ወልኢስ።

እሉ ኩሎሙ ይሰመዩ ቱለማ እስመ ብዙኃን እሙንቱ። ወኮኑ ይፀብኡ ኅቡረ። ወእምድኅረ ጉንዱይ¹⁴ መዋዕል ተጋክዙ ወተፈልጡ በበይኖቲሆሙ በከመ ተፈልጡ አብርሃም ወሎጥ ሶበ በዝኃ እንስሳሆሙ እስከ ተበሀሉ¹⁵ ንትፈለጥ እመ አኮ አንተ የማነ ወአነ ፀጋመ። ወእመ አኮ አነ የማነ ወአንተ¹⁶ ፀጋመ። ወኮነ በከመ ኮነ።

ወካዕበ¹⁷ ነገደ ዳኦሌ¹⁸ ክልኤቱ፥ ዘውእቶሙ ጭሌ ወሆኮ፥ ወዓዲ ክልኤሆሙ ነገደ ጅዳ፥ ሊበን ወጉድሩ¹⁹፥ ተፈልጡ እምአጋዊሆሙ ወተሰነአዉ ወተሰምዩ አፍሬ በዘመነ ሉባ ዘይሰምዩ²⁰ ቦረን አምቢሳ፥ ወበርቱማ ይሰምዩ²¹ ሮባሌ።

ወካዕበ ተሰነአዉ ሐካኮ ወልደ ጅዳ ወደቂቀ ደኦሌ አቦ ወሱባ፥ ወተሰምዩ ሰደቻ በዘመነ ሉባ ዘይሰመይ ቢርመጂ። ወእሉሂ ወለዱ ብዙኃን አንጋደ ወዝአስማቲሆሙ፤

- ውሉደ ጭሌ፥ ገላም ወቦ²²፤
- ወውሉደ ሆኮ፥ ኪረሞ እሙሩ ጂዳ፤
- ወውሉደ ሊበን፥ ዋሊሶ ኩታዌ አምዬ፤
- ወውሉደ ጉድሩ²³፥ ሲርባ መሎል ጨረቃ፤
- ወነገደ ሐካኮ፥ አቦ ሐርሱ ሊሙ፤
- ወነገደ ሱባ፥ ሐገለባቦ ጩራ፤
- ወነገደ አቦ፥ ሰዮ አቦኖ ቱምኤ ሌቃ።

ወእሉ ኩሎሙ ሶበ ተፋቀሩ ይሰመዩ መጫ። ወሶበ ተፃልኡ ይትበሀሉ አፍሬ ወሰደቻ። ወለእመ ኩሎሙ ኃብሩ ምስለ ቱለማ ይሰመዩ ሰጲራ²⁴።

ወቦረንሂ²⁵ ወለደ ዓሠርተ ወክልኤተ ደቂቀ። በኩሩ ዳጩ፥ ወዳግም ጅሌ፥ ወሣልስ ኮኖ፥ ወራብዕ በኝ፤ እሉ ይሰመዩ ቱለማ²⁶፤

11. ቪ ወስመዮ ።	19. ቪ ወጉ።
12. ቪ ወዝ ውእቱ።	20. ቪ ሰ።
13. ቪ ሳቅሰቅ።	21. ቪ ይሳ።
14. ቪ ጉ።	22. ቪ አቦ።
15. ተባ። ለማለት።	23. ቪ ጉ።
16. ሎ ወአነ።	24. ቪ ሳጴራ።
17. ቪ ወኮ።	25. ቪ ወቦረን ሂ።
18. ሎ ደ።	26. ቪ ትሉማ።

ኃምስ ሀካክ፥ ሳድስ አቦ፥ ወሳብዕ ሱባ፤ እሉ ይሰመዩ²⁷ ሰደቻ፤ ሳምን ጭሌ፥ ታስዕ²⁸ ሊባን፥ ወዓሥር ጉድሩ²⁹፥ አሠርቱ ወአሐዱ ሆኮ፤ እሉ ይሰመዩ²⁷ አፍሬ።

ክፍል ፪

ወዳዌ ዘአጥፍኡ³⁰ *ለበጥረ አሞራ³¹ እምሰብአ ቦረን ውእቱ። ወቦ ዘይቤ እምካልእ ረከበ³² ምክንያተ በእንተ ተዓብኦቱ ምስለ ቦረን። ዝንቱስ³³ ዜና የዋህ³⁴፥ ወኢኮነ ጽድቀ። ወመጠይቅሰ ይብል አመ ወዕኡ እምሀገሮሙ አኮ ኩሎሙ ዘወዕኡ፤ አላ ተርፈ ዘፈቀደ፥ ወወዕኦ ዘፈቀደ፤ እስመ አልቦ እግዚአ ዘይኤዝዞ፥ አላ ዘአደሞ ልቡ ይገብር።

ወእሉ ዘተርፉ እምቦረን ወዕኡ እምሀገሮሙ በፍኖተ ክራ³⁵። ወመረደ ቦሙ ፋሲል፤ ወቀተልዎ³⁶። ወአሜሃ ወጠነ ዳዌ ፀቢአ ክርስቲያን።

ወአሜሃ ተነበየ ጸሐፌ³⁷ ዝንቱ ታሪክ እንዝ ይብል፥ እፈርሆ ለቀታሌ ፋሲል፤ እስመ ጥዕመ ደመ ክርስቲያን፤ ወውእቱ አጥፍኦሙ ለበጥራ አሞራ³⁸ ወወጅ። ወኮነ በከመ ቃሉ፤ እስመ መንፈስ ትንቢት³⁹ ኢይርሕቅ እምካህናት። ወለዝንቱ ነቢይ ሰደዶ ዳዌ ወአጥፍኦ ሀገር ዘገሞ ወማህረክ ኩሎ ዘአጥረየ።

ንግባእኬ ኅብ ዜና በረይቱማ ዘኃደግናሁ እስከህ ጊዜ።

ክፍል ፫

ወወለደ ከረዩ ስድስተ ውሉደ። ወኮኑ አንጋደ ብዙኃነ ወኃያላነ። ቀዳሚሆሙ ሊባን፥ ወዳግም ወሎ፥ ወሣልስ⁴⁰ ጅሌ⁴¹፥ ወራብዕ አቦ፥ ወሐምስ ሱባ፥ ወሳድስ በላእ።

ወወለደ ወሎ ስድስተ ውሉደ፥ ዘውእቶሙ ወረ ቡኮ፥ ወረ ጉራእ⁴²፥ ወረ ኖሌኤሉ፤ እሉ ሀለዉ በስመ ወሎ፤ ወረ ከረዩ፥ ወረ ኢሉ፥ ወረ ኖሌአሊ፤ እሉሂ ፫ ይሰመዩ ሰደቻ። ወተፈልጦቶሙስ እምአመ ቀተልዎ ለአቦሊ። ወይእዜ ገብሩ ዕርቀ በላዕሌነ፥ ተሰካተዩ፥ ወተካየዱ።

27. ቪ ይስ።	34. ቪ ውእቱን ይጨምራል።
28. ቪ ታሰዕ።	35. ቪ ኬራ፥ EMM 7109 ኳራ።
29. ቪ ጉ።	36. ቪ ወቀተዎ።
30. “ፍኦ ለማለት ።	37. ቪ ጸሐፊ።
31. ቪ ለበጥራምራ።	38. ቪ ምራ።
32. “ረከበ”፥ ወይም “ወውእቱ ረከበ”፥ ወይም “ወዘይቤ እምካልእ ረከበ” ለማለት።	39. ሎ ትዕቢት።
33. ቪ ዝንቱ ሱ።	40. ሎ ወሳድስ።
	41. ቪ ጅሌ።
	42. ቪ ጉራዕ።

ክፍል ፬

ወመረዋ አያ ወለደሙ ለአና ወለዑሩ ወለአበጢ። ወከማሁ በዝኑ ደቂቆሙ ወደቂቀ⁴³ ደቂቆሙ⁴⁴፤ ወኮኑ አንጋደ ብዙኃን፤ ወይሰመዩ አስማቲሆሙ በበነገደሙ።

ወአልበሙ ንጉሠ⁴⁵ ወኢእግዚአ ከመ ካልእ⁴⁶ ሕዝብ እለ⁴⁷ ይትኤዘዙ ለሉባ እስከ ፰ ዓመት። ወድኅረ ፰ ዓመት ይሠዩም⁴⁸ ካልእ ሉባ ወይሰዓር ቀዳማዊ። ከመዝ ይገብሩ በበዘመኑ።

ወብሂለ ሉባሰ ዘተገዝሩ በ፩ ዘመን። ወሥርዐተ ግዝረቶሙስ ከመዝ ውእቱ፤ እስመ ሶባ ይሠዐር ሉባ ያወፅኡ ስመ ለርእሶሙ ከሉሙ በርቱማ ወቦረን፤ በከመ ይሰመዩ²⁷ ሐራ ንጉሥ ሥሉስ ኃይሌ በድል ፀሐይ ወጊዮርጊስ ኃይሌ።

ክፍል ፭

ወከማሁ ዘተገዝረ⁴⁹ አመ ወጠነ ፀቢኦታ ለባሊ ይሰመይ²⁷ ሜልባሕ። ወስመ አቡሁ⁵⁰ ኢየአምር እስመ አልቦ ዘይነግረኒ።

ክፍል ፮

ወዳግማይ ሉባ ተሰምዖ⁵¹ ሙደና። ወለዝንቱኒ ጅቦና ስመ አቡሁ። ወውእቱ ዘዓደወ ፈለገ ወቢ።

ክፍል ፯

ወሃልስ ሉባ ተሰምዖ ኪሎሌ። ወውእቱ ፀብኦሙ ለቈላተ ደዋሮ ዘከመ አደል ሙብረቅ ወዘቈላቲሃ።

ክፍል ፰

ወራብፅ ሉባ ተሰምዖ ቢፎሌ። ወውእቱ ዘአጥፍአ³⁰ ለደዋሮ በምልዓ። ወወጠነ ተፃብኦተ ፈጠጋር።

ወወጠነ ዪውዎተ ሰብእ፤ ወረሰዮሙ አግብርተ፤ ወሰመዮሙ ገበር። ወወጠነ ሰትዮ ኮሃ። ቀዳማውያንሰ ሉባ ዘዘከርናሆሙ ይቀትሉ ሰብኦ

43. ቪ ”ቁቀ።	48. ሎ ይሰመይ።
44. ቪ ደቁ”።	49. ቪ ”ዘረ።
45. ቪ ”ሥ።	50. ቪ ”ሁሰ ።
46. ቪ ካልአን።	51. ቪ ተሰ”።
47. “አላ” ወይም “እለ ይትኤዘዙ አላ” ለማለት።	

ተባዕተ ወእንስተ፤ ወይቀትሉ አፍራሰ⁵² ወአብቅልተ። ወኢያትረፋ⁵³
ዘእንበለ አባግፀ⁵⁴ ወአጣሌ ወአልህምተ⁵⁵። ወኢይቀትሉ በመድኃኒት
አርቄ ከርሃሙ፤ አላ ይውሕዝ በአቀሥያሊሆሙ ከመ እንስሳ።

ክፍል ፱

ወኃምስ ሉባ ተሰምዖ ምስሌ። ውእቱ ዘቀተሎ ለገን አሞራ። ወተፃብኦ
ለሐመልማል በደኅ⁵⁶። ወአጥፍአሙ ለኾሎሙ አህጉራት፤ ወተሠልጠ
ላዕሌሆን፤ ወቦአ ምስለ እንስሳሁ። ወቀደምትሰ ጋላ ኮነ ይፃባእ ወጊኦ
እምወቢ ወይትመዋጥ ህዩ።

ወኪያሁ ፀብኡ ንጉሥነ አጽናፍ ሰገድ ተንሢአሙ እምዓሣ⁵⁷
ዘነብ። ወአመ ይወርድ ኑር ሀገር እምድኅረ *ዘገብረ ገብረ⁵⁸ ውእቱ
ተራከቦ በቅሩብ⁵⁹ ንዘሎ ወቀተለ መብዝጎተ ሠራዊቱ ዘአልቦ ኅልቄ።
ወእምአመ ወዕኦ ጋላ ሀገርነ አልቦ ዘሞቱ ዘከመ ሞቱ አሜሃ።
ወእምሠራዊተ አውሃ ዘሀለወነ ንዝክሮሙ⁶⁰ በጊዜሁ ይበዝኑ ሠራዊተ ኑር
ዘተቀትሉ አሜሃ። እስመ ፈደዮሙ እግዚአብሔር በቀለ ደሞሙ
ለአግብርቲሁ ዘከዓወ በመጅ⁶¹።

ወዝንቱ ምስሌ ወጠነ ተፅዕኖ ፈረስ ወበቅል ዘኢኮነ እምቅድሜሁ፤
እስከ ይቤሎሙ ለሉባ ዘቀደምዎ፤ ለእለ ኮነ የሐውሩ በ፪ ወ፫ እግር
ረሰይክዎሙ ይሐሩ በ፬ እግር። ወብሂሎቱሰ በ፫ እግር በእንተ
ዘይትመረገዙ ኩናቶሙ ሶበ ደክሙ በፍኖት።

ክፍል ፲

ወኃምስቱሰ ሉባ እለ ዘከርናሆሙ ኩነት ፵ ዓመተ፤ ወኢተገዝሩ ውሉዶሙ።
ወነበሩ እንዘ ይወግሩ ቄላፋን ውሉዶ ወአዋልደ፤ እስመ ከመዝ ሕጎሙ።
ወሶበ ተገዝሩ የሐፅኑ ውልደ። ወለአዋልድሰ⁶² ዓዲ ይወግርዎን እስከ ፪ ወ፫
ዓመት እምድኅረ ተገዝሩ።

ክፍል ፲፩

ወእምድኅረ ፭ ሉባ⁶³ ተገዝሩ ውሉዱ ለሜልባሕ። ወተሰምዩ ሐርሙፋ።
ወውእቱ ቀተሎሙ ለጊዮርጊስ ኃይሌ በቀጭኖ። ወቦረንሂ ይሰምዩ ዱሉ።
ውእቱ ዘአጥፍአሙ⁶⁴ ለገን⁶⁵ ወለአንጉት⁶⁶ ወለአምሐራ።

52. ቪ ጎስ።
53. ቪ ወኢያተርፋ።
54. ሎ ቪ ጎዕ።
55. ቪ ጎምት።
56. ቪ ግልጽ አይደለም።
57. ሎ ዓሣ።
58. ቪ ገብረ ዘገብረ።
59. ቪ በቅሩቡ።
60. ቪ ንዝክሮሙ።
61. EMMML 7109 በመኻ።
62. ቪ ወአዋልድ ሰ።
63. ቪ ግልጽ አይደለም።
64. ሎ ጎአሙ።
65. ቪ ጎኻ ።
66. ቪ ጎሳት።

ውእቱ ዘወጠነ ፀቢአተ⁶⁷ በጌምድር⁶⁸። ወሐርሙፋ ዘበርቱማ ፀብአ ለበጌምድር⁶⁹፤ ወቀተሎ ለዋካ እኑሁ ለሐርቦ። ወአማሃ ነበበ ሐርሙፋ ቃለ ትዕይርት⁷⁰፤ ወይቤ። ለሲዳማ እለ ይለብሱ ባሕረ አጽደፍክምሙ ባሕረ።

ክፍል ፲፪

ወእምድኅረ⁷¹ ቿ ዓመት ተሥዕረ ሐርሙፋ ወተሰይመ ሮባሌ ወልደ ሙደና፤ ዘተጽሕፈ⁷² ስሙ በክፍል ስድስቱ⁷³። ውእቱ ዘአጥፋአ⁷⁴ ለሸዋ። ወወጠነ ፀቢአታ ለጌዣም⁷⁵።

ወሎቱ ፀብእዎ ሐዪጌ በዝዋይ። ወቀተሎ⁷⁶ ብዙኃን እምኔሁ⁷⁷፤ ወማኅረኩ አልህምቲሁ⁷⁸ ወኮኑ⁷⁹ ብዙኃን አብዕልተ እምነ ውእቱ ምህርካ።

ወውእቱ ቀተሎ ለአዝማቺ⁸⁰ ዘርአ ዮሐንስ ርእሰ ሙኳንንት ሳዕሌሁ ሰላም።

ወበውእቱ መዋዕል ኮነ ሶሊ ወቢዳሮ ኢሳሳ በነገደ ሱባ ዘቦረን።

ወእምድኅረዝ⁸¹ በ፭ ዓመት ፀብእዎ ሐዪጌ ለሮባሌ ዘአበጢ በወይና ደግዓ ወቀተልዎ እንበለ አትርፎ። ቦዘይቤ ተርፉ ዘይበዝኑ⁸² እም፲ ወበጽሑ ሀገሮሙ ለዜና።

ክፍል ፲፫

ወእምድኅረ ቿ ዓመት ተሠይመ ቢርመጂ ወልደ ኪሎሌ ዘአጥፍአ⁷⁴ ለደዋሮ። ወዝንቱ ቢርመጂ ዘቦረን ገብረ ወልታ ዘአነዳ ላህም መጠነ ቆሙ፤ ወፀብአሙ ለማያ ሰብአ ቀስት፤ ወሞአሙ ሶበ ኃጥኡ ዘይነድፍዎ፤ እስመ ተወልተወ⁸³ አነዳ ላህም ይቡስ።

ወዓጽአቆ ለአዝማቺ ደኅረኅት መልአከ ኅይሉ ለንጉሥ⁸⁴፤ ወቀተሎሙ ለእለ ዜናይ ወወዓልያኒሁ⁸⁵። ቅድመሰ⁸⁶ ኮነ ይመውአ ብዙኃ ጊዜ። ባሕቱ በፈቃደ እግዚአብሔር ኮነ በእንተ ዘኢተፈጸመ ዕዳሆሙ⁸⁷

67. ሎ "ቱ።	78. ቪ "ተ።
68. ቪ በጌ ምድር።	79. ሎ "ነ።
69. ቪ ለቤጌ ምድር።	80. ሎ "ቸ።
70. ቪ "ይንት።	81. ሎ "ረ።
71. ቪ ወእምኅረ።	82. ዘኢይ"?"
72. ሎ ወተ"።	83. ቪ "ው።
73. ቪ ፯።	84. ቪ ላን"።
74. "አ ለማለት።	85. ሎ ሁለተኛው ወ ግልጽ አይደለም፤
75. ቪ ለኅ"።	ቪ ወዓል"።
76. ቪ "ትሎ።	86. ቪ "ስ።
77. ቪ "ኒሁ።	87. ቪ ዕዳዳ"።

ለክርስቲያን፤ ተሞክሮ መዋኢ፣ ወአጥፍኦ ለአርእኝ⁸⁸ ሀገረ ሢመቱ። ወቀተሎሙ ለእለ ጋቶ ወበትሮ ወበድሎ ወዓምዶ ወካልአኒሆሙ። ወኮኑ በድወ እሉ⁸⁹ ፪ አህጉር ዘኮሎሙ ነዳያን ይብዕሉ በኅቤሆሙ።

ወቢርመጄ ዘበርቱማ ፀብኦ ለደምብያ ወቀተሎ ለአቦሊ እምዘመደ መንግሥት፤ ወለሠምረ አብ ባሕር⁹⁰ ነጋሽ ወካልአኒሆ።

ወዝንቱ ኮነ ኅበ ኢሀለዉ ንጉሥን ዘኃያል በምግባሮሙ ወጠቢብ በምክሮሙ። ሶበሰ ነበሩ በደምብያ እምበጽሖ ለቢርመጄ ዘበጽሖ ለሮባሌ። ባሕቱ ከመ ይኩን መዋእ በተባርዮ አርትዓ እግዚአብሔር ፍኖቶሙ ለንጉሥን ኅበ ዳሞት። ወረከቡ መዋእ ኅበ ሖሩ፤ ወተመውኡ መኳንንት ኅበ ኢሀለዉ።

ክፍል ፲፬

ወቢርመጄ ዘቦረን ዓገታ ለምድረ ዳሞት። ወዴወወ ሰብኦ ወእንስሳ⁹¹ ሶበ ረከባ ለሀገር እንዘ አልቦ ዘያድኅን ወዘይባልሕ።

ወአሜሃ ኮነ ደጅ አዝማቺ ዓስቦ። ወተማከረ ምስለ አኅዋሁ። ወአስተጋብኦ ሠራዊተ፤ ወዴገኖ። ወበጽሖ ኅበ ሀለወ⁹² ይትካፈል ምህርካሁ። ወዓገትዎ ኅሩያን ወመስተፅእናን በመስለስት⁹³፤ ዝብሂል ዓገቶሙ በ፫ አውራራ። ወጌዮ ጋላ፣ ወተቀትለ።

ወመብዝሃቱ ተኃብኡ ውስተ በዓት ስፉሕ። ወአስተጋብኦ ዕፀወ፤ ወአንደደ ውስተ አፈ በዓት። ወብዙኃን ወዕኡ እምፍርሃተ⁹⁴ እሳት፤ ወተአስሩ፤ እስከ⁹⁵ አምጽኡ ሎቱ ወወሀብዎ ለወልደ መንግሥት ዘተዳወወ ምስለ ብዙኃን ዊውዋን። ወለእለ ሞቱ መተሩ⁹⁶ አርእስቲሆሙ⁹⁷፤ ወበዝኃ እምተልቀ⁹⁸፤ ወዓቀበ ሀገሮ።

ወእምድኅረዝ እስከ አመ ዮኃልፍ መዋዕለ ዕብራቱ ለቢርመጄ ወእደ እግዚአብሔር ዓዲሃ ልዕልት ወእስከ ዓዲ ኢተፈጸመ ዕዳዎሙ ለክርስቲያን። እመኒ ተዓቀቡ በመዋዕለ ቢርመጄ ሀለወ ያጠፍአሙ⁹⁹ ደኃራይ¹⁰⁰ ሉባ ዘንዜክሮ ድኅረ በገጸ መካኑ።

ክፍል ፲፭

ወእምዝ ተሥዕረ ቢርመጄ ወተሠይመ ሙልአታ ወልደ ቢፎሌ። ወገብረ ዱላጉቶ በጌዣም። ወፍካሬሁ ለዱላጉቶ ጸብኦ ጉትያ ውእቱ። እስመ ጋላ

88. ቪ "ጥ ይመስላል።	95. ቪ "ኮ።
89. ሎ የለውም።	96. ቪ "ረ።
90. ቪ "ረ።	97. ቪ እር።
91. ቪ "ሳሳ።	98. ቪ "ኑ"።
92. ቪ ሀላወ።	99. ያጥ"።
93. ቪ "ልስት።	100. ቪ ዳኅራይ።
94. ቪ "ት።	

ሶበ ተገዝሩ በ፩ ዘመን ያወፀእ ስመ ለርእሱ በከመ ንቤ በርእሰ ክፍል ፬ ። ወይፀብእ አሐደ ሀገረ ዘኢፀብእ¹⁰¹ ቀደምቱ። ለእመ ቀተለ ሰብአ ወአራዊተ ዓቢያነ ይትላጸይ ኩሎ ርእሶ፤ ወየኃድግ ንስቲተ ሥዕርተ በማእከለ¹⁰² ድማሁ። ወዘኢቀተለሰ ኢይትላጸይ እስከ ይትመነደብ በቅማል። ወበእንተዝ ይተግህ¹⁰³ ለቀቲሎትነ።

ወበውእቱ መዋዕል መከሩ ሐዌጌ ከመ ይሐሩ ምድረ ዳሞት። ወእንዝ ሀለዉ በፍኖት ሰምዑ ከመ ፀብአ ኃላ ምድረ ጌዣም፤ ወከመ ዐርጉ እሞሙ ንግሥት ደብረ አብርሃም ይፀወኑ ህዩ።

ወዌዘሮ ተውዳዳ እንተ አበዊሆሙ ነገሥታት አጽናፍ ሰገድ ወአድማስ ሰገድ ላዕሌሆሙ ሰላም። ወሶበ በጽሐ ኅቤሆሙ ኃላ ግብተ በጊዜ ኢትኃዘብዎ ደንገፀ ኩሎሙ ሰብአ ሀገር፤ ወተዘርዉ ሠራዊቶሙ። ወወልደሙሰ¹⁰⁴ ዘይልህቅ ተኃየለ ላዕለ ኃላ እለ ቀርቡ ኅበ ዕሙ፤ ሰደደሙ¹⁰⁵፤ እስመ ወሬዛ ውእቱ ወይትዌደስ በኃይሉ። ወተመይጦ ወአኅዘ እደ እሙ ወአዕረጎሙ ኅበ ደብር ነዋኅ ዘስሙ ጅበላ።

ወሐዌጌሰ ኅደጉ ፍኖቶሙ ወተመይጡ በጉጉዓ¹⁰⁶ ኅበ ሀሎ ኃላ፤ ወቦኡ ምስለ ሠራዊት። ወኃደጉ ሥርዐተ አበዊሆሙ ነገሥታት፤ እስመ ኮነ ልማዶሙ ሶበ ይበጽሑ ኅበ ፀብእ ይፌንዉ መስተቃትላነ ወይቀውሙ ምስለ ኅሩያን ሰብአ አፍራስ ወእግር፤ ይዌድስዎ ለዘበደረ ወይኳንንዎ ለዘተድኅረ¹⁰⁷።

አሚሃሰ ቀደሙ ንጉሥነ እምኃያላን ወተኃየሉ። ወሶበ ርእዩ ዘንተ ሠራዊት ሮጹ፤ ወተአርወዩ ላዕለ ኃላ። ወቀተሉ ኩሎ¹⁰⁸ እንበለ አትርፎ። ወመብዝኅቱ ተነጽሐ ውስተ ጸድፍ እስከ ኮነ¹⁰⁹ ሰብአ ሀገር ወመስተገብራን ይቀትልዎሙ በኅበ ረከቡ።

ወአዘዙ ከመ ይምትሩ አርእስቲሆሙ ለኃሎቸ¹¹⁰። ወመልአ ውስተ አድራ። ዘውእቱ መካን ስፍሕ።

ወአውረድዎሙ ለኢቴጌ ወለዌዘሮ ቴዎዳዳ¹¹¹ እምነ አድባራት ዘኮኑ ውስቴቱ። ወተቀበልዎሙ በክብር።

ወሶበ ርእዩ ብዝኖሙ ለአርእስተ ፀር እለ ተመትሩ ተፈሥሑ ዓቢያ ፍሥሐ። ወአእኩትዎ ለእግዚአብሔር ዘሚመ መንፈስ መዊእ ላዕለ መሲሐ።

ወአልሀምትሰ ዘአንገፉ እምእደ¹¹² ኃላ ሚጡ ሎሙ ለእለ ተማኅረኩ።

101. ቪ ዘይፀ።	107. ቪ ለዘ ተድ።
102. ቪ ግ።	108. ሎ ኃሎ ።
103. ሎ ይት።	109. ቪ ኮኑ።
104. ቪ ወው።	110. ግች ለማለት።
105. ሎ ሰደደደሙ።	111. ቪ ቴው።
106. ቪ በጉጉአ።	112. ሎ ላዕለ።

ክፍል ፲፮

ወእምድኅረዝ መከሩ ንጉሥን ያርትዑ ፍኖቶሙ፤ እስመ ይገብሩ በከመ ሐለዩ፤ ወይፌጽሙ በከመ ነበቡ። ወሐሩ ወጅ ለፀቢአ ጋላ *ዘስሙ ዳዌ። ወጋላስ ይሰምዮ ጋላ¹¹³ ዘድኅር። ወሰብእስ ይሰምይዎ ዳዌ በእንተ ዘአድወዮሙ።

ወምክንያተ ሐዊሮቶሙስ¹¹⁴ ህዩ እስመ መሰሎሙ ዘይሁቦሙ ሰልፈ፤ ወኢይጎይይ። ወሶበ በጽሑ ኅበ ይቤልዎሙ ሀሎ ዝዩ ኃጥእዎ፤ ኅሠሠ ወኢረከቡ መካኖ።

ወሶበ ኃጥኡ ምህርካ እንስሳዌ ወፀብአ ሥጋዌ መከሩ ከመ ይፃብኡ ምስለ ሰይጣን ወይማህርኩ እምኔሁ ነፍሳተ አሕዛብ። ጸውዕዎሙ ለእናርያ ወለባሻ ወለኅመር። ወይቤልዎሙ ኩኑ ክርስቲያን። ወኮኑ፤ ወተጠምቁ ጥምቀተ ክርስትና።

ክፍል ፲፯

ወሙልአታ ዘወርድአያ ሶበ ፀብአ ሀገሮ ለራስ ወልደ ክርስቶስ¹¹⁵። ሞእ¹¹⁶ ወአንገፈ ምህርካሁ፤ ወቀተለ ብዙኃ እምኔሁ። ወለመንፈቁ ዴገኖሙ እስከ ተነጽሑ በጸድፍ። ወዓቀበ ሀገረ እስከ ይትመየጡ ሐዳጌ። ወሶበ ተመይጡ ሐዳጌ¹¹⁷ ረከብዋ ለሀገረ ዕቅብተ¹¹⁸ በትጋሁ ለወልደ ክርስቶስ ወበተፃብኡ። ወበእንተዝ ረሰዮ እግዚአ ለቤቱ ወአኩነኖ¹¹⁹ ሳዕለ ኩሉ¹²⁰ መንግሥቱ።

ክፍል ፲፰

ወሙልአታ ዘቦረን አጽሐቦሙ ለክርስቲያን ዘዳሞት፤ ወዘረዎሙ ወአጥፍአ ሀገሮሙ። ወኮኑ በድወ በዘመኑ ምድረ ሸዋ ወዳሞት።

ወዘጸሐፍኩስ ምዕረ መዊኦተ ጋላ ወምዕረ መዊኦ ክርስቲያን ልማደ መጽሐፍ ውእቱ ዘይቤ ዮም ለከ ወጌሠም ለካልእከ። ወመዊእኒ ትከውን ጊዜ¹²¹ ለዝንቱ ወጊዜ¹²² ለዝክቱ። ወዘይመውእስ ኩሉ ጊዜ ፩ እግዚአብሔር ዘሳዕለ ኩሉ። ወሀገርሰ¹²³ ገብአት ውስተ እዴሁ፤ ወአልቦ ዘተርፈ።

ወእምአመ¹²⁴ ተጽሕፈ ዝንቱ መጽሐፍ ኮነ ፯ ዓመተ ሢመቱ ለሙልአታ ወልደ ቢፎሌ። ዓዲሆሙ ድልዋን ለተገዘሮ¹²⁵ ወለሢመት

113. ቪ ያለውም።	120. ቪ ኩሉ።
114. ቪ ምሁ ሰ።	121. ቪ ጌዜ
115. ቪ ክሶስ።	122. ቪ ወጌዜ።
116. ቪ ሞእ።	123. ቪ ምስ።
117. ቪ ያለውም።	124. ቪ ወአመ።
118. ሎ ምስተ።	125. ሎ ለተግ።
119. ቪ ወአኩ።	

ዘደቂቀ ምስሌ። ወዘይከውን በዘመኖሙ እምነ አጽባዕት ወቀትል ለእመ ሐዮኩ እጽሕፎ ድኅረ። ወለእመ ሞትኩ ካልአን ይጽሕፍ ዜናየ ወዜና ሉባ ዘይመጽእ። ወባሕቱ ብፁዕ ዘሞተ እስመ አዕረፈ።

ክፍል ፲፱

ወይትኃሠሠ ማእምራን ተኃሥሥተ ብዙኃ ወይብሉ በእፎ ይመውአነ ኃላ እንዘ ንሕነ ብዙኃን ወብዙኅ ንዋየ ፀብእነ። ቦእለ ይቤሉ አብሐ¹²⁶ እግዚአብሔር በእንተ ኃጢአትነ። ወቦ ዘይቤ በእንተ ተክፍሎተ¹²⁷ ሰብእነ ኅብ ፲ ጾታ፤ እምኔሆሙ ፱ ጾታ ኢይቀርቡ¹²⁸ ኅብ ፀብእ¹²⁹ ወኢየኃፍሩ በፍርሃቶሙ። ወባሕቱ ዓሥራይ ጾታ ይፃባእ ወይትቃተል መጠነ ተክህሎ።

ወለእመ ብዙኅ ኅልቀኅን ውኅዳንን እሙንቱ እለ ይክሉ ተፃብኦ። ወብዙኃን እለ ኢይቀርቡ ኅብ ፀብእ።

፩ እምኔሆሙ ነገደ መነኮሳት እለ አልቦሙ ኅልቁ። ቦዘይመነኮስ¹³⁰ በናእሱ ሶበ ኄጥዎ መነኮሳት በጊዜ ትምህርቱ ከመ ጸሐፊ¹³¹ ዝንቱ ታሪክ ወእለ ከማሁ፤ ወቦ ዘይመነኮስ¹³⁰ እምፍርሃተ¹³² ፀብእ።

ካልእ ነገድ ይሰመዩ ደብተራ፤ ይትመህሩ መጻሕፍተ ወኮሎ¹³³ ግብረ ክህነት፤ ይጠፍሉ በእደቂሆሙ ወያጽሕሱ በእገሪሆሙ። ወኢየኃፍሩ በእንተ ፍርሃቶሙ። ወይነሥኡ አርአያ እምሌዋውያን ወእምክህናት፤ ዘውእቶሙ ደቂቀ አሮን።

ሣልስ ነገድ ይሰመዩ ገዢን ሐጸና ወገንን መዓሠሬ፤ የዓቅቡ ፍትሐ¹³⁴ ወይትፃቀቡ እምተፃብኦ።

ራብዕ ነገድ ደጋፎቺ¹³⁵ ዘአንስትያ መኳንንት¹³⁶ ወዌዛዝር፤ እደው ኃያላን ወወራዙት ጽኑዓን ኢይቀርቡ ኅብ ፀብእ፤ ወይብሉ ወዓልያነ አንስት ንሕነ።

ኃምስ ነገድ ይሰመዩ ሸማግሌ ወገዜ¹³⁷ ወበዓለ ርስት፤ ይክፍሉ ምድሮሙ ለመስተገብር ወይኤዝዝዎ፤ ወኢየኃፍሩ በእንተ ፍርሃቶሙ።

ሳድስ ነገድ መስተገብራን፤ ይውዕሉ ኅብ ገራህት ወአልቦሙ ሐልዮ ለተፃብኦ።

ሳብዕ ነገድ እለ ይትባቀጡ በነገድ ወይረብሉ ለርእሶሙ። ሳምን ነገድ ጠቢባን ዘከመ ነህብት ወጸሐፍት ወሰፋይያን ወፀራብያን ወእለ ይመስልዎሙ¹³⁸፤ ኢየአምሩ ተፃብኦ።

126. ቪ አብሐ።	133. ቪ ወኩሎ ።
127. ቪ ሎትነ።	134. ሎ ፈታሐ።
128. ቪ ምቅረቡ።	135. ሎ ምቸ።
129. ቪ ሰብእ።	136. ቪ መኳ።
130. ቪ ኰስ።	137. ሎ ወጊዜ።
131. ቪ ሎ።	138. ቪ ይም።
132. ቪ ሎ።	

ታስዕ ጾታ አዝማሮቺ ወበዓለ ቀንደ ከበሮ ወበዓለ በገና እለ ይሬስይዎ ተግባረ ለስኢል። ይባርክዎ ለዘመሀቦሙ፤ ወይሁብዎ ስብሐተ ብጡለ ወውዳሴ ጽሩዓ። ወለእመኒ ረገምዎ ለዘከልኦሙ ኢይከውኑ¹³⁹ ዕዳ እስመ ይብሉ ሕገ ብነ። ወነዋኃ ይርኅቁ እምፀብእ።

ዓሥራይ ጾታ እለ ይእኅዙ ከኅናተ ወወልታ ወእለ ይክሉ ተዓብኦ፤ ወይተልወ አሠረ ንጉሥ ለረዊጽ። ወበእንተ ውኅደቶሙ ለእሉ¹⁴⁰ ጠፍአት ሀገርነ።

ለጋላስ አልቦ በነቤሁ እምእሉ ፱ ጾታ እለ ዘከርናሆሙ። ወከሎሙ ምሁራነ ፀብእ፤ እምንኡሱ¹⁴¹ እስከ ዓቢይ። በእንተዝ ያጠፍኦነ ወይቀትለነ።

ወእለስ ይብሉ ይቀትለነ በትእዛዘ እግዚአብሔር ነሥኡ ምክንያተ እምተመውኦተ ደቂቀ እስራኤል ወጥፍአቶሙ በእደ ነገሥተ ፋርስ ወባቢሎን። ወይብሉ እመስ መስተዓብእ ይመውእ¹⁴² መኑ እምስኦል¹⁴³ ረድኤተ¹⁴⁴ እምእግዚአብሔር ክቡር ወልዑል። ወእመኒ ብዙኅ ይመውኦ ለውኑድ እምኮነ ብጡለ ቃለ መጽሐፍ ዘይቤ ፩ ያነትዖሙ ለ፲፪ ወክልኤቱ ይሰድድዎሙ ለእልፍ።

ወለእመ እሙን ቃሎሙ ለመስተጋዕዛን ቀዳማውያን አው ለደኃራውያን አንትሙ ተአምሩ አማእምራን።

ክፍል ፳

ንግባእኬ ኅበ ዜናሁ ለጋላ።

ለንኡስ ሕፃናት ይሰምዮሙ ሙጫዕ። ወለእለ ይልሀቁ ይሰምዮሙ ኤልማን። ወእምነ እሉሂ እለ ይልሀቁ ይሰምዮሙ ጉርባእ፤ ዘይወጥኑ ተዓብኦ።

ወለወራዙት እለ ኢተገዝሩ ይሰምዮሙ ቈንደላ፤ እለ ይገብሩ ሥዕርተ ርእሶሙ ከመ ኅራ ወይሰምይዎ ከለላ። ወለእመ ቀተሉ¹⁴⁵ ሰብኦ ወነጌ ወአንበሳ ወአርዌ ሐሪስ ወጉሽ ይትላጸዩ ንስቲተ ሥዕርተ ማእከለ ድማሆሙ። ወዘኢቀተለስ ኢይትላጸይ። *ወለእለ ነሥኡ አንስቲያ ኢይትላጸይ¹⁴⁶ እመ ኢቀተሉ።

ወበመዋዕለ ሙልኦታ በልዑ ጉሽ¹⁴⁷። ወይቤሉ እመስ በላዕናሁ ላህም ውእቱ ኢንትላጸይ ርእሰነ *እመ ቀተልናሁ። ወመንፈቆሙ ይቤሉ በቃለ ትዕይርት ኢንትላጸይ ርእሰነ¹⁴⁸ እመ ቀተልናሆሙ ለሰብኦ ሸዋ ወአምሐራ እስመ አልህምት ነባብያን እሙንቱ፤ ወኢይክሉ ተዓብኦ።

139. ምሙ ለማለት።	144. ቪ ግት።
140. ሎ በ።	145. ቪ ቀተሎ ።
141. ሎ ግእሱ።	146. ቪ የለውም።
142. ቪ ይውእ።	147. ሎ ግሽ።
143. ቪ ግላ።	148. ቪ የለውም።

ወኩሉ ጋላ እመኒ ሉባ ወእመኒ ቀንደላ¹⁴⁹ ዘኢነሥኡ ብእሲተ ይሰመዩ ቁር። ወየኃድሩ በ፩ ቤት፥ ቁር ዘሉባ ምስለ ሉባ፥ ወዘቁንደላ ምስለ ቁንደላ፥ ወቁር ዘገበር ምስለ ገበር።

ወይሠይሙ¹⁵⁰ መጠነ ጾ ሰብእ እምኔሆሙ ለሰሪሐ ሰቁላ፥ ወይሰምይዎሙ አጀርቱ።

ዓዲ ይሠይምዎሙ ለጠቢሐ አልህምት ወይሠመዩ ቀልታ።

ወካዕበ ይሰመዩ¹⁵¹ ፪ ሰብእ እለ ይጠብሱ ሥጋ ወይመትሩ ወይሁቡ ለኩሉ ዕሩዩ በበምታር፥ ወይብልዎሙ¹⁵² ዋጀ።

ወካዕበ ይሠይሙ ፭ ዕደወ ለሐሲበ ወትወት እምአልህምተ¹⁵³ ኩሉ፥ ወስሞሙ ሐለብደ።

ዓዲ ይሠይሙ ፪ ለቀዲሐ ወትወት፥ ወይሁቡ ለለ፩ ፩ በመስፈርት፥ ወስሞሙ ጥኒቶ።

ወካዕበ ይሠይሙ¹⁵⁴ ፯ ሰብእ ለአእትዎ አልህምት፥ ወየኃሥሠ ዘጠፍአ፥ ወስሞሙ በርባዶ።

ወዓዲ የኃርዩ ፪ እምኔሆሙ ወይሠይምዎሙ¹⁵⁵ ከመ ይገሥጹ ወይቅሥፉ ለዘዩሐውር¹⁵⁶ ኀበ ብእሲት፥ ወይሰመዩ ኀርሳ። ወዝንቱ ተዓቅቦቶሙ አኮ ለጽድቅ¹⁵⁷ አላ¹⁵⁸ ከመ ይኩኑ ንቁሃነ ወትጉሃነ ለተቃትሎ። ወዘሰ አውሰበ ይሔሊ በዘያሠምራ ለብእሲቱ።

ወካዕበ ይሠይሙ መጠነ ፲ ሰብእ ለነዲአ አልህምት ወስሞሙ ጠውቱ¹⁵⁹። ወዘፈቀደ እምኔሆሙ ነሢአ ብእሲት ይትፈለጥ ወይነብር በቤቱ፥ ወይሰምይዎ ጅልሂካ።

ወለአረጋዊ¹⁶⁰ ይሰምይዎ ምልጉዶ። ውእቱኒ ኢየአርፍ እምተዓብእ¹⁶¹ ለእመ ኢደከመ በሕቁ ከመ አኅዊነ ዘጳ¹⁶² ወአባ ሐራ።

ወአልቦ ከማነ ዘረከበ ፀረ ዘይተግህ ለገቢረ እከይ። ወአልቦ ከማነ ዘረከበ እግዚአ ወንጉሠ ዘይተግህ ለገቢረ ሠናይ። እግዚአብሔር ይዕቀቦ¹⁶³ እስከ ዘመን ነዋሳ ወመዋዕል ጉንዱይ፥ ይቤ ባሕርይ። ፡፡ ፡፡

149. ሎ ቪ።	157. ሎ ለጸ።
150. ሎ ሃሞ።	158. ቪ የለውም።
151. ይሠየሙ ለማለት።	159. ሎ ጣ።
152. ቪ ሃምዎ።	160. ቪ ወላአረጋዌ።
153. ቪ ሃት።	161. ሎ ለተ።
154. ቪ ሃሞ።	162. ዘጸራቅሊጦስ።
155. ቪ ወሠምይዎሙ።	163. ቪ ለገብሩን፥ ሎ ክፍት ቦታ ይጨምራሉ።
156. ቪ ለዘ የ።	

በአማርኛ

(በቅንፍ ውስጥ ያሉት ቃላት ግዕዙ ውስጥ እኩያ ሳይኖራቸው ትርጉሙን አማርኛ ለማስመሰል የገቡ ናቸው።)

የነገዱን ቍጥር፣ ሰውን ለመግደል የትጋቱን ነገር፣ የጠባዩን እንስሳነት ለማወቅ የጋላን ዜና ልጽፍ (እነሆ) ጀመርኩ። “የክፉውን ዜና እንደ ደጎች ዜና ለምን ጻፈ?” የሚለኝ ካለ፣ “በሃይማኖት ጠላቶቻችን ሆነው ሳለ የመሐመድ ታሪክና የእስላሞች ነገሥታት ታሪክ እንደተጻፈ ታይ ዘንድ መጻሕፍትን መርምር” ስል መልስ እሰጠዋለሁ። ጊዮርጊስ ወልደ ዓሚድም¹ የዝንጉዓን² የኢራን³ ነገሥታትን፣ ማለት የእነ አፍሪዶንንና⁴ የሌሎቹን የፋርስ³ ነገሥታት ታሪክ ጽፏል። በዚህ (ባለንበት) ዘመን ሶፊ⁵ ይሏቸዋል።

1. ጊዮርጊስ ወልደ ዓሚድ በ1205-1273 ዓ. እ. የኖረ የዓለምን ታሪክ እስከ 1260 ዓ. እ. በዓረብኛ የጻፈ ቅብጢ/ግብፃዊ ነው። (“ቅብጢ” የግብፅ ክርስቲያኖች መጠሪያ ስም ነው።) መጽሐፉን አባቶቻችን ወደግዕዝ የተረጉሙት በ1290 ዓ. ም. ይመስላል። የዓለምን ታሪክ የሚያውቁት ከ25 በማያንሱ የታሪክ መጻሕፍት ሲሆን፣ ከነዚህ ውስጥ ዋና ዋናዎቹ ጊዮርጊስ ወልደ ዓሚድ፣ ዲዶቆን አቡሻክር፣ ዮሴፍ ወልደ ኮርዮን፣ ዮሐንስ መደብር፣ ዮሐንስ ጳጳስ ዘኒቂዩ፣ ሰዒድ ወልደ በጥሪቅ፣ ማርቆስ ወልደ ቀምበር፣ ዮሐንስ ዘደማስቆ፣ ወልደ መነኮሳት የጻፏቸው ናቸው። የጳጳስ ዮሐንስ መጽሐፍ በግዕዝ መገኘት የግዕዝ ምንጮችን በዓለም አቀፍ ደረጃ ዋጋ ካሰጧቸው ምክንያቶች አንዱ ሆኗል። ጳጳሱ የጻፈው ዐረቦች ግብፅን እንደያዙ የሆነውን በቅርብ ሆኖ የተመለከተውን ታሪክ ሲሆን፣ ድርሰቱ ወደግዕዝ ከተተረጎሙ በኋላ ዋናው ጠፍቷል፤ ሌላ ቅጂም አልተገኘም። የኛ ሰዎች ወደግዕዝ ባይተረጎሙት ኖሮ ያ ሁሉ የታሪክ ዕውቀት ይጠፋ ነበር።
2. ደራሲው ዝንጉዓን የሚሉት የባቢሎንን ሕዝብ ነው። ምንጫቸውም ጊዮርጊስ ወልደ ዓሚድ ነው፤ ለምሳሌ፡ EMMML 21, f. 40b, Macomber, *A Catalogue of Ethiopian Manuscripts*, Vol. I, p. 23.
3. ደራሲው የዓረቦችን አነጋገር ተከትለው ፋርሶችን ዐጀም ይሏቸዋል። ዓረቦች በነገድ ዓረብ ያልሆኑ፣ አረመኔ የሆነ እና ኢራኖችን ዐጀም ይሏቸዋል። ፋርስ የኢራኖች የቀድሞ ስም ነው።
4. አፍሪዶን ስለሚባለው የኢራን መንግሥት፣ H. Masse, “Faridun,” *The Encyclopaedia of Islam*, Vol. II, Leiden 1991, p. 798, ላይ ተመልከት።
5. ሶፊ በእስላም ሃይማኖት ውስጥ ያለ ልዩ እምነት ነው።

ክፍል ፩

(የዚህ) መጽሐፍ ባለቤት⁶ (እንዲህ) ይላል፤ ጋላው በአፄ ወናግ ሰገድ⁷ ዘመን ከምዕራብ⁸ ወጥቶ ገለና⁹ የሚሉትን የሀገሩን ወንዝ ወደባሊ¹⁰ ዳርቻ ተሻገረ። እሱም በረይቱማ እና በረን የሚባሉ ሁለት ነገድ ነው።

በረይቱማ ስድስት ልጆች ይወልዳል፤ በኩሩ ከረዩ ይባላል፤ ሁለተኛው መረዋ፤ ሶስተኛው ኢቱ፤ አራተኛው አከቹ፤ አምስተኛው ወረንጢሻ፤ ስድስተኛው ሁምበና (ይባላሉ)።

በረኖች አባታቸው ሰጲራ ይባላል። ሰጲራ ዳጩን ይወልዳል፤ ዳጩ መጫን ይወልዳል። መጫ ደአሌን እና ጂዳን ይወልዳል።

(እነዚህ) ሁለቱ ወንድማማቾች ብዙዎች ነገዶች ወለዱ። እነሱም፡ የደአሌ ልጆች (እነ) ሆኮ፤ ሁለተኛ ጭሌ፤ ሶስተኛ አቦ፤ አራተኛ ሱባ ናቸው። ጂዳ በኩሩን ሐካኮን፤ ሁለተኛውን ጉድሩን፤ ሶስተኛውን ሊበንን ይወልዳል።

-
- 6. “ደራሲው” ማለታቸው ነው -- “እኔ” ወይም “የዚህ ታሪክ ጸሐፊ” በማለት ፈንታ። የተለመደ አጻጻፍ ነው።
 - 7. ወናግ ሰገድ በ1500-1533 ዓ. ም. የነገሠው የልብነ ድንግል የንግሥ (የዙፋን) ስም ነው። (ግራኝ መንግሥቱን እንዳናወጠበት ይታወሳል።) በግዕዝ “ልብን”፣ “ስኒን” ማለት “ዕጣን” ማለት ስለሆነ “ዕጣነ ድንግል”ም፣ “ስኒን ድንግል”ም ይሉታል። “ወናግ” ማለት “አንበሳ” ማለት ስለሆነ “ወናግ ሰገድ” ማለት “አንበሳ ሰገድ”፣ አንበሳ ሳይቀር የሚሰግድለት ማለት ነው።
 - 8. አሮሞዎች ወደማህል ኢትዮጵያ የገቡት ከኢትዮጵያ ደቡባዊ ምሥራቅ ተነሥተው ወደሰሜን እየተጓዙ ነው። “ከምዕራብ” የሚለው ቃል ወይ የደራሲው ነው ወይም የቀጂው ስሕተት ሊሆን ይችላል። የደራሲው ከሆነ አዲስ ነገር አይደለም፤ ጸሐፊዎቹ አንዳንድ ጊዜ ማእዘንን (የጄኦግራፊን አቅጣጫ) የሚያመለክቱ ቃላትን እንደመሰላቸው ይጠቀሙባቸዋል። የፀሐይ መውጫን አንዳንድ ጊዜ ምዕራብ እንደሚሉት ዲልማን ቀደም ብለው ከተቀዱ መጻሕፍት ውስጥ ለምሳሌ ኢሳይያስ 11፡ 11፣ 45፣ 6ን አግኝቷል፤ Dillmann, *Lexicon linguae aethiopicae*, col. 964. ሁለተኛው፡ “ከምዕራብ ወጥቶ” ሲሉ “ወደ ምዕራብ ወጥቶ” ማለታቸው ሊሆን ይችላል። አባ ባሕርይን ያባረሯቸው ከጋሞ ከሆነ ማህል ኢትዮጵያ የመጡት ከደቡብ በኩል ነው።
 - 9. “ገላና” የሚባሉ ሁለት ወይም ሶስት ወንዞች እንዳሉና ወንዞቹ እነዚያ እንደሆኑ አንዳንድ ጸሐፊዎች ያመለክታሉ -- “ገላና ሰገን” እና “ገላና ዱሌ”። አቶ ብርሃኑ ለሜሶና አቶ ታቦር ዋሚም እነዚያ መሆናቸውን ተቀብለዋል፤ የአሮሞ ሕዝብ ታሪክ ፣ ገ. 36። በቪየናው ቅጂ ውስጥም ቃሉ “ገላና” ነው። ግን “ገለና/ገላና” በአሮምኛ “ወንዝ” ማለት ስለሆነ፣ የደራሲው አነጋገር “ገለና የሚለውን የሀገሩን ወንዝ” ማለት ሳይሆን አይቀርም። “ገላና ሰገን”፣ “ገላና ዱሌ” ማለትም “የሰገን ወንዝ”፣ “የዱሌ ወንዝ” ማለት ሊሆን ይችላል።
 - 10. ይህ ጠቅላይ ግዛት (ወይም አውራጃ) ዛሬ “ባሌ” ይባላል እንጂ ቀደም ያለው ዘመን የታሪክ ምንጮች እንደሚያሳዩት፣ “ባሊ” ነበር የሚባለው።

ደግሞ ዳጩ (እነ) ዳጭን -- (እነዚህን) በራሱ ስም ጠራቸው -- (እነ) ኮኖን፣ በሾን፣ ጅሌን ይወልዳል።

እነዚህም ብዙዎች ነገዶች ወለዱ፤ ስማቸውም ይህ ነው፤ የበሾ ልጆች ዑሩ እና ኢሉ፣ የዳጭ ልጆች ሶዶ፣ አቦ፣ ጋላን፣ የኮኖ ልጆች፣ ሰቅሰቅ፣ ሊበን፣ የጅሌ ልጆች ኤላ፣ አቦ እና ልኢስ¹¹ ናቸው።

እነዚህ ሁሉም ብዙዎች ስለሆኑ ቱለማ¹² ይባላሉ። አብረው ይወጉ ነበረ። ከብዙ ዘመን በኋላ ተጣሉና አብርሃምና ሎጥ ከብታቸው በበዛ ጊዜ፣ “ወይ አንተ በቀኝ እኔ በግራ፣ ወይም እኔ በቀኝ አንተ በግራ እንለያይ” እንደተባባሉና እንደተለያዩ እርስ በርሳቸው ተለያዩ፣ (በዚያን ጊዜ) እንደሆነ (አሁንም) ሆነ።¹³

ደግሞ የዳኦሌ ሁለቱ ነገድ፣ ማለት ጭሌና ሆኮ፣ እንደዚሁም ሁለቱ የጅዳ ነገድ፣ ሊበንና ጉድሩ¹⁴፣ ከወንድሞቻቸው ተለዩና ቦረን “አምቢሳ”¹⁵ በሚለው -- በርቱማ “ሮባሌ”¹⁵ በሚለው -- ሉባ¹⁶ ዘመን ኅብረት ፈጥረው “አፍሬ”¹⁷ ተባሉ ።

11. በግዕዝ “ው” ዋዌ አያያዥ (መስተጻምር) ስለሆነ በአማርኛ “ና” ወይም “እና” ተብሎ ይተረጎማል፤ ወይም ሳይተረጎም ይቀራል። በግዕዝም በአማርኛም አንዳንዶቹ መስተዋድዶች እንደ “ው” ነጠላ ጥንቃቄ ሲሆኑ፣ ከሚያዋድዱትና ከሚያጻምሩት ቃል ጋራ አብረው እንደሚጻፉ ይታወቃል። ያ የሚጻመረው/የሚዋደደው ቃል የታወቀ ሲሆን መስተዋድድ ወይም መስተጻምር እንዳረፈበት ወይም እንዳረፈበት ማወቅ አያስቸግርም። ያልታወቀ ከሆነ ግን ችግር ይፈጠራል። ለምሳሌ እዚህ ቦታ “አቦ እና ልኢስ” ያልኩት ግዕዙ “አቦ ወልኢስ” ያለውን ነው፣ ግን “ወልኢስ” የጀመረበት “ው” የቃሉ ክፍል ከሆነ የጅሌ ልጆች “ኤላ፣ አቦ፣ ወልኢስ” ሊሆኑ ነው። ይኸ ችግር በተለይ የሚፈጠረው ደራሲዎች ስም ሲዘረዘሩ አንዳንድ ጊዜ በ “ው” አንዳንድ ጊዜ ያለ “ው” እያጻመሩ በመዘርዘራቸው ነው። ይኸንን አንቀጽ ተመልከት።
12. እነጋገሩ የሚያመለክተው “ቱለማ” ማለት ብዙዎች ማለት መሆኑን ነው።
13. ዘፍጥረት 13፣ 9፣ በከብት ብዛት (በሚጥጫ/ቻ) ተለያዩ ማለታቸው ነው።
14. “ጉድሩ” እና “ጉድሩ” አንድ ናቸው። የተለያዩ ያስመስላቸው የ “ገ” ጣጣ ነው። “ትርጉም/ትርጉም”፣ ጉራጌ/ጉራጌ፣ “ጉጃም/ጎጃም” የሚለውን ተመልከት።
15. “አምቢሳ”፣ “ሮባሌ” የሠራዊት የስልጣን (ሹሞች ለራሳቸው የሚያወጧቸው አዲስ) ስሞች ናቸው። ከሚቀጥሉት ክፍሎች እንደምናየው፣ ሌሎች ስሞችም አሉ። ሐሳቡ “ወናግ ሰገድ” ከሚለው ጋራ ይስማማል። ኦሮሞዎች ወደኢትዮጵያ ግዛት ሲመጡ የኢትዮጵያ ንጉሥ የልብነ ድንግል የዙፋን ስም “ወናግ ሰገድ” እንደነበረ ክፍል ፩ ላይ ተነግሮናል። “ወናግ ሰገድ” ማለት “አንበሳ ሰገድ” ማለት ስለሆነ “አምቢሳ”ን ከአንበሳ/አምበሳ ጋራ ለማያያዝ ያንጓል፤ ግን አይያያዝም።
16. ኅብረተ ሰቡን ስምንት ዓመት እንዲመራ አብሮ በመዝገር የሚሾመው ትውልድ “ሉባ” ይባላል። ክርስቲያኖቹ ንጉሡን “መሲሕ”፣ “ሥዩም”፣ “ቅቡዕ” እንደሚሉት፣ “ሉባ” ማለት “ግዙር” (“የተዝረ”) ትውልድ ማለት ነው።
17. “አፍሬ” የሚለው ቃል “አፉር” (“አራት”) ከሚለው የተወለደ ስለሆነ “አራትዮ” ወይም እነ አራት (ወይም እንደነ እለ አሚዳ “እለ አርባዕቱ”) ተብሎ ሊተረጎም ይቻላል። እነሱም፣ (1) ጭሌ፣ (2) ሆኮ፣ (3) ሊበን፣ (4) ጉድሩ ናቸው።

ደግሞ የጅዳ ልጅ ሐካክና የደአሌ ልጆች አቦ እና ሱባ “ቢርመጄ” በሚባለው ሱባ ዘመን ኅብረት ፈጥረው “ሰደቻ”¹⁸ ተባሉ። እነዚህም ብዙዎች ነገዶች ወለዱ። ስማቸው ይህ ነው፤

- የጭሌ ልጆች ገላም፥ ወቦ/አቦ¹⁹፤
- የሆኮ ልጆች ኪረሞ፥ እሙሩ፥ ጂዳ፤
- የሊበን ልጆች ዋሊሶ፥ ኩታዌ፥ አምዬ፤
- የጉድሩ ልጆች ሲርባ፥ መሎል፥ ጨረቃ፤
- የሐካክ ነገድ አቦ፥ ሐርሱ፥ ሊሙ፤
- የሱባ ነገድ ሐገለባቦ፥ ጩራ፤
- የአቦ ነገድ ሶዮ፥ አቦኖ፥ ቱምኤ፥ ሌቃ (ይባላሉ)።

እነዚህ ሁሉም ሲፋቀሩ “መጫ”²⁰ ይባላሉ፤ ሲጣሉ “አፍሬ” እና “ሰደቻ” ይባላሉ። ሁሉም ከቱለማ ጋራ ሲያብሩ “ሰጺራ”²¹ ይባላሉ።

በረን ደግሞ ዓሥራ ሁለት²² ልጆች ይወልዳል። በኩሩ ዳጩ ነው፤ ሁለተኛው ጅሌ፥ ሶስተኛው ኮኖ፥ አራተኛው በኾ፤ እነዚህ (አራቱ) “ቱለማ” ይባላሉ፤ አምስተኛው ሀካክ፥ ስድስተኛው አቦ፥ ሰባተኛው ሱባ፤ እነዚህ (ሶስቱ) “ሰደቻ” ይባላሉ፤ ስምንተኛው ጭሌ፥ ዘጠነኛው ሊበን፥ ዓሥረኛው ጉድሩ፥ ዓሥራ አንደኛው ሆኮ ናቸው፤ እነዚህ (አራቱ) “አፍሬ” ይባላሉ።

18. “ሰደቻ” የወጣው “ሰዲ” (“ሶስት”) ከሚለው ቃል ስለሆነ “ሶስትዮ” (እነ ሶስት፥ እለ ስለስቱ) ተብሎ ሊተረጎም ይቻላል።

19. የሎንዶኑ (ሎ) ቅጅ “ወቦ”፥ የቪየናው ቅጂ “አቦ” ነው የሚለው፤ በምርጫ ጊዜ ስላለው ችግር ከላይ ቀጥር 11ን ተመልከት። ሌላው አጻጻፍ የሚያመጣው ችግር “ም” እና “ን” ከ“በ” ዘር ሲቀድሙ ዘሩ ይውጣቸዋል። ለምሳሌ “አቦ” በመሠረቱ “አምቦ” ሊሆን ይችላል።

20. “ሲፋቀሩ” ማለት “ሲተባባሩ” ማለት ነው። ስያሜው እንደሌሎቹ ቀጥርን የሚከተል ስላይደለ፥ እነዚህ ነገዶች “መጫ” የተባሉት ሃያ ስለሆኑ ነው ብሎ “መጫ”ን “ሃያዮ” (“እነ ሃያ”) ብሎ መተርጎም አይቻልም፤ “መጫ” ከ“ዲግደማ” (“ሃያ”) ጋራ ግንኙነት የለውም።

21. “ሰጺራ” ኦሮምኛ መሆኑ ይገርማል። ቃሉ ግዕዝ ከግሪክ የወሰደው ሲሆን ትርጉሙ “ጭፍራ” ማለት ነው። የኦሮሞ ሽማግሌዎችም ስሙን የሚያውቁት አይመስሉም። ብላታ መርሰዔ ኅዘን እንዲህ ይላሉ፤ “አባ ባሕርይ ሰጺራን የነገድ ራስ አድርጎ ሲጽፍ ስለራያ ምንም የጠቀሰው ነገር የለም። አንዳንድ (የኦሮሞ) ባላባቶች እንደሚተርኩትም የነገድ ራስ የሚሉት ራያን ሲሆን፥ ሰጺራ የተባለውን ስም ግን እንደማያውቁት ይገልጻሉ።” (EMML 3749, p. 57)። ይኸ “ኦሮሞዎች ከፖርቱጋሎቹ ጋራ ግንኙነት አላቸው” የሚባለው ትረካ ትንሽ እውነትነት ሳይኖረው አይቀርም።

22. የተዘረዘሩት ዓሥራ አንድ ብቻ ስለሆኑ ዓሥራ አንድ ለማለት ይሆናል፤ ወይም የዓሥራ ሁለተኛው ልጅ ስም ሳይጻፍ ቀርቷል።

ክፍል ፪

በጥረ አሞራን²³ ያጠፋ ዳዌ ከቦረን ሰዎች ነው፤ ከሌላ ነው የሚልም አለ፤ (ከሌላ ነው የሚል) ከቦረን ጋራ መዋጋቱን ምክንያት ይሰጣል። ይኸ ግን ሞኝ ነገር ነው፤ እውነት አይደለም። አስረጂ ግን (እንዲህ) ይላል፤ “(ጋሎች) ከሀገራቸው የወጡ ጊዜ የፈለገ (እዚያው) ቀረ፤ የፈለገ ወጣ እንጂ ሁሉም አልወጡም።” ምክንያቱም (ሁሉም) በልቡ ያሰኘውን ያደርጋል እንጂ የሚያዛቸው ጌታ የለም።

እነዚያ ከቦረን (ተቈርጠው) የቀሩት (በኋላ) ከሀገራቸው በኳራ²⁴ መንገድ ወጡ። ፋሲል ዘምቶባቸው ነበረ፤ ገደሉት። በዚያን ጊዜ ዳዌ ክርስቲያኖችን መውጋት ጀመረ።

በዚያን ጊዜ የዚህ ታሪክ ጸሐፊ²⁵ “የፋሲልን ገዳይ እፈራዋለሁ”²⁶ ሲል ተነበየ፤ ምክንያቱም የክርስቲያን ደም ቀምሷልና፤ በጥራ አሞራንና

- 23. በጥረ አሞራ (በጸር አሞራ) የሠራዊት ስም ነበረ። በኋላም ሠራዊቱ የሠፈረበት ሀገር በስሙ ተጠርቷል። ሰውና ሕዝብ ስሙን ለሀገር፣ ሀገር ለሕዝብና ለሰው መስጠት በኛ አካባቢና በመጽሐፍ ቅዱስ የተለመደ ነው። በጥራ አሞራ (በጥራሞራ) ጉራጌ ውስጥ ወይም አጠገብ ነው።
- 24. ለጥንት ነገሥታት ለነአዜ ይሥሐቅ በተገጠመላቸው ዘፈን ውስጥ “ኳራ ይንገር፣ ፈረሱን የሚገብር” የሚል ስላለበት “ኳራ”ን እንደ ሀገር/ነገድ አድርጎ መውሰድ ይቻላል፤ Guidi, “Le canzoni geez-amariña”, p. 56። የሺየናው ቅጂ “ኳራ” እንደሚል አይተናል። ሌሎች አንዳንድ ምንጮች ኃራ ይላሉ። “ኳራ” የሚባለው ቦታ ሻሸመኔ አጠገብ ያለው ከኮሮ ነው የሚባለውን ብርሃኑ ለሚሰና ታቦር ዋሚ (የኦሮሞ ሕዝብ ታሪክ፣ ገ. 55) ተቀብለውታል። አቶ አምበሉ ከበደ በገሙ ጌፋ ጠቅላይ ግዛት በዳኝነት ያገለገሉ በነበረበት ጊዜ ስለጨንቻ መድኃኔ ዓለም ቤተ ክርስቲያን በግንቦት ፲፮ ቀን ፲፱፻፵፬ ዓ. ም. በጻፉት ማስታወሻ ላይ ጨንቻ ጥንት “ጎራ” ይባል እንደነበረ ከሀገሩ ሽማግሌዎች የሰሙትን መዝገበዋል፤ EMMML 5731, f. 114a. ዳዌ አባ ባሕርይን ጋሞ በነበሩበት ጊዜ የዘረፋቸው ዛሬ ጨንቻ በፊት ነራ/ኳራ በሚባል ቦታ አቅጣጫ መጥቶ ሊሆን ይችላል። ከአርባ ምንጭ በደቡብ ምሥራቅ አምሳ ኪሎሜትር ያህል ርቆ ኮይራ የሚባል ቦታ/ነጻ አለ። ከዚያ ደቡብ “ቦረና ኦሮሞ” ስለሆነ፣ ለኳራ ከሁሉም የበለጠ ተስማሚው እሱ ነው፤ ዳዌ ከቦረን ሰዎች እንደሆነ አባ ባሕርይ ነግረውናል። Bender, *The Non-Semitic Languages of Ethiopia*, p. 298። ለማንኛውም ስለዚህ ቦታ አንዳች አስተያየት ስንሰጥ አባ ባሕርይ የሰሙን ስም “ኳራ” መሆኑን ሳንዘነጋ መሆን አለበት። “ኮሮ” ወይም “ኮይራ” ስላላሉ፣ “ኳራ” እንዴት “ኮሮ” ወይም “ኮይራ” ሊሆን እንደሚችል ሳናስረዳ “ኮሮ” ወይም “ኮይራ” ነው ማለት አይፈቀድልንም።
- 25. እንደ በፊቱ “(የዚህ) መጽሐፍ ባለቤት” አላለም፤ ከላይ ቀጥር 6ን ተመልከት። “ይቤ ጸሐፊ ዝንቱ ታሪክ” የጊዮርጊስ ወልደ ዓሚድም ቋንቋ ነው።
- 26. አዲ ሠርፀ ድንግል በነገሠ በሶስተኛው ዓመት ፋሲልን የጻፉት ገዢነት ሾሞት ነበረ፤ ባሙቱ ተጣልተው ተዋጉ፤ ተሸነፈ፤ ዜና መዋዕል EMMML 7109, f. 58b። ሱስንዮስ ለመንገሥ ሲያምዕ የመንግሥቱ ሠራዊት ወራሲ ልጁን ያዕቆብን

ወጅን²⁷ አጠፋቸው። እንደ ቃሉም ተፈጸመ፤ ምክንያቱም የትንቢት መንፈስ ከካህናት ዘንድ አይርቅም። ይኸንንም ነቢይ ዳዌ አባረረው፤ የገሞ አገሩንም አጠፋው፤ የአካበተውንም ሁሉ ማረከ(በት)።

እንግዲህ እስከዚች ሰዓት ድረስ ወደተውነው ወደበረይቱማ ዜና እንመለስ።

ክፍል ቩ

ከረዩ ስድስት ልጆች ይወልዳል። ብዙዎችና ኃይለኞች ነገዶች ሆኑ። ከነሱ የመጀመሪያው ሊበን ነው፤ ሁለተኛው ወሎ፤ ሶስተኛው ጅሌ፤ አራተኛው አቦ፤ አምስተኛው ሱባ፤ ስድስተኛው በላእ ናቸው።

ወሎ ስድስት ልጆች ይወልዳል፤ እነዚህም ወረ ቡኮ፤ ወረ ጉራእ፤ ወረ ኖሌኤሉ -- እነዚህ በወሎ ስም አሉ -- ወረ ከረዩ፤ ወረ ኢሉ፤ ወረ ኖሌአሊ ሲሆኑ፤ እነዚህ ሶስቱ ደግሞ “ሰደቻ” ይባላሉ። የተለዩት አቦሊን የገደሉ ጊዜ ነው²⁸። አሁን በኛ ላይ እርቅ አድርገው አሜሩ፤ ቃል ኪዳን ተጋቡ።

ክፍል ቩ

መረዋ አያ አናን፤ ፀሩን፤ አበጢን ይወልዳል። (የነሱም) ልጆቻቸውና የልጆቻቸው ልጆች እንደዚሁ በዝተው ብዙዎች ነገዶች ሆኑ። ስማቸው በየነገዳቸው (ስም) ይጠራል።

ለስምንት ዓመት ለአንድ ሉባ ይታዘዛሉ እንጂ እንደ ሌላ ሕዝብ (የሚታዘዙት) ንጉሥም ጌታም የላቸውም። ከስምንት ዓመት በኋላ ሌላ ሉባ ይሾማል፤ የፊተኛው (ሉባ) ይሻራል። በየዘመኑ እንደዚህ ያደርጋል።

ሉባ ማለት በአንድ ዘመን የተገዘሩ ማለት ነው።²⁹ የአገዛዘራቸው ሥርዓትም እንደዚህ ነው፤ አንድ ሉባ ሲሻር በርቱማና ቦረን ሁሉም ለ(የ)ራሳቸው ስም ያወጣሉ፤ (ልክ) የንጉሥ ሠራዊት “ሥሉስ ኃይሌ”፤ “በድል ፀሐይ”፤ “ጊዮርጊስ ኃይሌ” እንደሚባሉት።³⁰

አጅቦው፡ “ፋሲልን ያሸነፍነውና ያዋረድነው እኛ አይደለንምን” ብለው ፎክሪውበት ነበረ፤ የሱስንዮስ ታሪክ ገ. 86። ጌጃምና ዳሞት የተያያዙ ናቸው።

27. ጉራጌ ውስጥ ወይም አጠገብ።

28. አቦሊ የሞተው ሠርፀ ድንግል በነገሠ በ22ተኛው ዓመት (በ1576 ዓ. ም.) ነው፤ ጌታቸው ኃይሌ፡ ባሕረ ሐሳብ፡ ገ. 248። ገዳዩም “ጋላ ወሎ” ነው፤ ዜና መዋዕል፡ EMMML 7109, f. 59ab.

29. “በአንድ ዘመን የተገዘሩ” ሲሉ ሉባ ማለት “አንድ የግዝር ትውልድ” ማለት መሆኑን በግልጽ ያስረዳል።

30. ለጦር ሠራዊት ክፍሎች እንደዚህ ስም መስጠት እስከቅርብ ጊዜ የተለመደ ነበረ። ታሪክ ነገሥቱና ሌሎችም ምንጮች እንደሚያመለክቱት በተጨማሪ እነዚህ ትዝ ይሉኛል፤ “አፍሮ አይገብ”፤ “አቄትገር”፤ “ቀርባን”፤ “ስናን”፤ “ዳማ”፤ “ነፋኝ

ክፍል ፩

እንደዚሁ ባሉን መውጋት በጀመረበት ጊዜ የተገዘረው “ሚልባሕ” ይባላል። የአባቱን ስም አላውቅም፤ ምክንያቱም የሚነግረኝ (አስረጂ) የለም።

ክፍል ፪

ሁለተኛው ሉባ “ሙደና” ተባለ። የዚህ (ሉባ) የአባቱ ስም ጅብና ነው። የወቢን ወንዝ የተሻገረ እሱ ነው።³¹

ክፍል ፫

ሶስተኛው ሉባ “ኪሎሌ” ተባለ። እንደ አደል መብረቅና³² እንደ ቁላዎቻ (ያሉትን) የደዋርን³³ ቆላዎች ወጋቸው።

ክፍል ፬

አራተኛው ሉባ “ቢፎሌ” ተባለ። ደዋርን በመላዋ ያጠፋ እሱ ነው። ፈጠጋርንም³⁴ መዋጋት ጀመረ።

ሰው (ማርኮ) ማጋዝ ጀመረ፤ አገልጋዮች አደረጋቸው፤ “ገበር” አላቸው። ኮሶ መጠጣት ጀመረ። (ከላይ) የጠቀስናቸው የፊተኞቹ

ዘገር”፣ “ግንደበል”፣ “ጎንደር”፣ “በፀር ዋጀት”፣ በፀር ሾተል፣ “ቀስተ ንሀብ”፣ “አደል መብረቅ”፣ “ቢለማ”፣ “ቤርሳ”፣ “ጨፈንታ”። በዚያ ላይ “ነይላት”፣ “አርባብ” እያሉ በነገደ መላእክት ስምም የሚጠሯቸው ነበሩ።

31. ከኢትዮጵያ ግዛት የገቡት ግን የወቢን ወንዝ ከመሻገራቸው በፊት ነው።

32. “አደል መብረቅ” በመሠረቱ የጦር ሠራዊት ስም ነው። እዚህ ግን “እንደ አደል መብረቅና እንደ ቁላዎቹ” ሲል የሚያመለክተው ሠራዊቱ የሰፈረበትንና ቁላዎቹን ነው።

33. ደዋሮ ከጨርጨር እስከ አሩሲ (አርሲ) ያለው አገር ይመስላል። አቶ ዐፅሜ አሁን ሶዶ የተባለው ነው ይላሉ። ግን ግራኝ ሲያምፅ መጀመሪያ የመታው ደዋርን ስለሆነ ለአዳል ቅርብ መሆን አለበት። ገዳማቸውን ደብረ አሰቦትን ጨርጨር ውስጥ የቆረቆሩት የአቡነ ሳሙኤል ዘወገግ ገድልም የሚያመለክተው ይህንኑ ነው። Kur, Actes de Samuel de Wagag, p. 84 ። ከድርሳነ ዑራኤል አንዱን አንቀጽ ብንተረጉሙ እንዲህ ይላል፡ “ከዚህ በኋላ (ዑራኤል) ወደፀሐይ መውጫ ሂደ፣ ከደብረ ጽባሕ ላይም ወጣና የደብረ ያግሙንና የደብረ ኅዘሎን ገዳሞች ሁሉ ቀደሳቸው። ደብረ አሰቦት ላይ ሲወጣ ቅዱስ ሚካኤል ቅዱስ ዑራኤልን እንዲህ ሲል ነገረው፡ ይቺን ደብር ቶሎ ባርካት፤...። በዚህ ጊዜ ቶሎ ቀደሳት ደብሯንም ደብረ ወገግ አሏት።”

34. ፈጠጋር በቡልጋና በጉራጌ ማህል ያለው አገር ይመስላል፤ ምንጃርን ይጨምራል።

ሉባዎች ግን ሰውን፣ ወንድም ሴቱንም፣ ይገድሉ ነበረ። ፈረስም በቅሎም ይገድሉ ነበረ። ከበግ፣ ከፍየል ከከብት (ከላምና ከበሬ) በቀር (ምንም) አይተውም ነበረ። የሆዳቸው አውሬ³⁵ እንደእንስሳ በቋንቋቸው ላይ ይወርዳል እንጂ በመዳኒት አይገድሉትም ነበር።

ክፍል ፱

አምስተኛው ሉባ “ምስሌ” ተባለ። ገና አሞራን³⁶ የፈጀ እሱ ነው። ሐመልማልን³⁷ ደኅ ላይ ወጋው፣ አገሮቹን ሁሉ አጥፍቶ ሠለጠነባቸው። ከነከብቱም ገባ(ባቸው)። በፊት ግን ጋላው ከወቢ እየወጣ ይዋጋና ወደዚያ ይመለስ ነበረ።

ንጉሣችን አጽናፍ ሰገድ³⁸ ከዓሣ ዘነብ ተነሥተው ወግተውት ነበር። ኑር የሠራውን ከሠራ በኋላ³⁹ ወደ ሀገሩ ሲወርድ ኅዘሎ አጠገብ ገጠመው። ቀጥር የሌለውን አብዛኛውን ሠራዊቱን ፈጃቸው። ጋሎች ወደሀገራችን ከመጡ ጀምሮ በዚያን ጊዜ እንዳለቁት አላለቁም። ያን ጊዜ የተገደሉት የኑር ሠራዊትም በጊዜው ከምናነሣቸው ከአውሣ ሠራዊት ይበዛሉ፤ ምክንያቱም እግዚአብሔር በመጅ ያፈሰሱትን የአገልጋዮቹን የደም በቀል (አስ)ከፈላቸው።⁴⁰

35. በመዳኒቱ ስም በኮሶ የሚጠራው እርጥብ ሥጋ ሲበሉ የሚይዘው ትል።
 36. “ገና አሞራ” እንደ “በጥራ አሞራ”፣ በመሠረቱ የሠራዊት ስም ነበረ።
 37. ሐመልማል የአፄ ናኦድ (1488-1500) የልጅ ልጅ ነው። ሐመልማል ያዘመተው ሠራዊት ገና አሞራ ሊሆን ይችላል።
 38. አጽናፍ (አጥናፍ) ሰገድ የአፄ ገላውዴዎስ (1533-1551) ስመ መንግሥት ነው።
 39. ኑር ሙሐመድ አልሙጃሂድ የግራኝን አልጋ ከነሚስቱ የወረሰ የአዳል ኢማም ነበረ። (የአዳል ኢማሞች የመሾም የመሻር ሙሉ የውስጥ ሥልጣን ስለነበራቸው የግዕዙ ምንጮች “ንጉሥ” ይሏቸዋል።) ገላውዴዎስን ወግቶ አሸንፎታል። ደራሲው “የሠራውን ከሠራ በኋላ” የሚሉት አፄ ገላውዴዎስን ካሸነፈና ብዙ ሕዝብ ከፈጀ በኋላ የንጉሡን አንገት ቆርጦ ቸብቸቦውን በዘንግ ጫፍ ይዞ መሄዱን በቁጭት ለማስታወስ ነው። (የንጉሡን ራስ አልባ ሰውነት አምኃራ ሳይንት ውስጥ ባሠራት በተደባበ ማርያም ቤተ ክርስቲያን ቀበሩት፣ ራሱን በኋላ አምጥተው ሸዋ ውስጥ ገሜ ከሚባል አገር ከወንድሙ ከአቤቶ ያዕቆብ መቃብር አጠገብ ቀበሩት።)
 40. ደራሲው “በጊዜው ከምናነሣቸው” ያሉትን አንሥተውት ቢሆን ብዙ ታሪክ ይነግሩን ነበረ። የገላውዴዎስን ታሪክ የጻፉት እሳቸው ከሆኑ ያንን ማለታቸው ሊሆንም ይችላል። ሆኖም አዳሎች (እስላሞች) እና ኦርቶዶክስ በኢትዮጵያ ምድር ላይ አያልቁ እልቁት እንደተላለቁ ይህ አንቀጽ ሌሎችም ብዙ ምንጮች ይጠቁማሉ። አንዳንድ ታሪክ ጸሐፊዎች “በመጅ ያፈሰሱት ደም” የሚለው አዳሎች አፄ ገላውዴዎስን የገደሉ ጊዜ የፈሰሰውን ነው ይላሉ፤ ልክ አይመስለኝም። ሌሎቹ ምንጮች፣ የራሱ የገላውዴዎስ ታሪክ ሳይቀር፣ ንጉሡ የተገደለበትን ቦታ “ነጭ ሣር” ይሉታል። ደራሲው፣ “እግዚአብሔር በመጅ ያፈሰሱትን የአገልጋዮቹን የደም በቀል አስከፍሏቸዋል” የሚለውን ዐረፍተ ነገር ሊጽፉ ከሚገባው ቦታ ትንሽ ስላራቁት ያሳስታል እንጂ ይኸኛው የሚነግረን

ይህ ምስል (በጋሎች ዘንድ) ከሱ በፊት ያልተደረገውን በፈረስና በበቅሎ መቀመጥ ጀመረ⁴¹ -- የፊተኞቹን ሉባዎች “በሁለትና በሶስት እግር የሚሄዱትን በአራት እግር እንዲሄዱ አደረግኋቸው” እስኪላቸው ድረስ። በሶስት እግር ማለቱ በመንገድ ሲደክሙ ጦራቸውን ስለሚመረኮዙ ነው።

ክፍል ፲

ያነሣናቸው አምስቱ ሉባዎች አርባ ዓመት ገዙ። ልጆቻቸው አልተገዘሩም ነበረ። ወሽላዎቹ (አባቶች) ወንዶችንም ሴቶችንም ልጆች ይጥሉ ነበረ፤ ምክንያቱም ሕጋቸው እንደዚህ ነው። (አባቶች) ሲገዙ ወንዶች ልጆችን ያሳድጋሉ። ሴቶቹን ልጆች ግን ከተገዙ በኋላም ሁለትና ሶስት ዓመት እስኪሆናቸው ድረስ (የሚወልዱቸውን) ይጥሏቸዋል።⁴²

ክፍል ፲፩

ከአምስቱ ሉባዎች (አመራር) በኋላ የሚልባሕ ልጆች ተገዘሩ፤ “ሐርሙፋ” ተባሉ። ይህ (ሐርሙፋ) ጊዮርጊስ ኃይሌን ቀጭኖ ላይ ፈጃቸው። በረን “ዱሉ” ይለዋል። ገኝን፣ አንጐትን፣ አምሐራን ያጠፋቸው እሱ ነው።⁴³

በጌምድርን መውጋት የጀመረ እሱ ነው። የበርቱማ ሐርሙፋ በጌምድርን ወጋ፣ የሐርቦን ወንድም ዋካንም⁴⁴ ገደለው። በዚያን ጊዜ ሐርሙፋ በስድብ ቃል (እንዲህ) ሲል ተናገረ፤ “ባሕር የሚለብሱትን ሲዳማዎች ከባሕር ገፈተርኳቸው።”⁴⁵

በ1570 በወይናደጋ መጅመሻር ወንዝ ላይ ከአበጢ ጋራ ያደረጉትን መተላለቅ ይመስለኛል፤ የክፍል ፲፱ን መጨረሻ ተመልከት። የመንግሥቱ ሰዎችም፣ “የአበጢን ጋላ ያሸነፍን እኛ ነን አኮ” እያሉ ሱስንዮስን አስፈራርተውበታል፤ የሱስንዮስ ታሪክ ገ. 86.

- 41. ዛሬ በፈረስኝነት የሚታወቁ አሮሞዎች ለካ ፈረስ ግልቢያ የተማሩት ማህል ኢትዮጵያ ከመጡ በኋላ ነው።
- 42. ግዝረትን የምናያይዘው ከሕፃናት/ከልጆች ጋራ ስለሆነ፣ ድርሰቱም “ልጆቻቸው አልተገዘሩም” በማለቱም፣ መልእክቱ ሊያሳስተን ይችላል። ድርሰቱ የሚናገረው ስላልተገዘሩ አባቶች እንጂ ስለልጆች አይደለም። ወንዶቹ ልጆች ሳይገዙ ያድጉና ወሽላ እንደሆኑ ልጅ ይወልዳሉ፤ ወሽላ አባት የወለደው ልጅ የትም ይጣላል፤ ሕጋቸው ነው። ከተገዙ በኋላ የተወለደ ልጅ ወንድ ከሆነ ያሳድጋታል፤ ሴት ከሆነች የተወለደችው የአባቷ ግዝራት ሁለት ወይም ሶስት ዓመት ሳይሆነው ከሆነ ትጣላለች። ይኸንን ባህል አዛዥ ጢኖም በሱስንዮስ ታሪክ ውስጥ መዝግበውታል፤ ገ. 215፤ እዚህም ገጽ 150-151 ላይ ተጠቅሷል።
- 43. በአቀማመጥ እነዚህ ሶስት አገሮች (ገኝ፣ አንጐት፣ አምኃራ) የተያያዙ ነበሩ ማለት ነው።
- 44. የቤገምድር ገዥ ይመስላል።
- 45. ለክርስትና የሚጠመቁትን ማለቱ ነው፤ አነጋገሩ በግዕዝ ምንጮች የተለመደ ነው።

ክፍል ፲፪

ከስምንት ዓመት በኋላ፡ ሐርሙፋ ተሸረና ስሙ (እሳይ) በክፍል ስድስት የተጻፈው የሙደና ልጅ ሮባሌ ተሾመ። ሸዋን ያጠፋት እሱ ነው። ጎሳምን መውጋት ጀመረ።

ሐዲጌ ዝዋይ ላይ ወጉት⁴⁶። ብዙ (ሰው) ፈጁበት፤ ከብቱንም ማረኩበት። በምርኮው ብዙዎች በለጸጉ(በት)።

ሰላም ይረፍበትና የመኳንንቱን ራስ፤ አዝማች ዘርአ ዮሐንስን፤ የገደለው እሱ ነው⁴⁶።

በዚያን ዘመን በቦረኑ ነገድ በሱባ (ዘንድ) ሶሊ እና ቢዳሮ ኢላላ ሆነ።⁴⁷

“ሲዳማ” የሚሉት ክርስቲያኖችን ከሆነ በዚያን ጊዜ ሲዳማዎችም እንደ ሌላው የኢትዮጵያ ሕዝብ (ለምሳሌ እንደ ጉራጌ፣ ትግሬ) ክርስቲያኖች እንደነበሩና ክርስትና በደቡብ ተስፋፋቶ እንደነበረ ያሳያል። ሃበርላንድ ያዘጋጀውን ቤተ ክርስቲያኖች የነበሩበትን ቦታዎች የሚያሳይ ካርታ ተመልከት፤ Haberland, *Untersuchungen*, p. 246. ሃበርላንድ ኢትዮጵያውያን የክርስትና አስተማሪዎች ክርስትናን በደቡብ አስፋፍተው እንደነበረ ለማሳየት ያደረገው ረጅም ንግግር እዚህ ላይ ሊታወስ ይገባል። “Altes Christentum in Süd-Äthiopien.” አባ ባሕርይም አገራቸው ጋሞ እንደነበረ ነግረውናል። የደራሲውን ነገድ ከአነጋገራቸው ለማወቅ ባይቻልም የእሳቸው እዚያ መገኘት አገሩ ትልቅ ማህበረ ክርስቲያን እንደነበረበት ያመለክታል። አባ ባሕርይን ያህል ሊቅ ባለበት ቦታ ትልቅ ተማሪ ቤትም ይኖራል። አቶ ዐፅሜ እንደነገሩን፤ ከፋ ውስጥ ደኑ እሮሞዎችን ከነከብታቸው አላስገባ በማለቱ ከእሮሞ ዱላ የተረፉ አንፈሎች እስከ አዲሱ ምኒልክ ዘመን ድረስ ክርስቲያኖች ነበሩ፤ ዐፅሜ/ባይሩ ተፍላ፤ ያጋላ ታሪክ፡ ፲. 164፤ Bender, *The Non-Semitic Languages of Ethiopia*, p. 298. “ማያ” የሚባሉትም ነገድነታቸው በምን እንደሆነ አይታወቅም፤ በሃይማኖት ከሆነ እንደ ክስታኒ ጉራጌዎች ክርስቲያኖች ነበሩ፤ “አጅእምነ ማያ ዘስሙ ምክህ ጊዮርጊስ ወልደ ዓስቦ” (“ከማያዎች ውስጥ አንድ ስሙ ምክህ ጊዮርጊስ የሆነ የዓስቦ ልጅ”) የሚለውን ከዮሐንስ/አእላፍ ሰገድ ታሪክ ውስጥ ፲. 39 ላይ ተመልከት።

46. “ሐዲጌ” (ንጉሡ አዲ ሠርፀ ድንግል) ሮባሌን (አምቢሳን?) የወጋው በነገሠ በ10ኛው ዓመት (በ1565 ዓ.ም.) ነው፤ ዜና መዋዕል EMMML 7109, f. 59a ። “ሐዲጌ” ማለት “ጃንሆይ” ማለት ነው። የሠርፀ ድንግል ታሪክ ጸሐፊ የነገረን አዝማች ዘርአ ዮሐንስ መሞቱንና ሎሌዎቹ እንዳይበተኑ ንጉሡ አጽናንቶ ከሎሌነት አውጥቶ በባለርስ ወታደርነት (በጨዋነት) እንደከተባቸው እንጂ እንደት እንደሞተ በግልጽ አይናገርም፤ የሠርፀ ድንግል ታሪክ ፲. 45።

47. የዚህ ዐረፍተ ነገር ትርጉም በሰዋሰዉ መሠረት ልክ ቢሆንም፤ መልእክቱ ግልጽ አይደለም። በዚህ አነጋገር “ሱባ” የሚባሉ “ብዙ” (ከአንድ በላይ) ነገዶች አሉ፤ አንዱ የቦረኑ ነው። (“ነገድ ሱባ ዘቦረን” ማለት “የቦረኑ ነገድ ሱባ” ማለት ነው።) ሌሎቹ ጥያቄዎች አንደኛ፡ “ኢላላ” ማነው ወይም ምንድን ነው?፤ ሁለተኛ፡ “ሶሊ እና ቢዳሮ” መሆን ወይም መደረግ ምን መሆን/መደረግ ነው? ያም ሆነ ይህ፤ እንደ ግዕዙ ከሆነ፤ በቦረኑ ነገድ ሱባ ዘንድ ኢላላ ሆኗል/ተደርጓል። ትርጓሜውን ሰዋሰዉ አይፈቅድም እንጂ፤ ቢፈቅድ “ሶሊ” እና “ቢዳሮ” የቦታ ስሞች (ተራሮች?) ሆነው

ከዚህ በኋላ በአምስት ዓመቱ ሐዘን የአበጢን ሮባሌ ወይና ደግዓ ላይ ወጉትና (ምንም) ሳያስተርፉ ፈጁት።⁴⁸ “ከዓሥር የሚበልጡ ተርፈው ለዜና ሀገራቸው ደርሰዋል” የሚሉም አሉ።

ክፍል ፲፫

ከስምንት ዓመት በኋላ፣ ደዋሮን ያጠፋው የኪሎሌ ልጅ “ቢርመጂ” ተሾመ። ይኸ የቦረኑ ቢርመጂ በቁመቱ ልክ የሚሆን የበሬ ቆዳ ጋሻ አበጀና ወስፈንጥረኞች የሆኑትን ማያን ወጋቸው።⁴⁹ የሚነድፉት (አካል) ስላጡ(በት) አሸነፋቸው፤ ምክንያቱም ሰውነቱን በደረቅ የበሬ ቆዳ ጋርዶ ነበረ።

የንጉሡን የጦር አለቃ አዝማቺ ደጎረጎትንም⁵⁰ አስጨነቀው። እነ ዜናይንና ሎሌዎቹን ገደላቸው። ቀድሞ ብዙ ጊዜ ያሸነፈው ነበረ። ግን የክርስቲያኖች ፍዳ ስላላለቀ በእግዚአብሔር ፈቃድ (እንዲህ) ሆነ። አሸናፊው ተሸነፈ፤ የሹመት ሀገሩን አርእኝን አጠፋት። እነ ጋቶን፣ በትሮን፣ በድሎን፣ ዓምዶን እና ሌሎችን ገደላቸው። ደኾች ሁሉ የሚበለጹባቸው እነዚህ ሁለቱ አገሮች ምድረ በዳ ሆኑ።⁵¹

ለኢላላ (ለጠላት ጥበቃ) መጠቀሚያ ሆነዋል። “ኢላላ” በአማርኛ “ይላላ” (“ስለላ”) ሆኗል። ግን “ሶሊ እና ቢዳሮ የሚባሉ ሁለት ዓይነት (የ)ኢላላ (ለቅሶ ወይም ማስጠንቀቂያ) ሆነ/ተደረገ” ማለት ሳይሆን አይቀርም። አንዱን ትርጉም ያሳሰበኝ ታሪኩና አቶ አምሀ አሰፋው ከነገረን የ“ይላላ ደነሶ” ለቅሶ ናቸው። ታሪኩ በዚሁ ክፍል “ሐዘን ዝዋይ ላይ ወጉት። ብዙ ፈጁበት፤ ከብቱንም ማረኩበት” የሚለው ነው። ስለሌላው አምሀ አሰፋው ይላላ ደነሶ በሚል ርእስ በ1995 ዓ. እ. ያሳተመውን መጽሐፍ ተመልከት። ስለ ማስጠንቀቂያው የሞረሹ ደወል “በደሩ” ይባል እንደነበረ ሴኪ ነግሮናል፤ Cecchi, *Da Zeila alle frontiere del Caffa*, Vol. II, pp. 327-8, n. 1. and Vol III, p. 123.

- 48. አዜ ሠርፀ ድንግል አበጢን ደግዓ ላይ የመታው በ1570 ዓ. ም. ነው፤ ባሕረ ሐሳብ ገጽ 248። የሱስንዮስ ታሪክ ጸሐፊ እንደሚነግረን መኳንንቱ ድሉን እንደ ታላቅ ድል ይመኩበታል። “የአበጢን ጋላ ያሸነፍንና ምንም ሳናስተርፍ የፈጀነው እኛ ነን እኮ” ይላሉ ገ. 86። ይህ የሆነው አዝማች ዘርአ ዮሐንስን ጋላ በገደለው በአምስት ዓመት ከሆነ፤ አዝማች ዘርአ ዮሐንስ የሞተው በ1565 ዓ. ም. (ከ1570 ላይ 5 ቀንስ) መሆኑ ነው።
- 49. “ማያ” የሚባሉ ኢትዮጵያውያን በቀስት መንደፍ የታወቁ ነበሩ። በቁላውም በደጋውም የሚኖሩ ነገዶች ነበሩ፤ ዛሬ የሉም። ከላይ ቍጥር 45ን ተመልከት።
- 50. ደጎረጎት የታወቀ ጀግና አዝማች (ጄኔራል) ነበረ። በፈላሻ ላይ ዘምቷል፤ የሠርፀ ድንግል ታሪክ ገ. 91። ትግራ መኮንን (የትግራ ገዥ) እና ባሕር ነጋሽ (ዛሬ ኤርትራ የተባለው አገር ገዢ) ሆኖ ደኸኖ (ምጽዋ አጠገብ) ሁለት ጊዜ ዘምቷል፤ እዚያው ገ. 128-133። ሱስንዮስ ሲያደንቀው “በፋሲል፣ በአዜ፣ በመሐመድ፣ በይስሐቅ ዘመን ከነበሩት (ጀግኖች) ውስጥ ከደጋረጎትና ከበርናባስ በቀር እስከ ዛሬ ማን አለ?” ይላል፤ የሱስንዮስ ታሪክ ገ. 88።
- 51. አንዱ ሀገር አርእኝ ሲሆን ሁለተኛው ሀገር የቱ እንደሆነ አልተገለጸም፤ ሰርማት ሊሆን ይችላል፤ ወይም አርእኝ የሁለት ወረዳዎች (ሀገሮች) ስም ነበረ።

የበርቱማው ቢርመጄ ደምብያን ወጋትና ልዑል አቦሊን፥ ባሕር ነጋሽ ሠምረ አብን፥ ሌሎችንም ገደላቸው።

ይህ (ሁሉ) የሆነው በሥራቸው ኃይለኛ፥ በምክራቸው ጥበበኛ የሆኑት ንጉሣችን በሌሉበት ነው። በደምቢያ ኖረው ቢሆን ኖሮማ በሮባሌ ላይ የደረሰው በቢርመጄ ላይ ይደርስበት ነበረ። ነገር ግን ድል ተራ በተራ እንዲሆን እግዚአብሔር የንጉሣችንን መንገድ ወደ ዳሞት አቀናው። በሄዱበት ድል አገኙ⁵²፤ በሌሉበት ደግሞ መኳንንቱ ተሸነፉ።

ክፍል ፲፬

የቦረኑ ቢርመጄ ዳሞትን ከበባት። ሀገሪቷን የሚያድንና የሚያስጥል የሌለ ሆኖ ሲያገኛት ጊዜ ሰውና ከብት አጋዘ።

በዚያን ጊዜ ደጅ አዝማቹ ዓስቦ ነበረ። ከወንድሞቹ ጋራ ተማክረና ሠራዊት ሰብስቦ ተከታተለው፤ ምርኮውን ሲካፈል ደረሰበት። ምርጫ (እግረኞች) እና ፈረሰኞች በመስለስት፥ ከበቡት፤ ይህ ማለት በሶስት የወራሪ ሰልፍ ከበባቸው ማለት ነው። ጋላው ሸሸ፤ ተፈጀ።

አብዛኞቹ ከአንድ ሰፊ ዋሻ ውስጥ ተደበቁ። (ሠራዊቱ) እንጨት ሰበሰበና ከዋሻው በራፍ ላይ አነደደው። ብዙዎቹ እሳቱን ከመፍራት የተነሣ ወጡና ታሰሩ -- ከብዙዎች ግዙተኞች ጋራ የተጋዘውን ልዑል አምጥተው እስኪያስረክቡት ድረስ።⁵³ የሞቱትን ራስ ራሳቸውን ቈረጧቸው፤ (ቸብቸቦው) ለቀጥር በዛ። (እንደዚህ አድርጎ) ሀገሩን ጠበቀ።

ከዚህ በኋላ የቢርመጄ የተራው ዘመን እስኪያልፍ ድረስ (ሀገር ተጠብቃለች)። ግን የክርስቲያኖች ዕዳ እስካላለቀ ድረስ አሁንም (የምትቀጣ) የእግዚአብሔር እጅ ገና ከላይ እንደተዘረጋች ነች⁵⁴።

52. የዳሞት ዘመቻ የተደጋገመ መሆን አለበት፤ እንዲያውም አፄ ሠርፀ ድንግል የሞተው ከዚያ ዘመቻ ሲመለስ በመንገድ ላይ ድንገት ታሞ ነው፤ ባሕረ ሐሳብ ገጽ 248፥ የሱስንዮስ ታሪክ ገ. 8።

53. ወይም “የተጋዘውን ልዑል ከብዙ ግዙተኞች ጋራ አምጥተው እስኪያስረክቡ ድረስ”። እንዲያውም ይህ አተረጓጎም ለግዕዙ የበለጠ ባይቀርብም ታሪኩ ከመዘገበው ጋራ አብሮ ይሄዳል። “ልዑል” በሚል ቃል የተረጎምኩት “ወልደ መንግሥት” ያለውን ነው። ቃል በቃል ቢተረጎም “የመንግሥት ልጅ” ይሆን ነበር፤ ግን ዘመናዊ አማርኛ አይሆንም። ዝርዝሩ በራሱ በንጉሡ በሱስንዮስ ታሪክ ተመዝግቧል፤ ገ. 5-6። የሱስንዮስን ስም ሊጠራው ያልፈለገው ደራሲው ሳይሆን ቀጂው ሊሆን ይችላል። ምክንያቱ ምናልባት ሱስንዮስ ከነገሠ በኋላ ቤተ ክርስቲያኗን ስለከዳና ካቶሊኮችን ስላመጣ ይሆናል። ዜናሁ ለጋላ የሠርፀ ድንግል ታሪክ ሆኖ ሳለ የባለታሪኩ ስም አንዴም ያልተነሣው ለኛ የደረሰው (ሁለተኛው ወይም ሶስተኛው) ቅጂ የተቀዳው በሱስንዮስ ዘመን ስለሆነ ይመስለኛል። መጀመሪያ አባ ባሕርይ የጻፉት የራሳቸው ቅጂ ይኖራል፤ ከዚያ ላይ አንድ ሰው ቀድቶለታል፤ ለኛ የደረሰው ያ አንድ ሰው ከቀዳው ላይ የተቀዳው ይመስላል።

54. ኢሳይያስ 5: 25።

በቢርመራ ዘመን ቢጠበቁም በኋላ በቦታው የምናነሳው የኋለኛው ሉባ ያጠፋቸዋል።

ክፍል ፲፭

ከዚህ በኋላ ቢርመራ ተሻረና የቢፎሌ ልጅ ሙልአታ ተሾመ። እጉዣም ላይ ዱላጉቶ አደረገ። የዱላጉቶ ትርጉሙ “የቀንጮ ውጊያ” ነው።⁵⁵ ምክንያቱም ጋሎች በአንድ ዘመን ሲገዙ በክፍል አራት መጀመሪያ ላይ እንዳልነው ለራሳቸው ስም ያወጣሉ። እነሱም የፊተኞቹ (ሉባዎች) ያልወጡትን አንድ ሀገር ይወጋሉ። ሰውና ትላልቅ አራዊት ሲገድሉ ሞላ ራሳቸውን ይላጩና በጭንቅላታቸው ማህል ላይ ቁንጮ ያስተርፋሉ። ያልገደለ በቅማል እየተሰቃየ አይላጭም። ስለዚህ እኛን ለመግደል ይተጋል።

በዚያን ዘመን ሐዘን ወደዳሞት ለመሄድ ወሰኑ። በመንገድ ላይ እንዳሉ ጋላ ምድረ ጉዣምን እንደወጋ፣ እናታቸው ንግሥቲቱ መጠጊያ ፈልገው ደብረ አብርሃም እንደወጡ ሰሙ።

ሰላም ይረፍባቸውና የአባቶቻቸው የንጉሥቹ የአጽናፍ ሰገድና የአድማስ ሰገድ እኅት ወይዘሮ ቴዎዳዳም (እዚያ ነበሩ)። ጋላው ድንገት ባላሰቡት ሰዓት ቢደርስባቸው የሀገሩ ሰው ሁሉም ደነገጠ፤ ሠራዊታቸውም ተበተነ። ታላቁ ልጃቸው⁵⁶ ግን ወደናቱ በቀረቡት ጋሎች ላይ አይሉባቸው አባረራቸው፤ ምክንያቱም በኃይሉ የሚመሰገን ጉልማላ ነው። ተመልሶ የእናቱን እጅ ይዞ ጅብላ ከሚባል ረጅም ተራራ ላይ አወጣቸው።

አዜጌም መንገዳቸውን ትተው ጋላው ወዳለበት በጥድፊያ ተመለሱ፤ ከሠራዊታቸው ጋራ ደረሱ። የአባቶቻቸውን የነገሥታቱን ሥርዓት ተወኑ። (የነገሥታቱ) ልማድ ከውጊያ ሲደርሱ ተዋጊውን ይልኩና ከምርጥ ፈረሰኞችና እግረኞች ጋራ ቁመው የሚጣደፈውን ያመሰግናሉ፤ ወደኋላ የሚለውን ይቀጣሉ።

55. ስለባለ ቁንጮዎች (ቁንጫቸውን “ከለላ” ስለሚሉ ቁንደላዎች) የመጀመሪያ ውጊያ፣ ክፍል ፲፭ንና ጃን አስተያይ። “ዱላጉቶ” ትርጉሙ “የቀንጮ ጦርነት” ማለት ሲሆን ቃሉ የወጣው ከ“ዱላ” (“ጦር”) እና ከ“ጉቶ” (“ቀንጮ”) ነው።
56. “ንግሥቲቷ” ወይም እቴጌይቱ የሠርፀ ድንግል ሚስት አይደለችም፤ እናቱ ነች። እቴጌነት ሚስት ስለሆነ ባሏ ንጉሡ ቢሞትም ከወራሲው ጋራ ፍቅር ከሆኑ ሹመቷን አይነካባትም። ሠርፀ ድንግል እናቱን ሥሉስ ኅይላን (አድማስ ሞገሳን) ይወድም ያከብርም ነበረ። “ታላቁ ልጃቸው” የሚለው የንጉሡን ሳይሆን የዌዘሮ ቴዎዳዳን ልጅ ነው። “ተመልሶ የናቱን እጅ ይዞ ጅብላ ከሚባል ረጅም ተራራ ላይ” ከማውጣቱ በፊት የንጉሡ እናት “መጠጊያ ፈልገው ደብረ አብርሃም” ሄደው ነበረ። ንጉሡማ እንዲህ ያለ የደረሰ ጀግና ልጅ ቢኖረው አልጋውን የስምንት ዓመቱ ልጅ አዜ ያዕቆብ አይወርስም፤ ወርሱም መንግሥቱን አያስወስድም (ማለት፣ ሱስንዮስ አይቀማውም) ነበረ።

ያን ጊዜ ግን ንጉሣችን ከጎይለኞች ቀድመው ጎይል አሳዩ። ሠራዊቱ ይኸንን ሲያይ እየሮጠ በጋላው ላይ አውሬ ሆነበት። ሁሉንም አንዳች ሳያስተርፉ ፈጁት። አብዛኞቹ ገደል ገቡ -- የሀገሬው ሰውና ገበሬዎቹ በአገኙበት ቦታ እስኪገድሏቸው ድረስ።

የጋሎቹን ራስ እንዲቆርጡ ትእዛዝ ሰጡ። (ቸብቸቦው) ሰፊውን ቦታ አደራን ሞላው።

ኢቴጌንና ወይዘሮ ቴዎዳዳን ካሉበት ደብሮች (ተራሮች) አወረዷቸው፤ በክብርም ተቀበሏቸው።

የተቆረጠውን የጠላትን ራስ ብዛቱን ባዩ ጊዜ ከፍ ያለ ደስታ ተደሰቱ። በመሲሐ ላይ የድል መንፈስ ያሳረፈውን እግዚአብሔርንም አመሰግኑት።

ከጋላው እጅ ያስጣሉትን ከብትም ለተማረኩባቸው መለሱላቸው።

ክፍል ፲፮

ከዚህ በኋላ ንጉሣችን መንገዳቸውን ሊያቀኑ ወሰኑ፤ ምክንያቱም እንዳሰቡት ያደርጋሉ፤ እንደተናገሩት ይፈጽማሉ። ዳዌ የሚባለውን ጋላ ለመውጋት ወደ ወጅ ሄዱ። ጋላው (ዳዌን) “የኋለኛው ጋላ”⁵⁷ ይለዋል። ሰዎች ግን ስላሳመማቸው “ዳዌ”⁵⁸ ይሉታል።

(ንጉሡ) ወደዚያ የሄዱበት ምክንያት (ዳዌ) በውጊያ የሚገጥማቸው፤ የማይሸሽ ስለመሰላቸው ነበር። “እዚህ አለ” ከአሏቸው ቦታ ሲደርሱ አጡት፤ (ያለበትን) ቦታውን ፈልገው አላገኙትም።

እንስሳዊ ምርኮና ሥጋዊ ውጊያ ሲያጡ ጊዜ ከሰይጣን ጋራ ለመዋጋትና የአሕዛብን ነፍስ ሊማርኩበት ወሰኑ፤ የእናርያን፣ የቦሻን፣ የጎመርን ሰዎች ጠሩዋቸውና፤ “ክርስቲያኖች ሁኑ” አሏቸው። ሆኑ፤ የክርስትና ጥምቀት ተጠመቁ።⁵⁹

57. አነጋገሩ አሮሞዎች አሮሞችን “ጋላ” የሚሏቸው ያስመስላል፤ ካሉ ከክርስቲያኖቹ ሰምተው ሊሆን ይችላል፤ ወይም እውነትም የነሱ መጠሪያ ኖሯል። ግን ይህን የሚለው የሉንዶኑ ቅጂ ብቻ ስለሆነ የሰዋሰው ስሕተት ባይኖርበትም፤ በአከራካሪ ጉዳይ ላይ ባንድ መስካሪ ከማያጠራጥር ውሳኔ ላይ ለመድረስ አይቻልም። ከቪየናው ቅጂ ውስጥ (በቀጂ የጥንቃቄ ጉድለት ምክንያት) መሥመሩ በሙሉ ሳይቀዳ ቀርቷል።

58. በግዕዝ “ደዌ” ማለት “በሽታ” ማለት ነው። ግን ታዲያ ለምን “ደዌ” አላሉትም? ሲያሾፉ ይሆን? ሁለተኛም፤ ዳዌ እና ጃዊ የአንድ ጎሳ የተለያዩ መጠሪያዎች ለመሆናቸው ማስረጃ የለንም። እንዲያውም አይደሉም ማለቱ ለእውነቱ ይቀርባል፤ ምክንያቱም፤ “ጃዊ” ማለት “እባብ” ማለት ስለሆነ አባ ባሕርይ ይወዱትም ይጠቀሙበትም ነበር።

59. ዘመኑ መጋቢት 27 ቀን 1575 ዓ. ም. ነው፤ ባሕረ ሐሳብ ገ. 248።

ክፍል ፲፮

የወርድአያ ሙልአታ የራስ ወልደ ክርስቶስን (የግዛት) ሀገር በወጋ ጊዜ አሸነፈውና ምርኮውን አስጣለው፤ ብዙም ገደለ። ግማሹንም ገደል እስኪገቡ ድረስ አሳደዳቸው። ሐዲጌ እስኪመለሱ ድረስ ሀገሩን (እንዲህ) ጠበቀ። ሐዲጌ ሲመለሱ ሀገሪቷን በወልደ ክርስቶስ ትጋትና ውጊያ ተጠብቃ አገኛት። በዚህ ምክንያት የቤታቸው ጌታ አድርገው በመንግሥቱ ሁሉ ላይ አሰለጠኑት።

ክፍል ፲፭

የቦረን ሙልአታ የዳሞትን ክርስቲያኖች አዳክማቸው፤ በታተናቸው፤ አገራቸውን አጠፋው። በሱ ዘመን ሸዋና ዳሞት ምድረ በዳ ሆኑ።

አንድ ጊዜ የጋላን ድል፥ አንድ ጊዜ የክርስቲያንን ድል ብጽፍ፥ “ዛሬ ላንተ፥ ነገ ለሌላህ” የሚለው የመጽሐፍ ልማድ ነው።⁶⁰ ድልም አንድ ጊዜ ለዚህኛው፥ አንድ ጊዜ ለዚያኛው ነው። ሁልጊዜ የሚያሸንፍ የሁሉ በላይ የሆነ አንድ እግዚአብሔር (ብቻ) ነው። ሀገሪቱም በእጁ (በጋላው እጅ) ገባች፤ የተረፈ የለም።

ይህ መጽሐፍ በተጻፈበት ጊዜ የቢፎሌ ልጅ የሙልአታ ሹመት ሰባት ዓመት ሆኖታል።⁶¹ ለምስሌ ልጆች (ነገድ) ግዝራትና ሹመት ገና በመዘጋጀት ላይ ናቸው። በዘመናቸው የሚሆነውን ውጊያና እልቂት በሕይወት ካለሁ በኋላ እጽፈዋለሁ። ከሞትኩም ታሪኬንና የሚመጣውን ሌባ ታሪክ ሌሎች ይጽፍታል። ግን የሞተ ብፁዕ ነው፤ አርፏልና።

ክፍል ፲፬

ዐዋቂዎች (እንዲህ እያሉ) ብዙ ምርምር ይመራመራሉ፤ “እኛ ብዙዎች፥ የጦር መሣሪያችን ብዙ ሆኖ ሳለ ጋላ እንዴት ያሸነፈናል?” ይላሉ። “በኃጢአታችን ምክንያት እግዚአብሔር ፈቀደለት” የሚሉ አሉ። “ሕዝባችን ከዓሥር ጾታ ስለተከፈለ ነው። ከነሱ ውስጥ ዘጠኙ ጾታ ከውጊያ አይቀርቡም፤ በፍርሃታቸውም አያፍሩም። ዓሥረኛው ጾታ ግን የተቻለውን ያህል ይዋጋል፥ ይጋደላል” የሚልም አለ ።

ቀጥራችን ብዙ ይሁን እንጂ ውጊያ የሚችሉ ጥቂቶች፥ ወደ ውጊያ የማይቀርቡ ብዙዎች ናቸው።

ከነሱ ውስጥ አንዱ፥ ቀጥር የሌላቸው የመነኮሳት ወገን ነው። እንደዚህ ታሪክ ጸሐፊና እንደሱ ብጤዎች በልጅነቱ በትምህርት ላይ ሳለ መነኮሴዎች ሲደልሉት የሚመነኩስ አለ፤ ውጊያ ፈርቶ የሚመነኩስ አለ።

60. ምንጩ አልታወቀም።
61. 1586 ዓ. ም. መሆኑ ነው።

ሁለተኛው ወገን ደብተራ ይባላል። መጻሕፍቱንና የክህነትን ሥራ ሁሉ ይማራሉ፤ በእጃቸው ያጨበጭባሉ፤ በእግራቸው ያሸበሸባሉ⁶²። ስለፍርሃታቸው አያፍሩም። ምሳሌነትን የአሮን ልጆች ከሆኑት ከሌዋውያንና ከካህናት ይወስዳሉ።⁶³

ሶስተኛው ወገን ገና ሐጸና እና ገና መዓሠሬ ይባላል። ፍርድ ይጠብቃሉ፤ ከውጊያም ይጠበቃሉ።

አራተኛው ወገን የመኳንንት ሚስቶችና ወይዘሮች⁶⁴ ደጋፎች ናቸው፤ ኅይለኛ ወንዶች፣ ጠንካራ ኅልማሶች (ሆነው ሳለ) ወደውጊያ አይቀርቡም። “የሴቶች ሎሌዎች ነን” ይላሉ።

አምስተኛው ወገን ሽማግሌ፣ ገዜ፣ በዓለ ርስት ይባላል፤ መሬታቸውን ለገበሬ አካፍለው ያዝዙታል፤ በፍርሃታቸው አያፍሩም።

ስድስተኛው ወገን ገበሬዎች ናቸው፤ እርሻ ላይ ይውላሉ፤ ስለውጊያ አንዳችም ሐሳብ የላቸውም።

ሰባተኛው ወገን በንግድ የሚጠቀሙና ለራሳቸው የሚያተርፉ ናቸው።

ስምንተኛው ወገን እንደ አንጥረኞች፣ ጸሐፊዎች፣ (ልብስ/ቆዳ) ሰፊዎች፣ አናጢዎች ያሉ እና እነዚህን የሚመስሉ ጥበቦች ናቸው፤ ውጊያ አያውቁም።

ዘጠነኛው ጾታ ልመናን ሥራ ያደረጉ አዝማሪዎች፣ ባለክበሮዎች፣ ባለበገናዎች ናቸው። የሰጣቸውን ይባርኩታል፤ ብጡል ምስጋናና ውዳሴ ከንቱ ይሰጡታል። ያልሰጣቸውን ሲራገሙት እዳ አይሆንባቸውም፤ ሕጋችን ነው ይላሉ። ከውጊያ በረጅሙ ይርቃሉ።

ዓሥረኛው ጾታ ጦርና ጋሻ የሚይዙ፣ ውጊያ የሚችሉ፣ “ለሩጫ የንጉሡን ፈለግ”⁶⁵ የሚከተሉ ናቸው። በነዚህ ጥቂትነት ምክንያት አገራችን ጠፋች።

ጋላ ግን እነዚህ ያነግናቸው ዘጠኝ ወገኖች የሉበትም። ሁሉም ከደቂቅ እስከ ልሂቅ ለውጊታ የሠለጠኑ ናቸው። ስለዚህ ያጠፉናል።

62. በበዓላት ቀን ከቤተ ክርስቲያን ሲያገለግሉ የሚያደርጉትን ወረብ ማለቱ ነው።
63. የብሉይ ኪዳን ካህናት።
64. “ወይዘሮ” የቤተ መንግሥቱ ሴቶች (ልዑላቱ) ናቸው። (ጥንት ወንዶችም በቃሉ ይጠሩበት ነበረ።) ንጉሡ አፄ ሠርፀ ድንግል ይህንን ትንተና ከሰማ በኋላ “ደጋፎች”ም በውትድርና እንዲያገለግሉ ዐዋጅ አስነግሯል ይባላል።
65. “አሰረ ንጉሥ ለረዋጽ” ምንጩ መኃልይ 7: 5 ነው። ግን አባ ባሕርይንና ሌሎቹንም መምህራን እንደመሰላቸው “አሰር” እዚህ ላይ “ፈለግ” (ስም) ማለት አይደለም፤ “ጠፈረ” (ግሥ) ማለት ነው። ሆኖም “ፈለግ” መስሏቸው ንጉሥ ሲያጠፋ ጥፋቱን እንዲያርም አስተያየት የሚሰጥበት፣ ሲያሳምር የሚመሰገብበት ለንጉሥ ብቻ የሚሰጥ “አሰረ ንጉሥ” የሚባል የቅኔ ዓይነት ፈጥረዋል፤ ኅሩይ ወልደ ሥላሴ፣ መጽሐፈ ቅኔ፣ (አዲስ አበባ) ፲፱፻፩ ዓመት እምድሃረ ልደቱ ለክርስቶስ፣ ገ. 8.

ይፈጅናል። “(ጋላው) በእግዚአብሔር ትእዛዝ ይፈጅናል” የሚሉ የእስራኤል ልጆችን መሸነፍና በፋርስና በባቢሎን እጅ መጥፋታቸውን ምክንያት ያመጣሉ። “ተዋጊ የሚያሸንፍ ቢሆንም ኖሮ ክቡርና ልዑል ከሆነው ከእግዚአብሔር ዘንድ ማን እርዳታ ይለምን ነበረ? ብዙዎች ጥቂቶችን ቢያሸንፉ፥ ‘አንዱ አንዱን ሺ ያባርራቸዋል፤ ሁለቱ ዓሥሩን ሺ ያሳድዷቸዋል’⁶⁶ የሚለው የመጽሐፍ ቃል ከንቱ በሆነ ነበር” ይላሉ።

ዐወዋቂዎች ሆይ፥ የሚታመነው የመጀመሪያዎቹ ወይም የኋለኞቹ ተከራካሪዎች ቃል እንደሆነ እናንተ ታውቃላችሁ።

ክፍል ፳

እንግዲህ ወደ ጋላው ዜና እንመለስ።

ትናንሾቹን ልጆች “ሙጫዕ” ይላቸዋል፤ በለጥ የሚሉትን “ኤልማን” ይላቸዋል። ከነሱ የሚበልጡትን፥ መዋጋት የሚጀምሩትን “ጌርባእ” ይላቸዋል።

ያልተገዘሩትን ጎልማሶች--የራስ ጠጉራቸውን እንደ ጎራ⁶⁷ የሚያሸሙና “ከለላ” የሚሉትን--“ቈንደላ”⁶⁸ ይላቸዋል። ሰው፥ ዝሆን፥ አንበሳ፥ አውራሪስ፥ ጎሽ ሲገድሉ ከማህል ራሳቸው ላይ ቁንጮ (ትተው) ይላጫሉ፤ ያልገደለ ግን አይላጭም።⁶⁹ ሚስት ሲያገቡም ካልገደሉ አይላጩም።

በሙልአታ ዘመን ጌሽ (ስለ)በሉ፥ “ከበላነው ከብት ነው፤ ስንገድለው ራሳችንን አንላጭ” አሉ። ግማሾቹም በስድብ አነጋገር፥

66. ዘዳግም 32: 30።
67. ሶስቱም ቅጅዎች በግልጽ “ጎራ” ይላሉ። ጉይዲ “ጎራ” (ወታደር) ብሎ ለውጥታል። እርግጥ ወታደሮች በዚያን ዘመን መለየታቸው የጠጉራቸው አሠራር እንደነበረ ከግራኝ አነጋገር ለመረዳት ይቻላል፤ ግራኝ ለወረራ ያሰለፋቸውን ወታደሮች የጦር ዘዴ ሲነግራቸው፥ “ጠጉራችሁን እንደ ክርስቲያኖች ብነይ ደዋ (“የደዋ ልጆች”?) አሸሙ” ማለቱ በግልጽ ባይገባም ወታደሮች የተለየ የጠጉር አበጣጠር እንደነበራቸው ይጠቁማል፤ Basset, *Histoire de la conquête de l’Abyssinie*, Vol. I, p. 327, for the text, and Vol. II, p. 436, for the translation.
68. ቈንዳላ አማርኛም ነው፤ ለምሳሌ፥ መኃልይ 5: 11 ላይ “ቈንዳላው የተዝረፈረፈ ነው” የሚለውን ተመልከት።
69. እዚህ ላይ ቀጂዎቹ የተሳሳቱ ይመስላሉ። ሁለቱም የሚሉት እንደ ሳዱላ “ከማህል ራሳቸው ላይ ትንሽ ጠጉር ይላጫሉ” ነው። ለእውነቱ የሚቀርበው ግን እንደ ቁንጮ “ትንሽ ጠጉር ትተው ይላጫሉ” ማለቱ ነው፤ ክፍል ፲፭ን ተመልከት። ግራኝ በዘንተራ ጦንነት ሲወድቅ፥ “እንግዲህስ አንተ ከሞትክልን ጠላት ጠፋልን” ቢሉት፥ “እኔ መቸ ሞትኩ ቁንጫም ቁንጫም ልጆች ወልጃለሁ” አለ የሚባለውም ተጨማሪ ማረጋገጫ ነው፤ Caquot, “Histoire Amharique de Grāñ et des Gällās,” p. 129.

“የሸዋንና የአምሐራን ሰዎች ስንገድል ራሳችንን አንላጭ፤ ምክንያቱም እነሱ የሚናገሩ ከብቶች ናቸው፤ መዋጋት አይችሉም” አሉ።

ጋላ ሁሉ፤ ሉባም ሆነ ቀንዶላ፤ ሚስት ያላገቡት “ቁር”⁷⁰ ይባላሉ። የሉባው ቁር ከሉባ ጋራ፤ የቁንዶላው ከቁንዶላ ጋራ፤ የገበሩ ቁር ከገበር ጋራ በአንድ ቤት ይኖራሉ።

ሰቄላ (ሰቀላ) ለመሥራት ሃያ የሚያህሉ ሰዎች ይሾማሉ፤ “አጀርቱ” ይሏቸዋል።

ደግሞ ለበሬ አረዳ ይሾማሉ⁷¹፤ (እነዚህ) “ቀልታ” ይባላሉ።

ደግሞ ሥጋ የሚጠብሱ እና እየቆረጡ ለሁሉም በቀርጥ በቀርጥ እኩል የሚያድሉ ሁለት⁷² ሰው ይሾማሉ፤ “ዋጅ”⁷³ ይሏቸዋል።

ደግሞ የሁሉንም ላሞች ወተት የሚያልቡ አምስት⁷² ወንዶች ይሾማሉ፤ ስማቸው “ሐለብዶ”⁷⁴ ነው።

ደግሞ ወተት ለመቅዳት ሁለት⁷² ይሾማሉ፤ ለያንዳንዱ በመለኪያ ያካፍላሉ፤ ስማቸው “ጥሂቶ” ነው።

ደግሞ ለከብት እገዳ ሰባት ሰዎች ይሾማሉ፤ (እነዚህ) የጠፋውንም (ከብት) ይፈልጋሉ፤ ስማቸው “በርባዶ”⁷⁵ ነው።

ደግሞ ከማህላቸው ሁለት ይመርጡና ወደሴት የሚሄደውን እንዲገሥጹና እንዲቀጡ ይሾሟቸዋል፤ (እነዚህ) “ጎርሳ”⁷⁶ ይባላሉ። ይህ (ከሴት) መጠበቃቸው ለጦርነት የነቁ የተጉ እንዲሆኑ ነው እንጂ ለጽድቅ አይደለም። ያገባ የሚያስበው ሚስቱን የሚያስደስትበትን (ነገር) ነው።⁷⁷

ደግሞ (ሲንዙ) ከብት የሚነዱ ዓሥር የሚሆኑ ሰዎች ይሾማሉ። ስማቸው “ጠውቱ”⁷⁸ ነው። ከነሱ ውስጥ ሚስት ለማግባት የፈለገ ይለይና በቤቱ ይኖራል፤ “ጅልሂካ”⁷⁹ ይሉታል።

70. “ቁንዳላ” የሚለውን ቃል አማርኛ ያደረጉትን አባቶች ምሳሌ በማድረግ “ቁር”ን "bachelor" ለሚለው የእንግሊዝ ቃል መተርጎሚያ ማድረግ እንችላለን። እነሱም ወስደውት ይሆናል፤ “ነፋኝ ዘገር” የሚባለው ሠራዊት ሲፎክር፤ “ዘገር ቂር ሳይዋጋ ድል ይነሳ” ያለውን ከዮሐንስ/አእላፍ ሰገድ ታሪክ ውስጥ ገ. 20 ላይ ተመልከት።

71. ቀልታዎቹ ስንት እንደሆኑ በቀርጥ ያልተናገረው ቀርጥን ቀጂ በስሕተት ቢገድፈው ይሆናል።

72. የቀርጥቶቹ ማነስ የጎሳዎቹን መጠን ያሳያል። ኅይላቸው ብዛታቸው ሳይሆን መደራጀታቸው ይመስላል።

73. ዋዳ (ጠበሰ) ከሚለው ግሥ የወጣ።

74. “ሐለብዶ” “አላቢዎች” ማለት ከሆነ “አለባ” ከሚለው አማርኛና “ሐለባ” ከሚለው ግዕዝ ጋራ ያለው ግንኙነት ታሪካዊ እንጂ አጋጣሚ ሊሆን አይችልም።

75. “በርባዳ” “ፈለገ” ከሚለው ግስ የወጣ ነው።

76. “ጎርሳ” ማለት “መክሪ” ማለት ነው።

77. አንደኛ ቆሮንቶስ 7: 33።

78. “ጠውቱ” “እረኛ”።

79. “ጅልሂካ” “ሚስት ያገባ እረኛ”።

ሽማግሌውን “ምልጉዶ”⁸⁰ ይሉታል። እሱም ቢሆን እንደወንድሞቻችን እንደ ዘጸ⁸¹ እና እንደ አባ ሐራ⁸² በጣም ካልደከመ ከውጊያ አያርፍም።

ክፋት ለማድረግ የሚተጋ ጠላት እንደኛ ያገኘ የለም። ደግ ለመሥራት የሚተጋ ጌታና ንጉሥም እንደኛ ያገኘ የለም። እግዚአብሔር እስከ ረጅም ዘመንና ብዙ ጊዜ ይጠብቀው፤⁸³ ይላል ባሕርይ።

-
- 80. “ምልጉዶ” “ሽማግሌ”። እነዚህን ሁሉ የአሮሞ ቃላት ቤኪንግሃም እና ሃንቲንግፎርድ ወደ እንግሊዝኛ ተርጉሞቻቸዋል፤ C.F. Beckingham and G.W.B. Huntingford, “Some Records of Ethiopia,” pp. 111-129. (የጎዳግ ማስታወሻዎቹን ተመልከት።)
 - 81. የሽማግሌው ስም ዘጸራቅሊጦስ ነው፤ በሠርፀ ድንግል ታሪክ ውስጥ ተደጋግሞ ተነሥተዋል። በዚያን ዘመን ስምን እንደዚህ ማሳጠር ይወዱ ነበረ፤ ዓስቦ (ዐስቦ)፣ ዓምዶ (ዐምዶ)፣ ተዝካሮ (ተዝካራ)፣ መንገዶ (መንገድ)፣ ኅደሮ (ኅደራ)፣ ክፍሎ (ክፍለ) ይሉ ነበረ። ልማዱን ከአሮሞዎች ወስደውት ይሆናል፤ “ጢኖ”፣ “በርባዶ”፣ “ሐለብዶ” የሚለውን ተመልከት።
 - 82. አባ ሐራ ድንግል ካቶሊኮቹን በመቃወም ለቅድስና በቅተው ገድል ተጽፎላቸዋል፤ EMMML 69, William F. Macomber, *A Catalogue of Ethiopian Manuscripts*, Vol. I, p. 71.
 - 83. ንጉሡ አፄ ሠርፀ ድንግል ነበረ።

ምዕራፍ ፫

ጋላ/አሮሞ

ዱሜሳ ታኢ፣ ዋቃ ኡዊሳ፣
ጨቆርሳ ታኢ፣ ለፈ ኡዊሳ።

ደመና ሁን፣ ሰማዩን አልብሰው፣
ሰርዶ ሁን፣ መሬቱን አላብሰው።

የአሮሞ ሽማግሌዎች ምርቃት

**የደቡብ ኢትዮጵያ አሮሞዎችን ያጠና አይኬ ሃበርላንድ።
(ፎቶግራፍ አንሺ፡ Karl Heinz Striedter, Frobenius-Institut)**

“ዜናሁ ለጋላ”ን እና ስለአሮሞዎች የሚባለውን በይበልጥ ለመረዳት መነጋገሪያ ሊሆኑ የሚችሉትን ዋና ዋና ጉዳዮች እንዳስፈላጊነቱ በዚህ ምዕራፍ ባጭሩም በረጅሙም እየተተሁ አቀርባቸዋለሁ።

(1) ጋላ ወይስ አሮሞ

አሮሞኛ ተናጋሪዎች “ጋላ” የሚለውን ስም ከመጥላታቸው በፊት ጀምሮ የነገድ ስማቸው “አሮሞ” እንደሆነ ይናገራሉ። ሌሎችም አሮሞ እንዲሏቸው ዛሬ ገፉበት እንጂ ስሙ ከጥንት የኖረ ለመሆኑ ባዜ ምኒልክ ዘመን የነበሩ አቶ ዐዕሜና አለቃ ታየ ይመስክራሉ። የታሪክ ምንጮቹ ግን፣ በዚያውም ተያይዞ እስከ ቅርብ ጊዜ ድረስ ሌሎችም፣ የሚጠሯቸው “ጋላ” እያሉ ነው። በዚህ ድርሰቴ ውስጥ ሁለቱ ስሞች እየተፈራረቁ ቢመጡ “ጋላ” የምንጮቹ “አሮሞ” የኔ አጠራር ሆነው ነው።

(2) የጋላ ትርጉም

“ጋላ” ማለት ትርጉሙ ምን እንደሆነ አይታወቅም፤ የማይታወቀውን ለማወቅ ብዙዎች (ዘመናዊ ጸሐፊዎች ሳይቀሩ) ሲሞክሩ ይታያሉ። አንደኛ፣ ቀደም ብለው የወጡ የሕዝብና የቦታ ስሞች ትርጉማቸው በጊዜው ሳይመዘገብ ከቀረ ወይም በቋንቋችን ውስጥ ሕይወት ካልሆነ የተጸውየ ስም ቢሆኑም እንደ “ዛፍ”፣ “ጠላ”፣ “ፈረስ” የዘመን ርዝመት ትርጉማቸውን ደብቆባቸዋል። ግን እንደሰው ስም እንደ “አሰፋ”፣ “መሐመድ”፣ “ገለታ”፣ እንደቦታ ስም እንደ “አህያ ፈጅ”፣ “ነጭ ሣር”፣ “ዶሮ ማነቂያ”፣ “አሐዱ ዕፅ” የተጸውየ ስሞች ስለሆኑ ትርጉማቸው ያልጠፋ እየመሰለን ለማወቅ እንፈልጋለን። ስንፈልግ ሰዉ ዝም ብሎ የፈጠረውን ትርጉም እናገኛና እውነት አድርገን እንይዘዋለን። “ጋላ”፣ “አማራ”፣ “ሸዋ”፣ “ጎጃም”፣ ወዘተ በሚሉት ስሞች ላይ የደረሰው ይኸው

1. የኔ ብጩው መምህርም “ይኸንን የፈጠረውን ታሪክ ለዕውቀቱ ያህል ዕውቁት፣ እንደ እውነተኛ ታሪክ መተረካችሁን ግን ተዉ” ቢለን እሺ አንለውም። ለምሳሌ፡ “ጠመንጃ” ማለት “ጠብ መንጃ” ከሚለው የመጣ ነው የሚለውን ማስጣል አልተቻለም። ዘመኑ የመምህር ቃል የማይከበርበት ዘመን በመሆኑ፣ “ጠመንጃ”/ “ጠበንጃ” የቱርክ ቃል ሆኖ ከኛ የደረሰው በዓረብኛ በኩል ነው፣ የዚህን የቱርክ ቃል ትርጉም “ጠብ መንጃ” ለማድረግ መጀመሪያ ቱርኮችን አማርኛ ተናጋሪዎች ማድረግ ያስፈልጋል” ቢባልም ብዙ ሰሚ አልተገኘም።

ነው፤ እውነተኛ ትርጉማቸው እስካሁን አልተገኘም። “ዛፍ” ለምን “ዛፍ” እንደተባለ ምክንያት ቢኖረውም፤ ያንን ምክንያት አሁን እንደማናውቅ፤ ለእነዚህ ነገዶችና ቦታዎች ለምን ይኸ ዓይነት ስም እንደተሰጣቸው የሚታመን ዕውቀት የለንም።

“ጋላት” የሚል የግዕዝ ቃል አለ፤ ግን “ጋላ” ከግዕዙ “ጋላት” ጋራ ግንኙነት ይኑረው አይኑረው እርግጠኛ አይደለውም። በግዕዝ “ጋላት” ብዙ ቍጥር ሆኖ ትርጉሙ “ጭፍሮች” ማለት ነው። ወደኋላ ዘመን የተጻፉት ካልሆኑ በቀር ቀደም ያሉት ምንጮች አሮሞዎችን ባንድም በብዙም “ጋላ” ይሏቸዋል፤ ብዙዎቹን “ጋላት” (“ጭፍሮች”) ወይም “ጋሎች” የሚሏቸው ሁሉም ባይሆን አብዛኛውን ጊዜ የቅርቡ ዘመን ምንጮች ናቸው፤ ስለዚህ “ጋላ” የ“ጋላት” ነጠላ ቍጥር ነው ለማለት አያስደፍርም። አለቃ ኪዳነ ወልድ ክፍሌም “ጋላ”ን እና “ጋላት”ን ሳያያይዙ ለየብቻቸው የመዘገቧቸው ስለዚህ ነው²።

ይህም ሆኖ፤ “ጋላት” የ“ጋላ” ብዙ ቢሆን ተስማሚው ነው፤ ምክንያቱም አንደኛ፤ የስሙን ጥንታዊነት ያሳያል፤ ሁለተኛም፤ ምንጮቹ “ጭፍራ” የሚለውን ከአሮሞዎች የተወሰደ ቃል አድርገው ትርጉሙ “የእርምታ፤ በአንድነት የግር ብሎ ሰልፍ” ማለት እንደሆነ ይናገራሉ። “በጭፍራ አምሳለ ጋላ” ማለት “እንደ ጋላ በጭፍራ (በተናጠል ሳይሆን በአንድነት፤ በእርምታ ለመውጋት መሰለፍ)” ማለት ነው።

የግዕዙ ምንጮች እስላሞችን “እስላም” ወይም “መለሳይ”፤ አሮሞዎችን “ጋላ” ስለሚሏቸው “ጋላ” የሚሉት ክርስቲያንም እስላምም ያልሆነውን ነው ያስኛል። ግን አሮሞ ያይደሉትንና ክርስትናን ወይም እስልምናን ያልተቀበሉትን ሌሎቹን ኢትዮጵያውያን “ጋላ” አይሏቸውም። “ጋላ” የሃይማኖት ብቻ ሳይሆን የጋራ ቋንቋ ያላቸው ሰዎችም (የነገድም ስም) መሆኑ አያጠራጥርም። ክርስትናን ወይም እስልምናን የተቀበሉትንም ባህላቸው፤ ቋንቋቸው አሮምኛ እስከሆነ ድረስ “ጋላ” ይሏቸዋል።

(3) የአሮሞ አንድነት

ሆኖም ይህ ሁሉንም “ጋላ” ብሎ ጠቅላላ አጠራር አሮምኛ ተናጋሪዎች አንድ ቤት (ቤተ ጋላ) ለመሆናቸው ማስረጃ አይሆንም። ታች ታች ግብጽ (Lower Egypt) በአስቄጥስ ገዳማት የሚኖሩትን መነኮሳት ከምዕራብ በኩል እየመጡ የሚዘርፏቸውን በርበሮች መጽሐፎቻችን “በርበሮ የሚባል ጋላ” ይሏቸዋል³። በርበሮችንና አሮሞዎችን በአንድ ስም እንዲጠሯቸው ያደረጋቸው ምንድን ነው? “ፈረንጅ” እንደማለት ነው፤ ለኛ ይምሰለን እንጂ ፈረንጆች የምንላቸው ሁሉ አንድ ቤት (ቤተ ፈረንጅ) አይደሉም።

2. ኪዳነ መጽሐፈ ሰዋስው ወግስ ወመዘገበ ቃላት ሐዲስ ፲. 317።
3. ለምሳሌ፤ ውዳሴ ማርያም ቅዳሴ ማርያም፤ ፲. 206-11።

ሌላ ምሳሌ፦ ከአውሮፓ መጥተው አሜሪካውያን የሆኑት (“ፈረንጅኞች”) ቀድመዋቸው አገሩን የያዙትን “ኢንዲያንስ” (“ህንዶች”) ይሏቸዋል። “ህንዶቹ” ግን “ህንዶች” መባላቸውንም ሆነ እንደ አንድ ሕዝብ መታየታቸውን አይቀበሉም። ተስማሚው ምሳሌ ግን የዓረቦች ሁኔታ ነው። አንድ ቋንቋ (ዓረብኛ)፣ አንድ መንፈሳዊ መሪ (ነቢዩ መሐመድ) አላቸው፤ ሲጀምሩም ብዙ ጎሳ ግን አንድ ነገድ ወይም አንድ ሕዝብ ነበሩ። በኋላ እንደ ሱዳን ያሉትን ሌሎች ሕዝቦች ሃይማኖታቸውንና ቋንቋቸውን በማውረስ አሳረቧቸው (ዓረቦች አደረጉቸው)። ምንጮቹ የአሮጥዎቹን ሁኔታ በዚህ መልክ ነው የሚያቀርቡት፤ ለምሳሌ፦ “ጋላ ዘይብልዎ ቦረን” (“ቦረን የሚባል ጋላ”) ማለት “ጣሊያን የሚሉት ፈረንጅ” ወይም “ናቫሆ የሚሏቸው ህንዶች” እንደማለት ነው። አለቃ ታዩ ገብረ ማርያምም ይህን ልብ በማለት የሚባለውን ሲነግሩን፦

ከዚያ (ጌታቸውን አዝማች እንድርያስን ከገደሉበት) ዘመን ጀምሮ እስከ አፄ መለክ ሰገድ (ሠርፀ ድንግል) ዘመን ድረስ በክርስቲያንና በጋላ መሀከል ሁለግዜ ጠብና ጦርነት፣ ሁከት፣ መጋደልም ሆነ፤ ስለዚህም እነዚያ በጋላን ወንዝ ስለነበሩ ጋላ ተባሉ። የጋላ ወገንም ሁሉ በጥቅሉ በዚህ ስም ጋላ ተባለ። ጥንት ግን የጋሎች በጥቅሉ ባንድ የሚጠሩበት ስም አልነበራቸውም፤ ባባቶቻቸው ስም በየነገዳቸው በርቱማ ቦረና ይባሉ ነበር ይላሉ

ብለው ነግረውናል⁴። ይህ እምነት የነበረው አሮጥዎች አንድ ስም ቢኖራቸው ባይኖራቸው ልዩነት በማያመጣበት ዘመን ስለሆነ ታሪኩ ሊታመን የሚችል ይመስላል፤ ፖለቲካ የለበትም።

ሆኖም ባህልን፣ በተለየም ቋንቋን፣ መገመቻ ካደረግን አሮምኛ ተናጋሪዎች አንድነት ቢኖራቸውም ባይኖራቸውም፣ አንድ ስም ቢኖራቸውም ባይኖራቸውም፣ ሲጀምሩ አንድ ዓይነት ሕዝብ ነበሩ። አባ ባሕርይም እንዳንድ ሕዝብ ነው የሚያይዋቸው።

(4) አሮጥዎች ከሌሎች ይለያሉ?

አሮጥዎች ኢትዮጵያ ከታዩበት ጊዜ ጀምሮ “ሲዳማ” ከሚሉት ሕዝብ ጋራ (ከሲዳሞች፣ ከአማሮች፣ ከአገዎች፣ ወዘተ) በፍቅርም በጠለፋም ይጋቡ ነበረ። በሃይማኖት ካልሆነ “ሲዳማዎች” “ጋሎችን” በዘር እኩዮችና ተመሳሳዮች እንጂ ልዩዎች ወይም ከፍተኞች ወይም ዝቅተኞች አድርገው አላዩዋቸውም። ቋንቋቸው ኩሳዊ ወይም ካማዊ ስለሆነ ለሱማሌዎች፦

4. JE692E, p. 582. ከአዝማች እንድርያስ ጋራ ስላደረጉት ግጭት የሚባለው ከዚህ ቀጥሎ (ቍጥር 6 ውስጥ) ተጽፏል። ስለ JE692E ገጽ 60፣ ኅዳግ ቍ. 21ን ተመልከት።

ለአገሮች ለቤጃዎች በአንደኛ ደረጃ፣ ቋንቋቸው ሴማዊ ለሆነ ለአማርኛ፣ ለትግሬዎች፣ ለጉራጌዎች፣ ለአደሬዎች እና ቋንቋቸው ኦሜታዊ ለሆነ ለአሜቶዎች፣ ለጊሚራዎች፣ ለጃንጂሮዎች በሁለተኛ ደረጃ ያቀርባቸዋል። ኩሳዊ/ካማዊ፣ ሴማዊ፣ ኦሜታዊ እነዚህ ሶስቱ በከፍተኛ ደረጃ “ወንድማማች አባት ቋንቋዎች” መሆናቸው ነው። የአንደኛ እና የሁለተኛ ደረጃ ዝምድናቸው የአንድ አባት ወይም የአንድ አያት ልጆች እንደመሆን ማለት ነው። የረጅም ጊዜ ምርምር ያደረገውን ጀርመናዊውን አይኬ ሃበርላንድን፣ “ዛሬ የሰሜንና የደቡብ ባህላዊ ተቃርኖ ቢጎላም፣ ኢትዮጵያ አንድ አንድነት ያለው ባህል አገር ሆናለች”⁵ ከሚል እምነት ያደረሰው የሕዝቡ መዛመድ ነው።

በዚህ አጋጣሚ ሁለት ነገሮች ማስታወስ ያስፈልጋል። አንደኛ፣ ኩሳዊ/ካማዊ ቋንቋዎች ከአፍሪካ ውጪ ተናጋሪ የላቸውም። ፍጹም አፍሪካውያን ናቸው። የውጪ ለመሆን ሐሜት እንኳን ቢመጣ ከአፍሪካ ውጪ ተናጋሪ ባላቸው በሴማዊ ቋንቋዎች እንጂ በኩሳዊ/ካማዊ ሊመጣ አይችልም። ሁለተኛ፣ ኦሮምኛ ከሱማልኛ፣ ከቅማንትኛ (ከአገውኛ) ወዘተ ጋራ ያንድ አባት ልጅ ከሆነ ኦሮሞዎቹን ከነዚህ ለይቶ በቅርብ ጊዜ ከወዲያ ማዶ መጡ ለማለት ያስቸግራል።

አይኬ ሃበርላንድ ስለ ጋዳ ሥርዓት የሰጠውን (ከታች በገጽ 28 ስር የጠቀሱትን) አስተያየት እዚህ ከጠቀስኩለት ጋራ አቀራረብን ብናየው የኢትዮጵያን ሕዝብ አንድነት ብቻ ሳይሆን በኢትዮጵያ ታሪክ ውስጥ ያለ አንድ ትልቅ እንቅስቃሴ ሊፈታልንም ይችላል። እንደምናስታውሰው፣ የአክሱም “ነገሥታት” ስም “እለ” የሚል መነሻ አለው፤ ለምሳሌ፣ “እለ ዓሚዳ”፣ “እለ አለዳ”፣ “እለ አዝንን”፣ “እለ ገበዝ” የሚባሉትን “ነገሥታት” እናስታውስ። የ“እለ” ትርጉሙ “እን” ነው፤ ብዙ ቀጥሮን ያመለክታል። ሁለተኛ፣ በዚህ ቃል ከሚጀምሩ ስሞች

5. Haberland, *Untersuchungen*, p. 219. ሃበርላንድ በደቡብ ኢትዮጵያ ክርስትና ተስፋፍቶ እንደነበረ ለማስረዳት ንግግር ሲያደርግ ደግሞ እግረ መንገዱን እንዲህ ይላል፣ “Die so häufig zu findende Apostrophierung der Amhara als “Semiten” im rassischen und auch im kulturellem Sinne ist rein Phantasie. (Es ist unmöglich, einen linguistischen Namen auf den rassischen Befund zu übertragen). Die meisten Völker Äthiopiens, wie z. B. die Galla oder die Kaffa oder die Agau -- die Urbevölkerung Nord-Äthiopiens --, haben das gleiche Aussehen wie die Amhara und Tigray” (“ይኸ ብዙ ጊዜ የሚገኘው አማርኛን በዘርና በባህል ረገድ ከሴማውያን ማግጣጠም ፍጹም ቅጥት ነው። (አንድን የቋንቋ ስም ወደ ዘር ግኝት ማስተላለፍ አይቻልም።) አብዛኛው የኢትዮጵያ ሕዝብ፣ ለምሳሌ ጋሎች ወይም ከፍቾች ወይም -- ሰሜን ኢትዮጵያን በጥንታዊ ሕዝብነት የያዙ -- አገሮች መልካቸው ያው የአማርኛና የትግሬዎቹ ዓይነት ነው።”) Eike Haberland, “Altes Christentum in Süd-Äthiopien”, p. 3.

ጋራ አብሮ የሚሄደው ግሥም ብዙ ቀጥሮ ነው፤ ለምሳሌ፦ “ነገሡ” (ነገሡ)፤ “ሞቱ” (ሞቱ) ይላል።

“አለ” እና ግሡ የሚያመለክቱት ብዙነትን ከሆነ፤ ይህ አክሱማዊ የገዢ ስም አወጣጥ አባ ባሕርይ በክፍል 4 ስለ ሉባ ከጻፉልን አሮማዊ የገዢ ስም አወጣጥ ጋራ ተመሳሳይ ነው። እነዚህ ስሞች የነገሥታቱ ሳይሆኑ እንደ “ሥሉስ ኅይሌ”፤ እንደ “ሜልባሕ” የገዢው ሠራዊት ስሞች ይመስላሉ። “ግሡ ብዙ ቀጥሮ የሆነው ንጉሡን ለማክበር ነው” የምንለው ቢቸግረን ነው፤ በግዕዝ ሲጻፍ ንጉሥን በብዙ ቀጥሮ ግሥ ማክበር የተጀመረው በቅርብ ጊዜ ነው።

ዛጋዎችም ተመሳሳይ የዓውደ ግዛት (ጋዳ) ሥርዓት ሳይኖራቸው አይቀርም። ለምሳሌ፦ የግዛት ዘመናቸው የተመዘገበ ሁለት የነገሥታት ዝርዝር አለ። ባንደኛው ዝርዝር ውስጥ ከተመዘገቡት 11 “ነገሥታት” 7ቱ፤ በሁለተኛው ዝርዝር ውስጥ ከተመዘገቡት 9 “ነገሥታት” 8ቱ 40 40 ዓመት ገዝተዋል። ይህ 40 ዓመት ዓውደ ግዛት መሆን አለበት። አለዚያማ ይህ ሁሉ ተመሳሳይነት እንዴት አጋጣሚ ሊሆን ይችላል። የጸሐፊዎች ፈጠራ ነው የሚል ትርጉም መስጠትም አያረካም።

ባጭሩ፦ ኢትዮጵያ ሀገርነቷ የነገደ ኩሳ ነው፤ ሴማዊ ቋንቋ ተናጋሪዎችን ቋንቋቸውን ገፈፍ አድርገን ብናቸው አብዛኞቹ አገሮችና ቤጃዎች ናቸው፤ ሌላ አላልነው እንደሁ። በጌምድር ማለት ምድረ ቤጃ ማለት ነው። አንዳንድ የታሪክ ምንጮች በጌምድርን እንደ “አገው ምድር” “በጀ ምድር” የሚሉትን እናስታውስ። የግዕዙና የዐረብኛው ምንጮች ኢትዮጵያንና ሐምን/ካምን አንድ ያደርጓቸዋል።

ይኸ ስለቋንቋዎች አመሠራረት ነው። ዛሬ ማን የማንን ቋንቋ ቋንቋዬ ብሎ እንደያዘ ለማወቅ ወደ ታሪክ፤ ወደ አንትሮፖሎጂ፤ ወደ አርኬዎሎጂ መሄድ ያስፈልጋል። በዚያን ጊዜ አሮሞነትና አማራነት ከዳቦው ውስጥ እርሾው ሆነው የቀረው ትልቁ የዳቦው ክፍል የኢትዮጵያ ነገዶች ውሕደት ሆኖ ያገኘዋል። የምርምሩን ውጤት ለማወቅ የሚጓጓ በጌምድርን፤ ጎጃምን፤ አምኃራን፤ ወለቃን፤ ፈጠጋርን፤ ያጥለቀለቁት አሮሞዎች አማራ እንደሆኑ፤ አሮሞዎች ደቡቡን ስላጥለቀለቁት ጉጂ፤ እናርያ፤ የአሩሲ ሐድያዎች አሮሞዎች እንደሆኑ ይረዳል። እዚህ ድርሰት ውስጥም በመጠኑ አንዳንድ ምልክት እናገኛለን።

“የምናገረው ቋንቋ የጥንት አያቶቹ ቋንቋ ነው” የሚል ሊሳሳትም ሳይሳሳትም ይችላል፤ በጭለማ ማነጣጠር የሚሉት ዓይነት ነው። ክቡር አቶ ዐማኑኤል አብርሃም በትዝታቸው መጽሐፍ ውስጥ ባባቴም በናቴም አሮሞ ነኝ ያሉት ወላጆቻቸው አሮምኛ ሲነጋገሩ ስላገኛቸው መሆን አለበት። ቋንቋዎቻችን እንደልብስ የሚቀያየሩ ሆነዋል፤ በበጋው ወራት እንዳንቸገር ሰውን በክረምት ወራት በለበሰው ልብሱ አንከፋፍለውም።

(5) “ጋላ” ስድብ ነው?

አንድ ቋንቋ የሚናገር ሕዝብ ሌላ ቋንቋ የሚናገውን ሕዝብ የሚጠራበት ስም ይኖረዋል። ያንን ስም ወይም ከተጠሪዎቹ ያገኘዋል። ወይም በአንዳች ምክንያት ይፈጥረዋል። ወይም “በመዝገበ ቋንቋ” ውስጥ ካሉት ቃላት አንዱን የሚስማማ የሚመስለውን ቃል ይመርጣል። “አፍሮ አይገብ”፣ “ሥሉስ ኃይሌ”፣ “ኃይላት”፣ “አርባብ”፣ “ቍርባን” ወዘተ እያሉ ለጦር ሠራዊቶቹ የሚሰጧቸውን ስሞች እናስታውስ። ያ እንዲህ ሆኖ የወጣው የሕዝብ ስም በኋላ በአንዳች ታሪክ ምክንያት (“ጀግናው የእገሌ ሕዝብ”) እየተባለ መደነቂያ ወይም (“አይ የእገሌ ሕዝብ ነገር”) እየተባለ መሰደቢያ ይምሰል እንጂ ሲወጣ “እገሌ” ይህን ዓይነት ትርጉም እንዳለው ማስረጃ አይገኝም።

እርግጥ ጠላት የጥላቻ ስምም ያወጣል፤ አባ ባሕርይ እንደነገሩን፣ ለቦረን አሮሞዎች አንዱ ክፍል “ዳዌ” የሚለውን ስም ያወጡላቸው አሮሞዎቹ ሳይሆኑ ሌላው ሕዝብ ነው (የድርሰታቸውን ክፍል ፲፫ ተመልከት)። ይህ የነገድን ስም ስድብ አድርጎ አነጋገር ደግሞ ብዙ ነገዶች በሚኖሩበት አገር ዐዋጅም የማያቆመው በሕይወት (በነገድነት) የመቆያ የሰው ልጅ ጠባያዊ ዘዴ (survival) ነው። ሆኖም፣ “ጋላ” ለስድብ የወጣ ስም ለመሆኑ ምንም ማስረጃ የለንም።

ዛሬ “ጋላ” ስድብ ነው ሲባል እሰማለሁ እንጂ ባደግሁበት አካባቢም ሆነ በማውቃቸው ምንጮች ዘንድ ቃሉ እንደ ማንኛውም የሕዝብ ስም ገለልተኛ መጠሪያ እንጂ ስድብነት የለበትም። ባደግሁበት አካባቢ እረኞች ስንከባበር በአማርኛ “አማራ” እና “ጋላ”፣ በአሮምኛ “ሲዳማ” እና “አሮሞ” እንባባላለን፤ ስንናናቅና ስንሰዳደብ ደግሞ “ጋሎ...” እና “ሲዳምቲቲ እና...” እንባባላለን። ቤተሰቦቻችን ተቁጥተው አቁሙ የሚሉን “ጋላ”፣ “ሲዳማ” መባባሉን ሳይሆን “ጋሎ” እና “ሲዳምቲቲ” መባባሉን ነው።

በነገዱ የተሰደበ ሁሉ የነገዱን ስም ቢለውጥ ዓለም ዝብርቅርቋ ይወጣ ነበረ። ጎሳዎችና ነገዶች ዝብርቅርቋቸው ቢወጣ ሳይሻል ይቀራል? በአሁኑ ዘመን ብዙ አማሮች “አማራ” እንዲባሉ አይፈልጉም። ምክንያታቸው ግን አሮሞዎች “አሮሞ እንጂ ጋላ አትበሉን” ከሚሉበት ምክንያት የተለየ ነው፤ “አማሮች” አማራነታቸውን አይክዱም፤ አማራ መባልን የማይፈልጉት ጎሰኝነት ኢትዮጵያዊነትን ሲቀናቀን ስላዩ ነው እንጂ ስድብነቱን ለመሸሽ አይደለም። አማሮች፣ አሮሞዎች አሮሞ መባልን የሚፈልጉትን ያህል አማራ መባልን አይፈልጉትም። ምርጫቸው ኢትዮጵያዊ መባል ነው። ግን አማሮች አሮሞዎችን ራሳቸው አሮሞዎቹ በፈለጉት ስም ለመጥራት ሲጥሩ፣ እነሱ አማሮቹ አማራ መባልን እንደማይፈልጉ እያወቁ “አማራ” ይሏቸዋል።

የ“ጋላ” ሕዝባዊ ትርጉሞችም ቢሆኑ እውነትነት ባይኖርባቸውም ደጋጎች ናቸው። አንዱ፡ “ነቢዩ መሐመድ እስልምናን እንዲቀበሉ ቢልኩባቸው (ለእነማ?) መልክተኞቹ ሲመለሱ ለነቢዩ ያመጡላቸው መልስ ነው፤ በአፍሪካዊ ዐረብኛ፡ “ጋል ላ” (“እምቢ አለ”) የሚለው ነው። (በዐረባዊ ዐረብኛ ቢሆን “ቃለ ላ” ይሆን ነበረ።) ሌላው፡ “ነገዱ የመጣው ገላን ከሚባል ከሀገሩ ወንዝ ስለሆነ በወንዙ ስም ጋላ ተባለ” የሚለው ነው። ያም ይኸም ስድብ የለበትም።

ያም ሆነ ይህ፡ ዛሬ አሮምኛ ተናጋሪዎች “ጋላ ስድብ ነው፤ ስትጠሩን አሮሞ በሉን እንጂ ጋላ አትበሉን” ካሉ ፈቃዳቸው ይሁንላቸው።

አሮሞ መባል ትክክል ቢሆንም በአማርኛ ስንነጋገር በደስታ እንድንጠቀምበት ተገንጣይ አሮሞዎችን እንዳያስታውሱን አሮሞዎች ነን የሚሉ አስፈላጊውን ማድረግ ይኖርባቸዋል።

ሁለተኛው ድክመት ሌላ ቋንቋ እየተናገሩ አማርኛን እናርም ማለት ነው። ጀርመኖች ጀርመን አትበሉን፤ ስዊድኖች ስዊድ አትበሉን አይሉም፤ ሁሉም በመሰለው ሲጠራቸው ተቀብለውታል። እነሱ ግን ራሳቸውን ለራሳቸው ባወጡት ስም ይጠራሉ። ዋናው ነገር ከመግባባቱ ላይ ነው። እርግጥ አንድ ሰው በአሮምኛ ሲነጋገር “ጋላ” ቢል አያምርበት ይሆናል።

ከላይ እንደጠቀስኩት ወደኋላ ዘመን የተጻፉት ካልሆኑ በቀር ምንጮቹ “ጋላ”ን ላንድም ለብዙም ይጠቀሙበታል። ለምሳሌ፡ “ወመጽአ ጋላ” ሲሉ እንደሁኔታው “ጋላ መጣ” ወይም “ጋሎች መጡ” ማለታቸው ሊሆን ይችላል። ስለዚህ፡ ዜናሁ ለጋላን እና ከምንጮቹ የምቀዳቸውን ሌሎችን የግዕዝ ጥቅሶች ስተረጉም ከ“ጋላና” እና ከ“ጋሎች” አንዱን የምመርጠው እንደ ሁኔታው ለአማርኛ ተስማሚውን ነው። ለግዕዙ የተቻለውን ያህል ለመቅረብ ስል በነጠላ አነጋገር “ሕዝቡ” እንደሚባለው፡ “ጋላው” የምልበትም ጊዜ አለ።

(6) የጋላ/የአሮሞ ዜና ለምን ተጻፈ?

ኢትዮጵያ ልዩ ልዩ ቋንቋ የሚናገሩ የብዙ ነገዶችና ጎሳዎች ሀገር ሆና ሳለ በግዕዝ ስላንዳቸውም ተለይቶ አሮምኛ ስለሚናገሩ ኢትዮጵያውያን (ስለ ጋላ) የተጻፈውን ያህል አልተጻፈም። ከሌሎቹ ይልቅ ስለአሮሞ በይበልጥ ለማወቅ የቻልነው በምን ምክንያት ነው? በሌላ አነጋገር፡ ታሪክ ጸሐፊዎቻችን ስለሌሎቹ ጎሳዎች ያንን ያህል የግል ዜና ያልጻፉልን ለምንድን ነው?

መልሱ ቀላል ይመስለኛል። ጸሐፊዎቻችን ስለ ሌሎቹ ጎሳዎች ብዙ ያልጻፉልን የመጻፍ ፍላጎት ሳይኖራቸው ቀርቶ ሳይሆን ስለነሱ ብዙ የሚያውቁት ስለሌላቸው ነው። ሌሎቹ ጎሳዎች ወይም ነገዶች ኢትዮጵያውያን የሆኑት ታሪክ ጸሐፊዎቻችን ከመገኘታቸው በፊት ነው።

ጸሐፊዎቹ እነዚህን ጎሳዎችና ነገዶች ኢትዮጵያ ውስጥ አገኛቸው እንጂ ወደ ኢትዮጵያ እንዴትና በየት በኩል እንደመጡ አላዩም፤ ያየም አላገኙም። እንዲህ ከሆነ ስለማያውቁት ነገር ምን ብለው ይጻፉልን? “የኢትዮጵያውያን አባታቸው ኢትዮጲስ ይባል ነበረ። የነገደ የቅጣን፣ የነገደ ኩሳ ልጆች በዚህ ወጥተው በዚያ ወርደው ኢትዮጵያ ሰፈሩ። ወዘተ” የሚሉ ታሪኮች ሁሉ ያላየ፣ ያልሰማ የነገረን ገና የምርምር ማስረጃ ያልደገፋቸው ከአፍ ወደ አፍ የተላለፉ ቅርሶች ናቸው፤ የአንድ ሰው የአንድ ዘመን ጣፋጭ ፈጠራ ሊሆኑ ይችላሉ። ብዙ ያፍ ታሪኮች በምርምር መስቀልኛ ጥያቄ ሲወጠሩ በድቡሽት ላይ እንደተሠራ ቤት ይንከታከታሉ። ቅርሶች ስለሆኑ ግን ከመዝገብ አይፋቁም።

ስለኦሮሞዎች የምናውቀው ከዚህ በፍጹም የተለየ ነው፤ ምክንያቱም ስለነሱ የተጻፈው ወደ ማህል ኢትዮጵያ ሲገቡና ከገቡም በኋላ ምን እንዳደረጉ ባዩ የዓይን ምስክር ታሪክ ጸሐፊዎች ነው። የዜናሁ ለጋጋ ደራሲ ክፍል ፭ ላይ፡ “እንደዚህ ባሊን መውጋት በጀመረበት ጊዜ የተገዘረው (ሉባ) ሜልባሕ ይባላል። የአባቱን ስም አላውቅም፤ ምክንያቱም የሚነግረኝ የለም” ያሉትን እዚህ ላይ እናስታውስ።

ይኸም ሆኖ፣ ስለ ኦሮሞዎች ካፍ ታሪክ የሚቈጠር ብዙ ተጽፏል። ሁለቱ እንዲህ ይላሉ⁶።

6. (1) EMMML 7346, ff. 13a-14a; (2) EMMML 1521, pp. 55-6, Getatchew Haile and William F. Macomber, *A Catalogue of Ethiopian Manuscripts*, Vol. V, p. 20. አፄ ገላውዴዎስ ግራኝ እንደሞተ የፖርቱጋልን ሰዎች (ካቶሊኮቹን) አገር ሰጥቶ ማስፈሩ እርግጥ ነው። እነሱም ስለገላውዴዎስ ሲናገሩ፡ “ግራኝን ለማሸነፍ እንድንረዳው ሃማኖቱን በናንተ ሃይማኖት እለውጣለሁ ያለውን ቃል አጠፈብን” ይሉ ስለነበረ፣ ለበቀል ኦሮሞዎቹን አርፈው ከተቀመጡበት አስነሥተውበት ይሆናል። አፄ ፋሲል “ካገራ ውጡ” ቢላቸው ወንድሙን ማሳመፃቸው በታሪክ የተመዘገበ ነው። የካቶሎኮች ጳጳስ ሲባረሩ፡ “እግዚአብሔር የሐበሾችን እምቢተኝነት ለመቅጣት መጀመሪያ በግራኝና በአደል እስላሞች እጅ የጣላቸውን ዱላ እና አለንጋ አሁን ለጋሎች እንደሰጣቸውና እነሱም የበለጠ ጨካኝ መቅሠፍቶችና የዚህ ያልለዘበ መንግሥት አውዳሚዎቹ እንደሚሆኑ ገልጸላቸዋል”፤ እሳቸውም “የሀገሪቷን መንግሥቶችና አውራጃዎች የሚወሩና የንገው ነገሥቱን መንግሥት ፈጽሞ ለመውደም የሚያደርሱ ጥቁር ጉንዳኖች አሉ” ብለው እርግማንና ትንቢት እንደተናገሩ የሳቸው ሰዎች መዝግበውላቸዋል፤ Beckingham and Huntingford, *Some Records of Ethiopia*, p. 135. አለቃ ታየ ስለኦሮሞዎች የሚነገሩትን እውነት ያልሆኑ ታሪኮች የሚሏቸውን በብዙው ሰብስበዋል። እዚያ የወይዘሮዋ ታሪክ የተለያየ ትረካ አለው፤ አንዱ እንዲህ ይላል፡ “ባዜ ግምድ ጽዮን ዘመን (1307-1336) በሃይማኖት የተነሣ እጨጌ ፊልጳስ ረግመውት በሀገራችን ጽኑ ረኅብ ሆነ። በዚያን ጊዜ የቸገራት ሴት ወይዘሮ (ልዕልት) በፊጠጋር ነበረች። ደግሞ አዝማች እንድርያስ የሚባል የደዋርና የከተታ መኩንን ነበረ። የሱም ላሎ የሚባል የላም ራስ ባሪያ ነበረው። ያቺ ሴት ወይዘሮ ቢርባት ወተት ቢያጠጣኝ ብላ ለላሎ አደረችለት። እሱም ምሽት አደረጋት፤ ፬ ወንዶች ፫ ሴቶች ልጆች ወለደችለት። ስማቸውንም የወንዶቹን

(1) አዝማች እንደርዳስ የሚሉት መኰንን (አገረ ገዢ) የአርእኝ፣ የደዋሮ፣ የፈጠጋር ጌታ ነበረ። (የዚያን ጊዜውን) የላም ራሱን (“ላም ራስ” የወረዳ ገዥ የማዕረግ ስም ነው) ላሎ ይሉት ነበረ። ደኻ ወይዘሮ (ልዕልት) ብታድርለት ሚስት አደረጋት። ልጅ ብትወልድ ትልቁን ከረዩ አለው። ተከታዩን ሚጫ አለው። ሶስተኛውን ቱለማ አለው። አራተኛውን ወሎ አለው።

እሊህን አራቱን ምድር እየማሰች፣ ጨርቅ እየጉዘጉዘች አሳደገችቸው። እዚያ ሰይጣን አደረባቸው፤ ሌላ ቋንቋ (አሮምኛ መሆኑ ነው) ያናግራቸው ገሮመር። ከሰው ሳይገናኙ አደጉ። ካደጉም (በኋላ) አባታቸውን እያስከተሉ የሰው ከብት (መቀማት) በፍየልና በበግ ገሮመሩና ፈረሱን ላሙን (ከብቱን) ያገኙትን ሁሉ ይቀሙ ገሮመር።

ሰው ሁሉ ተሰበሰበና እጌታ(ቸ)ው ዘንድ አቤት አቤት አለ። ጌታቸው ቢሰማ ተዉ አላቸው፣ ስንኳን ይተዉ የጌታቸውን ግትል (ከብት?) አስቀሩ። ላሙን ይዘው ጋላ የሚሉት ወንዝ አለ፣ ዱር እዚያ ገብተው ዐመፁ። ጌታ(ቸ)ው ሰዉን ክተቱ አለና ተዋጋቸው፣ ድል ነሡና ጌታቸውን ገደሉ፣ ሰውንም ፈጁት።

ከዚያ ወዲያ የሚቆም (የሚቋቋማቸው) ጠፋ። (አገሩ) በ፩ ዓመት ሙገር ድረስ ጠፋ። በ፪ ዓመት ደራ አደረሰው። በአፄ ኢያሱ ዘመን ወለቃ፣ ሸግላ፣ ወኮሉ አምሐራ እስከ መልዛ ጠፋ።

(እነሱም) በወንዙ ስም ጋላ ተባሉ።

(2) በሠርፀ ድንግልም ዘመን ጋላ ተነሥቶ ክርስቲያንን ሁሉ ይዋጋቸው ጀመር። እሱም በጥቂት ዘመን እረብቷልና በረታባቸው።

የጋላም አመጣጥ ታሪኩ እንዲህ ነው። ባፄ ገላውዴዎስ ዘመን ነፍጥ ይዞ የመጣ ፈረንጅ ግራኝ ከሞተ በኋላ ከገላውዴዎስ ጋራ ወደ ሸዋ ሄደ። ያፄ ልብነ ድንግልን ላም (ከብት) እየጠበቁ ገላን በሚባል አገር ወንዝ ዳርቻ ከሚኖሩ ዘላኖች ጋር ይኖር ጀመር። ከነዚህም ወገን ሚስት አግብቶ ፪ ልጆች ወለደ። እነዚህም በዘላኑ ቤት አደጉ፣ በጥቂት ዘመን አካለ መጠን አደረሱ፣ ጉለመሱ። እነሱም በዘላኑ ቤት በአዳል ከሚኖሩ ከእስላሞች ወገን አገቡ፣ ፯ ልጆች ወለዱ። እነሱም ፲፪ ነገድ (ሆኑ)። ገላን በሚባል አገር ወንዝ ስለኖሩ ጋላ ተባሉ። ሸዋን፣ አማራን፣ ወለቃን፣ ጉጃምን፣ ዳሞትን፣ በጌምድርን፣ እንደርታን፣ ላስታን ሁሉ ወረሱ። ክርስቲያንን ሁሉ ዙሪያውን ከበባቸው።

ከረዩ፣ ትሎማ፣ መጫ፣ ወሎ አላቸው። ሴቶችንም አልኮ፣ ዱረቲ፣ አያንቱ አላቸው” (JE692E, p. 564). ሌላው ታሪክ ሴት ወይዘሮዋን “ያጼ መለክ ሰገድ የእኅት ልጅ ነኔት (መኒት/መና እሥራኤል) የምትባል”፣ ላሎን ደግሞ “ከጥቁር ምድር ማርኮ ያመጣው” ይላቸዋል፤ እዚያው ገ. 570። የዚህን ታሪክ ሌላ ትረካ ካኩት የኢትዮጵያ ዓመታዊ መጽሔት ውስጥ በ፲፱፻፵፱ ዓ. ም. አሳትሞታል፤ Caquot, “Histoire Amharique de Grāñ et des Gällās,” pp. 124-132.

ስለ አሮሞ የሚታመን ዜና የተጻፈልን ምክንያቱ የአሮሞዎች ወደ ማህል ኢትዮጵያ ሲመጡ ጸሐፊዎች ስላዩዋቸውና አመጣጣቸው የመንግሥቱና የክርስቲያኑ ሕዝብ ወገን የሆኑ ጸሐፊዎችን ለጽሕፈት የሚጋብዝ ሆኖ ስለተገኘ ነው።

አሮሞዎች ከደቡብ (ምናልባትም ከደቡብ ምሥራቅ) ተነሥተው ወደ ማህል ኢትዮጵያ የገቡት የሕዝብ ንቅናቄ ከሚወስደው ዘመን ጋራ ሲተያይ በአጭር ጊዜ ውስጥ ነው። ሲገቡ ጉዟቸው ከፍ ባለ ጥድፊያ ነበረ። በ1570 ዓ. ም. ለመጀመሪያ ጊዜ ከአፄ ሠርፀ ድንግል ጋራ ተጋጭተው በአፄ ሱስንዮስ ዘመን (1600-1625) አገሩን እስከ ትግሬ ድረስ እንደአጥለቀለቁት፣ ሕዝቡንም እንደአርበደበዱት እንመልከት⁷፤

ወእምድጎረ ኅልፈተ ክረምት በወርኃ ጥቅምት ኮነ ሁከት ዓቢይ በውስተ ክሉ ሀገረ መንግሥት ። ወተሰምዓ ከመ ክረዩ በምልኡ ወረደ መንገለ ትግሬ፣ ወመረዋ ወፅዓ መንገለ በጌምድር፣ ወከመ ኢቱ ወቦረን ይፈቅዱ ፀቢአ ጌዣም።

ክረምት ካለፈ በኋላ በጥቅምት ወር በመንግሥቱ ሀገር⁸ ሁሉ ትልቅ ሁከት ሆነ፤ ክረዩ በሙሉ ወደ ትግሬ እንደ ወረደ፣ መረዋ ወደ በጌምድር እንደ ወጣ ኢቱና ቦረን ጎጃምን ሊወጋ እንደሚፈልግ ተሰማ።

አሮሞዎች ወደሰሜን ሲገፉ መንገዱ የቀናቸውና ሀገሪቷን በአጭር ጊዜ ውስጥ ያጥለቀለቁት ስለተደራጁ እንጂ ተቃዋሚ ስላልነበረባቸው ወይም “ሰርዶ ሁን መሬቱን አላብስ” ተብለው በመመረቃቸው ያገኙት የቀጥር ብዛት የወረሩትን አገር ሕዝብና የጊዜውን መንግሥት ለማሸነፍ የሚያስችላቸው ሆኖ አይደለም። ቀጥራቸውን አቅም ያደረገላቸው አሸንፈው ከወረሩት ሕዝብ ያጠፉትን አጥፍቶ የተረፈውን አሮሞ የማድረግ ችሎታቸው ነው። አንድ አገር በያዙ ቀጥር “ሲዳማ” ከሚሉት ነባር ሕዝብ ግማሹን ደምስሰው የቀረውን ቋንቋቸውንና ባህላቸውን በማውረስ እንደነሱ አሮሞ ያደርጉታል፤ “ሲዳማነቱ” ይቀራል፤ ከተወራሪነት ወራሪነትን ስለሚመርጥም አሮሞ ሆኖ አብሮ ወረራ ይወጣል። ለምሳሌ ዛሬ ከአሮሞ ነገድ ውስጥ ገብተው የሚቆጠሩት እነ

7. Pereira, *Chronica de Susenyos*, p. 165.
8. “ሀገረ መንግሥት” (“የመንግሥት ሀገር”) የሚሉት “ዳር አገር” የማይሉትን፣ ማእከላዊው መንግሥት (ንጉሡ) የራሱን ሰው በነጋሪት (በወጣጅ) የሚሾምበትን ክፍለ ሀገር ነው። ሁለቱን አስተዳደሮች አንዱን “ሀገረ መንግሥት” ሌላውን “ምድረ ግብር” ይሏቸው እንደነበረ በዘርአ ያዕቆብ ታሪክ ውስጥ ይታያል። Perruchon, *Les Chronique de Za'a Yâ'eqôb*, p. 15. ንጉሡ የሁለቱም አስተዳደሮች የበላይ መሆኑን ለማመልከት “ንጉሡ ጸዮን፣ ንጉሡ ነገሥት

ሰዮ፥ አቦኖ፥ ቱምኤ፥ ሌቃ፥ ሐገለባቦ፥ አቦ፥ ሐርሱ፥ ሊሙ ኦሮሞነታቸው “በጥምቀት” እንጂ በዘር እንዳይደለ ብላታ መርስዔ ኅዘን ይናገራሉ። ይኸ ልክ የአማራ ባህል (ቋንቋውና ሃይማኖቱ) በሀገሪቱ ሰሜንና ማእከል እየተስፋፋ ሌሎቹን አማራ እንዳደረጋቸው ማለት ነው።

ማስረጃ የለኝም እንጂ ለአሮጥዎች ድል አድራጊነት ሌላም ምክንያት እጠረጥራለሁ። ሕዝቡ የመንግሥቱ ጨቋኝነትና ዘራፊነት ስለመረረው ኦሮሞዎች እንዲመቱት ረድቶ ይሆናል። ታሪክ ጸሐፊው የአገዛዙን መራርነት ሲመዘግብ እንዲህ ይላል⁹፡

ዘድንግል (1596-7) በነገሠ ጊዜ ለኢትዮጵያ ሰዎች ፪ በጉነት ሠራላቸው፤ ፪ ዕዳ ፋቀላቸው፤ ፪ ዕዳ አንበሳ ወደቅ ነው። በቀኝ በግራ ጌት የተመሰገነው ከብት በንጉሠ ማኅተም ኢየተተኩስ ለንጉሠ ይሆን ነበረ። (ዘድንግል፡) “ይህ ዘረፋ ነው፤ እንደ ዓቅሙ ኢየተቋጠረ (ቀረጡን) ፍሪዳ ይክፈል” አለ።

፪ተኛ ዕዳ ገብሮ ገብሮ ሲደኸይ የግብር መሬት ለገዢ ሰጥቶ በጤና መሄድ አልነበረም። የሚከፍለው ገንዘብ አጥቶ ሁለንተናውን ሲጨርስ ልጁን ለግብር ያሳልፍ (ይሰጥ) ነበረ። ልጅ የሌለው ከነምሽቱ ራሱ ባሪያ ሆኖ ይገዛ ነበረ። አጼ ዘድንግል ግን “ሰው ባሪያ፥ ምድር እናሪያ አይሁን፤ ምድር ባሪያ፥ ሰው እናሪያ ይሁን” ብሎ አዋጅ ነገረ። ግብር ሲቸግረው መሬቱን ለገዢው ጥሎ ይህድ እንጂ ብሎ።

“አንበሳ ወደቅ” ሲሉ ሞአ አንበሳ ከትልቁ በሬ ላይ ጉብ አለ ማለታቸው ነው። ከብቱ “የተመሰገን” ከሆነ ሁሉም ይወሰድበታል። ከብት በድብቅ ማድለብ አይቻልም።

የዜናሁ ለጋላን ክፍል ፲፱ ስናነብ እንደምንረዳው ምድሩ የነገቶች ሆኖ ገበሬው ተጋዝቶ ገባር ይሆን ነበረ። የአሄ ዘድንግል ትልቁ “በጉነት” መገበር ያልቻለ መሬቱን ለቆ ይሂድ ማለቱ ነበረ፤ አልሆነለትም። መኳንንቱ ገባር ሊያሳጣን ነው ብለው በጦር ልብ እራሱን ብለው ገደሉት።

ይኸ ወንጀል ይፈጸም የነበረው በክርስቲያኑ አገር ነው። ሌላውማ እንደ “ጎንካ እና እንደ ሻንቅላ” ያለው ዘወትር ባሪያ

ዘኢትዮጵያ” ይባል ነበር፤ Perruchon, “Histoire des Guerres d’Amda Syon,” p. 280. ሀገረ መንግሥት/ጽዮን ዳሞትን፥ ደምቢያን፥ ስሜንን፥ ጎጃምን፥ ሸዋን፥ ትግሬን፥ ምድረ ባሕርን (“ኤርትራን”) ይጨምራል። ሀገሮቹ በዓምደ ጽዮን ታሪክ ውስጥ ተዘርዘረዋል፤ እዚያው ገ. 280-1። በሁለቱ አስተዳደሮች መካከል ያለው ልዩነት የዳራገሮቹ የራሳቸው ፈላጭ ቁራጭ ባላባት ነበራቸው። “በእስላም ባሕር ውስጥ የክርስቲያን ደሴት” የሚሉት አነጋገር የሚያመለክተው ጠቅላላዋን ኢትዮጵያን ሳይሆን በተለይ ንጉሠ በዚህ “ሀገረ መንግሥት/ጽዮን” በሚባለው ክፍል ሀገር የዘረጋውን አስተዳደር መሆኑ ነው።

9. የጎጃም ታሪክ፣ EMMML 5403, ff. 63b-64a.

የሚታደንበት ጫካ ነበረ። ታዲያ እንዲህ ያለውን መንግሥት የሚያርበደብድ ኅይል ቢመጣ ተገፊው ምን ይላል? በግራኝ ወረራ ጊዜና በኛስ ሕይወት ተመሳሳይ ነገር አልደረሰምን?

አሮሞዎች ያሸነፉትን እያስገደዱ አገልጋይ (“ገበር”) ማድረግንም የወሰዱት ከጠላቶቻቸው ሊሆን ይችላል። ቃሉ/ስሙ ለአማርኛ አዲስ አይደለም። አዲስ ይሥሐቅ (1406-1421) የተዘፈነለት ምክንያት አንዱ ዘምቶ ብዙዎችን “ገበር” ስላደረጋቸው ነበር¹⁰፤

- ስንቱን እቁጽር።
- የሐላባ ገበር።
- የጣይቶ ገበር።
- የላቦላ ገበር።
- ስንቱን እቁጽር።
- የጉዴላ ገበር።
- ሲፈክር ነበር።
- ስንኳን ለአምሐራ ዠር (ወታደር)።
- ሰማይ ቢከነበል።
- እናቆም (እናቆማለን) ሲሉ ነበር በጾር (በጦር)።
- ሲፈክሩ ነበር።
- አጠፋዎሻ ለዝክር።

(7) የአሮሞ ታሪክ ከምንጩ

አሮሞዎች ከዓሥራ ስድስተኛው ምዕተ ዓመት ጀምረው ወደ ማህል ኢትዮጵያ ከመምጣታቸው በፊት አገሪቱን ቀደም ብለው በያዙት ሕዝቦች፣ በተለየም በላያቸው በተቋቋመው በኢትዮጵያ መንግሥት መካከል ስለተፈጸመው ግጭት በይበልጥ ለማወቅ የሚፈልግ ከአዲስ ድንግል ጀምሮ ከግራኝ በኋላ የተነሡ ነገሥታትን ታሪክ እና ዜና መዋዕላቸውን¹¹፣ በተጨማሪም የአቶ ዐዕሜን መጽሐፍ¹² (ስድባቸውን እየናቀ) ማንበብ ይኖርበታል። አሮሞዎች ከየት ተነሥተው በየት በኩል ወደማህል ኢትዮጵያ እንደገቡ በአማርኛ ከተጻፉት ውስጥ ሊጠና የሚገባው ሆኖ ያገኘሁት ክቡር አቶ ይልማ ዴሬሳ የጻፉትን ነው¹³።

10. Guidi, “Le canzoni geez-amariña”, p. 59.
 11. ብዙውን ለቅሜ ባሕሪ ሐሳብ ውስጥ አስፍሬዋለሁ።
 12. Bairu Tafla, *Aጸጋ Giyorgis and His Work*. ዶ/ር ባይሩ የአቶ ዐዕሜን መጽሐፍ ለጎትመት ሲያዘጋጅ ሽልማት የሚያሰጥ ሥራ ሠርቷል፤ ግን የመጽሐፉን ርዕስ ባይለውጠው ደግነት ይሆንለት ነበር።
 13. ይልማ ዴሬሳ፣ የኢትዮጵያ ታሪክ፣ ገጽ 212 ላይ የሚጀምረውን ምዕራፍ 40ን ተመልከት። ክቡር አቶ ይልማ በዚህ መጽሐፍቸው ውስጥ በአሮሞዎች ላይ ጠብ

እነዚህን ምንጮች ሳይመረምር ምዕራባውያንና በሚሲዮኖቻቸው ያደጉና ሌሎችም ለአርቶዶክስ ክርስትና ጥላቻ የሚሰማቸውና እንደ ጠላት የሚያዩዋት የጻፏቸውን “የአሮሞ ታሪክ” የሚያነብ እነዚህ ዘመናዊ ጸሐፊዎች የኢትዮጵያን ሕዝብና አገራቱን የቱን ያህል እንደበደሉ ልብ አይለው ይሆናል። እነዚህ ጸሐፊዎች “የአሮሞ ሽማግሌዎች ጠይቀን ያገኘነው ነው” የሚሉትን እውነት ይሁን ሐሰት ማመሳከረ እንደማንችል ያውቃሉ። ለዚህ ትውልድ የጊዜው ትልቁ እንቅፋት ታሪክ ነገሥቱና ዜና መዋዕሎቹ በግዕዝ መሆናቸውና ቢተረጎሙም ያሁኑ ትውልድ በሰፊው በማያውቃቸው የምዕራባውያን ቋንቋዎች መተርጎማቸው ነው። የተተረጎሙትም ቢሆኑ የምርምር መጻሕፍት ስለሆኑ የሚገኙት በታላላቅ ቤተ መጻሕፍት እንጂ በሕዝብ የመጻሕፍት መደብር አይሸጡም።

የኢትዮጵያን ታሪክ ከምንጩ የሚያነብ ከሁሉ አስቀድሞ በክርስቲያኑ መንግሥት ባለሥልጣኖችና በሚገዙት ሕዝብ መካከል ሁል ጊዜ ግጭት እንደነበረ ያያል። ከዚያም የአሮሞዎች ወደ ማህል ኢትዮጵያ አመጣጥ ለምን “የመንግሥቱ ወገን የሆኑ ጸሐፊዎችን የሚጋብዝ ሆኖ” ተገኝቷል እንዳልኩ ይረዳል። ከዚህ በታች ከዋናዎቹ ዘመን (ከዓሥራ ስድስተኛው እስከ ዓሥራ ስምንተኛው ምእት ዓመት) የታሪክ ምንጮች ለዚህ አጭር ጥናት ለምሳሌነት የሚበቁትን ያህል በጥቂቱ እጠቅስላቸዋለሁ።

(ሀ) መንግሥትና ሕዝብ

የሕዝብና የመንግሥት ግጭት መሠረታዊ ምክንያት፣ ከቤተ መንግሥት ጀምሮ እስከ ቀበሌ ገዢው ድረስ ያሉ ባለሥልጣኖች ወታደሮቻቸውን፣ ሎሌዎቻቸውን፣ ባሮቻቸውን ጨምሮ ብዙ ስለሆኑ፣ በተለይ ድርቅ ሲገባ፣ ለነሱና ላግበሰበሱት ሠራዊታቸው ቀለብ፣ ለፈረሶቻቸው መኖ ማቅረብ ሕዝቡን ስለሚከብደው አልፎ አልፎ አልገብርም ይል ስለነበረ ነው። በዚያ ላይ ከመንግሥት ባለሥልጣኖች ጋራ በሃይማኖት የማይመሳሰሉ ነገዶች

አጫሪ ሱማሌዎች ናቸው እንጂ አሮሞዎችስ ሰላማዊ ሕዝቦች ናቸው የሚሉትን አስተያየት ሰላማዊነታቸውን ከኢኮኖሚ ሥርዓታቸው ጋራ እያስተያየ የሚገባውን ያህል አላብራሩትም። አቶ ብርሃኑ ለሜሶና አቶ ታቦር ዋሚ የአሮሞ ሕዝብ ታሪክ በሚል ርእሰ ያሳተሙትን መጽሐፍ ሳነበው የተረዳሁት እነሱም እንደገለጹት የመጽሐፉ “ዋና ዓላማም የአሮሞ ሕዝብ መፍለቂያና ጥንተ መኖሪያ በዚህች የኢትዮጵያ ግዛት ውስጥ መሆኑን የሚያረጋግጡ የታሪክ ማስረጃዎች ማቅረብ ነው” (ገ. 41)። መጽሐፉ ከመታተሙ በፊት የአዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ የታሪክ ክፍል መምህራን ካዩት፣ ቢቀሩ የደራሲዎቹን የተቀደሰ ዓላማ የማያደናቅፉትን አነጋገሮች እንዲያስቀሩና ዜናሁ ለጋጥም ከግዕዙ የሚተረጎሙላቸው ሰው እንዲፈልጉ ወይም ክቡር ብላታ መርስዔ ኅዘን የተረጎሙትን (EMML 3749ን) እንዲያነቡ ለምን ሐሳብ እንዳላቀረቡላቸው ግልጽ አይደለም።

ሰብላቸው ቢሠምርላቸውም አቅም ካገኙ (ወይም ያገኙ ሲመስላቸው) አንገብርም ይሉና መተላለቅ ይመጣል።

ለምሳሌ ከፈላሾች ጋራ ከሆኑት ግጭቶች ውስጥ አንዱን ዘገባ ከአፄ ሠርፀ ድንግል ታሪክ እንቅዳ¹⁴፤

ወበውእቱ ወርኃ ክረምት ተንሥአ ደጃ በከተማ ወሞቱ ብዙኃን ሰብእ በውእቱ ደጃ። ወእምቅድመ ዝንቱ ኮነ ምክረ ሐፄጌ ክሪሞ ከመ ይሖር ለፀቢአ ጋላ እኒዞ እምአንጎት እስከ ግድም ወኢፋት ወፈጠጋር ወደዋሮ።

ወዘንተ ምክረ ዐቀመ ወአጽንዓ ምስለ ኩሎሙ ሥዩማን ዘለፌ ወለፌ ጊዜ አስተፋነዎሙ ለለ ብሔሮሙ፤ ወባሕቱ ይመስለን ዘይቤ እግዚአብሔር በውእቱ ጊዜ ኢኮነ ምክርዮ ከመ ምክርክሙ ወኢኮነ ሕሊናዮ ከመ ሕሊናክሙ።

ዘንተሰ ዘንብል እስመ በፈቃደ ዚአሁ ዘትሚግብ ኩነታተ ዓለም ኮነ ሙራደ ሐፄጌ ድጎረ ኃለፈ ክረምት መንገሰ ፈላሻ፤ ወተርፈ ፀቢአ ጋላ። ወምክንያተ ተኃድጎቱሰ ለውእቱ ምክር በእንተ ፀብእ ጋላ ናዮድፅ በዝዮ።

መጽአ መልእክት ዘይብል አትረፈ ረዳኢ ፈንዎተ ጸባሕት ዘይቤ ለሐፄጌ እንዘ ሀለጢ በጉባኤ እፌኑ ግብርዮ ብዙኃ እክለ ወመዓረ አልህሞተሂ ወአባግዓ ከማሁ አልቦ እምዝ ኩሎ ኢወሀበ ምንተኒ።

ወዘንተ ሰሚያ ነደ ልቡ ከመ እሳት። ወሶቤሃ ወጠነ ምክረ ከመ ይፅብእሙ ለፈላሻ ወይጎድግ ፀቢአ ጋላ። ወለኦክ ኅበ ኩሎሙ ጨዋ ውኅበ ሠዩምተ ትግሬ ከመ ይብጽሑ በዕድሜ ዘዓደሞሙ። ወምስለ ዝኒ ኮነ ይብል፥ ይኔይሰኒ እትበአስ ምስለ ዕድወ ደሙ ለእግዚእዮ ኢየሱስ ክርስቶስ እምእሖር ለፀቢአ ጋላ። ዘንተ ምክረ አጽንዓ በወርኃ ክረምት...።

ወበይእቲ ዕለት ወረዱ ሸዋዳ ብዙኃን ሰብእ እግር ወመስተጽዕናን አፍራስ ወማጎረኩ ብዙኃ አልህምተ እስላም ወክርስቲያን ዘተመይጡ እምክርስትና ኅበ አይሁድና፤ እስመ ነበሩ ልኢኮም ኅበ ሐፄጌ እንዘ

14. Conti Rossini, *Historia Regis Sarṣa Dengel (Malak Sagad)*, pp 84-6. የመንግሥቱ ባለሥልጣኖች ከልዩ ልዩ የአገው ኅሳዎችና ከሌሎችም ጋራ ይጣሉ ነበር፤ ፈላሻዎቹን የሚመለከተውን ጥቅስ በተለይ የመረጥሁት “ፈላሾች ፈላሻ የተባሉት ርስታቸውን ተነቅለው ፈላሲዎች እንዲሆኑ ስለተፈረደባቸው ነው” የሚለው ትክክል አለመሆኑንና እንዲያውም የሚያንን ርስት እንደነበራቸው በዚያው ለማሳየት ነው። ሱስንዮስ “የወንድጌ እና የለግ ሰዎች ግብር ከማግባት እንደለገሙ በሰማ ጊዜ ተቆጥቶ “ሠራዊቱ እንዲዘርፋቸው” እንዳዘዘ ሠራዊቱም “ብዙ ከብቶች” እንደማረኩ የሚያሳየውን ጥቅስ ገጽ 131-135 ላይ ተመልክት። ገጽ 31 ላይ ደግሞ እንዲህ ይላል፤ “በከተማ ረኅብ በገባ ጊዜ ፋሲሎ ሐፄጌ ዘንድ መጥቶ እንዲህ ሲል ምክር አቀረበ፤ 'እነሆ ከተማው ተራብ ዘረፋ ልወስዳቸው መውጣቱ ነውና የከተማው ሰው ይከተለኝ' ሐፄም እሺ አሉ (ተሰማሙ)።”

ይብሉ ናሁ መጻእን ኅብ እግዚእን ምስላ አልህምቲን ወአንስቲያን ወደቁቅን። ህላዌሆሙሰ እምቅድመዝ ኮነ ኅብ ምድረ ምልክናሁ ለረዳኢ።

ወበፊቃደ እግዚአብሔር ተሰነአወ ምጽአተ እሉ ምስላ ሙራደ እሉ ኃያላን ከመ ትትዓወቅ ኂሩተ እግዚእን በአግብአተ ንዋሎሙ ለእሉ እምድገረ ተማገረኩ፤ ዘመደ እክልኒ ብዙኅ ተዘርፈ በይእቲ ዕለት። ወባሕቱ ኢፈቀዱ ነሢኦቶ ለዳጉሳ ወዘይመስሎ እንበለ ስርናይ ወጽሩይ እክል ዘከማሁ። ለእሉሰ እለ ተማገረኩ አግብአ ሎሙ በግዘት ኩሎ ንዋሎሙ ዘተነሥኦ። ወኢያመክነየ እንዘ ይብል ሚላዕሌያ እመ ነሥኦ ሠራዊትየ ክርስቶሳዊያን ንዋየ እስላም ወፈላሻ። አላዛቲ ኂሩት ዘትመስል ኂሩተ እግዚእን ኢየሱስ ክርስቶስ ዘያሠርቅ ፀሐየ ላዕለ ኄራን ወእኩያን ወያዘንም ዝናመ ላዕለ ጻድቃን ወኃጥኦን።

ወበሳኒታሁ በዕለተ ዓርብ ወዓልን በህየ፤ ወፊነዎ ለአዛዥ ሐሊቦ ቅድመ ገጹ ከመ ይጸሕ ፍኖቶ ወይምላእ ኩሎ ማዕምቀ። እስመ አንህሉ ፈላሻ በውእቱ መዋዕል ወአጥፍኦ ፍኖተ ከመ ኢይሐርዎ አብቅልት ወአፍራስ። ወበይእቲ ዕለት አስተራትዓ አዛዥ ሐሊቦ መብእስ ወጉጸጉጸ ወረሰዮ መጽያሕተ ርቱዓ።

ወበሳኒታሁ ዘውእቱ ዕለተ ቀዳም ተንሥኦ እምህየ ወረሰየ ፍኖቶ መንገለ ለርዊ ወሰፈረ በጻርጻ። በይእቲ ዕለት አልቦ ዘተዓቅፈ ወአልቦ ዘድጎፀ በፍኖት እምሰብእ እስከ እንስሳ እስመ የማነ እግዚአብሔር ትሚግብ ፍኖተ ዝንቱ ንጉሥ። ወበዕለተ ሰንበት ወዓልን ኅብ ሰፈርን በዕለተ ቀዳም።

ካሌፍስ እገወ ረዳኢ ወጠነ ያውዒ በእሳት አብየተ ምስላ ኩሎ ዘውሰቱቱ። ወእክለኒ ዘሀሎ በገራህት አውዓየ፤ እስመ ጻዕደወ በውእቱ ጊዜ ወበጽሐ ለማእረር። ከላስስተኒ ኅብ ተከምረ አውዓየ እንበለ ምሒክ። ዘንተሰ ዘይገብር እስመ ይመስሎ ዘይትመየጡ ሶበ ኃጥኦ ሲሳየ፤ ወኢያእመረ ከመ ፈትሐ ቦቱ እግዚአብሔር።

ንሕነስ ሶበ ርኢናሃ ለሀገር እንዘ ኩለንታሃ ሥርጉት በሐመልማለ ዘርእ ወፍሬ ማእረር ተነደፍን በፍቅራ ወፈቀድን ነቢረ ውሰቲታ በከመ ይቤሎ ጴጥሮስ ለእግዚእን በደብረ ታቦር፤ ይኔይሰነ ንንበር ዝየ።

ኢንጎድግ ትንቢተ ቃሉ ለረዳኢ ዘተነበየ አመ መጽአ ኅቤሁ ሐርቦ። ወውእቱ ከዊኖ ጅደን ፈነወ ሠራዊቶ ምሁራን ፀብእ ኅብ ሸዋዳ ዘዘረፍዎ ሰብእ ሐዜጌ። ለይእቲሰ ፈለግ ዘሀለወት በማእከል አልቦ ዘተሀበለ ዓዲዎታ።

ውእተ አሚረ ለእከ ቃለ ትዕይርት ኅብ ሐርቦ እንዘ ይብል፤ አኃያል አዝማች ሐርቦ ነያ ቅድመ ገጽከ ምድረ ርስት እንተ ትውገዝ ሐሊቦ ወመዓረ። አፍጥን መጺኦ ወኢትትሀከይ ከመ ትትዋረሳ ወትትካፈል አዕጻዳቲሃ።

ሐርቦስ አርመመ ወኢያውሥኦ ምንተኒ አላ አግብአ ለዘ ይቅንን ጽድቀ። ሶበኒ ተቃተሉ ሠራዊቱ ጸንዕዎሙ ፈላሻ በውእቱ ዕለት፤

ወአንትዕምሙ ለሠራዊተ ሐርቦ ወዴገንዎሙ እስከ ማእከለ ዓቀብ።
ወባሕቱ ኢተሐገላ እምኔሆሙ እንበለ ጅእምበይተ ሕዝብ። ዝንቱ
ኩሉ ከዊኖ ተመይጠ ሐርቦ ብሔር በዳኅን ወበሰላም።

ወበብዙኅ ዓመታት ፍዳ ይእቲ ትዕይርቱ መጽአ ንጉሥ ኅያል
መለክ ሰገድ ኅበ ስሜን። ዝንቱስ ምጽአቱ ይመስል ከመ ዘይቤሉ
ለረዳኢ ለአከ ኅበ ሐርቦ ከመ ይምጸእ ኅቤከ። ወህየንቴህ ናሁ
መጸእኩ ከመ እትካፈል አዕጸዳቲከ፤ ዘኢኃሠሥከኒ ረከብከኒ፤
ወዘኢጸዋዕከኒ ተሰጠውኩከ፤ ከመ ዘይብል ዘንተ ይመስል ምጽአተ
እግዚእን ኅበ ፈላሻ። እስመ ተሀውከት ኩላ ሀገር እምግርማሁ በከመ
ተብህለ አድለቅለቃ ለምድር ወሆካ።

ወበዕለተ ሰኑይ ተንሢእን እምጻሮጻ ሰፈርን በሠሉስ ኅበ ቅሩብ
አምባሁ ለካሌፍ። ወኅዳግን ሕዝብ ወረዱ ቈላ እንበለ የአዝዝዎሙ።
ወሶቤሃ አርአዮሙ ብዙኃ ወልታ ወኩናተ፤ ወባሕቱ ኢመጽአ
ኅቤሆሙ ውእቶሙኒ ኢሐሩ ኅቤሆሙ። ወተፋርሁ በበይናቲሆሙ።
ከተማሆሙኒ ገብሩ በአንጻሪሁ ዘሪፎሙ እክለ። በይእቲ ሌሊት አልቦ
ዘተሀበለ ቀሪብ ኅቤሆሙ ለአሕስሞ እምሰብእ ፈላሻ፤ እስመ ሞገሰ
ግርማሁ ለዝንቱ ንጉሥ ትተልዎሙ፤ ወመልእኩ ይትዐየን ዓውደሙ።
ዝንቱ ኩሉ ኮነ አመ ጅወፀለወርኃ ጥቅምት። ስፍራሰ ዘሐዲጌ ምድረ
ደግዓ ውእቱ፤ ወብዙኅ ቀኑ።

ወበሳኒታሁ በዕለተ ረቡዕ ወረዱ ሐዲጌ እመልዕልት ኅበ መትሕት
ከመ ይፅብእዎ ለካሌፍ። ወአትረፍዎሙ በስፍራ ለደባ ሥልጣን
(ወ)ሳዊርስ ምስለ ብዙኅ አፍራስ ወንፍጥ ወምስለ ብዙኃን ሰብእ
ወልታ። ሐዲጌሰ ወሪደሙ ገብሩ ከተማ ኅበ ሰፈሩ ሰብእ ትማልዎ።
ዝንቱስ ኮነ አመፀሁ ለወርኃ ጥቅምት።

ወፍኖተ ይእቲ ዕለት ኮነ በ፫ጸታ። ለእለሰ የሐውሩ በሃልሳይ
ፍኖት ተንሥኡ ሳዕሌሆሙ ፈላሻ፤ እስመ አእመሩ ከመ ኢሀሉ ህዩ
ዝንቱ ንጉሥ መዋኢ ወሐረ እንተ ካልእ ፍኖት። ወሶቤሃ ተኅየለ
ሳዕሌሆሙ ፈቅጦር ወልደ አሳሻ፣ ፋኑኤል። ወቀተለ ብዙኃ እምኔሆሙ
ወአወፊየ ለሐዲጌ መጠን ጅሽብሽሶ። ዝውእቱ ቀዳማይ መዊኦቱ
ለእግዚእን ወጥንተ ተመውኦቶሙ ለፈላሻ።

ወቤተ ይእተ ሌሊተ ለጸቢሐ ሐሙስ እንበለ የሀብ ንዋመ
ለአዕይንቲሁ ወኢድቃሰ ለቀራንብቲሁ እንዘ ይኔሊ ወይመክር ዘከመ
እፎ ይፀብእ ለካሌፍ ወዘከመ እፎ ያወርዶ እመልዕልተ ደብር ዘተጸወነ
ቦቱ። ወበይእቲ ዕለተ ሐሙስ አንግሀ ገይሰ፤ ወሐረ ከመ ይፅብእ
ለካሌፍ።

ወእምዝ ፈነዎሙ ለመስተቃትላን በ፫ፍኖት። ወእንተ
ታሕታይ ፍኖት ሐረ አሳሻ፣ ሐሊቦ ምስለ ባሕር አሥባ። ወኮኑ ቅድመ
ገጹ ደኃረኅት ጉዣም ነጋሽ ምስለ ውራን። ወበለፌ እሉ ኮኑ ቀርባን
ኃያላን ዝንቱ ንጉሥ እለ ኢይመይጡ ገጸሙ እምደርብዮ ከኑናት
ወእምውግተረ እብን ወንፍጥ ወአንዓ። ለዕሉ ኩሉሙ ፈነዎሙ ምስለ
ብዙኅ ነፍጥ በበ ነገደሙ ወበበ ሕዘቢሆሙ። ውእቱስ ቆመ አንጻረ

ገጹ ለካሌፍ ነበ ተዓዩነ ምስለ ሠራዊቱ። ወዓቅመ ርኅቀቱስ ለህላዊሆሙ የአክል መጠነ ጅምዕራፍ አው ይበዝኛ። ወምስለ ዝኒ ጸድፍ ዓቢይ ማእከሌሆሙ ዘኢይትክሃል ይዕድውዎ።

ወኮነ ዐቢይ ፀብእ በይእቲ ዕለት ማእከለ ሠራዊተ ዝንቱ ንጉሥ ወማእከለ ፈላሻ። ወተዓብኦቶሙሰ ለሰብኦ ካሌፍ ኮነ በአእባን እንዝ ያመረግሑ ላዕሌሆሙ ይክልእዎሙ ዓሪገ እመትሕት ነበ መልዕልት። በዘ ከመዝ ግብር ጉንደያ ሰዓተ ነዋኃ፤ ወጊዜ ጅሰዓት አዘዘ ዝንቱ ንጉሥ ይውግሩ መዳፍዓ። ወበውግረተ ጅመድፍዕ አውደቅዎ ለጸዋሬ ዓላማ ወለአሐቲ ብእሲት ዘነበረት ተኃቢ ኦ ታሕተ ዕፅ።

ውእተ ጊዜ ተሀውክ ካሌፍ ወኮሎ ሠራዊቱ፤ ወተፈትሐ ኮሎ ሠራዊተ ፀብኦ። እስመ መሰሎሙ ዘወድቀ ላዕሌሆሙ መብረቅ እምሰማይ። ወዶብዓ ሥልጣንኒ ወረደ ነቤሆሙ እመንገለ መልዕልት፤ እስመ ነበረ ተሪፎ በላዕላይ ስፍራ ለዓቂበ በር። ወተራድኡ በበይናቲሆሙ ዘየማን ወዘጸጋም ዘመልዕልት ወዘመትሕት።

ካሌፍሰ ኃጥኦ ልቡናሁ፤ እስመ አምሠጦ ልቡ እምብዝኃ ፍርሀት። ወሶበ ተመንደበ እምኮሎሂ ዓርገ ነበ ዐቢይ ጸድፍ ምስለ ኅዳጣን ወዓልያኒሁ። ነበ ዝንቱሰ ጸድፍ አልቦ ዘዓርገ እምቅድመዝ አላ ዳእሙ አዕረገቶ ፍርሀቱ ለዝንቱ ተሐባሊ።

ወሠራዊተ ፀብኦሱ እለ ተፈልጡ እምኔሁ እምግርማ መድፍዕ ወእምፀብኦ ኃያላኒሁ ለዝንቱ ንጉሥ እለ ይመሰሎ ኃያላነ ዳዊት ዘአስተማሰለ መጽሐፍ ፍጽቶሙ በፍጽተ ንስር ወጽንዎሙ በጽንዓ አንበሳ። ውእተ ጊዜ መንፈቆሙ ወድቁ በኮናት፤ ወመብዝኅቶሙ ተወርገዉ ውስተ ጸድፍ (እንዘ) ይጉይዩ። ወእምእንስሳሂ እለ ከመ አልህምት ወአባዕር ወአብቅልት ወአእዱግ ወኢኃደጉ ሕያወ አላ ዳእሙ አሕጉሎ በከመ ተብህለ ወቀተለ በኮሮሙ ለግብጽ እምሰብእ እስክ እንስሳ። እስመ አውዝ አባ ንዋይ ከመ ኢይምሐኩ እደ ወአንስተ አእፍግ ወሕፃናተ ወኢያትርፉ ኮሎ ዘየሐውር በእግር።

ዕፁብ ዜና ዘኮነ በይእቲ ዕለት ለአሐቲ ብእሲት ዘተማኅረከት እንዝ ያመጽኦ ጅብእሲ አሲሮ እዳ ምስለ እዱ። ወሶበ ርእየት በጥቃሐ ዓቢያ ጸድፈ እንዝ ተሐውርኦ አዶናይ ርድኦኒ ብሂላ ተወርወት ውስተ ጸድፍ ወተማልኦቶ ምስሌሃ እንበለ ፈቃዱ ለውእቱ ብእሲ ዘአሰረ እዳ ምስለ እዱ።

በዚያ የክረምት ወራት በሰፊና በሽታ ተነሥቶ በበሽታው ብዙ ሰዎች ሞቱ። ከዚህ ቀደም ብሎ የአጭ ውሳኔ ክረምቱን አሳልፎ ጋላን ከአንጎት አንሥቶ ግድም፣ ይፋት፣ ፈጠጋር፣ ደዋሮ ድረስ ለመውጋት ለመሄድ ነበረ።

ይህንን ውሳኔ ከዚህም ከዚያም ሹሞች ጋራ ወደየሀገራቸው ሲሸኛቸው አጽድቆና አጽንቶ ነበረ። ግን እግዚአብሔር በዚያን ጊዜ

“ምክሬ ከምክራችሁ ጋራ አይደለም፤ ሐሳቤም ከሐሳባችሁ ጋራ አይደለም”¹⁵ ያለ ይመስለናል።

ይህንን ያልነው፤ የዓለምን ሁኔታ በምታስተዳድር ፈቃዱ ምክንያት ከክረምት በኋላ የአዲስ ዘመቻ ወደፊት ስለ ሆነ ነው፤ ጋላን መውጋት ቀረ። ጋላን የመውጋት ውሳኔ የቀረበትን ምክንያት እዚህ ላይ እንገልጻለን።

“አዲስ በጉባኤ (ከተማ) በነበሩ ጊዜ፤ ረዳኢ ግብሬን ብዙ እህልና ማር እልካለሁ፤ ከብትና በጎችም እንዲሁ ያለዎትን ግብር መላክ አስቀረ። ከዚህ ሁሉ ምንም የለም፤ አንዳችም ነገር አልሰጠም” የሚል መልእክት (ከጉባኤ ከተማ) መጣ።

(ንጉሡ) ይኸንን ሰምቶ ልቡ እንደ እሳት ተቃጠለ፤ በዚያን ጊዜ ጋላን መውጋት ትቶ ፈላሾችን ሊወጋ ምክር ጀመረ። ወታደሩ ሁሉና የትግሬ ሹማምንት ከቀጠራቸው ቦታ ድረስ እንዲመጡ ላከባቸው። ከዚህ አያይዞ እንዲህ ይል ነበረ፤ “ጋላን ለመውጋት ከምሄድ ይልቅ ከጌታችን ከኢየሱስ ክርስቶስ ደመኞች ጋራ ብጣላ ይሻለኛል።” ይኸንን ውሳኔ በክረምት ወራት አጸና...።

በዚያች ዕለት ብዙ እግረኞችና ፈረሰኞች ወደ ሸዋዳ ወርደው ብዙ የእስላሞችንና ከክርስትና ወደ ይሁዲነት የተመለሱ ክርስቲያኖችን ከብት ማረኩ። ምክንያቱም ወደ ሐዲስ “እነሆ ከከብቶቻችን፣ ከሴቶቻችን፣ ከልጆቻችን ጋራ ሆነን ወደጌታችን መጥተናል” ብለው ልከው ነበረ። ከዚያ አስቀድሞ ግን ኑሯቸው በረዳኢ የግዛት ምድር ውስጥ ነበር።

እነዚህ የተማረኩት ከተማረኩ በኋላ ገንዘባቸውን በመመለስ የጌታችን (የንጉሡ) ቸርነት ትታወቅ ዘንድ በእግዚአብሔር ፈቃድ ሆኖ፣ የነሱ መምጣት ከነዚህ ኃይለኞች ዘመቻ ጋራ ገጠመ። በዚያን ዕለት የእህል ዓይነት ብዙ ተዘርፎ ነበረ፤ ግን ከስንዴና እንደ(ስንዴ) ጥሩ ከሆነ እህል በቀር ዳጉሳና እሱን የመሰለውን አልወሰዱም፤ ለተማረኩባቸው የተወሰደባቸውን ገንዘባቸውን ሁሉ በግዝት መለሰላቸው። “ክርስቶስን ሠራዊቱ የእስላሞችንና የፈላሾችን ገንዘብ ቢወስዱ ምን ቸገረኝ” ብሎ አላመካኘም። አቤት ይቺ ደግነት፣ ፀሐይን በደጎችና በክፉዎች ላይ የሚያወጣ፣ ዝናምንም በጻድቃንና በኃጢአተኞች ላይ የሚያዘንም የጌታችን የኢየሱስ ክርስቶስን ደግነት የምትመስል!

በማግስቱ ዓርብ ዕለት እዚያ ዋልን። መንገድ እንዲጠርግና ጉድጓዶቹን ሁሉ እንዲሞላ አዛዥ ሐሊቦን በፊቱ ላከው። ምክንያቱም ፈላሾች በዚያን ጊዜ መንገዱን በቅሎና ፈረስ እንዳይሄድበት አፈራርሰው አውድመውት ነበረ። አዛዥ ሐሊቦ በዚያች ቀን የተበላሸውንና ወጣ ገባውን አሳምሮ የቀና ጥርጊያ አደረገው።

15. ኢሳይያስ 55: 8።

በማግስቱ፡ ቅዳሜ ዕለት መሆኑ ነው፡ (ንጉሠ) ከዚያ ተነሥቶ ጉዞውን ወደ ለርዊ አደረገና ጻድቃ ላይ ሰፈረ። በዚያች ዕለት ከሰው እስከ እንሰሳ በመንገድ የተደናቀፈ ያዳለጠውም አልነበረም። ምክንያቱም የእግዚአብሔር ቀኝ (እጅ) የዚህን ንጉሥ መንገድ ታካሂደው ነበረ። እሱም ዕለት ቅዳሜ ዕለት በሰፈርንበት ዋልን።

የረዳኢ ወንድም ካሌፍ ደግሞ ቤቶቹን በውስጣቸው ካለው (ንብረት) ጋራ ሁሉ በእሳት ማቃጠል ጀመረ። በማሳ ላይ ያለውንም እህል (አዝመራውን) አቃጠለው፤ ምክንያቱም በዚያን ጊዜ ነጭ ሆኖ ለሰብሰባ ደርሶ ነበረ¹⁶። ነድውንም ከተከመረበት ያላንዳች ምሕረት አቃጠለው። ይኸን የሚያደርገው (ሠራዊቱ) የሚበላ ሲያጡ የሚመለሱ መስሎት ነው፤ እግዚአብሔር እንደፈረደበት አላወቀም።

እኛ ግን ሀገራቷን ሁለንተኛ በዘር ልምላሜና በሰብል ፍሬ አገጣ ስናያት በፍቅር ተነድፍን¹⁷። ጴጥሮስ በደብረ ታቦር ለጌታችን፡ “እዚህ ብንኖር ይሻለናል”¹⁸ እንዳለው፡ በውስጧ መኖርም አማረን።

ረዳኢ ሐርቦ (ካሁን በፊት) የመጣበት ጊዜ የተናገረውን የትንቢት ቃል እዚህ ላይ (ሳናነግው) አንተው። እሱ ደጀን ሆኖ በጦርነት የሰለጠኑትን ሠራዊቱን የአፄጌ ሰዎች ወደዘረፉት ወደሸዋዳ ልኮ ነበረ። ያችን በማህል ያለችዋን ወንዝ ግን ሊሻገራት የደፈረ አልነበረም።

በዚያን ጊዜ (ከወንዝ ማዶ ሆኖ) እንዲህ ሲል የሰድብ ቃል ወደ ሐርቦ ላከ፤ “ኃይለኛው አዝማች ሐርቦ ሆይ፡ ማርና ወተት የምታፈስ ምድረ ርስት¹⁹ ከፊትህ እነሆትልህ፤ እንድትዋረሳትና አትክልቶቿን እንድትከፋፈል ፈጥነህ ና፡ አትዘግይ።”

ሐርቦ ግን ዝም አለ፤ አንዳችም ነገር አልመለሰም። ግን ለእውነት ፈራጁ ነግሯል። ሠራዊቱ ሲዋጉም በዚያች ዕለት ፈላሾች ጠነክሩባቸው፤ የሐርቦን ሠራዊት አባረሯቸው። እስከ ዓቀቡቱ ማህል ድረስ አሳደዷቸው። ሆኖም ከታላላቆቹ ሰዎች ውስጥ ካንዱ በቀር ከማህላቸው ሰው አልተበላሸባቸውም። ይህ ሁሉ ሆኖ ሐርቦ ወደሀገሩ በደኅናና በሰላም ተመለሰ።

ከብዙ ዓመት በኋላ የዚች ስድብ ፍዳ ሆኖ (እነሆ) ኅይለኛው ንጉሥ መለክ ሰገድ (ሠርፀ ድንግል) ወደ ስሜን መጣ። ይኸ አመጣጡ ለረዳኢ “ወዳንተ እንዲመጣ ለሐርቦ ላክህበት፤ በሱ ፈንታ አትክልትህን ልካፈል እኔ መጣሁ። ያልፈለግኸኝን አገኘኸኝ፤ ያልጠራኸኝ መለስኩልህ”²⁰ የሚለው ይመስላል። የጌታችን ወደፈላሻ

16. ምንጭ ዮሐንስ 4: 35: “ዓይናችሁን አንሁ፤ አዝመራውም አሁን እንደ ነጣ እርሻውን ተመልከቱ።”
17. ምንጭ መኃልይ 2: 5 “በፍቅር ተነድፌያለሁ።”
18. ማቴዎስ 17: 4።
19. “ማርና ወተት የምታፈስ ምድረ ርስት” እግዚአብሔር ለእስራኤል የሰጣት አገር መጠሪያ ነው፤ ለምሳሌ ዘፀአት 13: 5ን ተመልከት።
20. ምንጭ መኃልይ 5: 6: “ፈለግሁት፡ አላገኘሁትም፤ ጠራሁት አልመለሰልኝም።”

መምጣት ይኸንን የሚል ይመስላል፤ ምክንያቱም በግርማው አገሪቷ በመላ ተሸበረች -- “ምድርን አድለቀለቅሃት፤ አሸበርካትም”²¹ እንደተባለ።

ሰኞ ዕለት ከጻርጻ ተነሥተን ማክሰኞ ዕለት በካሌፍ አምባ አጠገብ ሰፈርን። ጥቂት ሰዎች ሳያዟቸው ወደ ቁላ ወረዳ። በዚያን ጊዜ (ካሌፍ) ብዙ ጋሻና ጦር የያዙ ወታደሮች አሳያቸው። ግን ወደነሱ አልመጣም፤ እነሱም ወደሱ አልሄዱም፤ እርስ በእርሳቸው ተፈራርተዋል። እህል ዘርፈው (ብቻ) ሰፈራቸውን ፊት ለፊት አደረጉ። በዚያች ዕለት ከፈላሾቹ ወደእነሱ ቀርቦ ሊጎዳቸው የደፈረ አልነበረም። ምክንያቱም የዚህ ንጉሥ የግርማው ሞገስ ትከለክላቸው፤ መልአኩም በዙሪያቸው ሰፍሮ ነበረ²²። ይህ ሁሉ የሆነው በጥቅምት 29 ቀን (1572 ዓ. ም.) ነው። የአዲስ ስፍራም ደጋ ምድር ነበረ፤ ብርዱ ጠንካራ ነበረ።

አዲስ በማግሥቱ ረቡዕ ዕለት ካሌፍን ለመውጋት ከላይ ወደ ታች ወረዳ። በሰፊሩ ዶባ ሥልጣን እና ሳዊሮስን²³ ከብዙ ፈረሰኛና ጠመንጃ (ያዥ)፤ ከብዙ ጋሻ (ተሸካሚ) ጋራ አስቀሯቸው። አዲስም ወርደው የትናንትናዎቹ ሰዎች ከሰፊሩበት ሰፈሩ። ይህ የሆነው በኅዳር (በጥቅምት?) 30 ነው።

የዚያች ዕለት ጉዞ በሶስት ክፍል ነበረ። በሶስተኛው መንገድ በሚሄዱት ላይ ፈላሾች ተነሡባቸው፤ ምክንያቱም ይህ አሸናፊ ንጉሥ እዚያ እንዳልነበረ፤ በሌላ መንገድ እንደሄደ፤ ዐውቀው ነበረ። በዚያች ጊዜ የአዛዥ ፋትኤል ልጅ ፊቅጦር አየለባቸው። ከነሱም ብዙ (ሰው) ገደለባቸው። ለአዲስ ሃያ የሚያክል ሽብረት²⁴ አስረከበ። ይህ የጌታችን (በፈላሾች ላይ) የመጀመሪያ ድል ነው፤ የፈላሾችም የመሸነፍ መጀመሪያቸው ነው።

21. መዝሙር 59: 4።
22. ምንጭ መዝሙር 33: 7: “የእግዚአብሔር መልአክ በሚፈሩት ሰዎች ዙሪያ ይሰፍራል።”
23. ዶባ ሥልጣን የአፋር (የጥልጣል) ገዢ የሹመት ስም ነው። ግዕዙ የሹመቱን ስምና ሳዊሮስን በዋጭ (በመስተጻምር) ስላያያዟቸው ሁለት ሰዎች አስመሰላቸው እንጂ ሹሙ ሳዊሮስ ሳይሆን አይቀርም።
24. ብዙ ጊዜ የሚጠቀሙበት ቃል “ቸብቸቦ” ነው። ተዋጊዎች የሰው ጭንቅላት “ግድያ ይጥላሉ”፤ ምናልባትም ይፎክሩበት ይሆናል። ከጥንት ጀምሮ ባህል ሆኖ ሁለቱም ተጋጩ ወገኖች ጠላት ሲገድሉ ጭንቅላት እየቆረጡ ያሳያሉ፤ ለምሳሌ ማቴዎስ 14: 8-10 ላይ ያለውን ስለመጥምቁ ዮሐንስ ራስ ተቆርጦ በሳህን መቅረብ የተጻፈውን ተመልከት። በኛ ዘንድ እስከ ቅርብ ጊዜ ቀጥሎ እንደነበረ የአዲስ ቴዎድሮስ ታሪክ ያሳያል። ጋረድ የሚባል ያጎታቸው ልጅ ጦር አዘጋጅቶ ሥልጣናቸውን እንደተቀናቀነ ይታወቃል። ሲያሸንፉት አንድ ሺ አምስት መቶ ያህል ወታደር ማርከውበት ነበር፤ “(አዲስ ቴዎድሮስ) ይኸን ሁሉ ሰው ሰብስቦ ደባርቅ ከሚባል ገበያ ላይ ወስዶ አንገት አንገቱን ቆርጦ እንደ ካብ ካበው”፤ የጎጃም ታሪክ ፡ EMMML 5403, f.108b.

በዚች የሐሙስ ዕለት አጥቢያ ሌሊት ለዓይኖቹ መኝታ፣ ለሽፋሽፍቶቹም እንቅልፍ ሳይሰጥ²⁵ ካሌፍን እንዴት እንደሚወጋውና ከተሸሸገበት ተራራ ጫፍ እንዴት እንደሚያወርደው ሲያስብና ሲመክር አደረ። በዚች የሐሙስ ዕለት በግሥጋሜ (ሲሄድ) አነጋና ካሌፍን ለመውጋት ሄደ።

ከዚህ በኋላ ተዋጊዎቹን በሶስት መንገድ ላካቸው። አዛዥ ሐሊቦ ከባሕር አሥባ ጋራ በታችኛዋ መንገድ ሄደ። በፊቱ ጉዣም ነጋሽ ደጎረጎት ከውራን ጋራ ሆነ። በነሱ ጉን ከጦር ውርወራ፣ ከድንጋይ፣ ከነፍጥ፣ ከወስፈንጥር ምት ፊታቸውን የማይመልሱ የዚህ ንጉሥ ኅይለኞች (እነ) ቀርባን ሆኑ። እነዚህን ሁሉ በየነገዳቸውና በየሕዝባቸው ብዙ ጠመንጃ ጨምሮ ላካቸው። እሱ ደግሞ ካሌፍ ከሠራዊቱ ጋራ በሰፈረበት ፊት ለፊት ቆመ። ካሉበት የርቀቱ መጠን ሰባት ምዕራፍ ወይም በለጥ ይላል። በዚህ ላይ ደግሞ፣ ሊሻገሩት የማይቻል ትልቅ ገደል በማህላቸው አለ።

በዚያች ዕለት በዚህ ንጉሥ ሠራዊትና በፈላሾች ማህል ትልቅ ጦርነት ተካሄደ። የካሌፍ ሰዎች ጦርነት በድንጋይ ነበረ። በላያቸው ላይ እየናዱባቸው ከታች ወደላይ መውጣትን ይከለክሏቸው ነበረ። በዚህ ሁኔታ ረጅም ጊዜ ቆየ፣ በስድስት ሰዓት ላይ ንጉሡ መድፎቹን እንዲተኩሱ አዘዘ። በአንድ መድፍ ተኩስ (ሰንደቅ) ዓላማ ተሸካሚውን ጣለው -- ከዛፍ ስር ተደብቃ የነበረችውን ሴት ጨምሮ። በዚያን ጊዜ ካሌፍና ሠራዊቱ ሁሉ ተሸበሩ። የጦር ሠራዊቱ በሞላ ተፈታ፣ ምክንያቱም ከሰማይ መብረቅ የወደቀባቸው መሰላቸው። ዶብዓ ሥልጣንም²³ ከላይ በኩል ወደነሱ ወረደ፣ ምክንያቱም በር ለመጠበቅ እላይኛው ሰፈር ቀርቶ ነበረ። የቀኙም የግራውም፣ የላዩም የታቹም እርስ በእርሳቸው ተረዳዱ።

ካሌፍ ደግሞ ልቡናውን አጣ፣ ምክንያቱም ልቡ ከፍርሃት ብዛት አምልጦት ነበረ። በሁሉም አቅጣቻ ሲጨነቅ ጊዜ ከጥቂት ሎሌዎቹ ጋራ ሆኖ ከትልቅ ገደል (አፋፍ) ወጣ። እዚህ ገደል ላይ ካሁን በፊት ማንም አልወጣም። ይኸንን ኅፍረተ ቢስ ግን ፍርሃት አወጣው።

በመድፋ ግርማና መጽሐፍ ፍጥነታቸውን በንስር ፍጥነት፣ ጥንካሬያቸውን በአንበሳ ጥንካሬ ያስመሰላቸውን የዳዊትን ኃይለኞች²⁶ ከሚመስሉት የዚህ ንጉሥ ኃይለኞች ጦር ፍርሃት የተለዩት የጦር ሠራዊቱ ደግሞ በዚያን ጊዜ ግማሻቸው በጦር ወደቁ፣ አብዛኞቹ ሲሸሹ ገደል ገቡ። ከእንስሳም እንደነ ላም፣ በሬ፣ በቅሎ፣ አህያ ያሉትን በሕይወት አልተዋቸውም፣ “የግብጾችን በኮሮቻቸውን ከሰው እስከ እንስሳ ገደለ”²⁷ እንደተባለው አጠፏቸው እንጂ። ምክንያቱም

25. ምንጭ መዝሙር 131: 4: “ለዓይኖቹ መኝታ፣ ለሽፋሽፍቶቹም ዕንቅልፍ፣ ለጉንጮቹም ዕረፍትን አልሰጥም።”
26. ሳሙኤል ካልዕ 1: 23።
27. ዘፀአት 12: 29።

እንዳይምሩ። ወንድ። ሴት ሽማግሌ። ሕፃን። በእግሩ የሚሄደውን ሁሉ እንዳያስተርፉ አባ ንዋይ አውግዘው ነበረ።

በዚያች ዕለት የሚያስገርም ታሪክ ሆነ፤ አንዲት የተማረከች ሴት አንድ ሰው እጇን ከእጁ ጋራ አስሮ ሲያመጣት በመንገድ ሳለች አጠገቧ ትልቅ ገደል ስታይ። “አዶናይ እርዳኝ” ብላ ገደል ተወረወረች። እጇን ከእጁ ጋራ ያሰረውን ሰውም ያለፈቃዱ ይዛው ሄደች።

(ለ) የኦሮሞዎች “ሰብአ ትካትነት”

በኦሮሞዎችና በኢትዮጵያ መንግሥት መካከል ከመጀመሪያው ላይ የነበረው ግጭት ኦሮሞዎች እንደ ፈላሻዎቹ ግብር ስለከለከሉ አይደለም፤ ከዚህ ፈጽሞ የተለየ ነው። በኋላ የመጡ የዛሬ ታሪክ ጸሐፊዎች እንደሚተረጎሙትም ኦሮሞዎች ወደ ኢትዮጵያ ሲገቡ መንግሥት በገይል ሊከለክላቸው ስለሞከረም አይደለም። እስከ ቅርብ ታሪኳ ድረስ ኢትዮጵያ ማንም ሰው፣ ጎሳ፣ ወይም ነገድ፣ ማንም ሳይከለክለው ገብቶ ከባዶ ቦታ ሰፍሮ አገሩ ሊያደርጋት የሚችል አገር ነበረች። በአፄ ሱስንዮስ ዘመን የሰናር ንጉሥ ከነሠራዊቱ ቢመጣ ሱስንዮስ ጭልጋን ጠቅልሎ እንደሰጠው አንብበናል፤ እዚህም ገጽ 131-135 ላይ ተመልከት። በሰላማዊ መጤዎችና በመንግሥት መካከል ግጭት ለመፈጠሩ የሚያሳይ ተጨባጭ ማስረጃ የለንም። የኦሮሞዎች ጊዜ ግን ጦርነት ነበረ፤ ያውም ቢሆን አባ ባሕርይ “ጋላ ዘድኅር” (“የኋለኞቹ ጋሎች”) ከሚሏቸው ከዳዌ ጋራ ነበረ። ለምን?

የግጭቱ መንስኤ የዚያን ጊዜ የኦሮሞዎች የኑሮ ዘዴ ነው። ኦሮሞዎች ወደማህል አገር የገቡ ጊዜ አገራው አርሶና አሳርሶ፣ ነግዶና አስነግዶ፣ ቀድሶና አስቀድሶ የሚኖር “ነባር” ወይም “ሰፋሪ” ሕዝብ ነበረ። ዘላኑም ቢሆን በዚያው በሚኖርበት (በሰፈረበት) አገር አካባቢ የግል ከብቶቹን እየነዳ “ይዘልን” ነበረ እንጂ፤ እንደ ሕዝብ፣ እንደ ነገድ፣ እንደ ጎሳ በአንድነት ካካባቢው እየወጣ አይመላለስም።

ኦሮሞዎች፣ በተለየም “ዳዌ” የሚባል ስም የወጣለት ነገድ፣ በ16ተኛው ምዕተ ዓመት ወደ ማህል ኢትዮጵያ ሲመጡ የኑሮ ዘዴያቸው ከነዚህ ኢትዮጵያውያን፣ ከነባሩም ሆነ ከዘላኑ፣ ኑሮ ፈጽሞ የተለየ ነበረ። የጎሳቸው አወቃቀር እንደሌሎች ከሳዊ ነገዶች²⁸ ኅብረተ ሰባዊ፣ ወይም

28. “ለጋዳ ሥርዓት መስፋፋትም ቢሆን ጋሎችን ተጠያቂዎች ማድረግ አይቻልም። እንደእውነቱ፣ ይህ ልዩ የሆነ የኅብረተ ሰብ አወቃቀር በጠቅላላው ከምሥራቅ ከሳዊ የቋንቋ ቤተ ሰብ ሕዝብ ጋራ የተያያዘ ነው፤ እርግጥ የጋሎቹን፣ የሲዳማ-ሐዲያዎቹን ወይም የኮንሶዎቹን ሥርዓቶች፣ የቅርብ ጊዜ የጋራ ግኝት ያላቸው ሊሆኑ ስለሚችሉ፣ የተለየ አድርጎ ማየት ይኖራል” (“Auch für die Verbreitung des

በዛሬው ቋንቋ አነጋገር፦ በእኩልነት የተደራጀ ወታደራዊ ኮሚኒዝም ሆኖ ኤኮኖሚያቸው ዝለና ነበረ። የሚዘልኑትም በባዶው ሀገር ላይ ሳይሆን በነባሩ ሕዝብ ኑሮ ላይ ነበረ። በሰብሉ ላይ ከብታቸውን ያሰማሩበታል፤ ከብቱን ይነጥቁታል፤ ንብረቱን ይዘርፉታል። ሰውንም እየፈነገሉ አገልጋያቸው ያደርጉታል። የጸሎት ቦታዎች (አብያተ ክርስቲያንና መስጊዶች) ለነሱ ምንም ትርጉም የሌላቸው የሚፈርሱ የጠላት ንብረቶች ነበሩ። ኑሯቸው በከብት ርቢ ቢሆንም የዱር አውሬ እያደኑና የዱር ፍሬ እየሰበሰቡ የሚኖሩ የሰብአ ትካትን (ማለት፦ የጥንት ሰዎችን) ኑሮ ይመስላል፤ ብቻ የአደኑና የፍሬ ስብሰባው ልዩነት የሰብአ ትካቱ በዱር፦ የአሮሞዎቹ በመንደር ሆነ እንጂ።

አባ ባሕርይ ሰላመ ቅዱሳንን ደርሰው ሲጨርሱ ዘመኗን “ይቅርታ ያጣች” (የፈረደባት) እንዳሏት እናስታውሳለን (ገጽ 51)። መዝሙር 73ን የደረሱት ለዚያች “ይቅርታ ያጣች” ላሏት ዘመን ነው። መዝሙሩ ስሜታቸውን ስለሚገልጽና የዘመኑን ታሪክ ስለሚያንጸባርቅ እንዳለ እዚህ ቦታ ቢጠቀስ ተስማሚ ነው (ከቅጠል 70ለ-እስከ 71ለ)፤

- ለምንት ገደፍክነ እግዚአ ለዝሉፉ፤*
- ዘታሰተጋብእ ዝርዋነ ወተኅሥሥ እለ ተገድፉ (ኪዳን)፤*
- ተዘከር ሕዝበክ ዘተግሣጸክ ተወክፉ፤*
- ወበመቅሰፍትክ ዘተቀስፉ፤*
- 5 *ወአልቦ አመ እምሁከት አዕረፉ።*
- ወበእንተዝ አሕዛብ ላዕሌነ ይጸርፉ።*
- መጠነሰ አኅሠመ ፀራዊ ዲበ ቅዱሳኒክ፤*
- ኩሎ ተአምር ወኢትፈቅድ ከመ ይንግሩክ።*
- እስመ ይትዔዖር ዲበ እለ ይሰምዩክ አምላክ፤*
- 10 *ፈድፋደሰ በቤተ መቅደስክ።*
- ናሁ ከመ ዕፀ ገዳም አውዓዩ መዓፅወ ጥኅታ።*
- ወክመ ልገተ አቅማኡ ነሱተ አረፍታ።*
- እስተሐቀረ ክብራ ወአርኩሳ።*
- ወረሲያ ለቤተ ቅዳሴ ምርአዩ እንስሳ።*
- 15 *እጮ አዕበይክ ኪያሃ አመ መዋዕለ ንእሳ፤*
- ይእይሰ ለምንት ተኃሥሮ ለክብራ፤ ወተአትቶ ለሞገሳ።*
- እመኒ ወሀከተክ በአበሳ፤*
- ቦኑ ሐቃሳዊ ይኔይሳ፤*
- አለልቡ ዘፈንሐሰ አንፈሳ (ዘኅዳቀ)፤*

gada-Systems kann man die Galla nicht verantwortlich machen. Diese eigentümliche Sozialverfassung ist zwar ausschließlich mit den Völkern der ostkuschitischen Sprachfamilie verbunden, doch sind die Systeme der Galla, Sidamo-Hadya oder Konso zu verschieden, als daß sie eine jüngere gemeinsame Herkunft haben könnten.”), Eike Haberland, *Galla Süd-Äthiopiens*, p. 3.

- 20 እስከ ማእከሉ በመግታት ታሪምግ ወትትግግግ፡፡
መኑ እምይእኔ ለሕግክ የኃሥሣ፡፡
ወበምንትኑመ ለስምክ ንቄድሳ፡፡
እስመ መጻሕፍት ውዕያ ወተደምሰሳ (ዕዝራ)፡፡
ተሠላል ሳዕሌኑ አምሳለ እም ሳዕለ ውሉደ ከርሣ፡፡
- 25 መኑ እግዚእ ዘኢይቀሰፍ ሶበ ተምግ፡፡
ወአልቦ መምህር ዘኢይጌሥጽ ረድኦ፡፡
ወኢረከብኑ ዘኢይምሕር እምድግረ ቀጥጥ፡፡
እስመ በትር ወመቅሰፍት ቅድመ ተሠርግ፡፡
ለዘ ተሀከየ ቅኔሁ ወለዘ ትእዛዞ ረሰግ፡፡
- 30 ወይምሕርዎ ለእመ ነስሐ ወገብኦ፡፡
ወአምሳለዝ በመጻሕፍት ተደድግ፡፡
ከመ እምድግረ ግመታት ሰብግ፡፡
ተሠላልካ ለጽዮን ወመሐርክ ሰብኦ (ኤርምያስ)፤
ወዝርወታተ ደቂቀ ሕዝባ ተጋብኦ፡፡
- 35 ኦክርስቶስ ርእሰ ኦሕይዎ፡፡
መሐር ሕዝብክ ወለፀርሙ ሠርዎ፡፡
ወአስተጋብኦም እምተዘርዎ፡፡
እስመ ለአባሲ ይምሕርዎ፡፡ ወለሰአሊ ይሁብዎ፡፡
ወኢትበለኑ ከመ በዜና ነቢያት ትብል (ሕዝቅኤል)፡፡
- 40 እመ ቆሙ ቅድሜያ በስኢል፡፡
ጻድቃኑ ዘመን ብሉይ ኖኅ ወኢዮብ ወዳንኤል፡፡
ዲቦ ዝንቱ ሕዝብ ኢይሠላ፡፡
ወእመኒ መድሎተ ጌጋይኑ ይኔይል፡፡
እምጽድቀ እሉ ግበይተ ሕዝብ ክቡድ፡፡
- 45 ተዘክር ንጽሐ እምክ እምኮሎ ዘይፈደፍድ፤
ወሐሊ ቅንዎተ አእጋር ወእድ፤
ከመ ትምሐረኑ ወትሠላል ኪያኑ፡፡ ኦወልደ አብ ዋሕድ፡፡

- ጌታ ሆይ፡፡ ለምን ለሁል ጊዜ ተውከን፤
የተበተኑ የምትሰበስቡ፡፡ የወደቁ የምትፈልግ (ሆይ)²⁹ (ኪዳን)፡፡
ተግሣጽሕን የተቀበሉ ሕዝብህን አስታውስ፤
በቅጣትህም የተቀጡትን፡፡
- 5 ከብጥብጥ ያረፉበት ጊዜ የለም፡፡
በዚህም ምክንያት አሕዛብ ይሳደባሉ፡፡
ጠላት በቅዱሶችህ ላይ የቱን ያህል ክፋት እንደፈጸመ፡፡

29. “ያስተጋብኦም ለዝርዋን” (“የተበተኑትን ይሰበስባቸው ዘንድ” -- በፈቃዱ ሞተ፡፡ ተቀበረ)፡፡ መጽሐፈ ቅዱሴ በግዕዝና በአማርኛ፡፡ ኦዲስ አበባ ፲፱፻፩ ዓመተ ምሕረት፡፡ ገ. 95፡ 40፡፡

- ሁሉን ታውቃለህ፤ እንዲነግሩህ አትፈልግም።
 አምላክ በሚሉህ ላይ ያሳግጣልና፤
- 10 በይበልጥም በቤተ መቅደስህ ላይ።
 እነሆ የበረኛን መዝጊያ እንደዱር እንጨት አቃጠለው።
 ግድግዳዎንም እንደ ሰብል ኅጅ³⁰ አፈረሰው።
 ክብረኛን አዋረደ፥ አረኩሳትም።
 የቅዳሴውን ቤት የከብት መዋያ (በረት) አደረገው።
- 15 በልጅነት ዘመኗ እንዴት ከፍ ከፍ አደረገሃት፤
 አሁንስ ለምን ክብረኛን ታዋርደዋለህ፥ ሞገሷንም
 ትገፈዋለህ።
 በጥፋት ብታበሳጭህስ፤
 በውነት ዘላን ይሻላታልን።³¹
 የፊንሐስን ልብ ያሳረፍክ ሆይ (ዘጎላቀጥ)³²፤
- 20 እስከመቸ በቁጣህ ዝም ትላታለህ፤ ትታገሥባታለህም።
 ካሁን በኋላ ሕግህን ማን ይፈልጋታል፤
 ስምህንስ በምን እንቀድሰው፤
 ምክንያቱም መጻሕፍቱ ተቃጠሉ፤ ተደመሰሱም (ዕዝራ)³³።
 ይቅርታ አድርግልን (እንጂ)፥ እንደ እናት በሆዷ ልጆች
 ላይ።
- 25 ሲቆጣ የማይቀጣ ጌታ ማነው፤
 ደቀ መዝሙር የማይገሥጽ መምህርም የለም።
 ከቁጣ በኋላ የማይምርም አላገኘንም።
 ዱላና ቅጣት ከጥንት ተሠርተዋል፤
 በግዴታው ላይ ለሚለግምና ትእዛዝን ችል ለሚል።
- 30 ሲጸጸትና ሲመለስ ደግሞ ይምሩታል።
 የዚህ ምሳሌ በመጻሕፍት ታውቋል፤
 ከሰባ ዓመት በኋላ፤
 ጽዮንን ይቅር እንዳልካትና ሰዎቿን እንደማርክ (ኤርምያስ)³⁴፤
 የሕዝቧ ልጆች ብትንታኔ እንደ ተሰበሰበ።
- 35 የሕይወት መስጠት ራስ ክርስቶስ ሆይ፥

30. ሚክያስ 3: 12 (“ውትከውን ኢየሩሳሌም ከመ ልገተ ዓቃቤ ቀምሕ” ያለውን ሲጠቅስ ነው።)

31. “ዝኩ ... ሐቃላዊ” (“ይህ ዘላን ...”)፤ የሠርፀ ድንግል/መለክ ሰገድ ታሪክ፥ Conti Rossini, *Historia Regis Sarጻ Dengel (Malak Sagad)* p. 53.

32. ዘጎላቀጥ 25: 10-13።

33. ሱቱኤል 2: 23።

34. ተረፈ ኤርምያስ፤ መጽሐፉ በሞላ የሚተርከው የእስራኤልን ወደ ባቢሎን በግዞት (በዜዋዌ) መወሰድንና በእግዚአብሔር እርዳታ ወደ ኢየሩሳሌም መመለስን ነው። መጽሐፉን ፕሮቴስታንቶች አይቀበሉትም፤ “ተረፈ ኤርምያስ” ማለት ከመጽሐፈ ኤርምያስ የተረፈ (ተቆርጦ የቀረ) ማለት ነው።

- ሕዝብህን ማር፥ ጠላታቸውንም ንቀለው፤
 ከመበተንም ሰብስባቸው፤
 አጥፊን ይምሩታልና፥ ለለማኝም ይሰጡታል።
 በዜና ነቢያት እንዳልከው አትበለን (ሕዝቅኤል)³⁵፥
- 40 “በልመና ከፊቴ ቢቆሙም፥
 የብሉይ ዘመን ጻድቃን -- ኖላ፥ ኢዮብ፥ ዳንኤል --
 ይኸንን ሕዝብ ይቅር አልለውም።”
 የኃጢአታችን ሚዛን ቢከብድና፥
 ከነዚህ የከባድ ሕዝብ ታላላቆች የጽድቅ (ሥራ ሁሉ)
 ቢበልጥ እንኳን፥
- 45 ከሁሉ የሚበልጠውን የናትህን ንጽሕና አስታውስ፤
 የእግርና የእጅ(ህ)ን የምስማር ቀራሾች አስብ፤
 እንድትምረንና ይቅር እንድትለን፥ የአብ አንድ ልጅ ሆይ።

አድያም ሰገድ ኢያሱ በ1676 ዓ.ም. ውጫሌን ለመውጋት ወደ ወሎ ሲዘምት የጸለየው እንዲህ ብሎ ነበር³⁶፤

አእግዝእትየ ወልታየ በውስተ ፀብፅ ወምስጥርየ እምሀከከ ሰብእ...ይእዜኒ አንቲ ሠርሒ ፍኖትየ ወጸግውኒ ኃይለ መዋእ ላዕለ ፀርየ ወጸላእትየ እለ ይቀትሉ ምዕመናን ወካህናተ ወያውዕዩ አብያተ ክርስቲያናት ዘውስቴቶን ይጠባሕ ሥጋሁ ቅዱስ ወውስቴቶን ይትቀዳሕ ደሙ ክቡር ለወልደኪ አምላክ ሰማይ ወምድር ... ኢትረስዬኒ ስላቀ ለጸላእትየ እለ ያመልኩ ስብሐ ...

እመቤቴ ሆይ፥ በጦርነት ጊዜ ጋሻዬ፥ ከሰው ንዝንዝ መደበቂያየ ነሽ፥
 ... አሁንም መንገዴን አንቺ አሳምረው፥ ምእመናንና ካህናትን በሚገድሉ፥ የሰማይና የምድር አምላክ የሆነው የልጅሽ ቅዱስ ሥጋ በውስጣቸው የሚሠዋባቸውን፥ ክቡር ደሙ የሚቀዳባቸውን ቤተ ክርስቲያናትን በሚያቃጥሉ ጠሬና ጠላቶቼ ላይ የድል ኃይል ስጭኝ።...ስብ ለሚያመልኩ ጠላቶቼ መሳለቂያ አታድርገኝ።

ግራኝ ከማመፁና አሮሞዎች ወደ ማህል ኢትዮጵያ በዳመጣ ከመስፋፋታቸው በፊት ከፖርቱጋል መልእክተኞች መጥተው አገሪቷንና መኳንንቱን (ንጉሡንም ጳጳሱንም) ጌብኝተው እንደሄዱ እናስታውሳለን። ሀገራቸው ሲመለሱ ለንጉሣቸውና ለሕዝባቸው ያቀረቡት ዘገባ እንደሚያመለክተው፥ በዚያን ጊዜ ኢትዮጵያ ከከፍተኛ ሥልጣኔ ደርሷ ነበረ። ለምሳሌ፥ መልእክተኞቹ ስለ አንዳንዶቹ የአብያተ ክርስቲያን

35. ሕዝቅኤል 14: 14።
 36. I. Guidi, *Annales Iohannis I 'Iyāsu I et Bakāffā*, part II, p. 73.

ሕንፃዎች ሲጽፉ እንዲህ ያለ ሕንጻ ፖርቱጋል ውስጥም አላየን ብለዋል³⁷። ግራኝ እንዲሞገሉት በወርቅ አባብሎ ያመጣቸው ቱርኮችና ዓረቦችም የመሰከሩት ይኸንኑ ነው³⁸። ሱስንዮስ ያመጣቸው የካቶሊክ ጳጳስ (ሜንዴዝ) ተሰብስበው ለተቀበሏቸው የሀገሪቱ ባለሥልጣኖችና ሊቃውንት ያደረጉት ንግግር ለአካዴሚ ጉባኤ የተሰጠ ይመስል ነበረ³⁹። ጳጳሱ ወደ ኢትዮጵያ ከመምጣታቸው በፊት እነማን እንደሆነን ለማወቅ ጥረት አድርገው እንደነበረ ግልጽ ነው።

በየገዳማቱ የተቋቋሙት በአካዴሚ ደረጃ የሚታዩ ትምህርት ቤቶች ውስጥ የነበሩ ሊቃውንት በዚያን ጊዜ የተረገሟቸውንና የደረሰቸውን መጻሕፍት እስካሁን መርምረን አልጨረስናቸውም። የግራኝ ወታደሮችና የአሮሞ ቁንደላዎች በማቃጠል ባይቀንሷቸው ኖሮማ ጥናታቸው ገና ብዙ ዘመን ይፈጅ ነበር። እንግዲህ የዚያን ጊዜው ግጭት ባንድ በኩል እንደዚህ በተራቀቀ ሕዝብና በሌላ በኩል በሰብአ ትካትነት ሕይወት በሚኖሩ ነገዶች መካከል ነበረ። ግጭቱ ሀገሪቷን ዶጋ አመድ ነው ያደረጋት። ዛሬ እንኳን መጻሕፍቱን አንዳንዶቹ ገዳማት መኖራቸውን እንኳን የምናውቀው ስማቸውን ከታሪክ መጻሕፍት ውስጥ ስናገኘው እንጂ ከዚያ ውጪ የት እንዳሉ አናውቅም። አሮሞዎች ወደ ማህል ኢትዮጵያ ገብተው የያዙት ሀገር ግራኝ ባዶ ያደረገውን ነው የሚሉትን የዛሬ የአሮሞ ታሪክ ጸሐፊዎችን የአባ ባሕርይ ጥናት አይደግፈውም። አሮሞዎች ሀገር ሲወሩ ነባሩን ሕዝብ እያጠፉና አሮሞ እያደረጉ ነበረ።

(8) የመንግሥት አቅምና አሮሞዎች

ዘበኛ የሌለው ወይም ራሱን ለመጠበቅ ያልተደራጀ ሰላማዊ ሕዝብ “ጋላ መጣ” ሲሉት የሚያመጡበትን አደጋ ስለሚያውቅ “ኡኡ” ይል ጀመረ። አውላላ ሜዳ ላይ ሆኖ የተራብ ነምር ያየች ሚዳቋ መሰሉ። አንዳች ኮሽታ

37. Lord Stanley of Alderley, *Narrative of the Portuguese Embassy to Abyssinia During the Years 1570-1527*. By Father Francisco Alvarez, New York 1881, pp. 75 and 122. "They also were surprised at our coming into the church with our shoes on, and still more at our spitting in it," p. 30. (“ደግሞ ጫማችንን እንዳደረግን ከቤተ ክርስቲያን በመግባታችን፣ ይልቁንም ከቤተ ክርስቲያን ውስጥ በመትፋታችን፣ ተገረሙ”)
38. M. René Basset, *Histoire de la conquête de l’Abyssinie (XVIe siècle) par Chihab Eddin Ahmed Ben ‘Abd el Qâder surnommé Arab-Faqih*, Paris Vol. I (1897), pp. 213-4.
39. Philip Caraman, *The Lost Empire The Story of the Jesuits in Ethiopia 1555-1634*, Notre Dame (Indiana), 1985, p. 142: “The speech was spattered with quotations from Aristotle, Tertullian, Eusebius and Jerome, and would have been an impressive display of erudition in any European university” (“ንግግሩ ከአርስጣጣሊስ፣ ከተርቱሊያኖስ፣ ከአውሳብዮስ፣ ከኢየሮም የተወሰዱ ጥቅሶች

ሲሰማ መበርገግ ሆነ። ታሪክ ጸሐፊው እንደመዘገበው፣ አንድ ጊዜ አንዲት ሴት አሻሮ ስትቁላ ማገዶ ልታገባ እዳሪ ወጥታ ሳለ ጎረቤቷ እሳት ልትጭር ወደቤቷ ብትገባ አሻሮዋ ሲያር አገኘችው። ባለቤቷን ለማስጠንቀቅ “አሻሮው አረረ፣ አሻሮው አረረ” ብላ ብትጣራ “ባላስተናበረ ጀሮ ጋላ ወረረ፣ ጋላ ወረረ” ያለች መስሏት አማራ ተሸበረ። ጓዙን እየነጻ ሸሸ ይባላል⁴⁰።

ካህናቱ ለደረሰው መቅሠፍት ምክንያት ሲፈልጉ የአፄ ልብነ ድንግል ጥጋብ ያመጣው ቅጣት አድርገው ይናገራሉ። ለዚህም ማስረጃ ሲሰጡ ጦር አምጣ ብሎ እግዚአብሔርን ለምኗል፤ ገዳማቱም ወደ እግዚአብሔር እንዲጸልዩለት ዕጣን አስጭኖላቸዋል ብለው ጽፈዋል። ታሪኩን በመቀጠል፣ ንጉሠ በጸሎት ያገኘው መቅሠፍት ስለጸናበት ተጸጽቶ ቅድስት ማርያምን ቢማፀን የኦሮሞዎች ዘመን መቼ እንሚፈጸም በራእይ ነግራዋለች ይላሉ። ሕዝቡ የሚያደርገውን ከማጣት የተነሣ ደብተራዎቹን ይጠይቃል። ደብተራዎቹም “ጋላ የሚመጣበትንና የማይመጣበትን፣ ቢመጣም የሚሸነፍበትንና የማይሸነፍነትን ቀን” መጽሐፍ ገልጠው (ከከብ ቈጥረው) ለማግኘት *ሐሳብ ጋላ* እስከ መድረስ በቅተዋል⁴¹ ። የጸድቃኑ ገድል ጸሐፊዎችም ጻድቆቻው ከኦሮሞ ወራሪ እንዳዳኗቸው የሚያሳይ ተአምር ደርሰውላቸዋል። አንዱ በአፄ ሱስንዮስ ዘመን የኖሩ የአባ ሐራ ድንግል ገድል ነው። ታሪኩን ከሌላ ቦታ ስላላየሁት አዲስ ሊሆን ይችላልና እንጥቀሰው⁴²።

እንዝ ይገብር ምግባራተ ንጹሐተ ውስተ ገዳሙ ቅድስት ተሐውክት አሚሃ ኩላ ሀገር በጸቢዓ አረሚ ዘይብልዎ ወርዳዮ። ብዙኃነ ሰብአ ቀተለ በእዴሁ፣ ወብዙኃነ ሰብአ ጼወወ። ወማህረከ አልህምተ ወአባግግ ወእንስሳተ ብዙኃተ ዘሀለዎ ኩሎን አህጉራተ እንበለ ያትርፍ ጅሂ እምኩሎ ሀገር።

ወበውእቱ ጊዜ መጽአ ጸባኢት ብዙኃን ኅበ ዝንቱ ብሔር። ወቆሙ መንፈቆሙ በክሐ ወመንፈቆሙ በለፌ፣ ወኢበጽሐ ኅበ ገዳሙ ለአቡነ እንተ ሀለውት ማዕከሌሆሙ እንዝ ይፈልይዎ ወይጉጉኡ ለበጺሐታ እስመ ክልኦሙ መልክክ እግዚአብሔር፣ ወአፍርሆሙ ከመ ይርኃቁ እምአድያሚሃ ወእምጽናፌሃ ለገዳሙ። ወተመይጡ እሙንተኒ ነገደ አረሚ እምሀገረ አቡነ ኅበ ካልእ ሀገር ዘይጸብእዎ።

(አባ ሐራ ድንግል) በቅድስት ገዳሙ ውስጥ ንጹሐ ሥራዎች ሲሠራ ወርዳዮ በሚሉት አረሚ ጦር ምክንያት ሀገሪቷ በሞላ ተሸበረች።

ተዘርተውበት ነበር፤ በየትኛውም የአውሮፓ ዩኒቨርስቲ (ቢደረግ) የሚደነቅ የሊቅነት ትርኢት ይሆን ነበር”።
 40. የጎጃም ታሪክ፣ EMMML 5403, f. 62b.

በእጃቸው ብዙ ሰው አጠፉ፤ ብዙ ሰውም አጋዙ። ከብትም፣ በጎችም በየአገሩ ያሉትን እንሰሰች አንዳችም አገር ሳያስተርፍ ዘረፈ።

በዚያን ጊዜ ብዙ መረኞች ወደዚህ ሀገር መጡና ግማሾቹ በዚህ ግማሾቹ በዚያ ቆሙ። እያዩዋትና ሊደርሱባት ቢጣደፉም በማህላቸው ወዳለችው ወደ አቡነ (ሐራ ድንግል) ገዳም አልደረሱም። ምክንያቱም የእግዚአብሔር መልአክ ከልክሏቸዋል፤ ከገዳሙ ሀገሮችና ከድምበሯም እንዲርቁ ፍርሃት ጣለባቸው። እነዚያ የአረሚ ነገድ የአቡነ (ሐራ ድንግልን) ሀገር (ትተው) ወደሚወጉት ወደሌላ አገር ፊታቸውን አዞሩ።

ሕዝቡ የመንግሥት እርዳታ ለመጠየቅ ቢሞክሩም፣ መንግሥትና ወታደሩ ያሉት ሩቅ በመሆኑ መልክቱ ሳይደርስ የአሮጥዎች አደጋ ይቀድማል። አባ ባሕርይ ስለ ዳሞት ጥፋት ሲጽፉ “አገሪቷን የሚያድንና የሚያስጥል የሌለ ሆኖ ሲያገኛት ሰውና ከብት አጋዘ” ያሉት ለማንኛውም አውራጃ የሚጸና አነጋገር ነበር (ክፍል ፲፱ን ተመልከት)።

በዚያ ላይ የክርስቲያኑ መንግሥት ከእስላም ኃይል ጋራ የጀመረው መጨረሻ አልባ ትግል በግራኝ መሪነት የክርስቲያኑን ሕዝብ ጉልበት ሰብሮት፣ ቅርሱንም እንዳያንሰራራ አድርጎ መትቶት ነበረ። ይህ በመቶ በሚቆጠሩ ዓመታት ከግራኝ በፊት የጀመረ ጦርነት በግራኝ ሞት አላከተመም፤ በመቶ ለሚቆጠሩ ዓመታት ቀጥሏል። በምሥራቅ ከአዳሎች ጋራ፣ በሰሜን ከቱርኮች ጋራ ይዋጉ ነበረ። ለምሳሌ አፄ ሠርፀ ድንግል ከደምቢያ እየተነሣ ዳሞት፣ ጉራጌ፣ እናርያ ብዙ ጊዜ፣ ዋቢ ሸበሊ ወንዝ አንድ ጊዜ፣ ደኸኖ (ምዕዋ) ሁለት ጊዜ ዘምቷል። ኢትዮጵያን የሚያውቃትና ያንን ሁሉ ወጣ ገባ መንገድ በእግርና በከብት ለመንዘ ያለበትን ድካምና የሚፈጀውን ጊዜ የሚገምት ሰው አገሪቷ ለወራሪ ክፍት እንደነበረችም መገመት አያዳግተውም።

ሁለተኛም፣ የመንግሥቱ ሠራዊት የአሮጥዎቹን ያህል የጦር ስልትና ጨክኖ እየተዋደቁ የማሸነፍ ፍላጎት ያላቸው አይመስሉም።

- 41. ለምሳሌ፣ EMMML 5298, f. 153b. ኮከብ የሚቆጠረው በተፈራው ጎሳ ስም (ወርድያ፣ አበጢ፣ ወዘተ)፣ በሀገሩ ስም (ደምቢያ፣ ወለቃ፣ ወዘተ)፣ በውሩ (ታኅሣሥ፣ የካቲት፣ ወዘተ)፣ በወንጌላዊው (ማቴዎስ፣ ሉቃስ፣ ወዘተ) ሆኖ በ6 ይገደፋል። ውጤቱ 1 ከሆነ ወሬ ብቻ ነው፣ 2 ከሆነ አይመጣም፣ 3 ከሆነ (ይመጣል) ሰውም ከብትም ያገኛል፣ 4 ጥሩ ነው (ጋላ) አይመጣም። 5 ይመጣል፣ ሰው ያጠፋል።
- 42. ገድሰ አባ ሐራ ድንግል፣ EMMML 69, f. 41ab, Macomber, *A Catalogue of Ethiopian Manuscripts*, Vol. I, p. 71. ታሪኩ አባ ባሕርይ በ*ዘናሁ ለጋላ ክፍል ፲፮* ውስጥ የነገሩን ሳይሆን አይቀርም። ጎጃም ውስጥ የዲማ ጊዮርጊስም ተአምር ሠርቷል። በቀዳማዊ ኢየሱስ ዘመን (ደጃዝማች) ጊዮርጊስ ቤተ ክርስቲያኑን ሲያሠራ አራት ቤት ተለማዎች ወረው ነበረ። በሰማዕቱ እርዳታ ተሸነፉ (EMML 5747, ff. 141b-142b)።

የሠራዊቱ ዓላማ ዝርፊያ ስለነበረ ባካባቢያቸው የሚዘረፍ ካገኙ የሩቁን ሕዝብ ለማዳን ሲጠሩ ያገረመርማሉ⁴³።

ሶስተኛ፡ ንጉሥ ሲሞት አዲስ ንጉሥ የበላይነቱን የሚይዘው ጥቅመኞች መኳንንት የራሳቸውን ሰው ለማንገሥ “እስራኤላውያኑን” ከወህኒ እያወረዱ ረጅም ጊዜ የሚፈጅ፡ ብዙ ሕዝብ የሚጨርስ፡ ብዙ ንብረት የሚያወድም ትግል ካካሄደ በኋላ ነው። አንዳንዶቹማ ክርስቲያኖች ነን እያሉ የአዳሉ አሚር በላያቸው እንዲነግሥ እስከመላክ ድርሰዋል⁴⁴።

አራተኛ፡ የሃይማኖት ጭቅጭቅ ያስከተለው ኋላ ቀርነት በቀላሉ የሚገመት አይደለም። “ባሕታዊያን” ከንጉሡ ዘንድ በጓሮ ገብተው “ይህንን ሃይማኖት (ቅብዓት ወይም ጸጋ) ካልያዝክ የግዛት ዘመንህ ባጭር ይቀጠፋል” ይሉታል። ይህ እንዲደርስበት የማይፈልግ ንጉሥ ሃይማኖቱን ሲለውጥ፡ አንዱ ሃይማኖት በነገሠበት ጊዜ የተሰደዱት (ስዱዳን) ይመለሳሉ፤ በሥልጣን ላይ ያሉት ተራቸውን ስዱዳን ይሆናሉ፤ እርስ በእርስ መጨረሻ ይጀምራሉ። አዲስ ሱስንዮስ ሃይማኖቱን የለወጠውና በዚህም ምክንያት ረጅም ጊዜ የፈጀና በመቶ ሺህ የሚቆጠር ሕዝብ ያለቀበት የእርስ በርስ ጦርነት የተካሄደው አሮሞዎች ለዝርፊያ በጎለበቱበት ዘመን ነው።

ሌሎቹን የድክመት ምክንያቶች አባ ባሕርይ በቅርብ ሆነው ታዘበው በዜናሁ ለጋላ ውስጥ አንድ ሙሉ ክፍል ሰጥተው ዘርዘረዋቸዋል (ክፍል ፲፱ን ተመልከት)።

ከትንተናቸው የምንገነዘበው ግራኝ በወታደር ብቻ ያሸነፈውን መንግሥት ሞላው የአሮሞ የሉባ ትውልድ የጦር ሠራዊት ሆኖ ሲዘምትበት ቢያሸንፈው የማይገርም መሆኑን ነው። የአሮሞዎች ዋና ዋናዎቹ የኅይል ምንጮች ሶስት ናቸው፡

አንደኛ፡ በየስምንት ዓመት አዲስ ትውልድ ሲተካ አዲሱ የግዝረት ትውልድ ዘመናቸውን የሚጀምሩት በኅብረት ተገዝረው አዲስ ሹም ተክተው፡ ትንሽ ትልቅ ሳይሉ ሁሉም አብሮ በመዝመት አዲስ ሀገር

43. Pereira, *Chronica de Susenyos*, p. 108: “ከጥቂት ጊዜ በኋላ (ሱስንዮስ) በወለቃ ያለውን ጋላ ሊወጋ መሄድ ፈለገ። የንጉሡ ሠራዊት ሲሰሙ እንዲህ ሲሉ አገረመረሙ፡ “በአንድ በጋ ጋላን አራት ጊዜ ድል አደረግን፤ ደግሞ አሁን እንዴት ወደጋላ ዘመቻ ይወስደናል?” ንጉሡ እንደ ተሳነፉበት ሲሰማ ይህንን ጉዳይ ተወው።”

44. የአዲስ ዮሐንስ/አእላፍ ሰገድን ታሪክ ገጽ 28 ላይ ብንመለከት እንዲህ የሚል እናገኝበታለን፡ በዚህ ወር ውስጥ ፋሬስና ዘማርያም የጌታችንን የንጉሡ ነገሥት አዕላፍ ሰገድን መንግሥት ለማፍለስ ፈልገው ለአደሉ ሹም እንዲህ ሲሉ ላኩበት፡ “እነሆ ፈረስና ፫ በቅሎዎች ከብዙ ንብረትና ገረዶች ከሚሆኑ ከተማረኩ ሴቶች ጋራ ልክንልሃል። እኛም አምነንብሃል፡ እንገዛልሃለንም፤ ብቻ በኛ ላይ እንድትነግሥ አመጣጥህን አፋጥን።”

በኅብረት በመምታት መራቸውን (ግዴታቸውን) በማውጣት ነው። አውሬ ወይም “ሲዳማ” (ነገዱ አሮሞ ያልሆነ ማለት ነው) ያልገደለ ቅማል ቢፈጀውም እንኳን ጠጉሩን አይላጭም፤ ሕጋቸው ነው። ራስ ላይ ከቁንጮ የበለጠ ጠጉር መታየት የሀፍረት ምልክት ነው። ካገባም ሚስቱ “የጠጉራም ሚስት” እንዳትባል፤ ክብሩንና ክብሯን ለማስጠበቅ የሚያስፈልገውን ያደርጋል። ቀናው መፍትሔ “ሲዳማ” መግደል ነው። ካልገደለ “የሞት ፍርድ እንደተፈረደበት” እድሜ ልኩን ሐዘንተኛ ሆኖ ይሞታል።

ሁለተኛ፣ ድንገት ካልተደረሰባቸው በቀር ምንም ቢሆን ከጠላት ጦር ጋራ ፊት ለፊት ውጊያ አይገጥሙም። የጦር ኅይል መምጣቱን ሲሰሙ በተገኘው አቅጣጫ ሁሉ ይሸሻሉ፤ ሲሸሹ ገደል አይመልሳቸውም። የሚወሩት ሰላማዊውን መንደር ሲሆን ምሕረት የሚባል ባህል የላቸውም። አባ ባሕርይ ክፍል ፲፬ ላይ፣ “ዳሞትን ... የሚያድንና የሚያስጥል የሌለ ሆኖ ሲያገኛት ጊዜ ሰውና ከብት አጋዘ” ያሉትን ማስታወስ ይበቃል። በሕዝቡ ሰላማዊነት ያላገጡበታል፤ “ከብት” ይሉታል። ሰዎች የክርስትና ጥምቀት ሲጠመቁ አይተው፤ እያሳደዱ ከውሐ ይደፍቁና፤ “ባሕር የሚለብሱትን ሲዳማዎች ከባሕር ገፈተርኳቸው” እያሉ ይጭክራሉ (የዜናሁ ለጋጣን ክፍል ፲፩ ተመልከት)።

ፋሲልን የሚያህል የዘመኑን ትልቅ ባለሥልጣን እንደገደሉ አባ ባሕርይ ነግረውናል (ገጽ 79)። ቢዘመትባቸው ምን እንዳደረጉ ከአይ ሠርዐ ድንግል ታሪክ ውስጥ የተመዘገበውን እንመልከት⁴⁵፤

እምድጎረ ዝንቱሰ ንትመየጥ ኅበ ዜና ፍኖቱ ለንጉሥ መለክ ሰገድ ዳግማዊ ቈስጠንጢኖስ ዘአጸወ አብያተ ጣዖታት ወአርኃወ አብያተ ክርስቲያናት። ወበራብዓዊ ዕለት እምዕለተ ክርስትና አመ ሠላሳሁ ለወርኃ መጋቢት ተንሥኦ እምዕለቱ ስፍራ ወአርትዓ ፍኖቶ መንገለ ወጅ ለጸቢኦ ጋላ። ዝንቱሰ ሑረቶሙ ኮነ በወርኃ ዐቢይ ጸም። ወበመኃትወ ፋሲካ በጽሑ ሴፍ በር።

ጋላስ ሶበ ሰምዑ ዜና ምጽአቱ እንዘ ሀለዉ በጉራጌ ፍርሃት ወረዳድ አኅዘሙ ወጉዩ ምስለ አንስቲሆሙ ወደቁቆሙ ወአልህምቲሆሙ ወተዘርዉ ውስተ ኮሉ ፍናዎት ከመ ተዘርዎተ ጢስ እምገጸ ነፋስ። ወእምዝ መክረ ከመ ይጽብኦ ለጋላ ዘህሎ በበጥራሞራ ዘይትበህል ዳዌ ዘአኅጉሎ ለፋሲሎ ምስለ ሰራዊቱ።

ውእቱኒ ሶበ ሰምዐ ዜና ምጽአቱ ለዝንቱ ንጉሥ ግሩም ዘይጌርም እምነገሥተ ምድር ጉዩ ርሑቀ እስከ ተኃጥኦ አሰረ ህላዌሁ። ወሶቤሃ መክሩ ዓቢይተ መንግሥት እንዘ ይብሉ ምንተ ነኃሥሥ እምድጎረዝ። ናሁ ተኃጥኦ አሰረ ጋላ ወኢተአውቀ ኅበ ሑረ። እክልኒ ለዘረፋ ወለመሸመቻ ተኅጥኦ፤ ናሁ ጸንኦ ረሀብ በከተማነ። እምድጎረ ዝንቱሰ

45. Conti Rossini, *Historia, Regis Sarṣa Dengel (Malak Sagad)*, pp. 127-8.

ንትመዋጥ ውስተ ከተማን ዘይእቲ አሐቲ ጉባኤ እንተ ሐዋርያት አኮነ ተብህላ ይኔይስ መዊት በከፋናት እመዊት በረኃብ። ውእቱኒ ተሰጥዎሙ እንዘ ይብል፥ አሆ ይኩን በከመ ትቤሉ። ወዘንተ ብሂሎ ሜጠ ገጸ ወረሰዩ ፍኖት እንተ ፍኖተ ጉራጌ ወሐረቱኒ ኮነ ጉጉኣ።

ወእንዘ ህለዉ በጉራጌ ነሥአ ቦሻ ሹም ጥምቀተ ክርስትና አመ ጿወ፤ ለወርኃ ሚያዝያ በዕለተ ዕረፍቱ ለቅዱስ ጊዮርጊስ። ወኮነ ሎቱ ተሐባዩ ዝንቱ ንጉሥ መሲሐዊ ርቱፃ ሃይማኖት፤ ወወሀቦ ሥርጋዊ ዘይዴድም ለዓይን ወሰመዩ ስሞ ጊዮርጊስ። ወወሀቦ መምህረ መንፈሳዊ ከመ ይምሐሮ ሃይማኖተ ወከመ ያጥምቅ ኩሎ ሰብአ ሀገሩ። ወበዘ ከመዝ ግብር አስተፋነዎ ወሐረ ብሔሮ በሰላም።

ወእምድጎረዝ አርትፃ ፍኖተ በቀዳማዊ ፍኖት ዘመጽአ ባቲ። ሰብአ ሐዘጌስ ኮነ ይጽሕቁ በጸሐ በፍጡን ለለ አብይቲሆሙ ወለለ ሥርግቶሙ። ወብጽሐቶሙኒ ኮነ ኅበ ጉባኤ አመ ረቡዑ ለወርኅ ሐምሌ ዘበሳኒታሁ ተዝካረ ዕረፍቶሙ ለጴጥሮስ ወጳውሎስ ብርሃናተ ግለም።

ዝንቱሰ ኩሎ ኮነ በጿወጅፃመተ መንግሥቱ ለንጉሥ መለክ ሰገድ። ይእቲ ክረምት ኮነት ክረምተ ሣህል መምሕረት፥ ክረምተ ትፍሥሕት ወኃሂት።

ከዚህ በኋላስ አብይተ የጣዖትን ዘግቶ አብይተ ክርስቲያንን ወደከፈተ ወደ ዳግማዊ ቄስጠንጢኖስ ወደ ንጉሥ መለክ ሰገድ (ሠርፀ ድንግል) ጉዞ እንመለስ። ከክርስትና ዕለት (ከስቅለት) በአራተኛይቱ ቀን፥ በመጋቢት ሰላሳ፥ ከዚያ ቦታ ተነሥቶ ጋላን ሊወጋ መንገዱን ወደ ወጅ አቀና። ይኸ ጉዟቸው በዐቢይ ጸም (በሐዳዴ) ነበረ። በፋሲካ ዋዜማ ሴፍ በር ደረሱ። ጋሎች ግን መምጣታቸውን ሲሰሙ በጉራጌ እንዳሉ ፍርሃትና ድንጋጤ ያዛቸው። ሴቶቻቸውን፥ ልጆቻቸውን ከብቶቻቸውን ይዘው ሸሹ፤ ጢስ ከነፋስ ፊት እንደሚተን በየአቅጣቻጫው ተነኑ።

ከዚያ በበጥራሞራ ያሉትን ፋሲሎን ከነሠራዊቱ ያበላሹትን ዳዌ የተባሉትን ጋሎች ሊወጋ ወሰነ። እነሱም የዚህን ከምድር ንጉሥ ሆሎ የሚያስገርም ባለግርማ ንጉሥ የመምጣት ወሬ ሲሰሙ ያሉበት ፈለጉ እስኪጠፋ ድረስ ርቀው ሸሹ።

በዚህ ጊዜ የመንግሥቱ ታላላቅ ሰዎች “ከዚህ በኋላ ምን እንፈልጋለን? እነሆ የጋላ ፈለጉ አልተገኘም፤ ወዴት እንደሄደ አልታወቀም። እህልም ለዘረፋም ሆነ ለሸመታ የለም። እነሆ በሰፈራችን ረኅብ ጠና። እንግዲህስ የሐዋርያት ጉባኤ ወደሆነችው ወደመዲናችን እንመለስ። በረኅብ ከመሞት በጦር መሞት ይሻላል አልተባለምን?”⁴⁶ ሲሉ ምክር አቀረቡ። እሱም “እሺ፥ እንዳላችሁ

46. ሰቆቃወ ኤርምያስ 4፡ 9።

ይሁን” ሲል መለሰላቸው። ይኸንን ተናግሮ ፊቱን አዙሮ መንገዱን ወደ ጉራጌ አደረገ። ሂደቱም በጥድፊያ ነበረ።

በጉራጌ ባሉበት ጊዜ፣ ሚያዝያ 23 ቀን፣ የቅዱስ ጊዮርጊስ ዕረፍት ዕለት፣ በሻ ሹም ክርስትና ተነሣ። ይህ አርቶዶክሳዊው መሲሐዊ ንጉሥ ዋስ (የክርስትና አባት) ሆነው። ለዓይን የሚያስገርም ጌጥ ሰጠው። ስሙንም “ጊዮርጊስ” አለው። ሃይማኖት እንዲያስተምረውና የሀገሩን ሰዎች ሁሉ እንዲያጠምቅ መንፈሳዊ መምህር ሰጠው። (ጊዮርጊስን) በእንደዚህ ያለ ሁኔታ ሸኝቶት ወደሀገሩ በሰላም ተመለሰ።

ከዚህ በኋላ በመጣባት በፊተኛዋ መንገድ ገዛውን አቀና። የሐዘን ሰዎችም ቶሎ በየቤታቸውና በየትዳራቸው እንዲደርሱ ይገኙ ነበረ። ከጉባኤ (ከከተማቸው) የደረሱትም፣ በማግስቱ የዓለም ብርሃናት ጴጥሮስና ጳውሎስ ዕረፍታቸው በሚሆንበት በሐምሌ አራት ቀን ነበረ።

ይህ ሁሉ የሆነው በንጉሥ መለክ ሰገድ 27ኛ ዓመተ መንግሥት ነው። ያቺ ክረምት የይቅርታና የምሕረት ክረምት፣ የደስታና የመደሰቻ ክረምት ሆነች።

ሰብተኛ፣ አሮሞዎች መዋጋት ካለባቸው፣ ጭፍራ የሚሉት የጦር ስልት አላቸው፤ ሁሉም ባንድነት ሄደው ከጠላት ላይ ይረባረቡበታል። ለዚህ ምሳሌ የሚሆን አዲስ ሱስንዮስን እንዴት እንደመቱት ገጽ 146-150 ላይ እናያለን፤ አሁን የአሮሞዎች ሰብአ ትካታዊ ወረራ ምን እንደሚመስል ከዚህ በታች የተጠቀሱት ዘገባዎች እንጨምር።

ከአዲስ ሠርፀ ድንግል (1555-1589 ዓ. ም.) ታሪክ⁴⁷፣

ወእምድጎረ በዓለ ፋሲካ ተንሥኦ እምደምብያ ከመ ይሐር ሸዋ፣ እስመ ጉጉኦ ውእቱ ለዓቲበ ሀገር እምነ ጋላ። እስመ ሸዋ ሀገረ መንግሥት ይእቲ። ወአሜሃ ወሀበ ሐርቦ አምኃ ለአስተፋንዎቱ አፍራሰ ጎሩያነ ዘኢየጋዕፀ እምዘ ወሀበ ይስሐቅ፣ በውእቱኒ ጊዜ ዳግመ ነሥኦ ቡራኬ። ዝሸሉ ሀብተ ሐርቦ ኮነ በምክረ ሠርፀ ክርስቶስ ማእምር ወለባዊ ላዕሌሁ ሰላም፣ ይምሐሮ ወይሠህሎ እግዚአብሔር።

ወእምዘ አርትዐ ፍኖቶ መንገለ ግንድ በረት። ወክረመ በህየ። ወኃሊፎ ወርኃ ክረምት ሰምዓ ከመ መለክዋ ጋላ ለምድረ ወጅ። ወሶቤሃ ለአክ ውስተ ክሉ አህገሩ መንግሥቱ ከመ ይትጋብኡ ጨዋ እምለፌ ወእምለፌ። ወለአክ ጉጉም ኅበ ዘርኦ የሐንስ፣ ውኅበ ተክለ ጊዮርጊስ ዳሞት ጸሐፊ ላም፣ ውኅበ ዳጎረጎት ወጅ ቃጽ ከመ ይምጽኡ ክሉሙ ምስለ ክሉ ሠራዊተ ፀብእሙ።

ወሶቤሃ ተንሥኦ እምግንድ በረት ወተራክበ በወረብ ምስለ እሉ ዘዘከርናሆሙ። ወሶበ በጽሐ ወጅ ረከበሙ ሊጋላ በማያ ወበወጅ

47. Conti Rossini, *Historia, Regis Sarṣa Dengel (Malak Sagad)*, pp. 44-5.

መሊክሙ ከላ ምድረ ምስለ አልህምቲሆሙ ወደቁቆሙ ወአንስቲሆሙ። ወነጥኡ ፍኖተ ኅበ የሐውሩ እስመ መልአ አልህምቲሆሙ ውስተ ከሉ መካን። ወእምብዙኖሙ ለአልህምት ኢይትረአይ ጅምስለ ካልኡ። ወእምዕቡብ ግብር የሐውሩ እንዘ ይነድኡ አልህምተ ለፌ ወለፌ ከመ ይርከቡ ፍኖተ። ጋላኒ ኢያእመረ ምጽአቶሙ ለዘመጠነዝ ሠራዊት ዘይከድንዋ ለምድር እንዘ የሐውሩ።

ወሥርዐተ ፀብአሙስ ኮነ በሠለስቱ ጾታ። ቀዳማዊ ጾታ ረከብዎ ሊጋላ ኅበ ተዕይነ። ወሶባ ርእዮሙ ግብተ ተንሥኦ ወተግብአሙ። ወእምዝ ተታለዉ ክልኤቱ ጾታ አሐዱ ድጎረ አሐዱ፤ ወተግብእዎ። ወቀተሉ እምኔሁ ብዙኃ ዘአልቦ ኖልቄ እስከ አንስቲሆሙ ወደቁቆሙ። አልህምተሰ ኢማህረኩ አላ ዴገንዎ ለዘአምሠጠ ወጉየ እምኔሆሙ እስከ ፈጠጋር ወደዋሮ። ወኢያትረፉ እንበለ ኅዳጣን። ወእንዘ ይትመየጡ እምሰዳዳ ማህረኩ አልህምተ ዘኃደግምሙ ቀዳሚ። ወአኃዙ በበዐሠርቱ ምእት ወበበ ኃምስቱ ምእት። ከሉ ማህረክ አምጣነ ክሂሎቱ። ሰብአ ሀገርኒ ነሥኡ ዘየአክሎሙ ወኃደጉ ዘተሥእኖሙ። ወእምአመ ወዕአ ጋላ አልቦ ዘገብረ መኑሂ ዘከመዝ ኃይለ ዐቢየ በሠርዎተ ጋላ ኢእምእስላም ወኢእምክርስቲያን። ሰብሐት ለእግዚአብሔር ክቡር ወልዑል ገባሬ ኃይል በእደ መሲሐ ሠርፀ ድንግል።

ከፋሲካ በዓል በኋላ (ሠርፀ ድንግል) ወደሸዋ ለመሄድ ከደምቢያ ተነሣ፤ ምክንያቱም ሀገሪቱን ከጋላ ለመጠበቅ ችኩል ነበረ። ሸዋ የመንግሥት ሀገር ነችና። በዚያን ጊዜ ሐርቦ ለመሸኛ የሚሆኑ (ባሕር ነጋሽ) ይሥሐቅ ከሰጠው የማያንሱ ምርጥ ፈረሶች ገጸ በረከት ሰጠ። በዚህም ጊዜ ድጋሚ ቡራኬ (ምስጋና) አገኘ። ይህ ሁሉ የሐርቦ ሀብት የተገኘው በዐዋቂውና በአስተዋዩ (በአፄ ሠርፀ ድንግል መምህር) በሠርፀ ክርስቶስ ምክር ነው፤ ሰላም ይረፍበት፤ እግዚአብሔር ይማረው፤ ይቅር ይበለው።

ከዚህ በኋላ መንገዱን ወደግንደበረት አቀና። ክረምቱንም እዚያ አሳለፈ። የክረምት ወራት ሲያልፍ ጋሎች ምድረ ወጅን እንደተቆጣጠሯት ሰማ። በዚህ ጊዜ ትክለኛ የጦር ሠራዊት (ጨዋ) ከዚህም ከዚያም እንዲሰበሰቡ በመንግሥቱ አውራጃዎች ሁሉ መልእክት አስተላለፈ። ሁሉም ከመላ ጦር ሠራዊታቸው ጋራ እንዲመጡ ጌዣም ወደ (ጌዣም ነጋሽ) ዘርአ ዮሐንስ፤ ወደ ዳሞት ጸሐፊ ላም ተክለ ጊዮርጊስ፤ ወደ ወጅ ቃጽ ዳገረጎት ላከባቸው።⁴⁸

በዚያን ጊዜ ከግንደበረት ተነሥቶ ወረብ ላይ ከነዚህ ከአነሣናቸው ጋራ ተገናኘ። ወጅ ሲደርስ ጋሎችን ከከብቶቻቸው፤

48. “ጌዣም ነጋሽ”፣ “ዳሞት ጸሐፊ/ፌ ላም”፣ “ወጅ ቃጽ” የሀገረ ገዢዎች የማዕርግ ስሞች ናቸው።

ከልጆቻቸው፣ ከሴቶቻቸው ጋራ በማያ እና በወጅ በሞላ መሬቷ ጢም ብለውባት አገኛቸው። (ሠራዊቱ) ማለፊያ መንገድ አጡ፣ ምክንያቱም ከብቶቻቸው በቦታው ሁሉ ሞልተውበት ነበረ። ከከብቶቹ ብዛት የተነሣ (ሰው) አንዱ ከሌላው አይተያይም ነበረ። መንገድ ለማግኘት ከብቶቹን ወዲያና ወዲህ ሃይ እያሉ በጭንቅ ሁኔታ ይሄዱ ነበረ። ጋሎች ደግሞ ሲጓዝ መሬቷን የሚሸፍናት ይኸን የሚያህል ሠራዊት መምጣቱን አላወቁም።

(የንጉሡ ሠራዊት) የውጊያ ሰልፋቸው በሶስት ክፍል ነበረ። ቀዳሚው ክፍል ጋሎችን እስፈሩበት አገኛቸው። ድንገት ሲያይዋቸው ተነሥተው ተዋጓቸው። ከዚያ ሁለቱ ክፍሎች አንዱ ሌላውን እየተከተለ ወጓቸው። እስከ ሴቶቻቸውና ልጆቻቸው ድረስ ቀጥሮ የሌው ብዙ (ሰው) ፈጁ። ከነሱ ያመለጠውንና እስከ ፈጠጋርና እስከ ደዋሮ የሸሸውን አሳደዱ እንጂ (መጀመሪያስ) ከብት አልማረኩም። ከጥቂቶች በቀር ምንም አላስተረፉም።

ከማሳደድ ሲመለሱ በፊት የተዋቸውን ከብቶች ማረኩ። በየአንድ ሺው በየአምስት መቶው ወሰዱ፣ ሁሉም እንደችሎታው ማረኩ። የሀገሩ ሰውም የሚበቃቸውን ያህል ወሰዱ፣ ያልቻሉትን (የትም) ተውት። ጋላ ከመጣበት ጊዜ አንሥቶ፣ ጋሎችን በመንቀል ከእስላምም ከክርስቲያንም እንደዚህ ከፍ ያለ ኅይል የፈጸመ የለም። በመሲሐ በሠርፀ ድንግል እጅ ኅይል ለሠራ ክቡርና ልዑል ለሆነው ለእግዚአብሔር ምስጋና ይግባው።

ከአፄ ሱስንዮስ/ሥልጣን ሰገድ (1600-1625) ታሪክ⁴⁹፣

ወእንዘ ሀሎ በምድረ በድ መጽአ አሊ ወልደ አጅብ ምስለ አብድልቃድር ንጉሠ ስናር በምክንያተ ሀክክ ዘተንሥአ በውስተ ሀገሩ እንዘ ምስሌሁ ብዙኃን መስተፅዕናን አፍራስ ወሰብአ እግር። ወንደረ ሎቱ ለንጉሥ ሥልጣን ሰገድ፣ ወኮኖ ንጉሠ ስናር ወዓሌ ወተአዘዘ ሎቱ ከመ ገብር። ወንጉሥኒ አሠነየ ሎቱ ከሎ መፍቅዳተ ሥጋ፣ ወአሠርገም በአልባሰ ሐሪር ወበወርቅ አምባር ወኢያኅጥአ ምንተኒ እምዘ ፈቀደ። ምድረኒ ወሀቦ ጭልጋሃ። ወዘንተ ከሎ እምድኅረ ገብረ ወዐለ በህየ በዐለ ልደት ዘለእግዚእነ ወመድኃኒነ ኢየሱስ ክርስቶስ ሎቱ ስብሐት።

ወእምዘ ሶባ ሰምዓ ንጉሥ ሥልጣን ሰገድ ከመ ተጉናደዩ አውፅአ ጸባሕት ሰብአ ወንድጌ ወለግ ተምዕዓ ወአዘዘ ይምሀርክም። ወማህረኩ ብዙኃ አልህምተ። ወአጥፍኡ እክለ ወአውዐዩ አብደተ። ወከሎስ ዘተማህረክ አልህምተ እምነ ለግ ወሀቦ ለንጉሠ ስናር ወለአሊ ወልደ አጅብ።

ወእምዘ ተንሥአ እምውእቱ መካን ወሐረ መንገለ ሳርካ፣ ወበጽሐ ኅብ መካን ዘሀለወ ቦቱ ንስቲት ባሕር ዘትሰመይ ገደማ። ወወዓለ በህየ

49. Pereira, *Chronica de Susenyos*, pp. 103-7.

በዓለ ጥምቀቱ ለእግዚእነ ወመድኃኒኑ ኢየሱስ ክርስቶስ ሎቱ ስብሐት። ወእምዝ ተንሥኦ እምህየ ወሐረ እንተ ፍኖተ ጽላሎ፤ ወዓደወ ፈለገ አብያ ወበጽሐ ምድረ ቡዳ፤ ወአሰንበተ በህየ።

ወእምዝ ተንሥኦ እምውእቱ መካን ዘአሰንበተ ቦቱ ወወረደ መንገል ገራ እንተ ፍኖተ ወንዳሳ። ወበጽሐ ኅበ አሐቲ ሀገር ዘሀለወት በጽንፈ ፈለገ ሱኋ፤ ወአሰንበተ በህየ ወወዓለ በዓለ ቀበላ ጸም። ወእምድጎረ በዓተ ጸም ተንሥኦ እምውእቱ መካን ወሐረ ኅበ አሐቲ ሀገር ዘስማ ሻሼ እንተ ስፉሕ መርሐባ፤ ወበህየ ረሰየ ከተማሁ።

ወእንዘ ሀሎ በውእቱ መካን ተሰምዓ ዜና ምጽአተ ጋላ እመንገል በረንታ። ወሶበ ሰምዓ ተንሥኦ በጊዜሃ፤ ወሐረ በገጥኦ፤ እስመ ገጥኦ ውእቱ ለፀብእ ከመ ይይገኦ እሌሲ ርኑብ ለመብልፅ፤ ወብእሲ ጽሙእ ለሰትይ። ወእምቅድመ ሐረቱ ፈነዎሙ ለራስ የማነ ክርስቶስ ወለራስ ሥዕለ ክርስቶስ አኃዊሁ እንተ ካልእ ፍኖት። ወንጉሥኒ ሐረ ምስለ እሊአሁ እንተ ካልእ ፍኖት። ወአቅዲሞ ፈነዎ ለአቤተ-ጌታ ወልደ ክርስቶስ ዘኮነ ብላቴኖች ጌታ በውእቱ ዘመን ምስለ ኅዳጣን ሠራዊተ ፀብእ ጊዜ ፍና ሰርክ።

ወበጽባሕ ተለወ ንጉሥ አሰሮ ወረከቦ ለጋላ ዘውእቱ ወረንሻ በምልሱ ወካልእኒ ጋላ ዘእምነገደ በርቱማ ምስሌሁ በዕለተ ቀዳሚት ሰንበት አመ ፲ወ፪ ለየካቲት በምድረ ለምጨን። ወተቃተሉ ጋላ ወሠራዊተ ንጉሥ ዓቢየ ቀትለ። ወኮነ መዊእ ለንጉሥ። ወተቃተሉ አሜሃ ብዙኃን ጋላ። ወእንዘ ይጌይይ ቦዘወድቀ ውስተ ጸድፍ ወውስተ ማይ ዘሀሎ ማእከለ ጸድፍ፤ እስከ ኮነ ውእቱ ማይ ደመ እምብዝኅ ተቀትሎቱ ለጋላ።

ወአኅዊሁስ ኢረከቡ ጋላ እስመ ተህክዩ ቦሙ ሰብእ፤ ወኢያንሐ መንገደ ወኢበጽሐ እስከ አባዊ።

ወእምድጎረ ዝንቱ መዊእ ፈቀደ ንጉሥ ከመ ይሐር መንገል ወለቃ ከመ ይፀብእ ለጋላ ዘሀሎ በህየ። ወአንጉርጉሩ አቋትዠር፤ ወሕቀ ሐዊሮ ተመይጠ እንበይነ ዘአንጉርጉሩ ቦቱ ሰብእ ከተማ። ወእምድጎረ ተመይጠ ረሰየ ከተማሁ ኅበ ጽንፈ ፈለገ ሱኋ።

ወእንዘ ሀሎ በህየ ሰምዓ ምጽአተ ጋላ እመንገል ወሰን አምባ። ወተንሥኦ ንጉሥ በከመ ልማዱ እንዘ ይይገኦ። ወሐረ ወበጽሐ ኅበ ምድር ዘትሰመይ ገን በድል። ወበህየ ረከቦ ለሊበን ጋላ፤ ዓቢይ ነገድ ዘየዓቢ እምክሎሙ ነገደ ጋላ፤ በምድረ ገን በድል በጽንፈ ፈለገ ብር። ወውእቱስ ሊበን ብዙኅ ጥቀ ከመ አንበጣ ወማእምረ ፀብእ፤ ወኃያል ውእቱ እምክሎሙ ኅያላን ጋላ። ማህሪኮ ወአስተጋቢኦ ክሎ አልህምተ ጋፋት፤ ወአልህምተ ሮሜ፤ አልህምተ አገው፤ ወአልህምተ ዳሞት፤ እስከ ሳከላ ወገበርማ አጥፊኦ ሀገረ፤ ወቀቲሎ ብዙኃን ሰብእ፤ ወዲዊዎ ደቀ ወአንስተ። እኒዞ ምህርካሁ እንዘ ይትመየጥ ሀገሮ ረከቦ ንጉሥ በምድረ ገን በድል በዕለተ ሐሙስ አመ ፳ወ፪ ለየካቲት።

ወርእዮ ጋላ ከመ መጽአ ቦቱ ንጉሥ ሥልጣን ሰገድ ምስለ ብዙኃን ሠራዊት ይቤ፥ ምንትኑ ዝነገር፤ አእዋምኒ ወክሱ ፅፀው አድባርኒ ወክሱ አውግር ያንሶስጢ ከመ ስብእ። ወነበረ አሜሃ ጋላ ከዊኖ ለኅብ ቪ ወፀ ጭፍራ፤ ሉባ በባሕቲቱ፤ ቄሮ በባሕቲቱ፤ ቄንደላ በባሕቲቱ።

ወበጽሐ ንጉሥ ምስለ ክሎሙ ሠራዊቱ መስተፅዕናነ አፍራስ በዓቢይ ጉጉኣ። ለሰብእ እግርስ ኅደጎሙ ይትልውዎ በድኅሬሁ። ወተዓብኡ ንጉሥ ወሊበን፤ ወኮነ መዊእ ለንጉሥ በጊዜ ዘይፈጥን እምቅጽበተ ዓይን። ወተቀትለ ጋላ ዘአልቦ ጉልቄ። አሜሃ አልቦ ብእሲ መስተፅዕናነ ፈረስ እምኃያላኒሁ ለንጉሥ ሥልጣን ሰገድ ዘኢቀተለ ጋላ ወዘኢያምጽአ ቸብቸቦ፤ ወወገሩ አምሳለ እብን አርአስቲሆሙ ለጋላ ውስተ ክሎ ገጸ ምድር ኅብ ቆመ ንጉሥ። ወዝንቱ መዊእ ኮነ በትእዛዘ እግዚአብሔር ክቡር ወልዑል፥ ይዕቢይ ስሙ።

ዓዲ በሳኒታሁ ለውእቱ ዕለት ዕለተ ዓርብ አመ ፳ ወ፭ ለዝወርኅ ሰምዓ ንጉሥ ከመ መጽአ ጋላ ማህሪኮ አልህምተ ብዙኃ ደቀ ወአንስተ እምነ ጋፋት ወአገው። ወሐረ ቦቱ ንጉሥ ምስለ ክሎ ሠራዊቱ። ወሶቦ ርእያ ጋላ ከመ መጽአ ንጉሥ ለፀቢኦቱ ኢቆመ ለምዕር፥ ዳእሙ ጉዮ ወገብኦ ውስተ ጸድፍ ዘፈለገ ብር። ወንጉሥኒ ተዓየነ በመልዕልቲሁ ወወረደ እንተ ካልእ ፍኖት ምስለ ክሎሙ እጉዛነ ነፍጥ ወቀስት፥ ወዓርገ ኅብ ሀለወ ጋላ። ወአኅዘ ይቅትሎሙ እምጊዜ ቪ ሰዓት እስከ ፍኖ ሰርክ፥ እስከ ኮነ ፈለገ ብር ክሎንታሁ ደመ።

ወእምድኅረ ምሴት ወዕኦ ኅብ ትዕይንቱ ዘተዓየነ መልዕልተ ጸድፍ ከመ ይክልኦ ሙዓኦ ለጋላ። ወጋላሰ ሀሎ አሜሃ ስቁለ ማእከለ ጸድፍ አምሳለ ሆባይ ወጠጣ፤ ኢይወርድሂ ወኢይወዕእ። ወባሕቱ በይእቲ ዕለት ዘአምሰጠ እምቀትል ወሪዶ ሌሊተ እምጸድፍ በበ ንስቲት ንስቲት ሐረ መንገለ ሀገሩ።

ወእምዛ በሣልስት ዕለት ሰምዓ ንጉሥ ከመጦ ጋላ በቄላቲሃ ለክንድል ዘትሰመይ ዘረገም። ወሐረ ንጉሥ ምስለ ክሎ ሠራዊቱ። ወበጸሐ ረክቦ ለጋላ ዘስመ ነገዱ ዲገሎ በውስተ ውእቱ ምድር፤ እስመ ቦቱ ብዙኃ ምህርካ እንሰሳ ወሰብእ። ወውእቱኒ ጋላ ብዙኅ ጥቀ ፈረስኒ ወእግር። ወተዓብኡ ንጉሥ ወጋላ ዓቢያ ፀብኦ። ወኮነ መዊእ ለንጉሥ ወተመውኦ ለጋላ። ወተቀትለ ጋላ ዘኢኮነ ብዙኃ ወኢኅዳጠ፤ ወነደገ ክሎ ምህርካ አልህምት ዘኢይትጌለቀ። ወንጉሥኒ ቀቲሎ አምጣነ ተቀትለ ወአኅዲኅ ክሎ ምህርካሁ ተዓየነ ኅብ ምድር ዘትህኒኒ ለትዕይንት።

ወዝንቱ መዊእ ኮነ በዕለተ ሰኑይ አመ ፳ወ፭ ለየካቲት። ስብሐት ለእግዚአብሔር ወሀቤ መዊእ ለዘ ይትዌክል ቦቱ ወለዘያሰምክ በረድኤቱ።

(ሱስንዮስ) በምድረ በድ ሳለ አሊ ወልደ (ኢብን) አጅብ ከስናር ንጉሥ ከአብድልቃድር ጋራ ሆኖ በሀገሩ በተነሣው ብጥብጥ ምክንያት ከብዙ ፈረሰኞችና እግረኞች ጋራ መጣና ለንጉሥ ሥልጣን ሰገድ አደረሰት። የሰናሩ ንጉሥ አሽከር ሆነለት፤ እንደአገልጋይም ታዘዘለት። ንጉሡም ለሕይወት የሚያስፈልገውን ሁሉ አግመረለት። በሐር ልብስና በወርቅ አምባርም አስጌጠው። ከሚፈልገው ምንም አላሳጣውም። ምድርም ጭልጋን ሰጠው። ይኸንን ሁሉ ካደረገ በኋላ ክብር የሚገባውን የጌታችን የመድኃኒታችን የኢየሱስ ክርስቶስን የልደት በዓል እዚያ አከበረ።

ከዚህ በኋላ የወንድጌ እና የለግ ሰዎች ግብር ከማግባት እንደለገሙ በሰማ ጊዜ ተቆጥቶ (ሠራዊቱ) እንዲዘርፏቸው አዘዘ፤ ብዙ ክብቶች ማረኩ። እህል አጠፉ፤ ቤቶችም አቃጠሉ። ከለግ የተማረከውን ክብት ደግሞ ለስናሩ ንጉሥና ለአሊ ወልደ አጅብ ሰጣቸው።

ከዚህ በኋላ ከዚያ ቦታ ተነሥቶ ወደ ሳርካ ሄደ። ገደማ የምትባል ትንሽ ኩሬ ካለችበት ቦታ ደረሰ። ክብር የሚገባውን የጌታችን የመድኃኒታችን የኢየሱስ ክርስቶስን ጥምቀት እዚያ አከበረ። ከዚያ ተነሥቶ በጽላሎ መንገድ ሄዶ የአብያ ወንዝን ተሻገረ፤ ከምድረ ቡዳ ደረሰ። እሑድን እዚያ አሳለፈ።

ከዚያም እሑድን ካሳለፈበት ቦታ ተነሥቶ በወንዳሳ መንገድ ወደገራ ወረደ። ከሱኋ ወንዝ ዳርቻ ወዳለች አንድ አገር ደረሰ። እሑድን እዚያ አሳልፎ የጸም ቅበላ አደረገ። ጸም ከገባ በኋላ ከዚያ ቦታ ተነሥቶ መስኔ ሰፊ ወደሆነው ስሟ ሻሼ ወደሚባል አንዲት አገር ሄደ። ሰፈራውን እዚያ አደረገ።

እዚያ ቦታ እንዳለ በበረኃታ በኩል የጋላ መምጣት ተሰማ። (ንጉሡ ዜናውን) ሲሰማ ወዲያው ብድግ ብሎ በፍጥነት ሄደ፤ የተራብ ለምግብ፣ የተጠማ ለመጠጥ እንደሚቸኩል ለመርነት ችኩል ነውና። ከመሄዱ በፊት ወንድሞቹን ራስ የማነ ክርስቶስንና ራስ ሥዕል ክርስቶስን በሌላ መንገድ ላካቸው። ንጉሡ ደግሞ ከራሱ (ሰዎች) ጋራ በሌላ መንገድ ሄደ። ሲመሻሸ፣ በዚያን ዘመን የብላቴኖች ጌታ የሆነውን አቤተኝን ወልደ ክርስቶስን ከጥቂት የጦር ሠራዊት ጋራ አስቀድሞ ላከው።

ጠዋት ንጉሡ ፈለጉን ይዞ ተከተለው። ጋሎችን፣ ማለት መላ ወረንሻንና ከነገደ በርቱማ ሌሎችንም ጋሎች፣ አብረው ሆነው ቅዳሜ ዕለት የካቲት 12 ቀን በምድረ ለምጩን አገኛቸው። ጋሎችና የንጉሡ ሠራዊት ታላቅ ግድያ ተጋደሉ። ድል ለንጉሡ ሆነ። በዚያን ጊዜ ብዙ ጋሎች አለቁ። ሲሸሹ ከገደልና እገደሉ ታች ካለው ውሐ የገባም ነበረ፤ ከጋሎቹ መገደል ብዛት ውሐው ደም ከመምሰል እስኪደርስ ድረስ።

ወንድሞቹ ግን ጋላ አላገኙም፤ ሰዎቻቸው ተጓተቱባቸው፤ መንገድ አላረዘሙም፤ እስከ አባይ ድረስ (እንኳን) አልደረሱም።

ንጉሡ ከዚህ ድል በኋላ ወለቃ ያለውን ጋላ ለመውጋት ወደዚያ ለመሄድ ፈለገ። ግን አቁትገር (ሠራዊቱ) አገራቸውን ትንሽ ሄዶ የሰፈሩ ሰዎች ስላገሩ መረመሩ ተመለሰ። ከተመለሰ በኋላ ሰፈሩን ከሱኋ ወንዝ ዳርቻ አደረገ።

እዚያ ሳለ በወሰን አምባ በኩል የጋላን መምጣት ሰማ። ንጉሡ እንደልማዱ በጥድፊያ ተነሣ። ሂደም ገሩን በድል ከምትባል ምድር ደረሰ። እዚያ በብር ወንዝ ዳርቻ፣ ገሩን በድል ምድር ላይ፣ ትልቁን ነገድ፣ ከነገድ ጋላ ሁሉ የሚበልጠውን፣ ሊበንን አገኘው። ይህ ሊበን እንዳንበጣ በጣም ብዙ፣ ጦር ዐዋቂ፣ ከኃይለኞቹ ጋሎች ሁሉ የበለጠ ኃይለኛ ነው። የጋፋትን ከብቶች፣ የራሜን ከብቶች፣ የአገውን ከብቶች፣ የዳሞትን ከብቶች ሁሉ ማርኮና ሰብስቦ፣ እስከ ሳክላና እስከ ገበርማ ድረስ አገር አጥፍቶ፣ ብዙ ሰው ገድሎ፣ ሕፃናትንና ሴቶችን አግዞ ምርኮውን ይዞ ወደሀገሩ ሲመለስ ንጉሡ ገሩን በድል ምድር ላይ ሐሙስ ዕለት የካቲት 24 ቀን አገኘው።

ጋሎቹ ንጉሥ ሥልጣን ሰገድን ከብዙ ሠራዊት ጋራ ሲያዩ፣ “ይህ ነገር ምንድነው? ዛሬችም እንጨቶችም ሁሉ፣ ተራሮችም ጋራዎችም ሁሉ እንደሰው ይንቀሳቀሳሉ” አሉ። በዚያን ጊዜ ጋሎቹ በሶስትና በአራት ሰልፍ ተደራጅተው ነበረ -- ለባው ለብቻው፣ ቂሮው ለብቻው፣ ቈንደላው ለብቻው⁵⁰።

ንጉሡ ከፈረሰኛ ሠራዊቱ ሁሉ ጋራ በታላቅ ጥድፊያ መጣ። እግረኞቹን ከኋላው እንዲከተሉት ተዋቸው። ንጉሡና ሊበን ተዋጉ፣ ከዓይን ቅጽበት በሚፈጥን ጊዜ ውስጥ ድል ለንጉሥ ሆነ። ቀጥር የሌላቸው ጋሎች አለቁ። በዚያን ጊዜ ከንጉሥ ሥልጣን ሰገድ ኃይለኞች ፈረሰኞች ውስጥ ጋላ ያልገደለና ቸብቸሶ⁵¹ ያላመጣ (ሰው) አልነበረም። የጋሎቹን ጭንቅላት ንጉሡ በቆመበት ምድር ዙሪያውን እንደድንጋይ ከመሩት። ይህ ድል የሆነው ክቡርና ልዑል በሆነው በእግዚአብሔር ትእዛዝ ነው፤ ስሙ ከፍ ከፍ ይበል።

ደግሞ በዚያ ዕለት ማግስት ዓርብ ዕለት ሚያዝያ 25 ቀን ጋሎች ከጋፋትና ከአገው ብዙ ከብት፣ ሕፃናትና ሴቶች ማርኮው እንደመጡ ሰማ። ንጉሡ ከሠራዊቱ ጋራ ሁኖ መጣባቸው። ጋሎቹ ንጉሡ ሊወጋቸው እንደመጣ ሲያዩ ለአንዳፍታም አልቆሙም፤ ሽሽተው በብር ወንዝ ገደል ገቡ። ንጉሡም ከበላዩ ሰፈረ፣ ነፍጥና ቀስት ከያዙት (ሠራዊቱ) ሁሉ ጋራ ሆኖም በሌላ መንገድ ወረደ፣ ጋሎች ወደአሉበትም ወጣ። ከሶስት ሰዓት ጀምሮ እስከ ምሽት ድረስ ይገድላቸው ጀመረ-- የብር ወንዝ ሁለንተናው ደም እስኪሆን ድረስ።

ከምሽት በኋላ ከገደሉ አፋፍ ሰፈር ወደአደረገበት ሰፈሩ ጋላውን መውጫ ለመከልከል ወጣ። ጋላ ደግሞ በዚያን ጊዜ በገደል ማህል እንደዝንጀሮና እንደጦጣ ተንጠልጥሎ ነበረ፤ አይወጣ አይወርድ።

50. እነዚህ ምን እንደሆኑ የይፍሁ ለጋላን ክፍል ፳ ተመልከት፤ ጸሐፊው እንዲህ ሲደረድራቸው አሮጥዎችን እንደሚያውቃቸው ያመለክታል።
51. ስለ ቃሉና ስለ አንገት ቁረጣ ባህል፣ ገጽ 116፣ ኅዳግ ቀኑ 24ን ተመልከት።

ግን በዚያች ዕለት ከግድያ ያመለጠ በሌሊት ከገደል ወርዶ ጥቂት በጥቂት እየሆነ አገሩ ሄደ።

ከዚህ በኋላ በሶስተኛው ቀን ንጉሡ ዘረገም በምትባል የኩንድል ቄላ ጋላ እንዳለ ሰማ። ንጉሡ ከሠራዊቱ ሁሉ ጋራ ሆኖ (ወደዚያ) ሄደ። ሲደርስ የነገዱ ስም ዲገሉ የሆነ ጋላ በዚያ ምድር አገኘ። (አገሩ) ብዙ የእንስሳና የሰው ምርኮ ነበረበትና። ጋላውም በጣም ብዙ ነበረ። ፈረሰኞችና እግረኞች (ጭምር)። ንጉሡና ጋሎቹ ትልቅ ውጊያ ተዋጉ። ድል ለንጉሡ፣ ሽንፈት ለጋላ ሆነ። ብዙ ወይም ትንሽ ባይባልም ጋላ ተገደለ። ቊጥር የሌለውን የከብት ምርኮውን በሞላ ለቀቀ። ንጉሡም የተገደለውን ያህል ገድሎ፣ ምርኮውን ሁሉ አስጥሎ ለሰፈራ ከምትመች ምድር ሰፈረ።

ይህ ድል የሆነው ሰኞ ዕለት የካቲት 22 ቀን ነው። ለሚታመንበትና ረድኤቱን ድጋፍ ለሚያደርግ ድል ለሚሰጥ እግዚአብሔር ምስጋና ይግባው።

ገለልተኛው ዜና መዋዕል በአፄ ፋሲል ዘመን (1625-1660) ከመዘገበው⁵²፤

*መስከረም፡ ዕለቱ ቀዳሚት ሰንበት፡ ወንጌላዊ ማቴዎስ፡
ሐረ ጎዣም፡ ወበውእቱ ዘመን መጽአ ጋላ ብሔረ ትግሬ ዘስሙ
ለበቻ መጠነ ሿሲህ ጋላ፤ ወአጥፍአ ሰራዊ፡ ወበተመይሮቱ አገትዎ
ስዩማን ፅራፅ ወተምቤን ወአሕለቅዎ እንበለ አትርፎ በምድረ አላ፡
ወነበረ ንጉሥ በደቢት፡ ወሞተ ወልዱ ዘበኩሩ አቤቶ ቄስጠንጢኖስ፡
ተፈጸመ ህ ዓመት፡*

*መስከረም፡ (የ1633 ዓ. ም. መጀመሪያ) ዕለቱ ቅዳሜ፡ (ዘመኑ)
ማቴዎስ፤*

(ንጉሡ) ጎጃም ሄደ። በዚህ ዓመት ስሙ ለበቻ መጠኑ አርባ ሺህ የሆነ ጋላ ወደትግሬ መጣ፤ ሰራዊቱም አወደማት። ሲመለስ የፅራፅና የተምቤን ሹማምንት በምድረ አላ ላይ ከበው ምንም ሳያስተርፉ ፈጁት። ንጉሡ በደቢት ተቀመጠ። የበኸር ልጁ አቤቶ ቄስጠንጢኖስ ሞተ።

(የግዛቱ) ህንኛ ዓመት ተፈጸመ።

ቀዳማዊ ዮሐንስ/አእላፍ ሰገድ (1660-1674) በነገሠ በዓመቱ⁵³፤

*አመ ፲ወ፪ ለታጎሣሥ ፀብዖሙ ራስ መልክዓ ክርስቶስ ለ፲ወ፪ ቤተ ጋላ
ዘውእቱ ውጫላ፡ ወረጣዩ፡ ወረሚኑ፡ ወሬጉ፡ አበጢ፡ አና፡ ጉራ፡
ሱባ፡ ወሬብኩ፡ ወሬጁ፡ አርሱ፡ ኡሩካላ ዘወፅአ በአሸንጎ ወበጽሐ*

52. ዜና መዋዕል፡ EMMML 7109, f. 65b. አፄ ፋሲል ከሰላሳ ዓመታት በላይ ገዝቶ ታሪኩን የጻፈለት የለም፤ ተጽፎለትም እንደሆነ እስካሁን አልተገኘም።
53. Guidi, *Annales Iohannis I 'Iyāsu I et Bakāffā*, part I, p. 9.

ወራራው በምልዓ ቤገምድር። ወወሀቦ እግዚአብሔር ኅይለ ወመዊዓ በረድኤቱ ለቅዱስ ሚካኤል ሊቀ መላእክት ወበጸሎቱ ለአቡነ ሳሙኤል መምህረ ትሩፋት እስከ ቀተለ ብዙኃን በይእቲ ዕለት።

ታኅሣሥ 12 ቀን ራስ መልክዓ ክርስቶስ 12ቱን ቤተ ጋላ፣ ማለትም በአሸንጓ የመጣውንና ወራራው በሞላ ቤገምድር የደረሰውን ውጫላን፣ ወረጣዩን፣ ወረሚኑን፣ ወሬጉን፣ አበጢን፣ አናን፣ ጉራን፣ ሱባን፣ ወሬብኮን፣ ወሬጃን፣ አርሱን፣ ኡሩካላን፣ ወጋቸው። እግዚአብሔርም በሊቀ መላእክት ቅዱስ ሚካኤል ረድኤትና በመምህረ ትሩፋት በአቡነ ሳሙኤል ጸሎት ኅይልና ድልን ሰጠው -- በዚያች ዕለት ብዙዎች እስኪገድል ድረስ።

(ታኅሣሥ 12 ቀን ቅዱስ ሚካኤልና አቡነ ሳሙኤል የሚታሰቡበት ቀን ነው።)

በነዚህ ሁሉ ውጊያዎች አሮሞዎች የተመቱት የጠላታቸው ጦር ድንገት ስለመጣባቸው ነው። እነሱ ዘመቻ ሲወጡ ግን የሚደነቅ የጦር ዘዴ እንዳላቸውና ሱስንዮስ ሥልጣን ለመያዝ ሲያምፅ እንደተጠቀመበት እነዚህ ከአፄ ሱስንዮስ ታሪክ የቀዳኝቸው ጥቅሶች ያሳያሉ።

(1) ወመከረ ንጉሥ ሥልጣን ሰገድ ከመ ይፅብእ ለዘሥላሴ እንዘ ሀሎ በባሕቲቱ። አጥብዓ ልቦ ወሐረ ምስለ እሊአሁ ንዳጣን ሰብእ መስተፅዕናን አፍራስ ወሰብእ እግር። ወጸንሐ ተገቢአ ውስተ ትሕት ምድር ዘወግዳ ዘትሰመይ መንታ ደፈር።

ወበጽሐ ዘሥላሴ በዓቢይ ትዕቢት ወበተነፍሐ ልብ እንዘ ይብል፣ መኑ ይቀውም ቅድሚያ ወመኑ ይደፍረኒ። ወንጉሥኒ ሥልጣን ሰገድ ተንሥእ እምዘነበረ ወአሠነየ ጭፍራሁ አምሳለ ጋላ። ወሠራዊተ ዘሥላሴስ ወክሎ አምኃራ አሚሃ ኢየአምሩ ጭፍራ፣ ወኮኑ ሕውሳነ ከመ ሰብእ ምሲያጥ።

(1) ንጉሥ ሥልጣን ሰገድ ዘሥላሴን ብቻውን ባለበት ሊወጋው ወሰነ። ልቡን አጠንክሮ ከጥቂት (ሰዎቹ)፣ ፈረሰኞችና እግረኞች፣ ጋራ ሆኖ ሄደ። መንታ ደፈር ከምትባል ረባዳ ከሆነች የወግዳ መሬት ተደብቆ ቆየው።

ዘሥላሴ በታላቅ ትዕቢትና በተነፋ ልብ፣ “ማነው በፊቱ የሚቆም፣ ማንስ ይደፍረኛል” እያለ መጣ። ንጉሥ ሥልጣን ሰገድ ደግሞ ከነበረበት ተነሥቶ ጭፍራውን (የርብርቦሽ ሰልፉን) እንደ ጋላ (አሰላለፍ) አሣመረ። የዘሥላሴና የአምኃራ ሠራዊት ደግሞ በዚያን ጊዜ ጭፍራ (የርብርቦሽ) አሰላለፍ አያውቁም፤ እንደ ገበያተኛ እርምስምሶች ነበሩ⁵⁴።

54. Pereira, *Chronica de Susenyos*, p. 79.

(2) ወተባባሉ ከሌሎች ቀርባን፣ እስከ ማእከሉ ንነብር እንደ ንደክም በገቢረ ዘለሳ ወበስዲረ ሰንበት። ለእመ ተቃተልን ንሕነ ሠራዊተ ንጉሥ ያዕቆብ ይበጽሐኑ ለ፴ ዕድሜ ፩ ብእሲ እምኃያላኒሁ ለንጉሥ ሥልጣን ሰገድ።

ወእምድኅረ አኅለቁ ቀርባን ምክረ ትዕቢት ወነገረ ትዝግርት አጥብቦ ልቦ ንጉሥ ያዕቆብ ወዓርገ ለተቃተሎ ኅብ ሀሎ ንጉሥ ሥልጣን ሰገድ፤ እስመ ኮነ በውእቱ ጊዜ መልዕልተ ዓቀብ ውእቱኒ በመትሕቱሁ።

ወበጺሐ ንጉሥ ያዕቆብ ሠርዐ ሰልፈ ከመ ሥርዐተ አምኃራ ዘወትር፣ ወአንበሮሙ ለለ ፩፩ ብእሲ በጠወታ ዘውእቱ በተርታ። ወንጉሥኒ ሥልጣን ሰገድ ወረደ ንስቲተ እምዓቀብ በጭፍራ አምሳሰ ጋላ። ወአኅዙ ይትቃተሎ፤ ወወገሩ ትርኩ ወናር ብዙኃ እርሳስ ውዑዩ አምአፈ ነፍጥ። ወአልቦ ዘቀተሎ እንበለ ፩ ብእሲ። ወኮነ መዊእ በጊዜ ፍጡን ለንጉሥ ሥልጣን ሰገድ እንበለ ያንሥኡ እደ ሠራዊተ ንጉሥ ያዕቆብ።

(2) ቀርባን (የሚባሉት ሠራዊት) ሁሉም፣ “እስከ መቼ ድረስ ዘለሳ በመሥራትና ሰንበት በመሻር ስንደክም እንኖራለን? እኛ የንጉሥ ያዕቆብ ሠራዊት ብንዋጋ ከንጉሥ ሥልጣን ሰገድ ኅይለኞች አንድ ሰው ለሰላሳ ሰዎች ይደርሰናልን?” ተባባሉ።

ቀርባን የትዕቢት ምክርና የትጅርት ነገር ሲጨርሱ ንጉሥ ያዕቆብ ልቡን አጠንክሮ ለጦርነት ንጉሥ ሥልጣን ሰገድ ወዳለበት ወጣ፣ ምክንያቱም በዚያን ጊዜ እሱ (ሥልጣን ሰገድ) አቀበቱ ላይ፣ እሱ (ንጉሥ ያዕቆብ) ደግሞ ከበታቹ ነበረ።

ንጉሥ ያዕቆብ እንደደረሰ በወትሮው የአምኃራ ሥርዐተ ሰልፍ አሰለፈ፤ እያንዳንዱን ሰው በጠወታ፣ ማለት በተርታ፣ አቆመው። ንጉሥ ሥልጣን ሰገድ ደግሞ ከአቀበቱ እንደ ጋላ በጭፍራ ሆኖ ትንሽ ወረድ አለ። ይዋጉ ጀመር፣ ትርኩና ናር ከጠመንጃ አፈ ሙዝ የሚነድ ብዙ እርሳስ ተኮሱ፣ ከአንድ ሰው በቀር አልገደለም። ድል በአጭር ጊዜ ውስጥ ለንጉሥ ሥልጣን ሰገድ ሆነ -- የንጉሥ ያዕቆብ ሠራዊት ገና እጃቸውን ሳያነሡ⁵⁵።

(9) አሮሞዎችን የማስፈር ፖሊሲ

ነገሥታቱ የችግሩ ምንጭ አሮሞዎች እንደ ሌላው ሕዝብ ነባር (ሰፋሪ) አለመሆናቸውን ሲረዱ ያሰፍሯቸው ጀመር። አቶ ዐፅሜ የሚሉትን እንስማ⁵⁶፤

55. እዚያው ገ. 91።
56. Bairu Tafla, *Aጸጻ Giyorgis and His Work*, p. 163.

አጼም (ሠርፀ ድንግል) ከብልሃትና ከማስተዋል ጋራ ጉበዝ ነበሩ፤ ... ጋላውን በእርቅ እየሳቡ በጎዣምና በደምቢያ መሬት ያልታረሰውን ውድማ እያዩ መሩት፤ ከክርስቲያን ጋራ ቀላቀሉት።

በረኖች (“ጋላ ዘሰሙ በረን”) አፄ ሱስንዮስን በልጅነቱ አባቱን ገድለው እሱንና እናቱን ማርከው ወስደው “እንደ ልጃቸው ደግ ስለሠሩለት” ለሱ ፍቅር ነበራቸው። ስለዚህ ዕርቅና ሰላም ለመደራደር እሱም ጥሩ ዕድል ነበረው። ቋንቋቸውን ይናገራል፤ ያምኑታልም። ከዚህ በታች ያሉትን ከንጉሡ ታሪክ ውስጥ አልፎ አልፎ የተቀዱትን ጥቅሶች እንመልከት፤ ፍቅራቸውንና ለማስፈራር ያደረገውን ሙከራ ያሳያሉ።

(1) ወእንዘ ሀሎ በዘከመዝ ግብረ መከራ መጽአ ጋላ ለፀቢአ ወለቃ። ወሶበ በጽሐ ኅበ ሐምቦ ዘትሰመይ ጽጂ በር ቅርብተ አባዊ ርእይዎ ለጋላ። ወጋላኒ ርእየ ከመ ሀለዉ ሰብእ፤ ወጸውዓ በዓቢይ ቃል ወይቤ መኑ ውእቱ ዝንቱ። ወአጠየቅዎ እሊአሁ ወይቤልዎ አቤተኑን ሱስንዮስ ውእቱ ወልደ አቤተሁን ፋሲለደስ ዘአንተ ተአምሮ።

ወሶበ አእመረ ጋላ ሮጸ ወበጽሐ ኅበ ሀሎ ወልደ ንጉሥ ውስተ ፈለግ ዘትሰመይ ሰደይ፤ ወወድቀ ታሕተ እገራሁ ወአንገርገረ በነገርጋረ ፍቅር እንዘ ይጠቡ አፃብዓ እግሩ። ወተጋነየ ሎቱ ብዙኃ ተጋንዮ ወስሙ ለውእቱ ጋላ ቡኮ ዘእምነገደ ኮኖ።

ወእንዘ ሀሎ ምስለ ውእቱ ጋላ ሰምዓ ዜና ከመ ጥቀ የኅሥሥዎ ሠራዊተ ፀብእ የአኅዝዎ ወይሞቅሕዎ። ውእቱኒ ሐረ ምስለ ዝኩ ጋላ ኅበ ደብር ዘትሰመይ ቋዓት። ወነበረ ህየ ኅዳጠ መዋዕለ።

(1) (ሱስንዮስ ለመንገሥ ባመፀበት ጊዜ) በእንደዚህ ያለ የመከራ ሁኔታ ላይ እንዳለ፣ ጋሎች ወለቃን ለመውጋት መጡ። አባይ አጠገብ ጽጂ በር ከምትባል አምቦ (ሐራ) ሲደርሱ ጋሎቹን አዩዋቸው። ጋሎቹም ሰው እንዳለ ሲያዩ “ይሄ ማነው?” ብሎ (መሪያቸው) ከፍ ባለ ቃል ተጣራ። የራሱ ሰዎች፣ “የአቤተኑን ፋሲለደስ ልጅ አንተ የምታውቀው አቤተኑን ሱስንዮስ ነው” አሉት።

ጋላው (ይኸንን) ሲያውቅ እየሮጠ የንጉሡ ልጅ ወዳለበት ሰደይ ወደምትባል ወንዝ ደረሰና እግሮቹ ላይ ወደቀ። የእግሩን ጣቶች እየጠባ በፍቅር እንጉርጉሮ አንጎራጎረ። እጅግ ወደቀለት። የዚህ ጋላ ስም ቡኮ ነው -- ከኮኖ ነገድ።

(ሱስንዮስ) ከነዚህ ጋሎች ጋራ ሳለ (የመንግሥቱ) ጦር ሠራዊት ይዘው ለማሰር አጥብቀው እንደሚፈልጉት ወሬ ሰማ። እሱም ከነዚያ ጋሎች ጋራ ቋዓት ወደምትባል ተራራ ሄዶ እዚያ ጥቂት ጊዜ ተቀመጠ⁵⁷።

57. Pereira, *Chronica de Susenyos*, pp. 11-12.

(2) ወእምዝ እምድጎረ በዓለ ፋሲካ ተንሥኦ እምቤተ ጋላ ወሐረ መንገል ሸዋ ሶበ ጸንዓ ቦቱ ረጎብ። ወእንዘ የሐውር በጽሐ ነበ ሀገር ዘትሰመይ ደብረ ድጉኃን እንተ ይእቲ መካነ ዝህሩ ወጸዋሪተ ዓዕሙ ለአብ ክቡር አባ ታዴዎስ ወልደ አበ አበው አባ ተክለ ሃይማኖት በረከተ ክልኤሆሙ ትብጽሐኑ።

ወበህየ ረከቦ ለጋላ ዘይሰመይ ኮኖ ወተንዘበ ወሬዛ ማእምር ወጠቢብ ወመሰሎ ዘይፀብኦ። ወጋላኒ መጽአ ነቤሁ አእሚሮ ሶበ ጠየቀ ከመ ውእቱ ወልደ ንጉሥ፤ እስመ ኮነ ውእቱ ፍቁሩ እምትካት። ወገነየ ሎቱ በከመ ይገኒ ገብር ለእንዚኦ።

ወእምድጎረ ኩነተዝ ነገር ሐረ ወበጽሐ ነበ ሀገር ዘትሰመይ ብልዕት። ወአመ ዕለተ ብጽሐቱ በጽሐ ህየ ብዙኃን ነጋድያን እምዘዋይ እኒዘሙ ብዙኃ ንዋየ። ወርእዮሙ ሰብአ ሀገር እሎንተ ነጋድ መሰሎሙ ከመ መጽአ ጋላ ለፀቢኦ ሀገር። ነገርዎ ለወልደ ንጉሥ እንዘ ይብሉ መጽአ ጋላ ብዙኅ።

ወውእቱኒ ሶበ ሰምዓ ዘንተ ተፅዕነ ላዕለ ፈረስ ወሐረ ምስለ እሊኦሁ። ወበጺሐ ነቤሆሙ አእመረ ከመ ነጋድያን እሙንቱ ወኢኮኑ ሠራዊተ ፀብእ። ወበእንተዝ ኢያሕሰመ ላዕሌሆሙ በሞት፤ ዳእሙ ነሥኦ ከሎ ዘበመ ወኢኅደገ ምንተኒ ወገብረ ለዘፈቀደ።

ወእምዝ ዓለውዎ ሰብአ መገዝ፤ ውእቱኒ አምጽኦ ቦሙ ብዙኃን ጋላ ዘይሰመዩ ቱላማ ከመ ይፅብእሙ። ወእሙንቲኒ ሰብአ መገዝ ርእዮሙ ብዘኃ ፀባኢት ፈርሁ ጥቀ፤ አምኑ ወተጋነዩ ሎቱ።

ሊጋላኒ ዘመጽኦ ለረዲኦቱ አስተፋኔዎ ይሐር መንገል ቤቱ። ወተመይጠ ጋላ እንዘ ያንጉረጉር እስመ ኢማህረክ ወኢቀተለ በከመ ሐለየ ልቡ።

ወውእቱኒ ወልደ ንጉሥ ተርፈ ምስለ ሰብአ ሸዋ። ወእምድጎረዝ ሐረ መንገል ደብረ ሊባኖስ ወነበረ ነበ አሐቲ ምድር ዘትሰመይ ዓጽቃ።

ወአሚሃ ኮነ ቦቱ ዓቢይ ረጎብ ወአልቦቱ ዘይሴሰይ ምንትኒ ዘእንበለ አሐቲ ጸገት። ወኮነ ይሰትዩ ሐሊበ ዚአሃ ጽባሐ ለሊሁ ወልደ ንጉሥ ወምቤተ ቃሶ።

(2) ከዚህ በኋላ ረጎብ ቢጠናበት፣ ከፋሲካ በዓል በኋላ ከቤተ ጋላ ተነሥቶ ወደ ሸዋ ሄደ። ሲሄድ ደብረ ድጉኃን ደረሰ፤ ይች (ደብር) የክቡሩ አባት፣ የአባቶች አባት፣ የአባ ተክለ ሃይማኖት (የመንፈስ) ልጅ የሆነው የአባ ታዴዎስ የመቃብሩ ቦታና የዓዕሙ ተሸካሚ ናት⁵⁸፤ የሁለቱም በረከት ትድረሰን።

እዚያ፣ ኮኖ የሚባሉትን ጋሎች አገኛቸው፤ ዓዋቂውና ጥበበኛው ጎልማሳ (ሱስንዮስ) ተጠራጠረ፤ የሚወጋው መስሎታል። ጋሎቹ

58. ገድላቸውን ቬሮኒካ ሲክስ አጥንታ ከጀርመንኛ ትርጉሚ ጋራ አሳትማዋለች፤ Six, Die Vita des Abuna Tādēwos von Dabra Māryām.

ደግሞ ወልደ ንጉሥ (ሱስንዮስ) መሆኑን ተረድተው ወደሱ መጡ፤ ምክንያቱም ከጥንት ጀምሮ ወዳጆቹ ናቸው። አገልጋይ ለጌታው እንደሚገዛለት ተገዙለት።

ይህ ነገር ከሆነ በኋላ ሄዶ ብልዕት ከምትባል ሀገር ደረሰ። የደረሰ ዕለት ብዙ ነጋዴዎች ብዙ ገንዘብ (የንግድ ሸቀጥና ክብት) ይዘው ከዝዋይ እዚያ ደረሱ። የሀገሩ ሰዎች እነዚያን ነጋዴዎች ሲያዩ ጋሎች ሀገር ለመውጋት የመጡ መስጧቸው፣ “ብዙ ጋሎች መጡ” ሲሉ ለወልደ ንጉሥ (ሱስንዮስ) ነገሩት።

እሱም ይህንን ሲሰማ በፈረስ ሆኖ ከሰዎቹ ጋራ (ወደዚያ) ሄደ። እነሱ ዘንድ ሲደርስ ነጋዴዎች እንጂ የጦር ሠራዊት እንዳይደሉ ዐወቀ። ስለዚህ በሞት አልጎቶቸውም፤ ግን ያላቸውን ሁሉ ምንም ሳያስቀር ወሰደባቸውና ለፈለገው አዋለው።

ከዚህ በኋላ የመገዝ ሰዎች ከዱት፤ እሱ ደግሞ እንዲወጋቸው ቱላማ የሚባሉ ብዙ ጋሎች አመጣባቸው። እነዚህ የመገዝ ሰዎች የጦሩን ብዛት ሲያዩ እጅግ ፈሩና አመኑ፤ ተገዙለትም።

ሊረዱት የመጡትን ጋሎች ወደቤታቸው እንዲሄዱ ሸኛቸው። ጋሎቹም በልባቸው እንዳሰቡት ስላልማረኩና ስላልገደሉ እያገሩረመረሙ ተመለሱ።

ወልደ ንጉሥም ከሸዋ ሰዎች ጋራ ቄዩ። ከዚያ በኋላ ወደ ደብረ ሊባኖስ ሄዶ በአንዲት ዓጽቃ በምትባል ሀገር ተቀመጠ። በዚያን ጊዜ ትልቅ ረኅብ ደረሰበት። ከአንዲት ጥገት በቀር ምንም አልነበረውም፤ ወተቷን (ተራ በተራ) ጠዋት ወልደ ንጉሥ፤ ማታ ቃሶ ይጠጡ ነበረ⁵⁹።

(3) ወእንዘ የሐውር ኅቤሆን ምስለ እሊአሁ ኮነ ፍኖቱ ፍኖተ ዓቀብ። ወበህየ ተዳደቆሙ ጊሜ ጽፉቅ ምስለ ፋፃ እስከ ኢይክሉ ይትረአዩ በበይናቲሆሙ። ወእምድኅረዝ ተዓየነ በወፊማ ወነበረ ህየ ኅዳጠ መዋዕለ።

ወእንዘ ህሎ በህየ ቦኡ ሎቱ ጋላ ብዙኅ ዘኢይትኃለቀኡ ዘእምነገደ ከረዩ ዘውእቶሙ በላዕ ወጅሌ። ወውእቱኒ ተቀበሎሙ ምስለ እሊአሁ እንዘ ይትሬሰይ ንዋያተ ፀብእ እመንገለ ትሕዝብት፤ እስመ ብእሲ ኃያል ኮነ ይትኔዘብ ከሎ ጊዜ ወይከውን ከመ ድብ ሐራስ ወከመ አንበሳ ዘይጥህር ጊዜ የኃሥሥ መብልዐ። ከማሁ ዝንቱኒ ንጉሥ ሥልጣን ሰገድ ኮነ ይትኔዘብ በከሎ ጊዜ ወኢይትየሞህ እስከ ይገብር እግዚአብሔር ክቡር ወልዑል ዘፈቀደ።

ወእምዝ ተንሥእ እምወፊማ ወኮረ ኅበ ዱድ ወተዓየነ በህየ። ወእንዘ ህሎ ህየ ዓዲ ቦኡ ሎቱ ጋላ ዘእምነገደ ወሎ።

59. Pereira, *Chronica de Susenyos*, pp. 37-39.

(3) ከሰዎቹ ጋራ ሆኖ ወደነሱ (ወደ መንደሮቹ) ሲሄድ መንገዱ የዓቀበት መንገድ ሆነበት። በዚያም እርስ በርሳቸው መተያየት እስኪሳናቸው ድረስ ጥቅጥቅ ያለ ጉም (ከወጨፍ?) ፋጨት ጋራ ቀደማቸው። ከዚያ ወሬማ ላይ ሰፍሮ እዚያ ጥቂት ቀናት ተቀመጠ።

እዚያ ሳለ ቍጥር የሌላቸው ብዙ ጋሎች ከከረዩ ነገድ በላዕና ጅሌ ገቡለት። እሱም ከሰዎቹ ጋራ ሆኖ ለጥርጣሬ የጦር ትጥቅ ታጥቆ ተቀበላቸው፤ ምክንያቱም ኃይለኛ የሆነ ሰው እንደ አራስ ድብና ምግብ ሲፈልግ እንደሚያገሳ አንበሳ ሁል ጊዜ ይጠራጠራል። ይህ ንጉሥ ሥልጣን ሰገድም እግዚአብሔር የፈቀደውን እስኪፈጽም ድረስ ሁልጊዜ ይጠራጠር ነበር።

ከዚህ በኋላ ከወሬማ ተነሣና ወደ ዱድ ሄዶ እዚያ ሰፈረ። እዚያ እያለ ደግሞ ከነገደ ወሎ የሆኑ ጋሎች ገቡለት⁶⁰።

(4) ወእምድጎረ ዝንቱ ተመይጠ ወአደወ ፈለገ አብያ ወበጽሐ ምድረ ኩሊሳ፣ ወተዓየነ በህየ ወነበረ ሰሙኑ መዋዕለ። ወእንዘ ሀሎ በህየ ገብአ ሎቱ ጋላ ዘየአክል መጠነ ሠላሳ።

(4) ከዚህ በኋላ ተመለሰና የአብያን ወንዝ ተሻግሮ ምድረ ኩሊሳ ደረሰ። እዚያ ሰፍሮ አንድ ሳምንት ተቀመጠ። እዚያ እንዳለ ሰላሳ የሚያህሉ ጋሎች ገቡለት⁶¹።

(5) ወእምድጎረ ኅለፈ ክረምት ወኮነ ሀጋይ ሰምዓ ንጉሥ ከመ ከድኦ ጋላ ዘውእቱ ወረንሻ፣ ወቀተሎሙ ለሰብአ ወለቃ ወሰበረ ብዙኃን አምባ።

ዝንቱ ጋላ እኩይ ውእቱ ወጉሕላዊ እምጥንቱ አምሳለ ሰይጣን፣ ኅፁፅ ውእቱ ወምኑነ ዘመድ እምኮሎሙ ነገደ ጋላ እለ ይነብሩ ውስተ ብሔረ በድው። ቅድመ ነበረ ምስለ ወርዳያ። ወከድኦ ለወርዳያ፣ ወቀተለ ብዙኃን እምኔሁ ወኮነ ምስለ አኸቸ።

ለአኸቸኒ ከድኦ ወገብረ ሳዕሌሁ አምሳለ ወርዳያ ወሐረ ኅበ ሊበን፣ ወነበረ ምስሌሁ።

ለሊበንኒ ከድኦ ወቀተለ እምኔሁ ብዙኃን ወቦአ ኅበ ወሎ ወነበረ ምስለ ወሎ።

ዓዲ ለወሎኒ ከድኦ ወገብረ ዕርቀ ምስለ ሊበን።

ለሊበንኒ ከድኦ ዳግመ ወነደረ ለንጉሥ ሥልጣን ሰገድ፣ ወንጉሥኒ ወሀቦ ምድረ ዠማ ወአሞናት።

ወእንዘ ሀሎ በህየ ከድኦ ለንጉሥ ወቀተሎሙ ለሰብአ ወለቃ፣ ወአምጽኦ ለኢቱ ልኢኮ እምነ አደል ከመ ያጥፍእ ሀገረ ወለቃ ወጉዣም።

60. እዚያው ገ. 76-7።
61. እዚያው ገ. 85።

ወሶበ ሰምዓ ንጉሥ ከመ ገብረ ዘንተ ወረንሻ አዘዘ ክትቻ፤
ወተንሢ እምድኻና ወሐረ እንተ ፍኖተ በጌምድር። ወወዐለ በህዩ
በዓለ ልደት ወጥምቀት።

ወተንሢ እምህዩ ዓደወ ፈለገ በሽሎ ወወፅኦ መንገል አምኃራ
እንተ ፍኖተ እምቢሰማን። ወእምአምኃራኒ ዓደወ መንገል ወሊቃ፤
ወእምወሊቃኒ ወፅኦ መንገል ደራ ወቤተ ማርያም።

ወበይእቲ ዕለት እምቅድመ ይብጽሑ ኅበ እሉ መካናት ደንገዑ
ሠራዊተ ንጉሥ ወጉዩ በከንቱ እንዘ አልቦ ዘያደነግዖም። ወቆመ
ንጉሥ ባሕቲቱ ወተንጥኦ ሰብእ በቅድሚሁ ወበድጎራሁ በየማት
ወበዐጋሙ። ወሶበ ንጥኡ ሠራዊተ ንጉሥ ዘይዴግኖሙ ተጋብኡ ሎቱ
ወተመይጡ እምጐይይ።

ወኅሊፎ ንጉሥ እምአንቀጸ ጨረን ነበረ እስከ ይጸብከ ሎቱ።
ወጸቢሐ ወፅኦ ንጉሥ መንገል ደራ ወሐረ ኅበ አሞናት። ወበህዩ ረከቦ
ለወረንሻ ምስል ኩሉ ንእዙ ወአልህምቲሁ። ወተቀትለ ጋላ ብዙና
በእደዊሆሙ ለሠራዊተ ንጉሥ። ወተማህረኩ ደቅ ወአንስት
ወአልህምት ዘኢይትኑለቁ።

ወበሳኒታ ይእቲ ዕለት ገብረ ንጉሥ ከማሁ፤ ወእምዝ ተመይጠ።
ወእንዘ ይትመዩጥ ፈነዋ ንጉሥ ለአሐቲ አረጋይት ዘተደወወት
እምወረንሻ እንተ ይእቲ እሙ ለከረዩ ፉጦ ምስል ንኡስ ወልዳ፤ ወለአካ
ኅበ ወረንሻ እንዘ ይብል ሶበ አንትሙ ከዳእክሙ ወፀባእክሙ ሀገረ
ወሊቃ ወሰበርክሙ አምባ። አነኒ በእንተዝ መጸእኩ ለፀቢኦትክሙ።
ባሕቱ ሰረይኩ ለክሙ ዕዳክሙ። ንዑ ግበሩ ዕርቀ ምስሌዩ።

ወሰሚያሙ ወረንሻ መልእክተ ንጉሥ እምአፈ ይእቲ አረጊት
መጽኡ መጠነ ሿ ጋላ ወገብሩ ዕርቀ ምስል ንጉሥ።

ወተመይጠ ንጉሥ መንገል አምኃራ፤ ወወዐለ በዓለ ቀበላ ጾም
በቤተ አምኃራ። ወበህዩ ሄሞ ሢመተ ትግሬ መኰንን ወባሕር ነጋሽ
ለዮልዮስ። ወለራስ ሥዕል ክርስቶስኒ ወሀቦ ጉዣምሃ በምልኡ ከመ
ራስ አትናቲዎስ።

ወተንሢ ንጉሥ እምቤተ አምኃራ ወረደ በፍኖተ ደንቆሮ፤
ወበጽሐ ኅበ አኻዮ። ወእምዝኒ ዓደወ ፈለገ በሽሎ፤ ወእምዝ ወፅኦ
መንገል ስማዳ። ወእንዘ ዮሐውር በጽሐ ኅበ ምድረ ቅርኛ፤ በህዩ
አስተፋነዎ ለዮልዮስ ከመ ይረድ መንገል ትግሬ። ወንጉሥኒ አተወ
ጉርጎራ ወነበረ በህዩ እስከ ወርኃ ሰኔ።

ወወረንሻኒ ከድኦ ለኢቱ ወቀተለ ሰብእ ዚአሁ ወነሥኦ
አልህምቲሁ። ወሶበኒ መጽኦ ለገቢረ ዕርቅ አስሮ ለአዛዥ ሀካኮ ግቢይ
ጋላ ወማእምረ ኩሉ ነገር። ወአልቦ ዘከማሁ በውስተ ኩሉ ጋላ።

ወወሀቦ ለፊት አውራሪ ወልዶ ዘኮነ በውእቱ መዋዕል ሥዩመ
ወሊቃ።

ወእምድጎረዝ ለአከ ወረንሻ ኅበ ራስ ሥዕል ክርስቶስ እንዘ ይብል
ተቀበለኒ። ወዓደወ ራስ ሥዕል ክርስቶስ መንገል ወሊቃ ወተቀበሎ
ወአዕደዎ ኅበ ምድረ ጉዣም ወከረመ በህዩ።

ወእምድጎረ ከረመ ወረንሻ በምድረ ጌዣም ወሀቦ ንጉሥ ሥልጣን ሰገድ ምድረ ገንዣ። ወሀሎ በህዩ እስከ ተጽሕፎተ ዝንቱ ታሪክ።

(5) ክረምት አልፎ በጋ ሲሆን ወረንሻ ጋላ እንደከዳና የወለቃን ሰዎች እንደፈጃቸው፣ ብዙ አምባ እንደሰበረም ንጉሡ (ሱስንዮስ) ሰማ።

ይህ ጋላ ከጥንቱ ጀምሮ እንደሰይጣን እኩይና ብልሹ ነው። በምድረ በዳ ከሚኖሩ ከነገደ ጋላ ሁሉ ጌደሎና ወገኑ የተጠላ ነው። መጀመሪያ ከወርዳያ (ጎሳ) ጋራ ነበረ፤ ወርዳያን ከዳው፣ ከእሱም ብዙዎች ፈጀበትና ከአኸቹ ጋራ ሆነ።

አኸቹንም ከድቶ በወርዳያ ላይ እንዳደረገው አደረገበትና ወደሊበን ሄዶ ከሱ ጋራ ኖረ።

ሊበንንም ከድቶት ከሱ ብዙ ሰው ፈጅቶበት ለወሎ ገብቶ ከወሎ ጋራ ተቀመጠ።

ደግሞ ወሎን ከድቶት ከሊበን ጋራ ታረቀ።

ሊበንን እንደገና ከድቶት ለንጉሥ ሥልጣን ሰገድ አደረ። ንጉሡም ምድረ ገጠማን እና አሞናትን ሰጠው።

እዚያው ሆኖ (እነሆ) ንጉሡን ከድቶ የወለቃን ሰዎች ፈጃቸው። (በዚያ ላይ) ወለቃንና ጌጃምን እንዲያጠፋቸው ኢቱን ተላልኮ ከአደል (ከአዳል) አመጣው።

ንጉሡ ወረንሻ ይኸንን እንዳደረገ ሲሰማ ክትቻ ዐወጀና ከድኻና ተነሥቶ በቤገምድር በኩል ሄደ። እዚያ የልደትን በዓልና ጥምቀትን አሳለፈ።

ከዚያ ተነሥቶ የበሽሎን ወንዝ ተሻገረና በእምቢስማን በኩል ወደ አምኃራ ወጣ። አምኃራንም ወደ ወለቃ ተሻገረው። ከወለቃ ደግሞ ወደ ደራና ወደ ቤተ ማርያም (ወደ ሀገረ ማርያም) ወጣ።

የንጉሡ ሠራዊት በዚያች ዕለት እነዚህ ቦታዎች ገና ሳይደርሱ ምንም የሚያስበረግጋቸው ሳይኖር በርግገው በከንቱ ሸሹ። ንጉሡ ብቻውን ሆነ፣ በፊቱም በኋላውም፣ በቀኝም በግራውም ሰው ጠፋ። የንጉሡ ሠራዊት የሚከታተላቸው ሲያጡ ተሰባስበውለት ከሸሸት ተመለሱ።

ንጉሡ ከጨረን በር አልፎ እስኪነጋለት ድረስ ቆየ። ሲነጋ ንጉሡ ወደ ደራ ወጥቶ ወደ አሞናት ሄደ። እዚያ ወረንሻን ከንዙና ከከብቱ ሁሉ ጋራ አገኘው። ብዙ ጋላ በንጉሡ ሠራዊት እጅ አለቁ፣ ቍጥር የሌላቸው ሕፃናት፣ ሴቶች፣ ከብቶች ተማረኩ።

ንጉሡ በዚያች ዕለት ማግስትም እንደዚሁ አደረገ። ከዚያ በኋላ ተመለሰ።

ሲመለስ የከረይ ፉጦ እናት የሆነችውን ከወረንሻ የተማረከችውን አንዲት አረጋዊት ከትንሽ ልጇ ጋራ ላካት። እንዲህ ሲል ወደወረንሻ

ሳካት፡ “እናንተ ብትከዱኝና ወለቃን ብትወጡ፡ አምባም ብትሰብሩ እኔ ደግሞ በዚህ ምክንያት ልወጋችሁ መጣሁ። ግን እዳችሁን ይቅር ብየላችኋለሁ። ኑ፡ ከኔ ጋራ ታረቁ።”

ወረንሻ የንጉሡን መልክት ከዚች አረጋዊት ሲሰሙ አርባ የሚሆኑ ጋሎች መጥተው ከንጉሡ ጋራ ታረቁ።

ንጉሡም በአምኃራ በኩል ተመለሰ። የ(ዐቢይ) ጾም ቅበላን በቤተ አምኃራ አሳለፈ። እዚያ ሆኖ ዮልዮስን የትግሬ መኰንንና የባሕር ነጋሽ ሹመት ሾመው። ለራስ ሥዕል ክርስቶስ ደግሞ ድፍን ጉጃምን ሰጠው -- እንደ ራስ አትናቱዎስ።

ንጉሡ ከቤተ አምኃራ ተነሥቶ በደንቆሮ መንገድ ሄዶ አኻዮ ደረሰ። ከዚያም የበሽሎን ወንዝ ተሻገረ። ከዚያም ወደስማዳ ወጣ። ሲሄድ (በዚያው) ምድረ ቅርኝ ደረሰ። ከዚያ ዮልዮስን ወደትግሬ እንዲወርድ ሾኘው። ንጉሡም ጎርጎራ ገባ። እዚያ እስከሰኔ ወር ድረስ ተቀመጠ።

ወረንሻም (ጎትቶ ያመጣውን) ኢቱን ከድቶት ሰዎቹን ገደለበት፤ ከብቶቹንም ወሰደበት። አዛዥ ሀካኮን ዕርቅ ለማድረግ ሲመጣ አሰረው። (ሀካኮ) ሁሉን ነገር ዐዋቂ ትልቅ ጋላ ነው። እንደሱ ያለ በጋላ ውስጥ የለም። (አስሮ) በዚያን ጊዜ የወለቃ ሹም ለነበረው ለፊታውራሪ ወልዶ ሰጠው።

ከዚህ በኋላ ወረንሻ “ተቀበለኝ” ብሎ ወደራስ ሥዕል ክርስቶስ ላከ። ራስ ሥዕል ክርስቶስ ወደወለቃ ተሻግሮ ተቀበለው። ወደምድረ ጎጃምም አሻገረውና ክረምቱን እዚያ አሳለፈ።

ወረንሻ በምድረ ጎጃም ከከረመ በኋላ ንጉሥ ሥልጣን ሰገድ ምድረ ገንዠን ሰጠው። ይህ ታሪክ እስከተጻፈበት ጊዜ ድረስ እዚያ አለ⁶²።

ይህንን ሁሉ የጻፉልን አዛዥ ተክለ ሥላሴ ጢኖም እንደ አዛዥ ሀካኮ አሮጥ ሳይሆኑ አይቀሩም። አሮጥዎችን የሳቸውን ያህል የሚያውቅ የለም።

አፄ ሱስንዮስ በአልጋው ሲደላደል በተጨማሪ የቤተ ክርስቲያኑን ቅፈፍ (መሬት) እየወሰደ ብዙዎቹን አስፍሯቸው ነበር⁶³። በዚያ ላይ አሮጥዎቹ ከአፄ ሠርፀ ድንግል ዘመነ መንግሥት ጀምሮ ከመንግሥት ጋራ እንደዚያ እየተጣሉ በኢትዮጵያዊነት የመንግሥት የጦር ሠራዊት ውስጥ ተመልምለው የዝርፊያ ጥቅማቸውን በዚያ በኩልም ያገኙት ነበረ። ይኸንን የምናውቀው ታሪክ ጸሐፊዎች አንዳንዶቹን አሮጥዎች በስማቸውና የነገዳቸውን ስም ጠርተው ሲያስተዋውቁን ነው። በክርስትና

62. እዚያው ገ. 141-3።

63. የጎጃም ታሪክ፡ EMMML 5403, f. 65ab: “አጼ ሱስንዮስም መንግሥቱ በጸና ጊዜ አብረው የመጡትን ጋሎች በጎጃምና በዳሞት በመተከልና በባንጃ ሠራቸው (አሰፈራቸው)። የተረፉትን ጋሎች ደግሞ የሚሠራበት (የሚያሰፍርበት) ቢአጣ ለየአድባራቱ የገባውን ቅፈፍ (መሬት) ኢየሱቀለ ጋላ ሠራበት (አሰፈረበት)።”

ስማቸው የሚጠሯቸውም “የሰሜንና የማህል ኢትዮጵያ ሰዎች” ወይም እንደ ዶክተር መሐመድ ሐሰን አጠራር “አቢሲኒያውያን” እንጂ አሮሞዎች አይደሉም።

ግን ምንጮቹ እንደሚሰሩት፣ አሮሞዎች በጎሳነት አንድ አካባቢ ከያዙ በኋላም ከሰብአ ትካታዊ ዘላንነት ወጥተው በያዙት አካባቢ በግብርናም ሆነ በከብት ርቢ “በግምባር ላብ” ለመኖር ጊዜ ፈጅቶባቸዋል። ባህላቸው ያልዘሩትን ማጨድ የማይከለክል፣ እንዲያውም የሚያበረታታ ይመስላል፤ መንፈሳዊ መሪያቸውን ከሩቅ አገር ድረስ እየመጡ ቡራኬ ሲጠይቁት የሚሰጣቸው ቡራኬ፣ “ውለዱ ክበዱ፣ የሥራችሁን ፍሬ ዋቃ ይባርክላችሁ” የሚል ሳይሆን ለድል አደራጊነትና ለዘረፋ የሚሆን ምረቃና መድኃኒት ነው። አንድ ጊዜም ማህል ለማህል እየገፋ መጥተው የራሱን የወዳጃቸውን የአፄ ሱስንዮስን ከተማ ዘርፈው ቤቶቹን በእሳት አጋዩዋቸው⁶⁴።

ወእንዘ ሀሎ በአይባ ፈነወ ደጅ አዝማች ሀፊ ክርስቶስ መጽሐፈ መልእክት እንዘ ይብል። ናሁ መጽሐፊ ቤት ጋላ ዘውእቶሙ አና ቡሩ ወአበጢ ዘበተጋብኦቶሙ ይሰመዩ በስመ ጆ ነገድ ዘውእቱ መረዋ። ወምጽአተ ጋላስ ኮነ ለአጥፍኦ በጌምድር።

ወሶበ ሰምዓ ንጉሥ ዘንተ ነገረ ተንሥኦ እምአይባ ከመ ይሐር ለተዓብኦተ ጋላ መንገል በጌምድር፣ ወተዓየነ በወይና ደግዓ። ወበህዮ -ኖለቁ ንጉሥ አፍራስ ሠራዊቱ ወኮኑ መጠነ ፲ወጃ። ወአሀሎ መኑሂ ዘእንበለ ጸናሕያነ ዴዴ። ወራስ የማነ ክርስቶስኒ አሜሃ ሀለወ ምስሌሁ መጺኦ እምነ አምኃራ። ወእምወይና ደግዐኒ ወረደ እንተ ፍኖተ ደሪጸ፣ ወዓደወ ፈለገ ርብ ወጎለፈ ካዕበ እንተ ፍኖተ ዘንግ ወተዓየነ ኅበ ምድር ዘትሰመይ ቁጠማ። ወእምህየኒ በጽሐ ምድረ ጸምኦ አመ ፲ወ፰ ለወርኃ ታጎሣሥ በዕለተ ረቡዕ።

እምድጎረ ተዓየነ በውስተ ውእቱ ምድር ለጎዲር ጊዜ ፱ ሰዓት መጽሐ ሰብአ ዓይን ወነገርዎ ለንጉሥ ከመ ሀሎ ጋላ በቅሩብ። ወንጉሥኒ አዘዘ ከመ ያጥፍኦ እሳተ ለእመ ርእየ ጋላ ከመ ኢይጉዋይ እንበለ ይግበር ፀብኦ። ወተአዘዙ ኮሎ ሠራዊቱ ወአጥፍኦ እሳተ፣ ወጎደሩ በትዕቢት ወበተመክሖ።

ወበጽባሕ ተንሥኦ ንጉሥ ወሐረ ኅበ ሀሎ ጋላ ወጊዜ ፫ ሰዐት በጽሐ ኅበ አምባ ዘሠርዎ ወልደ ሐይቶኝ። ወአምጽኦ ሠርዎ መጠነ ፲ወ፩ ቸብቸቦ ዘጋላ። ወጎሊፎ ንስተተ እምነ ውእቱ አምባ ተመይጡ ሰብአ ዓይን ዘፈነዎሙ ንጉሥ ከመ ይርአዩ ኅበ ሀሎ ጋላ ወነገርዎ ወይቤልዎ ሀሎ ጋላ በቅሩብ ኅበ ምድር ዘትሰመይ ውቅሮ። ወባሕቱ ይፈቅድ ሐዊረ ወገቢረ ጉዕዞ።

ወንጉሥኒ እምቅድመ ይርአይ ሀልዎተ ጋላ አዘዘ ለኮሎ ሠራዊቱ ከመ ኢይቁሙ ምስሌሁ አላ ይሐሩ ወኢይስድድዎ ለጋላ። ወሶቤሃ

64. Pereira, *Chronica de Susenyos*, pp. 116-19.

ፈትሎ ወራሪ ከሱ ሠራዊት ንጉሥ ከመ ዘይፈትሎ ወትረ ላዕል ጎንጋ ወሻንቅላ። ወሶበ በጽሑ ተርእዮ ጋላ፤ ወሀሎ ሠሪያ ጭፍራሁ ወተደሊዎ ለፀብእ።

ወሀሎ ማእከለ ጋላ ወማእከለ ሠራዊት ንጉሥ ቍልቍለት ዘኢኮነ ነዊኃ ወኢሐጺረ። በፍጻሜ ቍልቍለትኒ ሀሎ መርጎብ ሠናይ ዘይበቍሶ ለተፃብኦ ወለምርዋጽ አፍራስ። ወጎሊፎ ጋላ ዛተ መርጎበ ሀሎ ንቡረ በጭፍራ ጎበ ምድር ዘትልዕል፤ ወትመጥቅ እምነ ይእቲ መርጎብ።

ወሠራዊት ንጉሥስ እለ ይበዝኑ ኢቀርቡ ለተፃብኦ ጋላ፤ አላ ቆሙ እምርሑቅ፤ መንፈቆሙ በፍርሀት ወመንፈቆሙ በትምይንት። ወእለስ ጠብፀት ልቦሙ ወእለ ፈርሁ ጎፍረተ ወረዱ ምስለ ራስ የማነ ክርስቶስ ወአቤተኑን ወልደ ክርስቶስ። ወንጉሥኒ ወረደ እምነ ዓቀብ መንገለ መትሕት ወኣትክለ ደበና።

ድብ አንበሳኒ ተዘብጠ ለትእምርተ ወጢኑ ፀብእ፤ ወንስርቃና ተነፍሐ። ወጋላስ ሀሎ ፈረስ ዘጭፍራ በባሕቲቱ ምስለ ጎዳጣን እግር፤ ወጭፍራ ዘእግር በባሕቲቱ ዘአልቦ ኑልቄ። ወአጎዙ ይትቃተሉ ዓቢዮ ቀትለ። ወኮኑ ያጉይይዎ ምዕረ ጊዜ ሠራዊት ንጉሥ ለጭፍራ ዘፈረስ። ወምዕረ ጊዜ ያጉይዮሙ ጋላ። በዘከመዝ ግብረ ተፃብኦ ወዐሉ ሰዓተ እሙረ።

ወሶበ ርእዮ ጋላ ዘሀሎ ንቡረ በጭፍራ ከመ ብዙኃን ፈራሃን እለ ቆሙ መልዕልተ ዓቀብ ያንጎግው ድጎረተ ወይትሐወሱ ከመ ብርዕ ይትሐወስ በጎይለ ነፋስ። ተንሥኦ ጋላ በምልኡ ወኢክህሉ ሠራዊት ንጉሥ ተቃውሞቶ። ወቀደሙ ጉይዮ እለ ቆሙ በርኑቅ። ወኮነ አሜሃ መዊእ ለጋላ ወተመውኦ ለንጉሥ።

ወተቀትሉ ብዙኃን መኳንንት በእደ ዝኩ ጋላ ዘውእቶሙ አቤተኑን ወልደ ክርስቶስ፤ ወአስን ልሳነ ክርስቶስ፤ ወልሳነ ክርስቶስ ወልደ አቤተኑን ሣህሎ፤ እስክንድር ወልደ ተክለ ሥሉስ ዘሲሬ፤ ለባሲ ሥዮም (ሥዮም?) ዘዝፋን ቤት፤ ወንኡስ የማኖ ዘልህቀ ታሕተ እግረ ንጉሥ፤ ሹቶ እምነ አርባብ። ወመለክ ሐራ ዕንቆ፤ ወካልኣን ብዙኃን እምነ ቍርባን። ወእምነ ሰራዊት ንጉሥ መስተፅዕናነ አፍራስ ወሰብኦ እግር እለ ሞቱ በውእቱ ዕለት አልቦሙ ኑልቄ። ወዝንቱ ተመውኦ ኮነ አመ ኘወፀ ለታጎሣሥ በዕለተ በዐሉ ለቅዱስ ገብርኤል። አልቦ ቤት ውስተ ከተማ ንጉሥ ዘኢህሎ አሜሃ ሰቆቃው ወላህ በእንተ ብዝነ ሞቶሙ ለሰብእ።

ንጉሥስ እምድጎረ ኮነ መዊእ ለጋላ ወዕኦ እንተ ፍኖተ ዳባት። ወበሳኒታሁ ኃለፈ እምዳባት ወተፃዮን መልዕልተ አሐቲ ወግር ዘትሰመይ ድባና። ወእምዝኒ ጎለፈ መንገለ ማጎደረ ማርያም ወአሰንበተ ባቲ።

ወበህዮ መጽኦ ጉዣም ነጋሽ ክፍሎ ምስለ ጨዋ ዘይሰመዩ ነይላት ወምስለ ብዙኃን ሰብኦ አፍራስ ወእግር። ዓዲ እንዘ ሀሎ ውስተ ይእቲ

ማኅደረ ማርያም ፈነወ ንጉሥ ኅብ ዮልዮስ መጽሐፈ መልእክት እንደ ውእቱ ሀሎ አሜሃ በምድረ ጉማን። ወነገረ መልእክቱስ ለንጉሥ ይነግር ኩነተ መዋእ ወተመውኦ ወይኤዝዝ ከመ ይብጻኦ ፍጡኦ ለረዲኦቱ።

ወእምድኅረ ፈነወ ዘንተ መልእክተ ተንሥኦ ንጉሥ እማኅደረ ማርያም ወሐረ ጉዕዞ ወነደረ ኅብ ምድር ዘትሰመይ ኾድ ዝበያ። ወእምዝኒ ኅለፈ መንገለ ቃሮዳ። ወእምቃሮዳኒ ተንሢኦ ተዓዮነ ማእከለ ቆጋ ወአምባ ማርያም ኅብ ምድር ዘትሰመይ ማሸሉት። ወበህዮ ወዐለ በዐለ ልደት ዘለእግዚእኒ ወመድኃኒኒ ኢየሱስ ክርስቶስ ለዘክሮቱ ሰጊድ።

እምድኅረ በዐለ ልደት ወዕኦ ንጉሥ በፍኖተ ወይና ደግዓ መንገለ ደንቀዝ። ወኮነ ይጸንኦ በህዮ ተጋብኦተ ሰብእ እምዝርወት ወምጽኦተ ሠራዊት እምርጉት ወቅሩብ ከመ ይፃባእ ዳግመ ምስለ ጋላ። ወጋላስ ወረደ አሜሃ እምውቅሮ መንገለ ሐሙስ ወንዝ። ወእምዝኒ መጺኦ በጭፍራ አጥፍኦ ወአማሰነ ኮሎ አህጉራተ እንፍራዝ ወማህረክ እስከ ኅረባ ወእስከ ጭኸራ። ወአውግዮ መዲና ንጉሥ ዘቆጋ ወተመይጠ መንገለ ሐሙስ ወንዝ።

(ሱስንዮስ) በአይባ በነበረበት ጊዜ ደጅ አዝማች ሀፈ ክርስቶስ (ወደ ንጉሡ) እንዲህ ሲል የመልእክት ደብዳቤ ላከ፤ “እነሆ ሶስቱ ቤተ ጋላ፣ እነሱም ሲሰባሰቡ መረዋ በሚል አንድ ነገድ የሚጠሩ፣ እነ አና፣ ዑሩ፣ አበጢ መጡ። የጋሎች አመጣጥ በጌምድርን ለማጥፋት ነው።”

ንጉሡ ይኸንን ነገር ሲሰማ ጋሎችን ለመዋጋት ወደ በጌምድር ሊሄድ ከአይባ ተነሣና ወይና ደግዓ ላይ ሰፈረ። ንጉሡ እዚያ የሠራዊቱን ፈረሶች ቁጠረ፤ አንድ መቶ አርባ ነበሩ። ከግቢው ጠባቆች በቀር (የቀረ) ሌላ ማንም አልነበረም። ራስ የማነ ክርስቶስም ያን ጊዜ ከአምኃራ መጥቶ አብሮት ነበረ። ከወይና ደግዐ ወደ ደሪጻ መንገድ ወረደ። የርብ ወንዝን ተሻግሮ ደግሞ በዘንግ መንገድ አልፎ ቁጠማ ከምትባል ቦታ ሰፈረ። ከዚያ በታኅሣሥ ፲፰ቀን ረቡዕ ዕለት ጸምኦ ደረሰ።

ለማደር እዚያ በዘጠኝ ሰዓት እንደሰፈረ ሰላዮች መጥተው ጋሎች በቅርብ እንዳሉ ለንጉሡ ነገሩት። ንጉሡም ጋላ እሳት ሲያይ ሳይዋን እንዳይሸሽ እሳት እንዲያጠፉ አዘዘ። ሠራዊቱ ሁሉ ታዘው እሳት አጠፉና በትዕቢትና በትምክሕት አደሩ።

ጠዋት ንጉሡ ተነሥቶ ጋሎች ወዳሉበት ሄደ። በሶስት ሰዓት ከሐይቶኝ ልጅ ከሠርዖ አምባ ደረሰ። ሠርዖ ዓሥራ አንድ ያህል የጋላ ቸብቸቦ አመጣ። ከዚህ አምባ ጥቂት አልፎ እንዳለ ንጉሡ ጋላ ያለበትን እንዲያዩ የላካቸው ሰላዮች ተመልሰው መጡ። “ጋሎች በቅርብ ውቅሮ በምትባል ቦታ አሉ፤ ግን ንዝ አንሥተው ለመሄድ ይፈልጋሉ” ብለው ነገሩት።

ንጉሡም የጋሎችን ሁኔታ ሳያይ ሠራዊቱን እንዳይለቁቸው (ወደነሱ) እንዲሄዱ፣ አብረውት እንዳይቆሙ አዘዛቸው። በዚያን ጊዜ የንጉሡ ሠራዊት በሞላ ዘወትር በጎንጋ እና በሻንቅላ ላይ ወራሪ እንደሚፈቱ ፈቱ፣ ሲደርሱ ጋሎቹ ታዩ። በጭፍራ ስልፋቸው ሆነው ለጦርነት ተዘጋጅተዋል። በጋሎችና በንጉሡ ሠራዊት መካከል ረጅም ወይም አጭር የማይባል ቀጠቀጠት አለ። ከቀጠቀጠቱ ማለቂያ ላይ ለጦርነትና ለፈረስ ሩጫ የሚስማማ ጥሩ ሜዳ አለ።

ጋሎቹ ያችን ሜዳ አልፈው፣ ከሜዳዋ ከፍ ከምትልና ወደላይ ከምትሆን መሬት በጭፍራ (ሰልፍ) አሉ። የንጉሡ ሠራዊት ደግሞ ግማሾቹ በፍርሃት ግማሾቹም በንቀት አብዛኞቹ በሩቁ ቆሙ እንጂ ጋሎቹን ለመውጋት አልቀረቡም። ልባቸው የጨከነና እፍረትን የፈሩ (ሊዋጉ) ከራስ የማይ ክርስቶስና ከአቤተኑን ወልደ ክርስቶስ ጋራ ወረዱ።

ንጉሡም ከአቀባቱ ወደታች ወርዶ ድንኳን አስተክለ። ጦርነት ለመጀመር ድብ አንበሳ (ከበሮ) ተመታ፣ ንስር ቃናም (እምቢልታ) ተነፋ።

ጋሎች ደግሞ የጭፍራ ፈረሰኛ ከጥቂት እግረኞች ጋራ ለብቻው፣ ቀጥሮ የሌለው የእግር ጭፍራ ለብቻው ሆኖ ትልቅ ተጋድሎ ተጋደሉ። አንድ ጊዜ ፈረሰኛውን ጭፍራ የንጉሡ ሠራዊት ያባርጋቸዋል፣ አንድ ጊዜ ጋሎቹ ያባርጋቸዋል። በዚህ ዓይነት ጦርነት ለታወቀ ሰዓት (ለተወሰነ ጊዜ) ዋሉ።

በጭፍራ ያሉት ጋሎች ከአቀባቱ ላይ ያሉትን ብዙዎቹን ፈሪዎች ወደኋላ ሲያፈገፍጉና በነፋስ ኃይል እንደሚወዛወዝ መቃ ሲርመሰሰሱ ሲያዩዋቸው ጋሎቹ በሞላ ተነሡ። የንጉሡ ሠራዊት ሊቋቋማቸው አልቻለም፣ ከሩቅ የቆሙት ቀድመው ሸሹ። በዚያን ጊዜ ድል የጋሎች፣ ሸንፈት የንጉሡ ሆነ።

በእነዚህ ጋሎች እጅ ብዙ መኳንንት ተገደሉ። እነሱም እኒህ ናቸው፣ አቤተኑን ወልደ ክርስቶስ፣ አስጓ (የሹመት ስም ነው) ልሳነ ክርስቶስ፣ የአቤተኑን ሣህሎ ልጅ ልሳነ ክርስቶስ፣ የሺሬው ተክለ ሥሉስ ልጅ እስክንድር፣ አምባራስ (ባላምባራስ) ፍቅሮ፣ የወገራ ሹም ዘኢየሱስ፣ የዝፋን ቤቱ ሹም ለባሲ፣ በንጉሡ እግር ስር ያደገው ትንሹ የማኖ፣ ከአርባብ (የሠራዊት ስም ነው) ሼቱ፣ መለክ ሐራ (ሹመት ነው) ዕንቆ፣ ከቀጠባንም ሌሎችም ብዙዎች። ከንጉሡ ሠራዊት ፈረሰኞችና እግረኞች በዚህ ዕለት የሞቱ ቀጥሮ የላቸውም።

ይህ ሸንፈት የሆነው በታኅሣሥ 19 ቀን በቅዱስ ገብርኤል ዕለተ በዐል ነው። በዚያን ጊዜ ከሞተው ሰው ብዛት የተነሣ በንጉሡ ሰፈር ሐዘን የሌለበት ቤት አልነበረም።

ንጉሡም ድል የጋሎች ከሆነ በኋላ ወደ ዳባት መንገድ ሄደ። በማግስቱ ከዳባት አልፎ ድባና ከምትባል ኮረብታ ላይ ሰፈረ። ከዚያም ወደ ማኅደረ ማርያም አለፈና ሰንበትን በዚያ ዋለ።

ጐዢዎ ነጋሽ ክፍሎ ኃይላት ከሚባሉት ወታደሮች፣ ከብዙ ፈረሰኞች እና እግረኞች ጋራ ሆኖ እዚያ መጣ። ንጉሡ ደግሞ እዚች ማኅደረ ማርያም እያለ ለዩልዮስ -- በዚያን ጊዜ በምድረ ጉማን ሳለ -- የመልእክት ደብዳቤ ላከ። የንጉሡ የመልእክቱ ይዘታ የማሸነፍንና የመሸነፍን ሁኔታ ይናገርና እንዲረዳው ቶሎ እንዲደርስ ያዛል።

ንጉሡ ይኸንን መልእክት ከላከ በኋላ ከማኅደረ ማርያም ተነሥቶ የጉዞ መንገድ ሂደት ሾድ ገበያ ከምትባል ምድር አደረ። ከዚያም ወደቃሮዳ አለፈ። ከቃሮዳ ተነሥቶ በቆጋ እና በአምባ ማርያም ማህል ማሸሉት ከምትባል ምድር ሰፈረ። እዚያ (ስሙን) ሲያነሡት ስግደት የሚገባውን የጌታችንን የመድኃኒታችንን የኢየሱስ ክርስቶስን የልደት በዓል አከበረ።

ንጉሡ ከልደት በዐል በኋላ በወይና ደግሞ መንገድ ወደ ደንቀዝ ወጣ። ከጋሎች ጋራ እንደገና ለመዋጋት (አስቦ) የሰዎቹን ከተበተኑበት መሰባሰብና የሠራዊቱን ከሩቅና ከቅርብ መምጣት ይጠብቅ ነበረ።

ጋሎች ደግሞ በዚያን ጊዜ ከዚያ ከውቅሮ ወደ ሐሙስ ወንዝ ወረዱ። ከዚያ በጭፍራ መጥተው የእንፍራዝን አገሮች ሁሉንም አጠፏቸው፣ አበላሸቸው። እስከ ጎረባ እና እስከ ጭኸራ ድረስ ማረኩ። የንጉሡንም የቆጋውን መዲና አቃጠሉትና ወደ ሐሙስ ወንዝ ተመለሱ።

ጸሐፊው አልነገረንም እንጂ የነዚህ መኳንንትና የብዙው ሕዝብ ቸብቸቦ በኦሮሞዎቹ ሰፈር ቦታ ጠቦት ይሆናል።

አፄ ሱስንዮስ አፄ ሠርፀ ድንግል ለእናርያ ሰዎች እንዳደረገው፣ ኦሮሞዎችን ክርስትና አስነሥቶ ከክርስቲያኑ ሕዝብ ጋራ አንድ ሊያደርጋቸው ሞክሯል። በሱ ምክርና ትእዛዝ ወረነሻዎች በሞላ “የአባቶቻቸውን የጋላ ልማድ” ትተው እንደ ተጠመቁ አዛዥ ጢኖ እንዲህ ሲሉ ከሌላ ቦታ ነግረውናል⁶⁵።

ወበውእቱ ወርኃ ክረምት አዘዘሙ ንጉሥ ሥልጣን ሰገድ ከመ እግዚእ አዛዚ ወሐዋርያ ሰባኪ ወተናገርሙ ለጋላ ዘውእቶሙ ወረነሻ በአስፍዎ ሀብት ሰማያዊ ወምድራዊ። ወይቤሎሙ እመኑ በክርስቶስ ወተጠመቁ በስሙ ከመ ትኩኑ ዕሩያነ ምስሌኑ በክብር አመ ትንሣኤ ሙታን ወኅድጉ ልማድ አበዋክሙ ጋላ

65. እዚያው ገ. 214-5። ጥቅሱ እንደሚያመለክተው ያልተገዘረ አባት የሚወልደው ልጅ እንደ ጉድ ይታይ ነበር። ባህሉ እስከቅርብ ጊዜ ድረስ ይከበር እንደነበረ ብዙዎች የኦሮሞ ባህል ተመራማሪዎች መዝግበውታል። ናይጂሪያ ውስጥ መንታዎች ሲወለዱ ይጥሷቸው እንደነበረ ማለት ነው። ኦሮሞዎች የሚገዙት በእድሜ ከገፉ በኋላ ስለሆነ ጎልማሶቹን ገሳጭ “ጎርሳዎች” ባይኖርባቸው እስኪገዙ ድረስ የማይፈለግ ብዙ ልጅ ይወለድ ነበር።

ዘኢይሰነአው ምስለ አሚን በክርስቶስ እግዚአ ሕያዋን ወሙታን።
ወይቤሉ ወረነሻ ኣሆ ለይኩን በከመ ኣዘዝከን እግዚእን ንጉሥ።

እስመ ልማዶሙ ሊጋላ ኮኑ ይሰምይዎ ለሰማይ
እግዚአብሔርሃ ኣምላኮሙ ወውእቱ ፈጣሪሆሙ ዘፈቀደ ይቀትል
ወዘፈቀደ የሐዩ። ወኵሎ ሥልጣናተ ወዕዘዘ ይሁብዎ ሎቱ።

ዓዲ ይትአመንዎ ለጅ ብእሲ እምኔሆሙ ዘስሙ ኣባ ሙዳ
በከመ ይትአምንዎ ኣይሁድ ለሙሴ ወተንበላት ለመሐመድ
ወየሐውሩ ንቤሁ እምርሑቅ ሀገር ወይትባረኩ እምኔሁ በበረከተ
መዋእ ወበበረከተ ሰለባ። ወይተፍእ ሎሙ ምራቅ በከርቤ።
እሙንቲኒ ቁጺሮሙ ይጸውርዎ በከርቤ ከመ ይኩኖሙ ተስፋ
ለዕለተ ፀብእ ምስለ ኵሉ ዘይፃብእዎ።

ዓዲ ኵሉ ጋላ በበ ነገዶሙ ጅ ኣንጋድ እሙንቲ፤ ወይሆሞ
በበ ዕብራቶሙ በበ ጅ ዓመት። ወእለ ተሠይሙ ወእለ ኮነት
ዕብራቶሙ ይሰመዩ ሉባ። እስከ ይበጽሖሙ ዝንቱ ሢመት
ዘውእቱ ሉብነት ኢይትዝሩ ነፍሰቶሙ። ወለእመኒ ወለዱ
ተባዕተ ኣው ኣንስተ ኢያልህቅዎሙ ከመ ሥርዓተ ወላድያን ኣላ
ይገድፍዎሙ ኣፍኣ ...።

ዓዲ ለእመ ኢቀተሉ ሰብኣ በመዋዕለ ሢመቶሙ ኢይትላጸዩ
ሥዕርተ ርእሶሙ፤ ወኢያወዕኡ ጉቱ ለትእምርተ ቀቲሎቶሙ
ሰብኣ ኣላ ይነብሩ ትኩዛኒሆሙ እንዘ ይበክዩ ወትረ ከመ
ዘተፈትሐ ቦቱ ፍትሐ ሞቱ።

ወዘንተ ኵሎ ልማዳተ ጋላ ... ኣንደኅሙ ንጉሥ ሥልጣን
ሰገድ። ወኣዘዘ ያጥምቅዎሙ በስመ ኣብ ወወልድ ወመንፈስ
ቅዱስ፤ ወተጠምቁ ኵሉ ወረነሻ ወተመጠዉ ምሥጢረ ሥጋሁ
ወደሙ ለእግዚእን ወመድኃኒን ኢየሱስ ክርስቶስ። ወኮኑ ኣሐደ
መርዔተ ለኣሐዱ ኖላዊ ምስለ ኵሎሙ ክርስቲያን። ወረነሻሽ ጅ
ነገድ እሙንቲ እምነ ጅ ኣንጋድ በርቱማ።

በነዚያ የክረምት ወራት ንጉሥ ሥልጣን ሰገድ ወረነሻ የሚባሉትን
ጋሎች እንደ ገዢ ጌታና እንደ ሰባኪ ሐዋርያ ኣዘዛቸው።
ሰማያዊና ምድራዊ ሀብት በሚሰጥ ተስፋ ኣነጋገራቸው።
(እንዲህም) ኣላቸው፤ “ሙታን በሚነሡበት ጊዜ በክብር ከኛ ጋራ
እኩል እንድትሆኑ በክርስቶስ እመኑና በስሙ ተጠመቁ።
የሕያዋንና የሙታን ጌታ ከሆነው ከክርስቶስ እምነት ጋራ
የማይስማማውን የኣባቶቻችሁን የጋላ ልማድ ተዉ።” ወረነሻዎች
“እሺ፤ ንጉሥ ጌታችን እንዳዘዝከን ይሁን” ኣሉ።

(ይህ የሆነበት) ምክንያት፡፡ ጋሎች ሰማይን አምላካቸውና ፈጣሪያቸው፡፡ የፈለገውን የሚገድል፡፡ የፈለገውን የሚያኖር እግዚአብሔር ይሉታል፤ ሥልጣኖችንና ገዥነትን ይሰጡታል፡፡

ደግሞ፡፡ ከማህላቸው አባ ሙዳ የሚሉትን አንዱን ወንድ አይሁድ ሙሴን፡፡ እስላሞች መሐመድን እንደሚተማመኑበት ይተማመኑበታል፡፡ ከሩቅ አገር ድረስ ወደእሱ እየሄዱ በእሱ የማሸነፊያ ቡራኬና የመዝረፊያ ቡራኬ ይባረካሉ፡፡ ምራቁን በድኝ ላይ ይተፋላቸዋል፤ እነሱም ከሚወጡት ዘንድ ሁሉ የውጊያ ዕለት ተስፋ እንዲሆናቸው (ምራቁን) በድኝ ቋጥረው ይይዙታል፡፡

ደግሞ ጋሎች ሁሉ በየነገዳቸው ሁነው አምስት መደቦች ናቸው፡፡ (አምስቱ መደቦች) በየተራቸው በየስምንት ዓመት ይሾማሉ፡፡ የተሾሙት ባለተራዎቹ ለባ ይባላሉ፡፡ ይኸ ሹመት፡፡ ማለት ለብነት፡፡ እስኪደርሳቸው ድረስ እስኪታቸውን አይገዘሩም፤ ወንድም ሆነ ሴት (ልጅ) ሲወልዱ (ልጆቹን) ... እደጅ ይጥሏቸዋል እንጂ እንደወላጆች ሥርዓት አያሳድጓቸውም፡፡

ደግሞ በሹመታቸው ዘመን ሰው ካልገደሉ፡፡ የራሳቸውን ጠገኑር አይላጩም፡፡ የሞት ፍርድ እንደተፈረደበት (ሰው) ዘወትር እያለቀሱ በሐዘን ላይ ይኖራሉ እንጂ፡፡ ሰው ለመግደላቸውም ምልክት (የሚሆነውን) ቁንጮ አያወጡም፡፡

... እነዚህን የጋላ ልማዶች ሁሉ ንጉሥ ሥልጣን ሰገድ አስተዋቸው፡፡ በአብ፡፡ በወልድ፡፡ በመንፈስ ቅዱስ ስም እንዲያጠምቋቸው አዘዘ፡፡ ወረነሻዎች ሁሉም ተጠመቁ፡፡ የጌታችን የመድኃኒታችን የኢየሱስ ክርስቶስን የሥጋውንና የደሙን ምስጢር ተቀበሉ (ቆረቡ)፡፡ ከክርስቲያኖቹ ሁሉ ጋራ ያንድ እረኛ አንድ መንጋ ሆኑ፡፡ ወረነሻዎች ከሰባቱ የበርቱማ ነገዶች አንዱ ነገድ ናቸው፡፡

ከ1713 እስከ 1723 ዓ. ም. ከገዛው ከአፄ በካፋ ታሪክ የተወሰደውን ስለማስፈር የሚናገረውን እንመልከት፤⁶⁶

ወአመ ሐረ አቡሁ ኢያሱ ምድረ ጊቤ ወእናርያ አትለዎ ድኅሬሁ እንዘ ያለብሶ ግስላ ወያጸውሮ ረምኃ፡፡ ወኢሐወጸ ፍርሃት እንዘ ወልደ ፲ዓመት...፡፡

ስምዑኬ አዳቃብያነ መንግሥት ዘእነግረክሙ አነ ጸሐፊ ዝንቱ ታሪክ፤ እስመ ኮንኩ እተልዎ ለንጉሥ አቡሁ በምድረ ጊቤ፡፡ ወአመ ግዕዝ ንጉሥ እምነ ብሔር እንተ ትሰመይ ቱሉ ቁባ ሉባ ረከበኒ ፩ጋላ ወተዛውዓኒ ብዙኃ ነገረ፤ ወይቤለኒ አርእየኒ እስኩ

66. Guidi, *Annales Iohannis I 'Iyāsu I et Bakāffā*, part II, p. 272-3.

ወልደ ንጉሥ ዘይሰመይ በካፋ። ወአርአይክዎ። ወካዕበ በሃልስት
ዕለት ረከበኒ ዝኹ ጋላ ወይቤለኒ፥ አእምር አንተ ብእሲ ናሁ ዝንቱ
ሕፃን ዘስሙ በካፋ ይነግሥ ዕኑዓ መንግሥተ፤ ወይቀንዮሙ
ለሜጫ ወለቱለማ ንቡረ። ወእቤሎ በምንት ተአምር እንዘ
አረማዊ አንተ። ወይቤለኒ በትእምርተ አቡዮ አአምር።

አባቱ ኢያሱ (1674-98) ወደ ጊቤ እና ወደ እናርያ የሄደ ጊዜ
(በካፋን) የግስላ (ለምድ) አልብሶት ጦር አሲዞት ከኋላው
አስከትሎት ነበረ። የዓሥር ዓመት ልጅ ሆኖ ሳለ ፍርሃት
አልጉበኘውም...።

የመንግሥት ጠባቂዎች (ባለሥልጣኖች) ሆይ፥ እኔ የዚህ
ታሪክ ጸሐፊ (ሲኖዳ) የምነግራችሁን ስሙ፤ ምክንያቱም አባቱን
ንጉሡን በምድረ ጊቤ ተከትየው ነበር። ንጉሡ ቱሉ ቁባ ሉባ
በምትባል ሀገር ሲጓዝ አንድ ጋላ አግኝቶኝ ብዙ ነገር አጫወተኝ።
“እስቲ በካፋ የሚባለውን የንጉሡን ልጅ አሳዩኝ” አለኝ፤
አሳዩሁት። ይኸው ጋላ እንደገና በሶስተኛው ቀን አገኘኝና፥
“አንተ ሰው፥ ዕውቅ፤ እነሆ ይኸ ስሙ በካፋ የሆነ ሕፃን በተደላደለ
መንግሥት ላይ ይነግሣል፤ ሜጫንና ቱለማንም አስተባብሮ
ይገዛቸዋል” አለኝ። “አንተ አረመኔ ሆነህ ሳለ እንዴት
ታውቃለህ?” አልኩት። “ካባቴ (በተማርኩት) ምልክት
አውቃለሁ” አለኝ።

አባቱ ቀዳማዊ ኢያሱ (አድያም ሰገድ) ከጎንደር ተነሥቶ ጊቤ ድረስ
የሄደው አሮጥዎቹን ለማስፈርና ሰላም ለመፍጠር ነበረ፤ ግን የሆነውን
አሁንም ከዚህ ንጉሥ ከአፄ በካፋ (1713-1723) ታሪክ ወስደን
እንመልከት፡

(1) እምይእዜስ እነግረክሙ ብዝኃ መዓቱ ለዝንቱ ንጉሥ
በካፋ፥ መፍርህ ወመደንግጽ፥ ወብዝኃ ምሕረቱ ዘኮነ ላዕለ ጃዊ
እስመ በጥቃ መዓቱ ህሎ ብዝኃ ምሕረቱ።

ወአመ ኮነ ዓመተ መንግሥቱ ፩ዓመተ ወ፹ዓውራኃ መጽአ
ቦቱ ዜና ለንጉሥ ከመ አጽረረ ጠለታ ጃዊ ዘአምጽአ አቡሁ
እምድረ ጊቤ ወአንበሮ በጽንፈ ዓባዊ።

አሜሃ አዘዞ ለቢትወደድ ኤራቅሊስ ከመ ይዕቀብ ትዕይንተ እስመ
ህዩ ህሎ አክሊለ መንግሥቱ፤ ወለበጅሮንድ ማሞ አማዕቀቦ ከሉሎ
ንዋዩ ቤቱ እስመ ምዕመን ውእቱ ወተወክፈ ስደተ በእንቲአሁ
...።

ወፈነው ሎቱ ለደጃዝማች ማሞ ዘዳሞት መጠነ ሿነፍጥ፤
ወአዘዘ ንጉሥ በቃለ ንዋዲ ከመ ይትልዎ ከሉ ሠራዊት እመኒ
ዘመድ ወዘመደ ዘመድ።

ወአመ ፲ወፎለጥር በዕለተ ሐሙስ በዘመነ ሉቃስ ወንጌላዊ
ተንሥኦ ንጉሥ በካፋ እምነ ጌንደር ወኃደረ በወይና ዓረብ ...።

ወነበረ ንጉሥ በአሪንጎ ፲ወፎለተ። ወፈነው ላእክ ኅቤሁ ደጅ
አዝማች ማሞ ዘዳሞት ከመ ፀብዖ ወአሕለቆ ለጠለታ ጃዊ ...።

(1) አሁን ግን በዚህ በጃዊ ላይ የተፈጸመውን የዚህን
አስፈሪና አስደንጋጭ ንጉሥ የበካፋን የቁጣውን ብዛት
እነግራችኋለሁ፤ ምክንያቱም በቁጣው አጠገብ የምሕረቱ ብዛት
አለና።

አባቱ ከምድረ ጊቤ አምጥቶ በዓባይ ዳር ያሰፈረው ጃዊ
ጠለታ በጠላትነት እንደተነሣ በመንግሥቱ ዘመን በ፩ ዓመት ከ፰
ወር ዜና ደረሰው።

በዚያን ጊዜ ቢትወደድ ኤራቅሊስን ከተማ እንዲጠብቅ
አዘዘው፤ ምክንያቱም የመንግሥቱ ዘውድ እዚያ ነው። በጅሮንድ
ማሞን የቤቱን ንብረት በሞላ አስጠበቀው። ምክንያቱም
(በጅሮንድ ማሞ) ታማኝ ነው፤ ለሱ ሲልም ስደት ደርሶበታል።

ለዳሞቱ ደጃዝማች ማሞ አምሳ ያህል ነፍጥ ላከለት።
ሠራዊቱ ሁሉ ዘመድም ሆነ የዘመድ ዘመድም እንዲከተለው
ንጉሡ በዐዋጅ ትእዛዝ ሰጠ።

ጥር 15 ቀን ሐሙስ ዕለት በወንጌላዊው ሉቃስ ዘመን ንጉሥ
በካፋ (ለዘመቻ) ጌንደርን ለቅቆ ወይና ዓረብ አደረ።

ንጉሡ አሪንጎ ላይ ዓሥራ ስድስት ቀን ተቀመጠ። (እዚያ ሳለ)
የዳሞቱ ደጃዝማች ማሞ ጃዊ ጠለታን እንደወጋውና እንደፈጀው
ወደሱ መላክተኛ ላከ⁶⁷።

(2) ወበቀዳሚት ሰንበት በጽሐ ዋንካ። ወህየ መጽሐ ኅዳጣን
እምነ ጃዊ እለ ይብልዎሙ ቀዳር፤ ወይቤልዎ ለንጉሥ በቃለ
ጃዊ፤ መሐረን ኦንጉሥ እስመ ንሕነ አግብርቲክ ወአግብርተ
አቡክ። እመኒ አበስነ እግዚኦ እስመ ለነ አበሳ ወለክ ምሕረት።

ወይቤሎሙ ንጉሥ ሐሩኬ መሐርኩክሙ። ባሕቱ
አምጽእዎሙ ለሮጌ ወለነሮጌ እምዬ። እመሰ ኢያምጸእክሙ
ትበልዑ ከሱሐክሙ ወትሰትዩ ስንተክሙ። ወኢያመስጠኒ ፩እስከ

67. እዚያው ገ. 275-6።

ዚያስተግዝብ ዲበ አረፍት፣ ወእሁብ ሥጋክሙ ለአዕዋፊ ሰማይ ለእመ ኢመጻእክሙ እስከ ዕለተ ረቡዕ ሀበ ሀሎኩ አኑ።

(2) ቅዳሜ ዋንካ ደረሰ። እዚያ (እያለ) ከጃዊ ውስጥ ቀዳሳ የሚሏቸው ጥቂቶች መጡና ለንጉሡ በጃዊ ቋንቋ (በጃዊኛ እንዲህ) አሉት፡ “ንጉሥ ሆይ፡ ማረን፤ ምክንያቱም እኛ አሸከሮችህ የአባትህም አሸከሮች ነን። ጌታ ሆይ፡ ብናጠፋ ጥፋት የኛ፡ ምሕረት ያንተ ነው።”

ንጉሡ (እንዲህ) አላቸው፡ “በሉ ሂዱ ምሬያችኋለሁ። ግን ሮጌን እና ነጮን ከእምዬ አምጧቸው። ካላመጣችሁ ኩሳችሁን ትበላላችሁ፡ ሽንታችሁን ትጠጣላችሁ። እዚህ አለሁበት ድረስ እስከ ረቡዕ ዕለት ድረስ ያልመጣችሁ እንደሆነ ግድግዳ ተጠግቶ የሚሸና (ወንድ) ሁሉ አያመልጠኝም። ሥጋውን ለሰማይ ወፎች እሰጠዋለሁ⁶⁸።”

(10) በአንድ ሀገር ሶስት መንግሥት

አሮጥዎች በኢትዮጵያ ታሪክ እስኪታወቁ ድረስ በኢትዮጵያ ላይ ሁለት መንግሥት ተቋቁሞ ነበረ--አንዱ የሐዲጌ ሌላው የእጨጌ። ይኸ ታሪክ በይፋ የተቋቋመው ይኩኖ አምላክና ካህናቱ ተባብረው የዛጌዎችን መንግሥት በገለበጡ ጊዜ በ1263 ዓ. ም. ነው ቢባልም፡ ክርስትና ኢትዮጵያ ውስጥ ስር ከሰደደበት ጊዜ ጀምሮ የሐዲጌው ቤተ መንግሥትና የእጨጌው የሆነው ቤተ ክህነት እንደ ሥጋና እንደ ነፍስ አንድ አካል አንድ አምላክ ሁነው ይገዙ ነበር። በሁለቱ መንግሥታት መካከል ኅብረት እንጂ አልፎ አልፎ ካልሆነ የጎላ ግጭት አለመኖሩ ለሕዝቡ ትልቅ እጅይታ ነበር።

አሮጥዎች ሲመጡ ባሉት ሁለቱ (የተባበሩት) መንግሥቶች ላይ “ሕዝባዊ የሉባጌ” መንግሥት አቋቋሙ።

እንደሚመስለው፡ አሮጥዎች ያሰቡት እንደጳጳሱ ከሥነ ልቡናዊ የማያልፍ ሥልጣን ባለው አባ ሙዳ እና በሉባ ትውልድ አዝማች ስር ሆነው እያንዳንዱ ጎሳ በያዘው መሬት ላይ በዘላንነት (ወደኋላ ላይ በግብርናም) በራሱ ንዑስ መሪ የራሱን አስተዳደር ዘርግቶ ለመኖር ነበረ። ታሪክ ጸሐፊዎቹም ይኸንን ዐውቀውና ተቀብለው፡ የታሪክ ድርጊቶችን ዘመን ሲያመለክቱ በዚያን ጊዜ በሚገዛው አዲስ ዘመን እንደሚቆጥሩ

68. እዚያው ገ. 278-9።

በአሮሞዎቹ ሉባ ዘመንም ይቁጥሩ ነበረ። ለምሳሌ ከጸሐፊዎቹ አንዱ ስለ ግራኝ ዐመፅ አጀማመር መጻፍ ሲጀምር እንዲህ ይላል⁶⁹፤

እምአመ ሢመቱ ላሚልባሕ በ፱ ዓመት ተፃብኦ ሐዜ ወናግ ሰገድ ምስለ ግራኝ በሽምብራ ኩሬ።

በሚልባሕ በ፱ነኛው የሹመት (ዘመን) አዜ ወናግ ሰገድ ከግራኝ ጋራ ሽምብራ ኩሬ ላይ ተዋጉ።

ስለአዜ ሠርፀ ድንግል የተጻፈ አንድ የዜና መዋዕል ቅጂ እንዲህ ይላል⁷⁰፤

ወበ፴ወ፪ አመት ወረደ እናርያ። ወሞተ ኩስትሮ። ወረሰዮሙ ንጉሥ ለሰብአ እናርያ ክርስቲያን።

ወበ፴ወ፫ አመት ወጽአ ቤገምድር ለተፃብዖተ ጋላ በዘመነ ሢመቱ ለፈዳታ ዘሰመይዎ ቡራቃ።

(ሠርፀ ድንግል በነገሠ) በ፴ወ፪ ዓመት ወደ እናርያ ወረደ። ኩስትሮ ሞተ። ንጉሡ የእናርያን ሰዎች ክርስቲያን አደረጋቸው።

በ፴ወ፫ ዓመት፣ ቡራቃ በሚሉት በፈዳታ የሹመት ዘመን፣ ጋላን ለመውጋት ወደ ቤገምድር ወጣ።

ብዙ ርቀን ሳንሄድ ራሱን ዜናሁ ሊጋላን በጥሞና ብንመለከተው ደራሲው ዘመኑን በሉባዎቹ የግዛት ዘመን እንደሚቁጥሩ በቂ ምልክት እናገኝበታለን። ለምሳሌ፣ እነዚህን እንመልከት፡-

ከወንድሞቻቸው ተለዩና ቦረን “አምቢሳ” በሚለው -- በርቱማ “ሮባሌ” በሚለው -- ሉባ ዘመን ኅብረት ፈጥረው “አፍሬ” ተባሉ (ክፍል ፩)።

ቢርመጂ በሚባለው ሉባ ዘመን ኅብረት ፈጥረው “ሰደቻ” ተባሉ (ክፍል ፩)።

69. ዜና መዋዕል፣ EMMI 7109, f. 58a. እርግጥ በኋላ የመጣ ቀጂ አሳስቷል፣ “ለ” መስተዋድድ መሆኗን ልብ ባለማለቱ ሹሙ “ላሚልባሕ” መስሎት “ለሚልባሕ” (“የሚልባሕ”) ሊል የሚገባውን “ላሚልባሕ” ብሎ አበላሽቶታል። ሁለተኛው፣ አንድ ሉባ ከስምንት ዓመት በላይ አያስተዳድርም። ስለዚህ ደራሲው ያለው እንዲህ ይመስለኛል፣ “አዜ ወናግ ሰገድ በነገሠ በ19ነኛው ዓመቱ፣ በሚልባሕ የሹመት ዘመን፣ ከግራኝ ጋራ ሽምብራ ኩሬ ላይ ተዋጋ።”

70. Ignazio Guidi, “Di due frammenti relativi alla storia di Abissinia”, pp. 590-1.

ይህ መጽሐፍ በተጻፈበት ጊዜ የቢፎሌ ልጅ የሙልኦታ ሹመት ሰባት ዓመት ሆኖታል (ክፍል ፲፰)።

ቤኪንግሃምና ሃንቲንግፎርድ የሚባሉ ሁለት እንግሊዛውያን ምንጮቹን መርምረው የሉባዎቹን የግዛት ዘመን በዓመተ እግዚእ እንደሚቀጥለው ገምተውታል⁷¹፤

- 1522-1530: ሜልባሕ፥ ገላን ወንዝን ተሻገረ። (ግራኝ በዚህ ዘመን ወረረ።)
- 1530-1538: ሙደና፥ ዋቢ ሸበሊን ተሻግሮ ባሌ ገባ። (የግራኝ ወረራ ቀጠለ።)
- 1538-1546: ኪሎሌ፥ የደዋሮን ቆላዎች ወረረ። (የግራኝ ወረራ አከተመ።)
- 1546-1554: ቢፎሌ፥ ደዋሮን አጠፋ።
- 1554-1562: ምስሌ፥ ጊቤን መቄጣጠር ጀመረ።
- 1562-1570: ሐርሙፋ፥ በጥረ አሞራን አጠፋ።
- 1570-1578: ሮባሌ፥ ሸዋን አጠፋ።
- 1578-1586: ቢርመጄ፥ ከጣና ባሕር እስከ ዳሞት መጣ።
- 1586-1594: ሙልኦታ፥ ጎጃምን ወረረ።

የዘመኑ ነገሥታት ያልወደዱት ኦሮሞዎች ለራሳቸው በሚሾሙት የሉባ ትውልድና አባ ሙዳ የመንፈሳዊ በላይነት መተዳደራቸውን አይደለም፤ ኢትዮጵያ ራሳቸውን የሚያስተዳድሩ ነገዶችና የእስላም ግዛቶችም አገር ነበረች። ከነገሥታቱ ጋራ ግጭት የሚፈጠረው ራሳቸውን የሚያስተዳድሩ ሌሎች ነገዶች ሲያመቻቸው አንገብርም እንደሚሉት አንገብርም ሲሉ፥ ሁለተኛም መንግሥት የራሱ አድርጎ የሚጠብቀውን “ሀገረ መንግሥት” የሚባለውን ክፍለ ኢትዮጵያና ሌላውን (መንግሥት የሚዘርፈውን) ሁለቱንም እኛ እንዘረፍ ሲሉ ነበረ።

በዚያ ላይ አንድ የከፋው ባለሥልጣን ከመንግሥት ሲጣላ ኦሮሞዎችን “የከፋው ዋሻ፥ ያመፀኛ መሸሻ” ያደርጋቸዋል። ከብዙ ማስረጃዎች ውስጥ ይህንን ከአድያም ሰገድ ኢያሱ (1674-1698) ታሪክ የምጠቅሰውን እንመልከት⁷²፤

ወእምድንረ በዓለ ፋሲካ ዓመፀ ወሌ ዘእምነገደ መጫ፥ ወቦአ ውስተ ብሔረ ጋላ ኃዲኅ ስመ ክርስትናሁ ጊዜ ርስእናሁ እስመ ክረዮ ጽጋብ እመንገለ ብዝኃ ጉልት። ወኮኑ ዕፁብ ዝንቱ ነገር ውስተ ከሱ ዓለም።

71. Beckingham and Huntingford, *Some Records of Ethiopia*, pp. lxxiv-lxxv and 205-212.
 72. Guidi, *Annales Iohannis I 'Iyāsū I et Bakāffā*, II p. 96.

ወዳጁ ዘየዓቢ እምዝ ዕፁብስ ዕፁብ ውእቱ ወመንክር በዊእቶሙ ውስተ ሀገረ ጋላ ለመምህረ ጌንጅጅ ወመምህረ እነጭላላ እንዘ ቆሞሳት ውእቶሙ ወመምህራን ቤተ ክርስቲያን ወእንዘ አልበሙ ምክንያተ ነገር ለበዊእ ውስተ ጋላ።

ከፋሲካ በዓል በኋላ ከመጫ ነገድ የሆነው ወሌ አመፀና ጋላ ሀገር ገባ -- ከጉልቱ ብዛት የተነሣ ጥጋብ ነፍቶታልና በእርጅናው ዘመን የክርስትና ስሙን ትቶ። ይኸ ነገር በዓለም ውስጥ ሁሉ ጉድ ሆነ።

ደግሞ ከዚህ ጉድስ የሚበልጥ ጉድና አስገራሚ ነገር፣ የጌንጅጅ መምህርና የእነጭላላ መምህር እጋላ አገር መግባት ነው -- ቆሞሶችና የቤተ ክርስቲያን መምህራን ሆነው ሳለና እጋላ አገር ለመግባት ምክንያት ሳይኖራቸው።

ይኸም ሁሉ ሆኖ፣ እንዳየነው እነዚህ ስፍር ቀጥጥ የሌላቸው ጎሳዎች ዛሬ ለኛ እንደሚመስለን አንድነት ኖሯቸው እንደሆነ ኢትዮጵያ ከመግባታቸው በፊት ይሆናል እንጂ ከገቡ በኋላስ አንድነት አይታይባቸውም። ሌሎቹን አሮሞ ያልሆኑትን ጎሳዎች እንደሚዘርፏቸው አንዱ የአሮሞ ጎሳ ሌላውን ይዘርፈዋል። “ሁላችሁም ያው ጋላ ናችሁ” የሚሏቸው ሌሎች ናቸው እንጂ እነሱ ራሳቸውን እንዳንድ ሕዝብ አያዩም ነበር። እርግጥ አንዳንድ ጊዜ የመንግሥቱን ግዛትም ሆነ ሌላውን የአሮሞ/ጋላ ጎሳ ለመውጋት ሲፈልጉ ይረዳዳሉ፤ ግን ዘላቂ አንድነት አይፈጥሩም፤ አንድነቱን የሚፈልጉትም አይመስልም።

“ሉባጌው” የአሮሞውንም ሆነ የሌሎቹን ነገዶች እንደተለያዩ የአሮሞ ጎሳዎች እየቁጠረ ኢትዮጵያን በእኩልነት ባህላቸው ቢያስተዳደር ኖሮ ሀገሪቱ ከብዙ ውዝግብ ከመዳን አልፋ ሕዝቡ በውስጥ ነፃነት ብዙ ይራመድ። ዴሞክራሲውም ኢትዮጵያዊ ይሆን ነበር። ግን ይህ በሰብአ ትካትነት የሚኖር ሕዝብ ሥልጣኔዋ ከፍተኛ ደረጃ ለደረሰ ሀገር “ይኸንን ባደረገላት” ብሎ መቆጩት አይታሰብም። እንኳን ይህን ሊያደርጉ ራሳቸው ተበታትነው የሀገሪቷን መንግሥት ብትንትኑን አወጡት። ያ እንኳ ባይሆን፣ ዛሬ ንጉሣዊ አገዛዝ ከቀረ፣ መሪው “ፕሬዚዳንት” ከሚባል አባ ሙዳ ቢባል እንዴት ባማራብን።

ስለ መንግሥቱ አንድነት ከሆነ ግን ከግራኝ ይልቅ አሮሞዎች ጉድተውታል፤ ግራኝ አጠቃሎ በአንድ ሃይማኖት (በእስልምና) ሊገዛት ያሰባትን ሀገር እነሱ በስፍር ቀጥጥ አልባ ጎሳቸው ልክ ከተፏት። በነሱ ምክንያት “ሀገረ መንግሥት” የሚባለው ክፍል ሳይቀር በአንድ ማእከላዊ መንግሥት ስር መተዳደር አልቻለም። ለራሳቸው አንድነትን፣ ለሀገሪቱም

አንድ መንግሥትን ለማምጣት የልጅ ልጆቻቸው ኅንደር ላይ መሠረቱን መጣል፣ ሸዋ ላይ ቤቱን መሥራት ነበረባቸው። ባጭሩም ቢሆን ታሪኩን እንቃኘው።

: ወጠንኩ: ስጽ ሐዳ: ዜናሁ: ስ
 ጋላ: ከመ: አእምር: ጉ ልቁ:
 ነገዱ: ወ ግጥረ: ት ጋሁ: ስ
 ቀቲላ: ነፍሳት: ወ ተ አንቡ
 ቦተ: ግዕዙ: ወ ለ ስመቦ: ዘ
 ይጠለረ: ለምንተ: ጸ ሐፈ: ዜ
 ናሁ: ለ ስኩ ይ: ከ መ: ዜና: ሠ
 ና ያን: አጥጥ ስ ለቁ: ተ ሠ
 ጥ ያ: ወ ስጥሎ: ሳ ሥ ሥ: ወ
 ስተ: መጻ ሐዳት: ወ ትር አይ:
 ክ መ: ተ ጽ ሐፈ: ዜናሁ: ለመ
 ሐመድ: ወ ዜና: ነገ ሥ ቶ መ:
 ስተ ስጥሎ: ስንዘ: ፀር: ስ ነ:
 ስመ ንቁ: በ ሃ ይ ማ ናት:
 ወ ጊ ጦር ጊ ስ ረ: ወ ልዩ: አ ማደ:

Codex vindobonensis Palatinus, Aeth. 4, f. 1b.

እስካሁን ከተገኙት የዜናሁ ለጋላ ቅጂዎች አንዱ።

(ገጽ 63 ላይ ተቀድቷል።)

ምዕራፍ ፩

ትንሣኤ መንግሥት

ምኒልክ ተወልዶ እልም ባያልም፥
ሃበና ፎክሮ ያን ባይተረገም፥
ኢትዮጵያ እምትባል የሰው ልጅ እናት፥
በዛሬው ዓለም ውስጥ ቦታም ባልኖራት።

የአሮሞችን ታሪክ የጻፉ አቶ ዓዕመ ጊዮርጊስ (ዓዕሜ/ዓጥሜ)::

(ከ *Da Zeila alle Frontiere del Caffa, Viaggi di Antonio Cecchi, 1886*)

ለአሮሞዎቹ አንድነትን ለሀገራቱም አንድ መንግሥትን ለማምጣት የአሮሞዎችና የሌሎች ኢትዮጵያውያን የልጅ ልጆች ጎንደር ላይ መሠረቱን መጣል፣ ሸዋ ላይ ቤቱን መሥራት ነበረባቸው።

ኢትዮጵያን እነዚህ ጎብረት አልባ አሮሞዎች ሲቆጣጠሯት የማእከላዊ መንግሥት ባለሥልጣኖች መላወስ አልቻሉም ነበረ። “ወሊንኩ ኮርማ ታኢ፣ ቡኣሬ ያቢ ደወዱ” (“ወንዴ ኮርች ሁን፣ ወጪና ወራጁን ከልክል”) የሚለውን የሽማግሌዎች ምርቃት እንደ ዓሠርቱ ቃላት ትእዛዝ የሚያከብሩት ይመስል ነበረ። አቤቶ ነጋሢ ማህል ሸዋን ሰባት ዓመት ከገዛና ሥልጣኑን በሕዝብ ዘንድ ካረጋገጠ በኋላ የማዕርግ ስም ለማስፈቀድ ጎንደር ሄዶ መመለሻውን አሮሞዎች ስለዘገኙት እዚያው ሞቶ እዚያው ተቀበረ¹።

ኢትዮጵያን እንደዳሮው ከዳር እስከዳር የሚያስተዳድር መንግሥት ጠፋ። ሁሉም፣ አሮሞዎቹም፣ ክርስቲያኖቹም እስላሞቹም በያዙት ቦታ ጎበዝ እየወጣቸው ሀገሪቷ የትናንሽ መንግሥታት መጠራቀሚያ ሆነች። “ሀገረ መንግሥት” የሚባለውም ለስሙ ዘውድና አልጋ ጠባቂ ንጉሥ ጎንደር ላይ ይኑረው እንጂ ባለ ዘውዱ እንኳን ሥልጣን ኖሮት ሊሾም ሊሺር የሚበላው አጥቶ “ለንጉሡ መጽውቱት” የሚባል ለማኝ ሆኖ፣ ጉልበተኞች በጎጃም፣ በጎንደር (በስሜን)፣ በትግሬ፣ በሸዋ ራሳቸውን የቻሉ መንግሥቶች አቋቋሙ። አሮሞዎችም በጊቤ ወንዝ አገሮች የሉባው ዴሞክራሲ ቀርቶ የቈራጭ ፈላጭ መንግሥት ማቋቋም ጀምረው ነበረ።²

በዚህ ጊዜ ነው “ብቅል የገደለውን ብቅል ያነሣዋል” እንደሚባለው የጋሎቶና የሲዳማዎቹ (የአሮሞዎቹና የአማሮቹ) ልጆች ተቀባይነትን ለማግኘት በአቤቶ ያዕቆብ ዐዕም ተንጠላጥለው የኢትዮጵያን መንግሥት “ጎበ ዘቀዳሚ መንበሩ” (ከቀድሞው መንበሩ) የመለሱት። ታሪኩን በአማርኛ ብዙዎች ስለጻፉት እዚህ መድገም አያስፈልግም³።

1. ጎሩይ ወልደ ሥላሴ (Asfa-Wossen Asserate, *Die Geschichte von Šawā*), p. 38.
 2. Huntingford, *The Galla of Ethiopia The Kingdoms of Kafa and Janjero*, London 1955.
 3. በዚህ ርእስ ላይ ብዙ ተጽፏል። ከዚህ በታች ያሉትን በማንበብ መጀመር ይቻላል። የብላቴን ጌታ ጎሩይ ወልደ ሥላሴ፣ *የኢትዮጵያ ታሪክ* (የፋሺስቶች ወረራ

ለማገናኘት ያህል፥ አፄ ልብነ ድንግል (1500-1537) በግራኝ ጦርነት ከመላ ቤተ ሰቡ ጋራ በሽሽት በነበረበት ጊዜ አንዱ ልጁ አቤቶኑን ያዕቆብ እዚያው እሸዋ ካንድ ቦታ ተደብቆ ቀርቶ ነበረ። የአቤቶ ያዕቆብ አንዱ ልጁ ገራም ፋሲል የሱስንዮስ አባት ነው። ሁለተኛው ዘሮቹ ከአሮሞዎች ጋራ በጦር ሜዳና በጋብቻ ተገናኝተው ሸዋ ላይ መንግሥት ያቋቋሙት ሥግወ ቃል ነው። (ሶስተኛው፥ ተዝካሪ ድንግል የአጌቱን የአፄ ሚናስን መንግሥት ሲቀናቀን ተሸንፎ የእቴጌይቱ ዘመዶች ገደል ወረወሩት።)

ከአሮሞውም ከአማራውም እየተጋቡ፥ ሥግወ ቃል ወይዘሮ ሰንበልትን፥ ወይዘሮ ሰንበልት አቤቶ ነጋሢን፥ ነጋሢ ስብስቱን፥ ስብስቱ አብዬን፥ አብዬ አምኃ ኢየሱስን፥ አምኃ ኢየሱስ አስፋ ወሰንን፥ አስፋ ወሰን ወሰን ሰገድን፥ ወሰን ሰገድ ሣህለ ሥላሴን፥ ሣህለ ሥላሴ ኅይለ መለኮትን፥ ኅይለ መለኮት ዳግማዊ ምኒልክን ይወልዳሉ⁴።

የዛሬይቱ የኢትዮጵያ ማእከላዊ መንግሥት ተመልሶ የተቋቋመው አፄ ዮሐንስና ንጉሥ ተክለ ሃይማኖት በሀገሪቱ ድንበር ላይ ከጠላት ጋር ሲዋደቁ በነዚህ ልጆችና በመጨረሻም ምኒልክ ኅይለ መለኮትና ኅበና ዳጩ ነፍጠኞች ትግል ነው።

ትዝታቸው፦

- ምኒልክ ተወልዶ እልም ባያልም፥
- ኅበና ፎክሮ ያን ባይተረገም፥
- ኢትዮጵያ እምትባል የሰው ልጅ እናት፥
- በዛሬው ዓለም ውስጥ ቦታም ባልኖራት።

የሚያሰኝ ነው።

ከአፄ ምኒልክ ዘመን ጀምሮ የጠፋን መፈለግ፥ የተናደን መገንባት ተጀመረ። ስለትንሣኤው ጸሐፊ ትእዛዝ ገብረ ሥላሴ ሲተርኩ እንዲህ ይላሉ⁵፤

ኅትመቱን ያጨናገፈው)፤ የብላቴን ጌታ ኅሩይ ወልደ ሥላሴ፤ የኢትዮጵያ ታሪክ፤ በክፊል፤ Asfa-Wossen Assrate, *Die Geschichte von Šawā*፤ የጸሐፊ ትእዛዝ ገብረ ሥላሴ ታሪክ ዘመን ዘ ዳግማዊ ምኒልክ ንጉሠ ነገሥት ዘኢትዮጵያ፤ የተክለ ጻድቅ መኮሪያ የኢትዮጵያ ታሪክ ከዐፄ ቴዎድሮስ እስከ ቀዳማዊ ኃይለ ሥላሴ፤ እና የባሕሩ ዘውዴ የኢትዮጵያ ታሪክ ከ1884 እስከ 1966።

4. ለምሳሌ፥ የንጉሥ ሣህለ ሥላሴ እኅት ወይዘሮ ቀለመ ወርቅ “የአድአውን ባላባት ልጅ አቶ ደሞ ቡኔን አግብተው” እንደነበረ አቶ ገብረ ሥላሴ ለዳ ያስታውሳሉ፤ ትዝታ ለመታሰቢያ፥ ገ. 6-7።

5. ጸሐፊ ትእዛዝ ገብረ ሥላሴ፤ ታሪክ ዘመን ዘ ዳግማዊ ምኒልክ፥ ገ. 100።

ከዚህ በኋላ በ፲፰፻፸፬ ዓመተ ምሕረት በዲርማ ደብረ ነጉድንድን፣ በለገሒዳ አትሮንሰ ማርያምንና ታዕኳ ነገሥትን፣ በለገጉራ መካነ ሥላሴን፣ ጥንት በኖራ የተሠሩ አብያተ ክርስቲያናት በግራኝ ጊዜ የተቃጠሉትን እያስቆፈሩ ግምቡን አስወጡት። የግምቡም ቁመት ሰባትም ስምንትም ክንድ ሆነ። ነገር ግን ከቀን ብዛት የተነሣ መሬቱ አጥብቆ ውጦታልና እስከ መሠረቱ ለመቆፈር አልተቻለም። ሥራውም ድንጋዩ አራት ማዕዘን የተጸረበ የተቀረጸ እጅግ የሚያስደንቅ ነው። ከዚያውም ብዙ ንዋዩ ቅድሳት ወጣ። የወሎም ሰው ይህን ሁሉ ባዩ ጊዜ እውነትም የክርስቲያን አገር መሆኑን ተረዳው።

ከዚህ ጥቅስ አራት ነገር እንረዳለን፤ (1) እነዚህ የታወቁ የአማራው አገር ታላላቅ አድባራት በግራኝ ወረራ ጊዜ መቃጠላቸውን (በታሪክም አንብበናል)፤ (2) በአሮሞዎች ወረራ የቦታዎቹ ስሞች መለወጣቸውን (ዲርማ፣ ለገሒዳ፣ ለገጉራ)፤ (3) “አዲሱ” ትውልድ አዲሶቹን የቦታ ስሞች መቀበሉን፤ (4) ቅርሶች ከመቃብር ለመነሣት ዕድል ማግኘታቸውን።

በሀገርና በመንግሥት መካከል ያለው ልዩነት እንዳይማታ መጠንቀቅ ያስፈልጋል። ምኒልክና ጎበና ዳጩ መልሰው ያቋቋሙት ማእከላዊውን መንግሥት እንጂ ሀገሪቷም ሁሉ ጊዜም በልጆቿ እጅ ነበረች። የቦታ ስሞችን የለወጡት ራሳቸው ኢትዮጵያውያን ስለሆኑ ወደኋላ ወደዱሮው እንመልስ ያለ ያለም።

የማእከላዊው መንግሥት ትንሣኤ ሸዋ ላይ ይወለድ እንጂ፣ የተፀነሰው ቀደም ብሎ እዚያው እንደነበር ነው። እንደምናየው፣ በጎንደር ዘመነ መንግሥት በአሮሞዎችና በመንግሥት መካከል ብዙ ጊዜ በጥቅም ምክንያት የረጅም ጊዜ ግጭት ተካሂዷል። ሆኖም ላይ ላዩን “ጋላና ክርስቲያን” ወይም “አሮሞና ሲዳማ” የማይገናኙና የማይጣጣሙ ይምሰሉ እንጂ፣ የነፃነቱ አብሮ ኑሮ በማህል ያለውን የዘርና የባህል ልዩነት የሁለት ኩሬን ውሐ የሚገድበውን ግድብ እንደሚያፈርስ ኃይል ቦርቡሮት ውስጥ ውስጡን በባህልም በዘርም ተደበላልቀዋል። አምቻና ጋብቻነቱ እስከ ቤተ መንግሥት ዘልቋል። አሮሞዎች እንደነ አዛኝ ሀካኮ በሥርዓቱ ውስጥ ገብተው ሥልጣን ተካፍለዋል። ተጨማሪ ምሳሌ ካስፈለገ እነዚህን ከአፄ ኢያሱ (1676-1698) ታሪክ የቀዳኝቸውን ሁለት ጥቅሶች እንመልከት፡

- (1) ወዳግመ መጽአ ጨዋሂ ዘይብል ወጽኦ ጋላ ወፀብኦ ለድን። ወሶበ ሰምዓ ንጉሥ ዘንተ ነገረ አዘዞ ለጸሐፌ ላሕም ቱሉ ወይቤሎ ሑር ትልዎ ወኢያምስጥክ። ወውእቱኒ ሐረ በሌሊት ወተለዎ ወረከቦ ለጋላ በምድረ ጨ።

- (1) “ጋላ መጥቶ ድንን ወጋው” የሚሉ ትክለኛ ወታደሮች እንደገና መጡ። ይህንን ነገር ንጉሠ ሲሰማ ጸሐፊ ላሕም ቱሉን፣ “ሂድ (ጋሎችን) ተከተላቸው፣ እንዳያመልጡህ” ብሎ አዘዘው። እሱም በሌሊት ሄደና ተከተላቸው፣ ጋሎቹን በምድረ ጨ አገኛቸው⁶።
- (2) ወበውእቱ ወርኅ ሢሞ ለዮሐንስ ሢመተ ጸሐፊ ላህም ዘዳሞት። ወሢሞ ሢመተ ብላቴኖች ጌታ ለጠቢብ ወማዕምር ወለባዌ ፍትሕ ወክቡረ ዘመድ ወነገድ ዘእምነገድ ጋላ ወአደያ ዘውእቱ ባስልዮስ ወልደ ቡናያ ወወልደ እጎቱ ለደጃዝማች ሎሬንስ።

- (2) በዚህ ወር ዮሐንስን የዳሞት ጸሐፊ ላህም ሹመትን ሾመው። ከጋላ ነገድና ከአደያ የሆነውን ጥበበኛውን፣ ዐዋቂውን፣ ፍርድ አስተዋዩን፣ ባለ ተከበሩ ዘመዶች የሆነውን የቡናያን ልጅና የደጃዝማች ሎሬንስ እጎት ልጅ ባስልዮስን የብላቴኖች ጌታ ሹመትን ሾመው⁷።

በዚያን ዘመን የብላቴኖች ጌታ ማዕርግ ከቢትወደድነት ቀጥሎ ነበረ። ግን ጸሐፊው የባስልዮስን ነገድ ባይነግረን የማን ነገድ ይመስለን ነበረ? በስማቸው ምክንያት አሮሞዎች መሆናቸውን ሳናውቅ የቀረን ስንቶች ናቸው? የክርስቲያኑ መንግሥት ስንል የአሮሞዎችና የሌሎቹ ሁሉ ክርስቲያኖች መሆኑን ማስታወስ አለብን።

በደም የዛሬዎቹ ኢትዮጵያውያን ከተራው ሕዝብ ቤት እስከ ቤተ መንግሥት የጎሳዎችና የነገዶች ግንኙነት ውጤት መሆናቸውን የሚያሳዩ ያያቶቻችን የጋብቻቸው ታሪክ ያልተጻፈው በኢትዮጵያውያን መካከል ጋብቻ ጉድ ወይም ብርቅ ስላይደለ ነው። የአፄ ምኒልክ ልጅ ወይዘሮ ሸዋረገድ የራስ ጎበና ልጅ የአቶ ወዳጆ ባለቤት እንደነበሩ የተጻፈው የገዥዎች ታሪክ ስለሆነ ነው እንጂ አፄ ምኒልክ አማራ (!) ራስ ጎበና ዳጩ አሮሞ ስለሆኑ ያንን እንደ ታሪክ ለመመዝገብ አይደለም። ክቡር ልጅ ሚካኤል እምሩ ራስ ጎበና ዳጩ አያታቸው መሆናቸውን የነገሩን አገደኝት ጋዜጣ ስለጠየቃቸው ነው። ያውም ቢሆን ዘራቸውን ለመቀጠር ሳይሆን ቤተ ሰባቸው ለኢትዮጵያ መንግሥት ትንሣኤ ስላደረገው አስተዋጽኦ ታሪክ ሲያስተምሩን ነው።

በባህልም ረገድ አሮሞዎች ኢትዮጵያ ከገቡበት ጊዜ ጀምሮ በነሱና በወረሩት ሕዝብ መካከል ከፍተኛ መደባለቅ ነበረ። ለምሳሌ፦ ክርስቲያኖቹ ስማቸውን “ዘጰ”፣ “ዐስቦ”፣ “ዐምዶ”፣ “መንገዶ”፣ “ተዝካሮ”፣ “ዘሦ”፣ ወዘተ እያሉ በሳብዕ ሲያሳጥሩ እናያለን። የሆነው፦

6. Guidi, *Annales Iohannis I 'Iyāsu I et Bakāffā*, part II, p. 206-7.
 7. እዚያው ገ. 170።

ኦሮሞዎች “ጢኖ”፣ “ጥሂቶ”፣ “ሐለብዶ”፣ “በርባዶ”፣ ወዘተ እያሉ ስም የሚያወጡበትን ዘዴ በመውሰድና የራሳቸው በማድረግ ነበረ። በአማርኛ ላይ የሚታየውን የባህላቸውን ጉልህ ተጽእኖ ትተን ግዕዝን ብንመረምረው የኦሮሞ ባህል ተጠቃሚ ሆኗል። ይህ የሆነው ኦሮሞዎች የግዕዝ ዓለም ጎረቤቶች ስለሆኑ ሳይሆን፣ እንደ ኦሮሞዎቹ እንደ አዛዥ ጢኖ እና የጎጃምን ታሪክ እንደጻፉልን እንደሠዓሊው እንደ አለቃ ተክሌ የግዕዙ ሥነ ጽሑፍ ባለቤት ስለሆኑ ነው።

የሀገሪቱ ባህል በአዲስ ደም እንደፋፋ ግልጽ ነው። አባ ባሕርይም ቢሆኑ ይኸንን ያህል ዝርዝር የጻፉት ስለባለቤት እንጂ ስለ ጉረቤት ወይም “እጋላ አገር” ሄደው ያገኙት “የመስክ ጥናት” አይደለም።

የየጎሳው ልጆች ያስመሰለን ታሪካዊ አጋጣሚና በቦታ መወሰን ምክንያት ግማሾቻችን ያንዱን ነገድ ቋንቋ፣ ግማሾቻችን ደግሞ የሌላውን ነገድ ቋንቋ ስለምንነጋገር ነው። ለምሳሌ፣ ደምቢያን (ጎንደርን) እና ጎጃምን የወሰዱ ኦሮሞዎች ልጆች ቋንቋ አማርኛ ሆኗል፤ አማራ መስለዋል። የአርሲ ሕዝብ ከግማሽ በላይ የሐድያ ትውልድ ሆኖ ሳለ ቋንቋው ኦሮሞ ሆኗል፤ ኦሮሞ መስሏል። ይህ መስሎ መገኘት ለጠላት መግቢያ ትልቅ ቀዳዳ ሆኖ እነሆ ሊያተራምሰን ይመላለስበታል።

የምንነጋገረውን ቋንቋ ተከትለን ኢትዮጵያ ውስጥ ከተፈጸሙት ታሪካዊ ድርጊቶች አንዱን ክፍል የዚህ ቋንቋ ተናጋሪ አንዱን የዚያ ቋንቋ ተናጋሪ ታሪክ እናድርግ ብንል እውነት አትፈቅድልንም። የአያቶቻችን ልጆች መሆናችንን በማያጠራጥር ግምት የምንደርስበትን ያህል የቅድም አያቶቻችን ቋንቋ ምን እንደነበረ አንደርስበትም። ዛሬ የትኛውንም ቋንቋ ወርሰን ብንገኝ ሁላችንም፣ በዚያን ዘመን አነጋገር የጋሎቶና የሲዳሞቹ፣ ወይም በዛሬው አነጋገር፣ የኦሮሞዎቹና የአማርኛ ልጆች ነን።

በምንናገረው ቋንቋ እየተመራን ከጥንት ዘራችን ልንደርስ የማንችልበት ምክንያት ቋንቋዎቹን ጥምዝምዙ የታሪክ መንገድ ስላሳወራቸው ነው፤ ዕውር ደግሞ መምራት አይችልም፤ ቋንቋዎችን ታሪክ አካፋይ ብናደርጋቸው ሲደናበሩ ለነሱ (ለቋንቋዎቹ) እንደሚመች አድርገው፣ ግማሾቻችንን ከናታችን ግማሾቻችንን ከአባታችን ዘርና ታሪክ ያለያዩናል። በ16ተኛው ምእት ዓመት ኢትዮጵያን የወረሩ ኦሮሞዎችና ሊከለክሏቸው የሞከሩ የቀድሞዎቹ ነባሮች ሁሉም ከሞላ ጉደል እኩል አያቶቻችን ሆነዋል፤ እኛም እንደዚያው ከሞላ ጉደል እኩል ልጆቻቸው ነን።

የምንናገርበትን ቋንቋ ማስረጃ አድርገን ከተፈጸመው ረጅም ታሪክ ውስጥ ኦሮሞዎቹ የፈጸሙትን ዛሬ ኦሮምኛ ለሚናገሩ ሌላውን ለሌሎች ማካፈሉን የምንገፋበት ከሆን መጀመሪያ ታሪኩን ከአያቶቻችን ነጥቀን ለወረሰናቸው ቋንቋቸው መስጠት ይኖርብናል። ይህ ደግሞ

“ባለታሪኩ የኢትዮጵያ ቋንቋዎች እንጂ የኢትዮጵያ ሕዝብ አይደለም፤ እኛ ታሪክ የለንም” ማለት ይሆናል።

እርግጥ አይሆንም የሚናገሩ አሮሞ የሚባሉ ኢትዮጵያውያንና ሌላ ቋንቋ የሚናገሩ የግል መጠሪያ ያላቸው ሌሎች ኢትዮጵያውያን አሉ፤ እነዚህ ሰዎች ታሪክ አንድ የኢትዮጵያ ሕዝብ ያደረጋቸውን ረስተው ልዩነታቸውን ለማጠንከር ከፈለጉ ከአሁን ይጀምሩት እንጂ ወደ ታሪክ አይሄዱ፤ ታሪክ ያሳቅቃቸዋል፤ ፍላጎታቸውንም ውድቅ ያደርግባቸዋል።

አባሪ

Appendix

በኢትዮጵያ ታሪክ መጽሐፋቸው ውስጥ ስለ ኦርሞች በሰፊው የጻፉ
አለቃ ታዮ።

(ከ Gustav Arén, *Envoys of the Gospel in Ethiopia*, 1999)

አባሪ ፩ - Appendix I

**ከአለቃ ታዮ ትልቁ መጽሐፍ የተቀዳ
(JE692E, ገ. 548-561, 586-7, 595-600)**

“ሌም” ሌሎች ምንጮች፣ “መ” የኢየሩሳሌሙ ቅጂ የአለቃ ታዮ መጽሐፍ፣ (JE692E)።
(በጎጃም ካልገለጽኩ በቅንፍ ያለው የጸሐፊው ነው)

17. ስለ ነገደ ጋላ

ስለ ነገደ ጋላ የሚነገር ቁም ነገርና እውነት፣ እውነትና ተረት የሆነ በየአይነቱ ብዙ ልዩ ልዩ ታሪክ አለ። አቶ ዓጽሜ በጻፉት የታሪክ መጽሐፍ ስለ ጋላ ሲናገር እንዲህ ይላል። ጋላ የሚሉት ሕዝብ ካገሩ የወጣበት ምክንያት እጅግ አይታወቅም። ባለታሪኮች እኒህ የጋላ¹ ሕዝብ ከእስያ ፈልሰው ወደ ማዳጋስካር እንደ ተሻገሩ፣ ከዚያም ፈልሰው ቦባሳ አጠገብ ከባሕር ወደብ ተቀመጡ። ቦባሳ ማለት ለከብትም ቢሆን መሠማሪያ ማለት ነው። በጋልኛ፣ ከዚያም ገናሌ የሚባለውን ጅረት ተከትለው ኢትዮጵያ ወጡ ይላሉ።

ካገራቸው ሲወጡ ግን ሁሉ ባንድ ጊዜ አልወጡም፣ የወደደ ወጣ ያልወደደ ቀረ እንጅ²፣ ይህ ጋላ የተባለ ሕዝብ ከዚያ ተነስቶ መጣና በባሌ ዳር ገላና በሚሉት ጅረት (ወንዝ)³ ዳርቻ ተቀመጠ። ላሙንና⁴ ፍየሉን በጉን እያረባ እንደ ዘላን ሁኖ ኖረ።

ከመጣም ካዜ ልብነ ድንግል ስመ መንግሥታቸው⁵ ወናግ ሰገድ ከሳቸው መንግሥት በፊት 102 ዓመት⁶ ሁኖት ነበር። ይህም አዜ ይስሐቅ በነገሡ በ፭ ዓመት በ፯ ሺህ ፱፻፵ዓመተ ዓለም፣ በ፲፬፻፬ ዓመተ ምሕረት

1. መ የገላ።
2. Bairu Tafla, *Aşma Giyorgis and His Work*, pp. 56-57 and 138.
3. መ።
4. “ላሙን” የሚሉት ግዕዙን ተከትለው ነው፣ በሬም ይጨምራል። ከብቱን ማለታቸው ነው።
5. መ ሥቻቸው።
6. መ ዓመ።

ነው፤ የሚሉ አሉ። እውነተኛው ግን የጋሎች ወደ ኢትዮጵያ መውጣት በዛጔ (መራ ተክለ ሃይማኖት ስመ መንግሥቱ ዛጔ⁷) መንግሥት ፲፱መት በ፱፻፴ ዓመተ ምሕረት ነው።

ፈረንጆች ስለ ጋላ የጻፉት ታሪክ በራስ ዕውቀትና በመመርመር ነው። እኛ ግን አዛዥ ጢኖ የጻፈውን ታሪክ አይተን ነው።⁸

ጋሎች ሲመጡ በጋላኔ ወንዝ (ጅረት)⁹ ወጥተው ሐሮ ውላቦ በሚባል አገር ገቡ። በሐሮ ውላቦ ዋናተኛ በዋና የሚቆርጣትና የሚሻገራት ትንሽ ከራሴ ባሕር አለች። ጋሎች አባታችንና ፍጥረታችን ከዚህ ውሀ ወጣን ይላሉ። ስለዚህም፣ ዑማን ውላቦ ባቲ ይላሉ። ይህም ከውላቦ ውሀ ፍጥረት ወጣ ማለት ነው። ስለዚህ ጋሎች ለውሀ ይሰግዳሉ። ሰውም እንሰላም ከዚያች ውሀ አይጠጣም። ክልክል ነው። ጋላ ሁሉ ከዚያ ለውሀይቱ ይሰግዳል። ከዚያም ሰንጋና ብዙ ፍራዳ በግም ፍየልም ያርዳሉ።

በሐሮ ውላቦ ልዩ ልዩ ቋንቋ ያላቸው ጥቂት ሕዝቦች አሉ። ዶራስ ይባላሉ። የጋላን ሕዝብ ይመስላሉ። ከሲዳሞ እስከ ውላቦ ፬ቀን፣ ከውላቦ እስከ ቦረን ፭ቀን ያስኬዳል።

ጋሎች ፪ ነገድ ናቸው፤ በርቱማና¹⁰ ቦረና¹¹ ይባላሉ። በርቱማ ፮ ልጆችን ወለደ። እነርሳቸውም እኒህ ናቸው፤

- ፩፥ ከረዩ
- ፪፥ መረዋ
- ፫፥ ኢቱ
- ፬፥ አክቱ¹²
- ፭፥ ወረንሽ¹³
- ፮፥ ሁብና¹⁴

የበርቱማ የበኩር ልጆች፥ ከረዩ ፮ ልጆች ኃይለኞች ወለደ። እነርሳቸውም፤
፩፥ ሊበን

7. ቅንፍ የመ።
 8. አዛዥ ጢኖ የጻፉት የሚሉት የትኛውን ድርሰት እንደሆነ አይታወቅም፤ ዜናሁ ለጋላን አስፋፍተው የጻፉት ይመስላል።
 9. መ።
 10. ሌም “በርቱማ”ን እና “በረይቱማ”ን ያፈራርቋቸዋል።
 11. “ቦረን” እና “ቦረና” የአንድ ነገድ ስም ይመስላሉ።
 12. መ “አክቱ”ን እና “አክቱ”ን ደጋግሞ ለየብቻቸው ስለሚጽፋቸው የስሕተት ጉዳይ አይመስልም።
 13. ሌም “ወረንሽ”ን እና “ወረንጥሻ”ን ያፈራርቋቸዋል፤ አሁን ደግሞ መ “ወረንሽ”።
 14. ሌም ሁምብና።

፪፦ ትሎማ። ወሎ¹⁵
 ፫፦ ጅሌ
 ፬፦ አቦ
 ፭፦ ሉባ
 ፮፦ ዐለስ ናቸው።

ወሎ ከ፮ ሴቶች ፯ ወለደ።

፩፦ ሂበኖ
 ፪፦ ዐበይ
 ፫፦ አሊ
 ፬፦ ቃሉ
 ፭፦ አምቦ
 ፮፦ ሂዳ
 ፯፦ ጎራ ናቸው።

ከኒህ ሌላ ደግሞ ለወሎ በኮ፥ ኖሊኢኑ የሚባሉ ፪ልጆች አሉ የሚሉ አሉ።

ቦረና ፲፩ልጆች ወለደ።

፩፦ ዳጨ	
፪፦ ጅሌ	
፫፦ ኮኖ	እኒህ
፬፦ ቦች	ትሎማ ይባላሉ ¹⁶ ።
፭፦ አካከ	
፮፦ ወቦ	እኒህ
፯፦ ሉባ	ሰደቻ ይባላሉ።
፰፦ ጭሌ	
፱፦ ሊቦን	
፲፦ ጉድሩ	
፲፩፦ ሆኮ ናቸው።	

እኒህ ሆኮ ይባላሉ።
 ከወሎ ልጆች ፫ቱ ፊተኞች በወሎ ስም ይጠራሉ፤ ፬ቱ በወረሰደቻ ስም ይጠራሉ ይባላል።

መረዋ የበርቱማ ሁለተኛ ልጁ ወርድያንን¹⁷ ወለደ።

15. ሌም “ቱለማ”፥ “ቱላማ” ። “ወሎ” የተጨመረው ለእርማት ይሁን አይሁን አይታወቅም።
 16. ቍ. 15ን ተመልከት።
 17. አንዱ “ን” በስሕተት የገባ መሆን አለበት፤ ቍ. 19ን ተመልከት።

ወርድያን ቪልጆችን ወለደ። እነርሳቸውም፤

- ፩፥ አና
- ፪፥ ዑር¹⁸
- ፫፥ አበጢን¹⁹ ናቸው።

እኒህ የመረዋ ልጆች በኃይልና በብዛት ከሁሉ ይበልጣሉ።

ይህም የጋላ ሕዝብ አረማዊ ሕዝብ ነውና እግዚአብሔርን አያውቅም። እግዚአብሔር ለሙሴ ጽፎ ከሰጠው ካ፲ቱ ቃላት ለጋላ የጉደለው መጀመሪያ ትእዛዝ ያንተ አምላክ እኔ ነኝ፤ ከኔ በቀር ሌላ አምላክ አታምልክ ያለው ብቻ ዋና ነገሩ ነውር²⁰ ከባህርይ ሕግ ጎደሎነት የሚያስተምረው ሐዋርያ ስላጣ ሁሉን ይፈራልና ዛፉንም ወንዙንም ባሕሩንም ደንጊያውንም ገደሉንም ያመልካሉና ይሰግዳሉም።

ሁለተኛ እሁድን ሰንበተ ጉዳ ቅዳሜን ሰንበተ ጢና እያለ እንደ ክርስቲያን ያከብራል።

ሶስተኛ ምንም ቢሆን በሐሰት አይምልም።

አራተኛ አባት እናቱን አክብሮ በዕድሜ የበለጠውንም ባልንጀራውን ያከብራል። አለዚያ በጨፌ ማለት በሸንጎ ጉባኤ ይፈረድበታል።

አምስተኛ ነፍስ የገደለ በጉማ የነፍስ ዋጋ በመክፈል በእጅግ ብዙ ገንዘብ ይቀጣል። ደግሞ ነገሩ ታይቶ በአዩ በሉባ ተፈርዶበትም የሚሞትም አለ።

ስድስተኛ ምንዘር²¹ በጨፌያቸው ወይም በችሎታቸው ከክርስቲያኖች ይልቅ እነሱ መልካም ይፈርዳሉ።

እነዚህም የበርቱማና የቦረን ልጆች የጋላ ነገድ ሁሉ ከሕፃንነት ጀምሮ እስከሽምግልና እንደ ክህነት ያለ መዓርግ አላቸው። ይህ መዓርጋቸው ገዳ ይባላል። ገዳ ማለት እንደ ክህነት ያለ ሹመት ሥልጣንም ነው። ይኸውም ሥልጣናቸው እንደ ዘመናቸው ቀጥሮ ለ፰ ለ፰ ዓመት ነው። ዘመናቸው በ፰ በ፰ ዓመት ይከፈላል። ገዳ ይሉታል።

በ፰ በ፰ ዓመት የሚከፍሉትም ባጅ ሉቦች ስም እንደ ተጠራ ጅ ናቸው። በ፰ በ፰ ዓመት አንድ ሉባ ተሸሮ ሌላው ሉባ ሲሾም እንደ ሌላው ሕዝብ ንጉሥ ባላባትም²² ጌታም የለባቸውም። እስከ ፰ዓመት ለሉባ ይታዘዛሉ። ከ፰ ዓመት በኋላ ሌላ ሉባ ይሾማል። የዚያ ጊዜ ለየነገዳቸው ስም ያወጣሉና ይገዘራሉ።

18. ሌም ኡሩ።

19. መ።

20. መ።

21. ዐፅሜ “አመንዘራ”።

22. መ ባለባትም።

ነገሩ እንደኛ ይመስላል። እኛ ዓመት በእየ ወንጌላዊ ስም እንደምንጠራቸው²³፣ ፩ ማቴዎስ፣ ፪ ማርቆስ፣ ፫ ሉቃስ፣ ፬ ዮሐንስ ብለን ለ፬ ዓመታት ስም እንደምንሰጣቸው²⁴፣ እነሱም በ፰ ዓመት አንድ ስም ይሰጣሉ። ሻውን ዘመን ባጅ አርበኞች ስም ይጠራሉ። ሻውን ዘመን ሲጨርስ ተገዢ ሉባ ይሆናል።

ይህም ሻው ዘመን ካጅ የሚከፍል ያጅ አርበኞች²⁵ ስም የሚጠራበት እኒህ ናቸው።

መጀመሪያው፣ ገዳ ቢርመርጂ ነው።²⁶ ሁለተኛው፣ ሆረታ²⁷ ወይም ሚልባህ፣ ሶስተኛው፣ ምንችሌ²⁸ ወይም ሙደና፣ አራተኛው፣ ዱሎ፣ አምስተኛው፣ ሮበሊ ይባላሉ። እነዚህ የጋላ ሕዝብ ሥራት አባ ዱሎች በ፵ በ፵ ዘመን ይመላለሳሉ። የጋላ ታላቁ²⁹ ሕግ ይህ ነው።

ደግሞ ከዚህ ሌላ ሞጋሳ ኮሎ የሚባል ሥራትና ሕግ አላቸው። ሞጋሳ ለባዕድ ነው። እሱም የጡት ልጅ እንደማለት ያለ ነው። ኮሎ ከጎሳ ወገን ነው። ይህም ረዳት ወይም አዛኝ እንደማለት ነው።

የሕጋቸውም ሥርዓት እንዲህ ነው። ጋላ ከተወለደ ጀምሮ እስከ ሞቱ ድረስ ሕግና ሥርዓት አለው። አባቱ ተገዢ ሉባ ሲሆን፣ ልጁ ለ፰ ዓመት ኢትሚኮ ይሆናል።

ቀጥሎ ለ፰ ዓመት ደበሌ ይሆናል። የሕግን ሥርዓት ካባቱ ከሽማግሎችም ይማራል።

ሶስተኛ፣ ጢፎሊ ይባላል፣ ነጻ የወጣ ነው። ይዘፍናል፣ ይጨፍራል፣ የፈቀደውንም ይሠራል። ተው ይህ ከፋ ይህ በጂ የሚለው የለም። በዘፈን በጭፈራ ይጣላሉ ይጋደላሉ። የነጻ ዘመን ነውና ነገር የለበትም³⁰።

፱ተኛ ቀኑንዳላ ይሆናል፣ በዕርጋታ በመደመም ይኖራል። ወደ ጨፌ ይሄዳል፣ በሸንጎም ይቀመጣል።

፳ተኛ የቀኑንዳላነቱን ዘመን ከጨረሰ በኋላ ያርማይ ይባላል። ወደ ጨፌ አይሄድም ወደ ሸንጎም አይወጣም። የቀሩት ወደ ጨፌ ሲሔዱ እሱ በመንደር ይቀራል። ሌባ ቀማኛ³¹ ወንበዴ ይሆናል። የማንንም በግና ፍየል

23. መ እንደምጠራቸው።
24. መ እንደምሰጣቸው።
25. መ ሞቶት።
26. ጸሐፊዎቹ ገዳን እና ሉባን፣ የሉባውን የተጸውያ ስምና የሹመት ስም፣ የሉባዎቹን ቅደም ተከተል የሚሰጡት በተለያዩ መልክ ነው። ለዚህ ድርሰት መነሻውን የአባ ባሕርይን ድርሰት ማድረግ ይኖርብናል። ገዳ ሥርዓቱ ነው፣ ሉባ ባንድ ዘመን ተገዢ 8 ዓመት የሚገዛ ትውልድ ነው። “ቢርመርጂ” ቢርመጂ ነው።
27. አባ ባሕርይ አያውቁትም።
28. ሌም ምስሌ።
29. መ ታሉቁ።
30. መ የለበም።
31. መ ቀማኛ።

እያረደ ይበላል። ብቻ ካንድ በረት ፩ በግ ፩ ፍየል ፩ ሰንጋ እንጂ ፪ አይወስድም።

እንዲሁም እኒህን ፭ መዓርጋት ሲፈጽም ፵ ዘመን ይሆነዋል። ከዚህ በኋላ ይገዘራልና ሌባ ይሆናል።

አዩ ግን ከወገኑ ተመርጦ ወገኑ የወደደውን ይሾማል። ገዳውን የጨረሰ³² ሌባ ይሾሙታል። አዩም ቦኩን አስመርቆ በጨፌ ይቀበላል። ቦኩ ማለት የወይራ ዱላ ነው። እሱም ቅቤ የጠገበ የተወለወለ እንደ በትረ መንግሥት የከበረ ነው። በሱ ተሹሞ ይመረቅበታል። ፰ ዓመት ተሹሞ ይፈርዳል። ከ፰ ዓመት በኋላ ይሻራል። አይፈርድም፤ ከጨፌም አይደርስም። ሌባ ዱለቻ ይባላል። አዩ በደጃ ከብዙ ሌቦች ጋራ ይፈርዳል።

በ፰ በ፰ ዓመት ጋላ ሁሉ ተሰብስቦ የሚፈርድበት ያለፈውም የ፰ ዓመት ታሪክና ፍርድ የሚነገርበት የተነቀፈው ተነቅፎ አዲስ ሕግ የሚሠራበት ለሚመጣውም የጋላ ሕግና ሥርዓት የሚሰበክበት ቦታውና ጨፌው በቀድሞ ዘመን ቦረና ነበር። ከዚያም የሚፈርደው አባ ሙዳና ይባላል። አባ ሙዳና ማለት መሢሐዊ ወይም የተቀባ ማለት ነው።

ከቦረናም ከወጡ በኋላ እስከሠፊ ከየጎሳው ወደርሱ ስብከቱና ትእዛዙን ሰምተው የሚመለሱ ፪ ፪ ሰው ይልኩ ነበሩ። እነሱም በተመለሱ ጊዜ በእየጨፌው አዩ በክብር ይቀበላቸዋል። እነዚህም ጅላ ይባላሉ። በልብሳቸው ወይም በምልክታቸው የታወቁ ናቸውና በሰልፍ መሀከል በሄዱ የሚነካቸው የለም።

ከቦረና ከወጡ ወዲህ የሁሉም ጨፌ መልካ ቦሎ አዋሽ ነበረ። አዩም የሚፈርደው ከጋላን³³ ነበረ። በኋላ ዘመን ጋሎች እስከሰላቸው ሲጣሉ ቦታም ሲጠባቸው በሚጠጩም³⁴ ሲለያዩ በጨፌም ተለያዩ።

32. መ ማ።

33. መ።

34. የ“ሚጠጩ”፣ “ሚጠቻ” ትክክለኛ ትርጉም ምን እንደሆነ ለማወቅ አልተቻለም። ቃሉም አንዳንድ ቦታ “መጠቻ” ተብሎ ተጽፎ ይገኛል። ግን የከብት መንጋ መሆን አለበት። “ከግራኝ ወዲህ ሸዋን የተሉማ ጋላ ሚጠቻ አሰረበት።” (EMML 1515 p. 160)። ከዘመቻ በፊት የሚደረግ የከብት ደም ማፍሰስና መቀባት ያለበት አምልኮ በዚህ ስም ይጠራል። አንድ ምንጭ ክርስቲያኖቹን ሲወቅስ፣ “እንደ ጋላም ደመ መጠቻ ለፈረስ ይቀቡ ያደርጉ ዝግመሩ” ይላል (EMML 144, f. 113a)። አምልኮው ወደ ጦርነት ሲወጡ የሚያደርጉት መሆኑን የልማዱ ታሪክ ያስረዳል። ኦሮሞዎች በንጉሡ ሹምና በኢትዮጵያ መንግሥት ላይ ለመጀመሪያ ጊዜ ሲያምፁ ድል የሚያደርጉበትን ዘዴ እንዴት ጋኔን እንደነገራቸው ጸሐፊዎቹ ሲተርኩ እንዲህ ይላሉ፣ “ይህ ላሎ የሚባል ሰው ቡላ ፍየል ጥቁር በግ ነጭ ላም ቅቤ ይዞ (ከጠንቋይ ዘንድ) መጣ፤ ምን ላድርግ አለው። ከዚህ በኋላ ... እንዲህ አለው፣ በጉን ፍየሉን ላሚን አርደህ ደግሞቸውን በቅቤ አመድ ለውሰህ ቀድመህ አንተ ግምባርህን ተቀባ፤ ለፈረስህም ቀባው፣ ልጆቻህም እንዳንተ ይቀቡ። ሥጋውንም አንተ በፊት

ስለዚህ አዋሽ መልካ ቦሎ የቱለማ³⁵ ጨፌ ሆነ። የአዩም ያው ገላን³³ ነው። የመጫም ጡሌ ሆነ። እኩሌታ መጫ ነገሥታት አለብት።

የይቱ ጨፌ ካራ ቀኑርቀኑራ ሆነ።

ከቡርቃ³⁶ በታች የሐረርጌ ጋላ ጨፌ በሉሎ ነበረ።

እንደዚህም ወሎ አሩሴም በየደጃቸው ጨፌ አደረጉ።

ይኸውም ጨፍያቸው በመሰብሰባቸው ሁከት እንዳይነሳ በዳግማዊ ምኒልክ አዋጅ ተከለከሉ³⁷። እንዲህ ስለሆነ ጋሎች በጨፌያቸው የሚፈርዱበት ባጠገባቸው ካለነው ክርስቲያን ነን ከምንለው ይልቅ የነርሳቸው የተሻለ የጸናም ነው።

በጋላ ሥርዓት በሉባ በአዩ በጨፍያቸው ጋላ ያባቱንና የናቱን ልጅ አያገባም። ያጎቱን የእኅቱን ልጅ አያገባም። ሕግ ተላልፎ ቢያገባም እስከሞት የሚያደርስ ብርቱ ቅጣት አለበት። ከወገኑ ከዘመዱ ማግባት በነርሳቸው ዘንድ እርም ነው።

ጥንቱንም አልተጀመረም እንጅ በጨፌ አፍርሰውትም ቢሆን ከሕግ ወጡ ማለት ነው፤ በሕጋቸውም ይፈረድባቸዋል። ስለዚህም ቅዱስ ጳውሎስ እንዲህ ይላል። እግዚአብሔር የሰውን ፊት አይቶ አያደላምና ሕግ ሳይሰራላቸው የበደሉ ሁሉ ያለ ሕግ ይጠፋሉና። ሕግ ተሠርቶላቸውም የበደሉ በሕግ ይፈረድባቸዋል። ሕግን የሚሰሙ በእግዚአብሔር ዘንድ ጻድቃን አይደሉምና ሕግን የሚሰሩ እነርሳቸው ይጸድቃሉ እንጅ። ሕግ የሌላቸው አሕዛብ ከባህርያቸው ሕግ ቢያደርጉ እነዚያ ሕግ ባይኖራቸው ለራሳቸው ሕግ ናቸው። ሕግንም በማድረግ በልባቸው የተጻፈውን ይገልጣሉ እርስበርሳቸውም ልባቸው ይመሰክርባቸዋል። አሳባቸውም ይገሥጻቸዋል። እግዚአብሔርም በሰው ምሥጢር በሚፈርድበት ቀን በኢየሱስ ክርስቶስ እኔ በወንጌል እንዳስተማርሁ ፍርዳቸው ይሆናል እንዳለው የሚሆንበት ጊዜ አለ። ሮሜ 2:11-17። 1:42።³⁸

ጋሎች በሃይማኖት አረማውያን ናቸው። ብቻ የሐዋርያ ማጣት ነው እንጂ፤ ፩ አምላክ እንዳለ ያውቃሉ፤ ዋቃ ጉራቻ ይሉታል። በተቸገሩና በተጨነቁ ጊዜ ወደ ሰማይ ያያሉ፤ ወደዚያውም ይለምናሉ።

በልተህ አብላቸው አለው። ... ሳሎም ይህን ነገር ሰምቶ የነገረውን ሁሉ አድርጎ ... አልመጣም ብሎ ካዘማች እንድርያስ ላከ። ከዚህ በኋላ አዘማች እንድርያስ ስማ ሠራዊት ክተት በነጋሪት ብሎ ሰውን ሁሉ ሰብስቦ ተዋገ። (ሳሎ) ድል ነስቶ ላሙን ነድቶ ልጆቹን አስከትሎ ጋላ ከሚባል ዱር ገብቶ ጫት ቡን እየበላ ወተት እየጠጣ ጎጆ ስርቶ ተቀመጠ” (EMML 144, ff. 107b-108a)።

- 35. መ "ሉማ።
- 36. መ ከቡርቃ።
- 37. በሳቢያው ለዐመፅ እንዳይደልቱ ይሆናል።
- 38. መ ።

ከጋላ ሁሉ አስቀድሞ የወሎ ጋላ አሰለመ። ቀጥሎ የሜጫ ጋሎች፣ ነገሥታት ነፃ የሚሉ፣ ከጊቤ ማዶ ያሉ አሰለሙ። ቀጥለው በሐረርጌ ከተማ ዙሪያ ያሉ ጋሎች ምስክሮች በገዙዋቸው ጊዜ በግድ ሰለሙ፤ በኋላም ባጼ ምኒልክ ዘመን እስከ ኢቴ³⁹ ሰለሙ።

አሁንም የቀረው ጋላ ያማራ ወታደርን ስለጠላ⁴⁰ ክርስቲያን ከመሆን እስላም መሆንን ይመርጣል። ጋላ አማራን መጥላቱ ገንዘብን በመውደዱና በክፋቱ በመጨከኑ እንቅፋት ሆኖበት ነው እንጂ የእስላም ቢሆን ወይም የክርስቲያን የሃይማኖትን ክፋትና በጉነት ለይቶ ስላወቀ አይደለም።

ጋሎች በሴት ቅናትና መጋደል ይቅር ብለው ሕግ የሰፋበት ምክንያት።
(ገ. 555-561)

በወሎ፣ በፊት ገና ሳይሰልሙ፣ አንድ ጅግና ጎበዝ ባገራቸው ነበረ፤ መልካም ቆንጆ ምሽት ነበረችው። አንድ የጨዋ ልጅ መልክ መልካም ገና ከሴት ያልደረሰ ጉበዝ በጎረቤት ነበረ። የዚህ ጅግና ምሽት በዚህ ጉበዝ ፍቅር ተነድፋ ነፍስ አልቀረባትም። ዘወትርም ለምኝታ ትመኘው ነበረች። ከዕለታት አንድ ቀን በተመቸ ቦታ አገኘችው፤ ፈቃድዋንም ለመፈጸም ያዘችው። በጋላ ሥርዓት ያልገደለ ሰው ከሴት አይደርስም ነበረ፤ ይልቁንም ከጉልማሳ ምሽት ምንም አይቀርብ ነበረ።

ስለዚህ እንዲህ አላት፤ የተደረገ ነገር ሳይሰማ⁴¹ አይቀርምና እኔም ገና መራዩን አላወጣሁምና ይህ ነገር ቢሰማ አንች ትነወራለሽ፤ ባልሽንም ታስነውራለሽ፤ ስለዚህ⁴²። አሁን አይሆንም። በኋላ ግን ከዘመቻ ገድዬ በተመለስሁ ጊዜ በግልጥ ወዳጅ አደርግሻለሁ። የጅግና የእገሌ ምሽት ሆነሽ አሁን ከኔ መራዬን ካላወጣሁ ልጅ ጋራ ብትገኝ በኋላ ላንች ታላቅ ኃፍረትና ነውር ይሆንብሻል አላት።

እሱም ግን አንድ ጊዜ በክፉ ፍትወት ተነድፋ፣ በሱ ፍቅር እሳት ልብዋ ተቃጥሏል፣ ይህም ምን ቸግሮህ፤ እኔ አንዱን ልጄን በምሥጢር በንዲህ ያለ ስፍራ እሰድልሀለሁ እሱን ግደልና ሰልበህ እያዘፈንህ ና አለችው።

እሱ ግን አዬ ብትጠይኝ ነው እንጂ ይህን መውደድም አይደለ፤ የዚያን ጅግና ጉበዝ ልጅ ገድዬ በኋላ የተደረገ ነገር ሳይሰማ አይቀርምና ቢሰማ ይገለጻል። እንኳን እኔን ከነዘር አዛገርቴ ያጠፋኛል አላት።

39. መ ኤቴ።
40. መ ስጠላ።
41. መ ሳይማ።
42. መ ስዚህ።

እሷም ግድ የለህም ይህን ነገር ከኔና ካንተ በቀር ሌላ ሰው ማን ያውቀዋልና ይሰማል ብለህ ትጠራጠራለህና ትፈራለህ አለችው።

እሱም በይ እንግዲያስ ነገርሽ እንዲህ ከሆነ፥ በኋላ ስለ ልጅሽ እንዳይጠጥትሽ ይህንንም ምሥጢር ለሰው እንዳታወጭ ብሎ በጽኑ መሐላ እንደ ሥራታቸው አማላት። ከዚህ በኋላ በሩካቤ ሳይገናኙ ሁለቱም በየቤታቸው ሄዱ።

ማታ በጨለማ በቀጠሮው ስፍራ ሂዶ ከዱር ተሸሽጎ ተቀመጠ፤ እሷም ልጅዋን ባንድ ምክንያት ልካ ወደዚያ ስፍራ ሰደደችው። ልጅም በደረሰ ጊዜ ያዘውና ወደ ሩቅ ስፍራ ወሰደው። ከዚያም ይህ ልጅ የወንድሜ ልጅ ነውና አደራ ደገና አድርጋችሁ⁴³ ተጠንቅቃችሁ⁴⁴ ጠብቁልኝና አኑሩልኝ ብሎ ከወዳጅ ዘመድ ቤት አኖረው። ጊዜው የሽብርና የስርቆት የመግደል ጊዜ ነበርና፤ አባት እናት ቤተ ዘመድም ሁሉ ተሰርቆ ተሸጦ ይሆናል (ወይም ጋዱ ገድሎት ይሆናል)⁴⁵ ብለው አልቅሰው ዝም አሉ።

ይህ ጉብዝም ጥቂት ሰንብቶ አንድ ልብስ የፍየል ደም ቀብቶ አንድ ጨቤ ይዞ ወደ ሩቅ አገር ሂጆ ገደልሁኝ፤ ሰለባውን⁴⁶ አስጣሉኝ፤ የደም ሽማውን ጨቤውን ግን አመጣሁኝ ብሎ አሳያቸው። በቤቱ ይዘፈን ጀመረ።

ይህች ሴትም ምንስ ልጃችን ጠፍቶ አዘንተኞች ብንሆን ለርሱም ለጉረቤታችን ሞቱ (ነውና) እንደሰው ሁሉ ሂደን እንኳን ደገና መጣህ፥ እንኳ ቀናህ እንበለው ብላ ከነ ባልዋ ወደ ቤቱ ሄዱና እንኳ ደገና ገባህ፥ እንኳ ቀናህ አሉት።

እሱም እንኳ ደገና ቆያችሁኝ ብሎ እንደ ሥራቱ ስለ ልጃችሁ ሞት ሐምቱ ኢሲኒቲ ኢንዴቢይን ከንጉደቱ ኢሲኒ ያኬኙ ብሎ አጸናናቸው።⁴⁷ ይህም ክፉ አይመልስባችሁ የሚያድገውን ይስጣችሁ ማለት ነው።

ከዚህ በኋላ ተነስታ ከሚዘፍነው ሰው ጋራ ተነስታ⁴⁸ ዘፈነች።
ዘፈን ከተፈጸመ ሰው ሁሉ በየቤቱ ተበተነ።

ይህ ጉብዝና ይች ሴት የሚመቻቸውን ጊዜ ሲጠባበቁ ፩ቀን በሩካቤ ተገናኙ፤ ክፉ ፍትወታቸውንም ፈጸሙ። ከፊተኛው የሚበልጥ እጅግ አጥብቃ ወደደችው።

43. መ ጋቸው። ይህ በጸሐፊው አማርኛ ልክ ሊሆን ይችላል።
44. መ ጋቸው። እንደ ቍጥር 43።
45. በኋላ በቅንፍ ጎዳግ ላይ የተጨመረ።
46. መ ሰላ።
47. መ።
48. መ።

እሱም አንድ ጊዜ ልቧን መዝናታልና ጥቂት ሰነባብቶ እንቢ አላት። ምነው ምን ሆንህ አለችው።

ባልንጀሮቻ ይህ አንድ የገደለ ሁለተኛ ያልደገመ⁴⁹ እያሉ ሰደቡኝና አሳፈሩኝ አላት።

ይህም ምን ቸግሮህ ደግሞ ሁለተኛውን ልጄን ግደለው ብላ ሰጠችው። ወስዶም ከወንድሙ ጋራ ጨምሮ (አኑሮት)⁵⁰ መጣና እንደ ፊተኛው ገባ፤ ምኞቷንም ፈጸመ።

እንደልማዱ ደግሞ እንቢ አላት። ከጥቂት ጊዜ በኋላ እሷም ቫኛውን ልጅዋን ደግሞ ግደለው ብላ ሰጠችው። ወስዶም ከወንድሞቹ ጋራ አኖረው። እንደልማዱም ገደላሁ ብሎ ገባ። እስከም ምሽት አከል አድርጎ ያዘ።

በደረጀም ጊዜ ይህ ጉብዝ ገዳይና ጅግና ሆነ። እነዚያንም ልጆች እየተመላለሰ እየያቸው በምግብ እያስመቻቸው አደጉ።

ከ፩ ከ፪ ዓመት በኋላ ብርቱ ጉዳይ አለኝና ፯ ቤት ወሎ ይሰብሱብልኝ ብሎ ለሹሙ ለሐዩ ነገረው። በሁሉም በሐዩ ትእዛዝ ተሰበሰቡ። ያሟ የሚባል ታላቅ ጉባዔ አደረጉ።

በጉባዔውም መሀከል ይህ ጉብዝ ተነስቶ ቆመ። ስሙኝ ዘመዶቹ፣ ዋቃ እግዚአብሔር ይስማችሁ⁵¹።

ጉባዔውም ዝም ብሎ ነገሩን ለመስማት አደመጠ። *አንዱ ሥራታቸው⁵² ጉባዔውንና አገሩን ቆሌውንና አድባሩን ከመረቀ በኋላ፣ ነገሩን እንዲህ ነው ሲል ጀመረ።

የምነግራችሁ ነገር እገሌን የሚያስቆጣ ነውና አስቀድማችሁ እሱን እንዳይገለኝ እሠራልኝ አለ። ያ ሰውም ተያዘና ታሠረ።

ነገሩንም ከመጀመሪያው እስከ መጨረሻው፣ የዚህ ሰው ምሽት እሱን በመመኘት በክፉ ፍትወት ተነድፋ በልጆቹዋ ያደረገችውን ጭክናና⁵³ ጉድ ነገር ሁሉ ነገራቸው።

እኔ ግን ልጆቼን አልገደልኩም፤ በመልካም ቦታ እየመገብሁ አሳደግሁ እንጂ፣ ብሎ ሸልሞ አስጊጦ ባጠገቡ አኑሯቸው ነበርና ተነሱ ብሎ በጉባዔው መሀከል አቁሞ፣ እነሆ ልጆችህ ብሎ ላባታቸው አስረከበ።

ልጆቹ ሞቱ ብሎ ተስፋ የቆረጠና በጎዘን ተደቁሶ የነበረ አባትም ድንገት ሳያስበው የልጆቹን መገኘት⁵⁴ በጆሮው በሰማ ባይኑም ባያቸው ጊዜ የደስታ ድንጋጤ ደንግጦ እንደ ድንጋይ ሆነ።

49. መ ያለ”።
50. መ።
51. “አለ” መጨመር ነበረበት።
52. “እንደ ሥርዓታቸው” ለማለት።
53. መ ጭክ”።
54. መ ”ች”።

ሰውም ሁሉ በዚህ ሰው ደግነት በዚያች ሴት ጭከናና ክፋት ተደነቀና ተገረመ።

ከዚህ በኋላ ደግሞ ይህ ሰው በጉባዔው መሀከል ተነስቶ ቆመ፤ እንዲህ ሲል፤ ወዳጆቹና ዘመዶቹ ሆይ፤ ደግሞ እስቲ ስሙኝ አንድ ጊዜ ለኛ የሚጠቅመውን ነገር እንድናስብና ሥራት እንድናወጣ እንድናቀናም ልንገራችሁ።

ዕውቀት የሌላቸው እንሰሶችና አራዊቶች እንኳ ለልጆቻቸው ይራራሉ። ስለ ልጆቻቸውም ራሳቸውን ለሞት አሳልፈው ይሰጣሉ። ሰዎች የሚባሉ ፍጥረቶች የኛ ሴቶች ግን ከእንስሳና ከአራዊት እጅግ ይከፋሉ። ይህም ክፋታቸው የሥጋ ፍትወታቸውን ለመፈጸም ልጆቻቸውን ለሞት አሳልፈው እስኪሰጡ የልባቸው መሸፈንና መደንደን ይታያል።

እንዲህ ከሆነ እንግዲህ በንዲህ ያሉ ፍጥረቶች ሴቶች በሚባሉ መቃናትና መጣላት መጋደልም ይቅር። ወንድም ወንድሙን፣ ባልንጀራም ባልንጀራውን፣ ቢቸገር የሚረዳውን፣ ቢጮህ አብሮት የሚወጣውን፣ ቢቆስል የሚያነሳውን፣ ቢሞት የሚቀብረውን በኒህ ጥፎች ምክንያት እንዳይጣላውና እንዳይገድለው እናንት⁵⁵ ሽማግሌች ለዚህ ነገር የውል ሥራት አድርጉ። እናቶቻችን ናቸውና ነው እንጂ ሴቶች ከሰው ሊቆጠሩ አይገባቸው ነበረ። እንግዲህ በሴት መቀናትና መጣላት ይቅር አለ።

ነገሩም በጉባዔው ሁሉ ፊት የተወደደና ያማረ ሆነ። ከዚህ በኋላ ሽማግሌች በሴቶቻቸው ላይ ይህን ሥራት ሠሩ። አንደኛ ነገር፤ ሴት ልጅ ባባትዋ ቤት ከወንድሞቻቸው ጋራ ርስት አትካፈል።

ሁለተኛ፤ በሰው ብትሞት የነፍስ ዋጋዋ የወንድ ነፍስ ዋጋ እኩሌታ ፶ ቁም ከብት ይሁን፤ የወንድ ግን ፻ ቁም ከብት።

ሶስተኛው፤ አባት ሴት ልጁን ሲድር ልጁን ሽጫለሁ⁵⁶ ይበል፤ ባልዋም እንደባርያ ቀጥቅጦ ይግዛት። ኮብልላ ሂዳም ከሌላ ሰው ብትወልድ ልጆቿን ጨምሮ መልሶ ወስዶ የግድ ይግዛት።

አራተኛ፤ ከወንድ ባይናፉ⁵⁷ ብትያዝ የቅናት ዋጋ ውሽማዋ ለባልዋ አንድ ወይፈን ይስጥ። ለሷም ፩ ሽማና መስታዎት⁵⁸ ይስጥ። ይህንን ይዞ ወደ ቤትዋ የሚሂድበት⁵⁹ ቀን አራራ ይባላል። ይህም የዕርቅ ቀን ማለት ነው። ለዚህ ላንዱ ወይፈን መናጆ ፯ትም ፲ርም ቁም ከብት አብሮ ወስዶ ከባልዋ በረት ያገባል።

55. መ እናት።
56. መ ስ።
57. “ባይናፉ”? ትርጉሙ ግልጽ ነው፤ ቃሉ ግን የተለመደ አይደለም።
58. ታሪኩ እውነት ቢሆን ድርጊቱ የተፈጸመው በቅርብ ጊዜ ነው ለማለት ይቻላል።
59. መ የምትሂድበት።

እሱም ከጥቂት ባልንጀሮቹ ጋራ ሁኖ አጊጦ ተሸልሞ ይሄዳል። ባለቤቱም ጨዋታና ወግ የሚያውቁትን ሽማግሎች ጠርቶ ጉረቤቶቹንም ሰብስቦ መብልና መጠጥ አቅርቦ እሱም ከምሽቱ ጋራ አጊጦና ተሸልሞ ይቆያል።

ያም እንደደረሰ የውሸማውን ራስ ይስማል። ያመጣውንም አስረክቦ አልፎ ይቀመጣል።

ሽማግሎችም እንግዲህ እናንተ⁶⁰ በሁሉ ልትረዳዱ የሚገባችሁ ወንድማማች ናችሁ ይሏችዋል።

ከዚህ በኋላ ከመልካም ጨዋታ ጋራ መብልና መጠጥ ይቀርባል። እነርሳቸውም በደስታ ሲበሉ ሲጠጡ ሲጫወቱ ውለው ያመጡትን ወይፈን አስረክበው ለመናጀ ያመጡትን ከብቶቻቸውን መልሰው ይዘው ወደቤታቸው ይሄዳሉ።

ከዚህ በኋላ ወደ ውሸማው በግልጥ እየተመላለሰ እንደ ባለቤት ይሆናል። ጦሩን በደጁ አቁሞ ይገባል። ባለቤቱ በሜዳ ኑሮ ሲመጣ የምሽቱን ውሸማ ጦር በደጁ ቁሞ ባየ ጊዜ ወደኋላው ተመልሶ እስኪወጣለት ከጉረቤት ሲጫወት ይቆያል። ወደሩቅ አገር የሄደ እንደሆነም ና ቤቱን ጠብቅ ብሎ ይጠራዋል። የምሽቱ ውሸማ ከቤቱ መጥቶ እንደ ባለ ቤት ሁኖ ባለቤቱ ሲሰራው የነበረውን እየሠራ እስኪመለስ ይቆያዋል⁶¹።

ጋሎች ይህን ሥራት የሠሩ መቸም ሴትን ጠብቆ ማዳን የለምና ላንዲት ሴት ሁለት ወንድ ቢጠብቃት ይሻላል፤ መቃናትና መጋደል ይቀራል ብለው ነው።

ስለ ጋላ ትውልድ
(ገ. 586-7)

የጋላ ትውልድ እንዲህ ነው፤ ፊት የጠራናቸው በርቱማ⁶² ጁ በረን ፲፩ ሁለቱ ወንድማማች ፲፯ ልጆች ወልዱ።

የበርቱማ ልጆች

- ፩፥ ከረዩ
- ፪፥ መረዋ
- ፫፥ ኢቱ
- ፬፥ አክቱ⁶³

60. መ እናተ።
 61. መ የ።
 62. ቀኤ. 10ን ተመልከት።
 63. ቀኤ. 12ን ተመልከት።

፩፡ ወረነሻ
፪፡ ሀብና⁶⁴ ናቸው

የከረዩ ልጆች

፩፡ ሊበን
፪፡ ማጫ
፫፡ ትሎማ⁶⁵
፬፡ ወሎ
፭፡ ጅሌ
፮፡ አቦ
፯፡ ሉባ
፰፡ በላዕ ናቸው

የመረዋ ልጆች

፩፡ ወርድያን
፪፡ አሩሲ
፫፡ ኢቱ
፬፡ ጥሙጋ

ወርድያን ፫፣ ይወልዳል

፩፡ አና
፪፡ ዑር⁶⁶
፫፡ አበጢ

እነህ ሁሉ የመረዋ ልጆች ናቸው። እነህ የመረዋ ልጆች በኃይልና በብዛት ከሁሉ ይበልጣሉ። ስለዚህም በሁሉ ይገኛሉ።

የኢቱ ልጆች

፩፡ ጅሌ
፪፡ ሉባ

የአክቱ⁶³ ልጆች

፩፡ ጅንጉር
፪፡ ጨፋ

64. “ም” ተውጣ ነው እንጂ “ሀምበና” ነው።
65. ሌም ቱለማ፣ ቍ. 15ንና 16ን ተመልከት።
66. ቍ. 18ን ተመልከት።

የወረነሻ ልጆች

- ፩፡ ሰዩ
- ፪፡ አቡ
- ፫፡ ጫቡ
- ፬፡ ይሉ
- ፭፡ ጉድሩ
- ፮፡ ከታይ
- ፯፡ አሞሩ
- ፰፡ ሆሮ ናቸው

የሁብና⁶⁴ ልጆች

- ፩፡ ራያ
- ፪፡ አዘቦ
- ፫፡ አሸንጌ ናቸው።

እነዚህ ወሎች ያማራ ጉረቤት ስለሆኑ ጋልኛን አጥፍተው ባማርኛ ይናገራሉ። አሸንጌዎች የትግሬ ጎረቤት ስለሆኑ ጋልኛን አጥፍተው በትግርኛ ይናገራሉ።

የቦረን⁶⁷ ልጆች፡

- ፩፡ ዳጨ
- ፪፡ ጅሌ
- ፫፡ ኮኖ።

እነዚህ ትሎማ⁶⁵ ይባላሉ።

- ፬፡ ቦች
- ፭፡ አካኮ
- ፮፡ ወቦ
- ፯፡ ሉባ።

እነህ ሰደቻ ይባላሉ።

- ፰፡ ጭሌ
- ፱፡ ሊበን
- ፲፡ ጉድሩ።

እነህ ሆኮ ይባላሉ።

- ፲፩፡ ሆኮ።

67. ቀጥ. 11ን ተመልከት።

የዳጌ ልጆች፦

፩፦ ሌቃ
፪፦ ጨለባ።

የጅሌ ልጆች፦

፩፦ ወለጋ
፪፦ ገማ።

የኮኖ ልጆች፦

፩፦ ሊሙ
፪፦ ጅማ
፫፦ ጌራ።

የቦች ልጆች፦

፩፦ አብቹ
፪፦ ግምብቹ።

የአካኮ ልጆች፦

፩፦ ወበሪ
፪፦ ገላን።

የወቦ ልጆች፦

፩፦ ሉሜ
፪፦ ሊበን።

የሉባ ልጆች፦

፩፦ ሜታ
፪፦ ዋዩ ይባላሉ።

የጭሌ ልጆች፦

፩፦ ጉለሌ
፪፦ ሰላሌ፦⁶⁸

68. ፪ ተረስቶ በኋላ ከ“ሰላሌ” ቀጥሎ ተጽፏል።

የሊበን ልጅ፥

፩፥ አበቲ⁶⁹።

የጉድፋ ልጅ፥

፩፥ ደራ።

የሆኮ ልጅ፥

፩፥ ቦረና⁶⁷።

እኒህ ሁሉ የጋላ አባቶች ናቸው።

ጭጭር

የወሎ እስልምና እውነተኛው ታሪክስ እንዲህ ነው።
(ገ. 592-594)

የእስላሞች መጀመሪያ ነቢይና ንጉሥ የመሐመድን የልጁን የፋጢማ ባል አሊን አብደርህማን⁷⁰ የሚባል ገደለው። ያሊ ልጅ ከፋጢማ የተወለደው ሐስን ነግሥ ነበርና በኋላም የሚነግሡ የመሐመድ የፋጢማ የዓሊ ልጆች ናቸውና የአብድ ረህማን⁷⁰ ልጆችና ወገኖች ሁሉ የዓሊን ደም ተበቅለው ይፈጁናል ሲሉ ተሰደው ወደ ኢትዮጵያ መጥተው ከሸዋ በይፋት ተቀመጡ። ይህም የሆነ በንጉሥ ድግና ሚካኤል ዘመን ነው።

ድግና ሚካኤል ከጳጳሪ (እስከ) ጳጳሱ ዓመተ ምሕረተ ጳጳሪ ዓመት ነገሡ። በሱ ዘመን ውስጥ እኒህ እስላሞች በይፋት ገቡ። በዚያ ዘመን የነበሩ ተከታትለው የነገሡ ነገሥታትና መኳንንት ካህናትም በስንፍናቸው ዝም ብለዋቸዋልና ብዙ ገንዘብ እየሰጡ በማታለል የነገሥታቱን የመኳንንቱን ልብ አብርደው እኒህ እስላሞች ቀስ ቀስ እያሉ በሸዋ ዳር ለዳር ባልዩ አምባ ባርጎባ እስከ ወሎ አገር እያስተማሩ ሰው ሰራሽ ሃይማኖታቸውን ዘረጉና አሰፉ። ብዙ ያልተማረ ሕዝብን አሰለሙ።

ወሎም በነበረበት ከኒህ እስላሞች ጋራ ተገናኝቶ የእስላምን ሃይማኖት መስማት ጀመረ። ከዚህም በኋላ ከኒህ እስላሞች ከሉ የሚባል ሸህ መጥቶ አስተማረውና ከወንድሞቹ ተለይቶ፥ እሱ ካሰለመም የእስላም ወገን እየበረታ ሄደ።

69. “አበጢ” ይሆን?
70. መ።

ባጼ ዓምደ ጽዮን ደክሞ የነበረ⁷¹ እንደ ገና እየተነሳ አሸቸገረ። ስለ ዚህም በዚያ ዘመን በውድማ አስፈሬ ጊዜ በነገሠ በሁለተኛው (ዓመት)⁷² ባንድ ወገን ጋላ ባንድ ወገን እስላም እየተነሳ ቢያስቸግራቸው ጋላን ብቻ ለማጥቃት እኒህ ከይፋትና ከወሎ እስላሞች ለመታረቅ ንጉሡና መኳንንቱ ካህናቱም ተሰብስበው ባንድ ሁኔታ መክሩ። መክረውም አልቀሩ ከእስላሞች ጋራ ታረቁ⁷³።

ዕርቃቸውም ለንጉሥ ሊታዘዙና ሊገብሩ፣ በሃይማኖታቸው ሊኖሩ፣ በየሕዝባቸው በእያገራቸው ሊሾሙ⁷⁴፣ ባገራቸው ውስጥ ያለ ክርስቲያንን እንዳይበድሉ፣ ቤተ ክርስቲያንም ሊጠብቁ እንጂ ሳያቃጥሉ፣ በዚህ ውል ክርስቲያኖች በወንጌል እስላሞች በቀሩዓን ተማምለው ውል ሳያፈርሱ በፍቅር ሊኖሩ ታረቁ።

ስለዚህ በይፋት ባርጎባ ባሉ እስላሞች አለቃ ወይም ገዥ ተብሎ ወላስማ ተብሎ ከወገናቸው ተሾመ። የወልሰማን ትርጓሜ በኋላ ከእስላሞች ታሪክ ላይ እናመጣለን።

ለወሎም ንጉሥ ሰጥቶት ከዋየት ወዲህ ያለን አገር ያዘና ግዛቱ ርስቱም አደረገ። የዚያ አገር ስም ጥንት ላኮ መልዛ ይባል ነበር፤ ወሎ ከያዘው ወዲህ በስሙ ወሎ ተብሎ ተጠራ። ይህ የሆነ በሺ ፫፻፷፫ ዓመተ ምሕረት ነው።

ወሎም ገና በሕይወቱ ሳለ አገሩን ለጁቱ ልጆቹ አካፍሎ ሰጣቸው።

አገራቸውም በየስማቸው ተጠራ።

የሂበኖ ወረሃማኖ ተባለ፤

የቃሉ ወረቃሉ ተባለ። ወረ ማለት አገር ወይም መንደር ማለት ነው።

የዐበይ ዐበይ ቤት፣

የዓሊ ዓሊ ቤት፣

የአምቦ ለገ አቦ⁷⁵፣

የሄዳ ለገ ሄዳ፣

የጎራ ለገ ጎራ ተባለ። ለገ ወይም ለጋ ማለት መልካ ማለት ነው።

ስለዚህም አገሩ በጥቅሉ ወሎ ፯ ቤት ወሎ ይባላል።

71. ባጼ ዓምደ ጽዮን ሲነግሥ በኢትዮጵያ ግዛት ስር የነበሩ የእስላም ሀገሮች አድመው ዐምፀውበት ነበር፤ ይህ ዐመፅ ሳጥናኤል የአምላኩን መንበር ለመቀማት እንደሞከረ ዓይነት ነው ብሎ መታቸው፤ Peruchon, "Histoire des Guerres d' Amda Syon, pp. 271-363, 361-493.

72. ውድማ አስፈሬ የነገሠው በ1292-1306 ዓ. ም. ነው።

73. የግብጾችን ታሪክ ይመስላል። መለካውያን (ካቶሊኮች) ቢያስቸግሯቸው ክርስቲያኖቹ ከእስላሞቹ ጋራ ተስማሙ ይባላል።

74. መሾም መሻር የሙሉ ሥልጣን ምልክት ነው።

75. “ም” ተውጣ ነው እንጅ ቃሉ “አምቦ” ነው።

የወሎ እውነተኛ ታሪክ ይህ ነው። የጋኔን ክታብ ተቀበለ፤ አረርጌ ወርዶ የእስላም ክታብ ተማረ፤ ግራኝ ሲመጣ አብሮ መጣ ማለት ግን ፍጹም ሐሰት እንደሆነ በታሪኩ አለመስማማትና በነገሩ ሁሉ ይታያል።

ስለ ጋላ ተጨማሪ ያፍ ታሪክ
(ገ. 568-9 572-3)

(አለቃ ታየ መጽሐፋቸው ውስጥ ስለአሮሞ ከሚነገረው ያፍ ታሪክ ብዙ ሰብስበዋል። አንዳንዶቹ እንዲህ ሲሉ ይጀምራሉ፤ ጋሎች አባታቸው አራት ወንዶች (ከረዩን፣ ቱለማን፣ መጫን፣ ወሎን) ሶስት ሴቶች (አልኮን፣ ዱረቲን፣ አያንቱን) ወልደ። ወንዶቹ የውጭ ሴቶች ቢታጡ(!) አኅዮቻቸውን አገቡ ይሉና ልጆቻቸውን ይዘረዝራሉ። ታሪኩ ከአጀማመሩ ላይ ባይታመንም፣ ስለአሮሞዎች የሚጽፍ ሰው የልጅ ልጆቹን ዝርዝርና ማን የት እንደሰፈረ የሚሰጥን ምንጭ ሳያጠናው አያልፍም። ስለዚህ ከአለቃ ታየ መጽሐፍ በቀዳሁት ላይ ከዚህ በታች ያሉትን ሁለቱን እጨምራለሁ።

አንዱ ታሪክ (ገ. 568-9)፤

ከረዩ አያንቱን አግብቶ፣ አሩሲን፣ አያን፣ ቤቶን፣ ይቱን⁷⁶ ወለደ። ዳግመኛም የእስላም መሐመድን⁷⁷ የየሱፍን⁷⁸ ልጅ አግብቶ ትጉሪን⁷⁹፣ ኑሪን ወለደ። አያም አሩሲ ቢሞት እንደ እስላም ሕግ የወንድሙን ምሽት ወርሶ ሱባን፣ ድንጉርጉራን ወለደ። ከንብ ገደል አይመለል ድረስ፣ ከአደል እስከ ጥልጣል⁸⁰ ድረስ፣ ከትግሬ በመለስ ይፋትን፣ ምሥራቁን አገር ሁሉ ይዘውታል። ወገግን⁸¹፣ አሰቦትን፣ ጥቁር ምድርን፣ ጨርጨርንም ሁሉ ይዘውታል።

76. ይቱ “ኢቱ” ነው።
77. “ን” በስሕተት የገባች ይመስላል።
78. “የ” በስሕተት የገባች ይመስላል።
79. ትጉሪ ለታጃራ (ጅቡቲ) ስም የሰጠው የኦሮሞ ነገድ መሆኑ ነው።
80. የአፋሮች ሌላ ስም።
81. ወገግ የአቡነ ሳሙኤል ሀገረ ስብከት ነበረ። ገድላቸውን ስታሊስናስ ኩር አሳትሞታል፤ Kur, Actes de Samuel de Wagag. አሰቦት ገዳማቸውን ያቋቋሙበት ደብር ነው። ብዙዎቹን መነከሳት አሁን በትግሬ ነፃ አውጪ ዘመነ መንግሥት የአነግ አባላት አረጁቸው።

ትሎማ አልኮን አግብቶ የሚጫ አብቹን⁸²፣ ዳጩን፣ ሰዶን⁸³ ወለደ።

ዳግመኛም ከረዩ ቢሞት የመሐመድን⁷⁷ የሱፍን ልጅ ምሽቱን ወርሶ ራያ ያሉትን ጋሎች ወለደ፤ ትሎማ ይባላሉ። ጅሌም የትሎማ ልጅ ነው ይላሉ። ጥንት የዛር ልጅ ነው ይሉት ነበር። በበረት ውስጥ አግኝቶ አሳደገው፤ ስለዚህ የትሎማ ልጅ ተባለ።

ወሎ ያደል ሴት አግብቶ ካሉን ወለደና ሞተ።

ዳግመኛም ትሎማ የወሎን ምሽት ወርሶ ባቡን፣ ጌራን፣ ኢሉን፣ ቃሉን፣ ካሉን፣ ሂዳን፣ ኩታይን (ወለደ)⁸⁴። እነዚህ ጌቱ ትሎማ ናቸው። በውርስ ልጅነት ወሎ ይባላሉ።

ዳጩ የትሎማ ልጅ⁸⁵ ነው። ፬ ቤት አብቹን፣ ፰ ቤት ግምብቹን፣ ፯ ቤት ጋላንን ይወልዳል።

ዳግመኛም ያብቹ ሜጫን⁸⁶ (ምሽት)⁸⁷ ወርሶ ሜታን፣ ቦረናን፣ ሀገረ ደዋሮ ያለውን ሰዶን⁸⁸ ይወልዳል። እነዚህም አጨብር፣ ወረዶሮ፣ ኖኖ ይባላሉ።

ሜጫም ዱረቲን አግብቶ ጅፋርን፣ ወጌዱን፣ ሊባንን ወለደ።

ኩታይም⁸⁹ በሪያን በውርስ ካብቹ ሜጫ ምሽት ወለደችው። እናታቸው ጥቁር ሻንቅላ አይጠ በላ ናት⁹⁰። እነዚህ ሁሉ እስከ ዓጼ ልብነ ድንግል ዘመን ድረስ ፯ ፯ ሁነው በኢትዮጵያ ሁሉ መልተው ከክርስቲያን ጋራ እኩል በኩል ሁነው ኖሩ።

82. አነጋገሩ ሌሎች አብቹዎች ወይም ሌሎች ሜጫዎች ያሉ ያስመስላል።
 83. “ሰዶን” ማለቱ ሳይሆን አይቀርም።
 84. “ወለደ” አልተቀዳም፤ ተረስቶ ይሆናል።
 85. መ ልድ።
 86. ቍ. 80ን ተመልከት።
 87. ያልተቀዳ።
 88. በዚህ አነጋገር ደዋሮ ይባል የነበረው ሶዶ መሆኑ ነው፤ የአቶ ዐዕሜም እምነት እንደዚሁ ነው። ትክክሉን ግን በእርግጠኛነት ማወቅ ያስቸግራል። በየጊዜው ኢትዮጵያን የጉብኝ ምዕራባውያን የነደፏቸው ካርታዎችም እርስ በርሳቸው አይስማሙም። ደዋሮ ግራኝ መጀመሪያ የወጋው የክርስቲያን ግዛት ስለሆነ አዳል አጠገብ መሆን አለበት፤ ወይም ሁለት ሶዶዎች ነበሩ፤ ወይም ሶዶ ከአዳል የሚዋሰን ሰፊ አገር ነበረ። መጠሪያነታቸው ስለቀረው የቦታ ስሞች ሁኔታ ለማወቅ የሚፈልግ ፕሮፌሰር ሪቻርድ ፓንክረስት ሰብስቦ ያሳተመውን ማንበብ ይችላል። Richard Pankhurst, *The Ethiopian Borderlands*, Lawrenceville (New Jersey) 1997.
 89. መ ኩታሪን።
 90. ጸሐፊው ሌሎች ሕዝቦች ቀንዳውጣ፣ ውሻ፣ እንቀራሪት፣ አንበጣ እንደሚባሉ የሰሙ አይመስሉም።

ሌላው ታሪክ (ገ. 572-3)፤

ከረዩ አያንቱን አገባና ፲ ወለደ፤ እነሳቸውም እኒህ ናቸው።

- ፩፡ አሩሴ
- ፪፡ ኢቱ
- ፫፡ ጥሙጋ
- ፬፡ ጂሌ
- ፭፡ ሱባ
- ፮፡ ጅጉርጉር
- ፯፡ ጫፋ
- ፰፡ ራያ
- ፱፡ አዘቦ
- ፲፡ አሸንጌ

ሜሜ አልኮን አግብቶ አስራ አምስት ወለደ፡-

- ፩፡ ሰዶ
- ፪፡ አቡ
- ፫፡ ጫቡ
- ፬፡ ይሉ
- ፭፡ ጉድሩ
- ፮፡ ከታይ
- ፯፡ አሞሩ
- ፰፡ ሆሩ
- ፱፡ ሌቃ
- ፲፡ ጨለባ
- ፲፩፡ ወለጋ
- ፲፪፡ ጉማ
- ፲፫፡ ሌሙ
- ፲፬፡ ጅማ
- ፲፭፡ ጌራ ናቸው።

ትሎማ ዱረቲን⁹¹ አግብቶ አስራ አምስት ወለደ፡-

- ፩፡ አብቹ
- ፪፡ ግንብቹ
- ፫፡ ወበሪ
- ፬፡ ገላን

91. መ ዱረተን።

- ፩፡ አዳ
- ፪፡ ሉሜ
- ፫፡ ሊበን
- ፬፡ ሜታ
- ፭፡ ዋዩ
- ፮፡ ጉለሌ
- ፯፡ ሰላሌ
- ፰፡ ዋጁ
- ፱፡ አቦቴ
- ፲፬፡ ደራ
- ፲፭፡ ቦረና

ወሎ ፯ ምስቶች አግብቶ ከ፯ ላይ ቤት ሠርቶ ፯ ልጆች ወለደ፤ ስማቸውም እኒህ ናቸው፡-

- ፩፡ ሂበኖ
- ፪፡ ዐበይ
- ፫፡ አሊ
- ፬፡ ቃሉ
- ፭፡ አምቦ
- ፮፡ ሒዳ
- ፯፡ ጎራ ይባላሉ።

የጋላ ሕዝብ በየነገዳቸው እኒህ ናቸው፤ የከረዩ ልጆች ፲፡ የሚጫ ልጆች ፲፭፡ የትሎማ ልጆች ፲፭፡ የወሎ ልጆች ፯ በድምሩ በድሙሩ⁹² ፵፭⁹³ ነገድ ናቸው።

የጋላ ሥራትና ሕግ
(ገ. 597-600)

በኢትዮጵያ ክርስቲያን፣ ክርስቲያን በሚባል ሕዝብ ሕግና ሥራት እየተደነገገ በየጊዜው አይፈጸምም፤ የመንግሥት አዋጅም አያቆመውም። እግዚአብሔር በፈጠረው ዓለም በያገሩ በየደምቡ አረማዊ ቢሆን፣ ክርስቲያንም ቢሆን፣ እስላምም ቢሆን፣ አይሁዳዊም ቢሆን፣ ሁሉ በየወገኑ ጸንቶ የቆመ ሕግ አለው። ከቶ ምንም ቢሆን በጥቂት ነገር በታናሽ ምክንያት ባል ምሽቱን አይፈታም፤ የሚያፋታም⁹⁴ የለም።

92. ሙ።
 93. ሙ። “፵፮” መሆን ነበረበት።
 94. ሙ የሚፋታም፣ ዐፅሜ የሚያፋታም።

ጋላ ግን ምንም በምክንያት ቢሆን በረከ ያገባት ምሽቱን ከቶ አይፈታም። ጋላ በታላቅ ጭንቅ ከምሽቱ ቢለይ እሷም ሂዳ ከሌላ ብትወልድ በኋላ ወደ ረከ ባልዋ ብትመለስ ልጆቿን ይዛ ትመለሳለች። ባትመለስም በዚያም ብትሞት ልጆቿ ለረከ ባልዋ ሁነው ይሄዳሉ እንጂ ለወለዳቸው አባታቸው አይሆኑም።

ስለዚህም የመጀመሪያ ባልዋ የፈታት ሴት ብትወልድልኝ ልጆቼ ላይሆኑ እያለ አንዳንድ ከጨነቀው በቀር የሚያገባት የለም። ይህም የረከ ባልዋ የነበረ ቢሞት እኒህ ከውጭ የመጡ ልጆች ዘሩ ያይደሉ እንዲወርሱት ያውቃልና የብርቱ ጭንቅ ነገር ካልሆነ በዋሃ ነገር ክርስቲያን እንደሚባሉ ጉረቤቶቹ የረከ ምሽቱን አይፈታም።

ማኅተም አልጠፋምና እነዚያ የውጭ ልጅ እንደ ልጆቹ ትክክል ናቸውና ርስትን ይወርሳሉ። እሱም ከሌሎች ምሽቶች ቢወልድ ዋና ልጁ በኩሩ በጋልኛ አንጋፋ የሚባለው የረከ ምሽቱ የተወለደው ነው።

ረከ ማለትም የሕግ የኪዳን የመጀመሪያ ምሽት ማለት ነው። ደግሞ በጋልኛ ጭንቅ ማለት ነው። ከቀባቶቹ ወይም ከሁለተኛይቱ ከረከ ምንም ታላላቆች ኃይለኞች ልጆች ቢወልድ ዋና ወራሹ የመጀመሪያይቱ የረከ ምሽቱ ልጁ ነው። ሴት ልጅ ቢወልድ ፈጽማ ወደ ባልዋ ትሄዳለች፤ እንደ እስላም ሥራት በባላ ወገን ትጠራለች።

ጋላ ከሌላ ጎሳ እንጂ ምንም ቢሆን ከዘመዱ አይጋባም። እንደ ጋላ ዘሩን ቆጥሮ የሚያውቅ የለም። ታላቁ ዕውቀታቸው ዘራቸውን መቀጠር ነው። አባት ለልጁ ትውልዱን ያስተምረዋል። ስለዚህ እስከ ፲ ትውልድ ቢሆን አይጋቡም።

በኢትዮጵያ ፍትሐ⁹⁵ ነገሥት እስከ ፬ ትውልድ ሊጋቡ በይነዋል። ግጹ ዘርአ ያዕቆብ ብቻ በ፯ ትውልድ ሊጋቡ በመንግሥታቸው ሕዝብ ሁሉ አዋጅ ነግረው ነበሩ። ይህም አዋጅ እስከ ዛሬ ከሸዋ በተጉላትና⁹⁶ በመንዝ፣ በጌንደር፣ በቤገምድርና በጎጃም፣ ከትግሬ በሐማሴን፣ በሌላም አገር ብዙች ሥራት ይጠብቃሉ፤ እንደ እግዚአብሔር ቃል ሁሉ ያስቡታል።

በጋላ መጻሕፍት ከተሰጧቸው ከማይጠብቁት ክርስቲያን ነነ ከሚሉት ጉረቤቶቻቸው ይልቅ የሚሻል ብዙ መልካም ነገር አለበት። ዳሩ አንድ ትልቅ ትልቅ⁹⁷ ሁሉን ብላሽ የሚያደርግባቸው ነገር አለ። እሱም እግዚአብሔርን አለማወቅ ነው፤ ማለት ሕጉንና ትእዛዙን በሁሉ ስፍራ መኖሩንም አያውቁም። ሰማዩን እግዚአብሔር ይሉታል። ማን ፈጠረህ ቢሉት ዑመም ይላል። በተቆጡ ባዘኑም ጊዜ ወደ ሰማይ ያያሉና በልባቸው እንዳለ ያስታውቃሉ።

95. መ ፍታ።
96. መ ከተ።
97. መ።

ጋላ ጥንት ከምሽቱ ወንድ ቢያገኝ ይገል ነበር። በፊት እንዳሳየን። ሰንጋ ካሰረለት⁹⁸ ካስታወቀው በኋላ ግን ከምሽቱ ገብቶ ቢያገኘው አንዳች አይለውም። የምሽቱን ውሸማ ጦር ከደጃፉ ቁሞ ባዩ ጊዜ እንደ ገባ⁹⁹ ያውቃልና ተመልሶ ወደኋላ ይሄዳል።

በጋላ ሕግ የደም ሥራት

የጋላ የደም ሥራት ባራት ክፍል ይከፈላል።
መጀመሪያ ጨዋ ቢሞት ገዳዩ ፻ ቁም ከብት ይከፍላል።
ሁለተኛ ሴት ብትሞት ፶ ቁም ከብት፤
ሶስተኛ ጠቢብ፣ አንጥረኛ፣ ሸማኔ፣ ፋቂ ባለ እጅ፣ ሁሉ ቢሞት ፵ ቁም ከብት ይከፍላል።
አራተኛ ልጅ አባቱን ቢገል፣ ልጁ የረከ ምሽቱ ልጅ ቢሆን ያባቱ ወገኖች ድንጊያ ከወገቡ አስረው ከባሕር ይጥሉታል እንጂ እርማቸው ነውና በደም ማፍሰስ አይደበድቡትም። እናቱ ረከ የሌላት እንደሆነች ግን የናቱ ወገኖች ተቀብለው ወስደው ፻ ቁም ከብት ይክፈሉ እንጂ የሕግ ልጅ አይደለምና አይደብደብ ይላሉ። አባት ልጁን ቢገድልላ ቢሉ አይገልም ይላሉ።
ስለ ጋላ ከሚነገር ታሪክ ከረጅም ባጭሩ፣ ከብዙ በጥቂቱ ይህ ይበቃናል። ከዚህ ቀጥለን የእናሪያን (ነገር) ታሪክ አንጽፋለን።

18. ስለ ነገደ እናርያ¹⁰⁰
(ገ. 600)

የእናሪያ ሕዝብ ሁሉ የካም ዘር ነው። ነገደ የቅጣን መጥተው የነገደ ኩሳን መንግሥት በወሰዱ ጊዜ፣ ሕዝቡንም በጦር አጥፍተው የተረፈውን ባሳደዱ ጊዜ በኢትዮጵያ ደቡብ ዳር ለዳር በወላሞ፣ በሲዳሞ፣ በኩሎ፣ በኮንታ፣ በአሞሮ በዝንጅሮ የሚኖር ሕዝብ ነው። እሱም ከጦር በኋላ ከነገደ የቅጣን ነገሥታት ገብቶ ለነሳቸው ተገዝቶ ገብሮ የሚኖር ነው።
ቀድሞ ጋሎች ሳይዙት ሉቅማ፣ ጅማ፣ ሌቃ፣ ትቤ፣ ጉማ፣ ከፋ፣ ይህ ሁሉ የእናሪያ ሕዝብ አገር ነበር። በኋላ ጋሎች እያስለቀቁት የጋላ አገር ሆነ። ይህ ሁሉ ከቀድሞ ጀምሮ እስከ ቀዳማዊ ምኒልክ ዘመን ከዚያም በኋላ እስከ ዘመን ክርስትና ተያይዞ እንደ መጣ አንድ እናሪያ ተብሎ ከንጉሠ ነገሥት በታች አንድ ንጉሥ ይሾምበት ነበር።

98. መ ከ።
99. በኋላ የተጨመረ።
100. ይህ ክፍል ስለነገደ እናርያ ነው፤ እዚህ የቀዳሁት ስለ ኦሮሞ ስላለበት ነው።

ዜናሁ ለጋላን ወደ እንግሊዝኛ ከተረገሙት አንዱ ቻርልስ ቤኪንግም።

(ከ *Proceedings of the British Academy*, Vol. 105: 1999 Lectures and Memoirs.)

አባሪ ፪ - Appendix II

Ethnography of the Galla (ዜናሁ ለጋላ)

By Abba Bahriy

In transliterating names and other words, the system I followed is this:

- (a) for vowels: “e” for *gi’iz* or first order and *hamis* or fifth order; “u” for *ka’ib* or second order; “i” for *salis* or third order and for *sadis* or sixth order; “a” for *rabi’* or fourth order; and “o” for *sabi’* or seventh order. The “h” has lost the *gi’iz* vowel for the *rabi’*.
- (b) for consonants: I have “h” for ሀ, ሐ and ኀ; “s” for ሰ and ሆ; “” for አ and ፀ, ignoring both when they come at the beginning of a word; “ch” for ቸ; “tch” for ጩ; “t” for ተ and ጠ; “gn” for ኘ; “j” for ጅ; “ts” for አ and ፀ; and “p” for ተ and አ.

Expressions in parenthesis are supplied for the sake of English.

I (hereby) begin to undertake studies¹ of the Galla in order that I may know the number of their tribes, their zeal to kill people, and the brutality of their demeanor. If there is anyone who would say to me, “Why has he written about the wicked ones like the history of the good?”, I will give him an answer, saying to him: “Search in the books, and you will see that the history of Muhammad and the history of the kings of the Muslims have been written, although they are our enemies in religion. Giyorgis Welde Amid², too, has written the history of the

-
1. Lit. “write.”
 2. Giyorgis Welde Amid (1205-1273 A.D.) was a Coptic historian who wrote the history of the world from creation to 1260 A.D. Among the Copts he is known as Jirjis Ibn Abi Yāsir Ibn Abû Al-Makarîm Ibn al-‘Amid al-Makin. The Ge‘ez translation of his work, made in the second half of the thirteenth century, is known by his name.

Zingu'n³ kings of the Barbarians,⁴ who are the Afridon⁵ and the other kings of Persia, who are called at this era the Sofi.”

Section 1

The owner⁶ of (this) book says: The Galla appeared from the west⁷ and crossed the river of their country, which they call *gelena*⁸, to the frontier of Bali⁹, in the time of the *Hatse Wenag Segged*.¹⁰ They are the two tribes who are called Bereytuma¹¹ and Boren.¹²

Bereytuma begot six children. The first was called Kerreyu, the second Merewwa, the third Ittu, the fourth Akkechu, the fifth Weren-tisha,¹³ and the sixth Humbena.¹⁴

The father of the Boren was called Seppira¹⁵.

Seppira begot Datche, and Datche begot Metcha. Metcha begot Da'ale and Jidda.

And the two brothers gave birth to many tribes, which are the sons of De'ale: Hoko; second, Tchile; third, Obbo; and fourth, Suba.

3. In the world history by Giyorgis Welde Amid, “Zingu'n” (plural of “Zingu”) refers to the Babylonians, e.g., EMLL 21, f. 40b, Macomber, *A Catalogue of Ethiopian Manuscripts*, Vol. I, p. 23.
4. 'Agam/'ajam in Arabic is “non-Arab”, “pagan”, and “Persia.”
5. The reference must be to the Faridun dynasty.
6. I.e. “the author.”
7. If the Oromo crossed the frontier of Bale to come to central Ethiopia, they could not have come from west. Ethiopian writers sometimes confuse the names of the cardinal points. Dillmann has references, e.g. Isaiah 11:11, and 45: 6, to some older manuscripts where “*mi'rab*” appears where “*misraq*” is expected; see Dillmann, *Lexicon linguae aethiopiae*, col. 964. The author might have meant to say, “the Galla came to the west.”
8. The word probably means “river.”
9. Today changed to “Bale.”
10. Wenag Segged/Libne Dingel (1508-40) died fleeing from the forces of *Imam Ahmad Ibn Ibrahim al-Ghazi*.
11. Also called “Bertuma.”
12. It is not known how the two tribes are related.
13. Also called “Werrensha” and “Werrensh.”
14. Also called “Hubbena”, with “m” assimilated into “b.”
15. In Ge'ez it means a “band of people,” from Greek *speira* “military unit;” see Leslau, *Comparative Dictionary of Geez*, p. 509 (col. 1); and n. 28 below.

Jidda begot Hakako, his first-born; second, Gudru; and third, Liben.

Furthermore, Datche begot the Datch--and called them by his own name¹⁶--the Kono, Becho, and Jille.

And these, too, gave birth to many tribes. Their names are these: the children of Becho are Uru and Ilu; the children of Datch are Soddo¹⁷, Abbo, Galan; the sons of Kono are Seqseq¹⁸, Liben; the sons of Jille are Ela, Abbo, and Li'is.

All these are called Tulema, because they are many.¹⁹ They used to make war together; (but) after a long while, they quarreled with each other and separated from each other, as Abraham and Lot separated when their herds became a multitude, that they said to one another: "Let us separate, so that if you are to the right, I be to the left; or if I am to the right, you be to the left."²⁰ And it (now) happened as it happened (then).

Similarly, the two tribes of De'ale, who are the Tchile and the Hoko, and also the two tribes of Jidda, Liben and Gudru²¹, separated from their brothers and formed unity; and were called *Afre*,²² in the time of the *luba* which the Boren call Ambisa--the Bertuma²³ call him Robale.

Furthermore, the Hakako, sons of Jidda, and the children of De'ale, Abbo and the Suba, formed unity in the time of the *luba*,²⁴ called

16. This means "Datch" and "Datche" are the same.

17. Could this mean that the Soddo Gurage got its name from this tribe?

18. There is a region in Gojjam which has this name. It must have received it from Oromo who have since become Amharic speakers.

19. This reasoning gives the impression that "tulema" means many.

20. Gen. 13: 9. Since the allusion is to explain the reason for their separation, we can infer that the separation of the two tribes was caused by their growing number of cattle. The reason the other sources give is "*miticha*."

21. In the text it is usually "Guidru."

22. From *afur* meaning "four". Beckingham and Huntingford have given the English equivalent of most of these Oromo terms in their *Some Records of Ethiopia*, pp. 111-29.

23. Same as "Bereytuma."

24. *Luba* ("the circumcised") is the equivalent of the *messiah* or *hastega* of the Christians.

Birmeje; and were called *Seddecha*.²⁵ These, too, gave birth to many tribes. These are their names:

The sons of Tchile are Gelam and Webbo/Abbo.
 The sons of Hoko are Kiremo, Imuru and Jidda.
 The sons of Liben are Waliso, Kutawe and Amiyye.
 The sons of Gudru are Sirba, Melol and Tchereqa.
 The tribes of Hakako are Abbo, Harsu and Limu.
 The tribes of Suba are Hagelebabo and Tchura.
 The tribes of Abbo/Obbo are Seyyo, Abono, Tum'e and Leqa.

When all these are allied, they are called *Metcha*²⁶; and when they quarrel, they are called *Afre* and *Seddecha*. When they are all united with the Tulema, they are called *Seppira*.²⁷

Boren,²⁸ on his side, begot twelve²⁹ children. The first was Datche, the second Jille, the third Kono, the fourth Becho. These are

25. From “*sedi*” (“three”).

26. There is a region in Gojjam which has this name. It must have received it from Oromo who have since become Amharic speakers.

27. See n. 15 above.

28. It seems that Oromo tribes are identified by any one or two of their ancestors; here by Seppira and/or Boren. The name Seppira is enigmatic; see n. 15 above. According to Mersie Hazen Welde Qirqos, the Oromo elders are not familiar with this name, EMMML 3749, p. 57. There is a tradition that the ancestors of the Galla are the Portuguese whom *Atse* Gelawdewos settled in the south after the war with *Imam* Ahmad ibn Ibrahim al-Ghazi (Gagn). The Portuguese could have encouraged the “Galla” to revolt against the kingdom which refused to convert to Catholicism. Almeida reports that when Patriarch Dom João Bermudez, their spiritual leader, was expelled from Ethiopia, “God made known to him that the rod and whip which he had first put into the hands of Granh (Gagn) and the Moors (Muslims) of Adel to punish the obstinacy of the Abyssinians, had now been delivered to the Gallas and that they were to be a crueller scourge and almost the total ruin of that contumacious empire. So, the Patriarch, as he came on his way (out of Ethiopia) pronounced many curses on the lands through which he passed, and said, many times that there were certain black ants invading the kingdoms and the provinces of the empire, destroying and wholly devastating it.” See Beckingham and Huntingford, *Some Records of Ethiopia*, p. 135.

29. Possibly a mistake for eleven.

called Tulema. The fifth was Hakako, the sixth Obbo, the seventh Suba--these (three) are called *Seddecha*. The eighth was called Tchile, the ninth Liben, the tenth Gudru, the eleventh Hoko--these (four) are called *Afre*.

Section 2

The Dawwe, who devastated Betre Amora,³⁰ are (part) of the Boren people. There are those who say that they are from another (tribe), citing their fight with the Boren as the reason. This, however, is a naive story, not true. But the informer says, "When they (first) left their country, they did not all leave, but whoever wished (to stay) stayed, and whoever wished (to leave) left." For they have no master who would give them orders; rather, they do what their hearts like.

Those of the Boren who stayed behind left their country (later) by way of Kuera,³¹ and Fasil³² attacked them, but they killed him. At that time the Dawwe began to attack the Christians.

And at that time the writer of this story prophesied, saying, "I fear the killers of Fasil, for they have tasted Christian blood." They,

30. Betre Amora is originally a name of an army contingent, like Betser Waget. It probably comes from *betser amora* "vulture to the enemy". The region where a contingent is permanently stationed is, like a tribe, called by the name of the contingent.

31. Also "Kuera" in the old Amharic panegyric edited by Guidi, "Le canzone geez-amariña." It must be an ancient name of a tribe/place. Some sources give Huera. This may or may not be a reference to Kuyera near Shashemenne or to Koyra in Gamo. However, Abba Bahriy's spelling cannot be glossed over because these names look similar to "Kuera". These names are three different forms which may or may not derive from the same original name of one place. The question is which Damot was the province to which Fasil was appointed governor. Ato Ambellu Kebede notes on 16 Ginbot, 1944 E.C. (May 22, 1952) that when he was serving as a Supreme Court Judge in Gemu Gofa Province, elders told him that the former name of Tchencha was Hara, EMMML 5731, f. 114a. This is at least the direction from which the Dawwe invaded and where Abba Bahriy lost his property to them.

32. Sertse Dingil appointed Fasil/Fasilo governor of Damot in the third year of his reign and within a year, he revolted but was defeated. He must have been reappointed only to meet his death at the hands of the Dawwe (see also n. 31 above).

indeed, devastated Betra Amora and Wej; it happened according to his words, for the spirit of prophecy is not far from the clergy. The Dawwe chased this prophet, devastated his country of Gamo, and looted all that he possessed.

So let us return to the story of the Bereytuma, which we have suspended to this time.

Section 3

Kerreyyu begot six sons. They became many and powerful tribes. The first of them was Liben, the second Wello, the third Jille, the fourth Obbo, the fifth Suba, the sixth Bela'.

And Wello begot six sons, who are Werre Bukko, Werre Guira', Werre Nole'elu³³--these are under the name of Wello--Werre Kerreyyu, Werre Ilu, and Werre Nole'ali³³--and these three are called *Seddecha*. Their separation took place at the time they killed Aboli.³⁴ But now they have come together in peace against us; they have plotted and made a covenant (to ruin us).

Section 4

Merewwa Ayya³⁵ begot Ana, Uru, and Abeti. Similarly, their children and their grandchildren multiplied and formed many tribes. Each one's name is derived from its respective tribe.

They have neither king nor master like other peoples; rather they obey a *luba* for eight years. And after eight years another *luba* is appointed, and the first is relieved. They do so at every period.

The meaning of *luba* is "those who are circumcised at the same time."³⁶ And the order of their circumcision is like this: when a *luba* steps down, the Bertuma and Boren each gives itself a name, just as the

33. Note the difference between "Nole'eli" and "Nole'ali."

34. Aboli died in 1576 E.C. His death has been recorded in many sources.

35. Other sources give Merewwa only.

36. One generation of Oromo men was circumcised together to lead the nation. The generation as army and its head had the same name. In such cases, in translating I use "they" when I think the text refers to the *luba* generation and "I" or "he" when the *luba* is the leader.

nigus's regiments are called *Sillus Hayle*³⁷, *Bedil Tsehay*,³⁸ and *Giyorgis Hayle*.³⁹

Section 5

Similarly, the one who was circumcised when he started attacking Bali was called Melbah. I do not know the name of his father, for there is no one who tells me.

Section 6

The second *luba* was called Muddena. The name of the father of this one was Jibbena. It was he who crossed the river Webi.

Section 7

The third *luba* was called Kilole; he attacked the lowlands of Dewwaro, such as the Adel Mebreq⁴⁰ and its lowlands.

Section 8

The fourth *luba* was called Bifole; it was he who devastated the whole of Dewwaro and began attacking Fetegar.⁴¹

He began to take people captives, and made of them servants, and called them *geber*.⁴² He also began to drink *koso*.⁴³ (In contrast) the first (three) *lubas*, which we have mentioned, killed people, men and women. They killed horses and mules; they spared only sheep, goats,

37. "(The Holy) Trinity is my power."

38. "A (shining) sun at victory."

39. "(St.) George is my power".

40. Like Betre Amora (see n. 30), Adel Mebreq too was a name of a contingent, giving its name to the region where it was stationed. It must have been the creation of Atse Zer'a Ya'iqob (1434-68).

41. Fetegar was the region between Bulga and Gurage.

42. Possibly name of people forced to servitude; see Guidi, "Le canzone geez-amariña," p. 59.

43. Local medicine against tapeworm.

and cows⁴⁴. They did not kill the animal in their stomach⁴⁵ with medicine; it just slid down their thighs, as (it does with) beasts.

Section 9

The fifth *luba* was called Mesle⁴⁶. It was he who slaughtered the Jan Amora⁴⁷ and fought with Hamelmal⁴⁸ at Dego.⁴⁹ He devastated all the districts, and became a master over them; he moved (into them) with his herd. The previous Galla, on the other hand, attacked from Webi and returned there.

Our King Atsnaf Segged⁵⁰ fought him, setting out from Asa Zenneb. And when Nur went down to his country, having done what he had, he (Mesle) met him near Hazelo and killed most of his (Misle's) countless people. Ever since the Galla appeared in our country, they were not slaughtered as (much as) they were slaughtered at that time. And Nur's army slaughtered at that time were more than the army of Awsa, about which we shall report in due time. Thus God avenged on them the blood of his servants which they had spilt in Mej.⁵¹

This Mesle began riding horses⁵² and mules, which has not happened before him (with the Galla), until he said of the *lubas* who had preceded him, "I made those who walked on two and three legs walk on four legs." The reason for his saying "on three legs" was because they (the Galla) leaned on their spears when they were tired during a journey.

44. The Ge'ez "*lahm*" refers to cows and oxen, "bovine," "cattle."

45. The tapeworm.

46. In other sources also "Michle."

47. Another contingent that gave its name to the location where it was garrisoned.

48. Grandson of Libne Dingel through his daughter Romane Werq.

49. Zer'a Ya'iqob was crowned at Dego. He had built an important church there which he called Mekane Maryam and endowed lavishly, Perruchon, *Les Chroniques de Zar'a Yâ'eqôb*, pp. 54-5.

50. Gelawdewos (1540-59), who defeated Gagn but was killed by Nur, Gagn's successor.

51. Historians think this to be Wej but the reference is most probably to the war against the Abeti at Mej, in 1570 A.D.; see Getatchew Haile, *Bahra Hassab*, Collegeville (Minnesota) 1993 E.C., p. 248.

52. The Oromo are today famed for their horsemanship.

Section 10

The five *lubas* whom we have mentioned ruled forty years; their sons were not circumcised. The uncircumcised used to abandon (their) sons and daughters, for such is their tradition. And if they (the fathers) are circumcised they reared the boys, but the girls they continued to abandon until two to three years after the time they had been circumcised.

Section 11

After (the reign of) the five *lubas*, the sons of Melbah were circumcised, and were named Harmufa. He slaughtered the *Giyorgis Hayle* at Qetchino. The Boren call him Dullu. It was he who devastated Gegn, Angot, and Amhara.

It was he who began attacking Begemdir. Harmufa of the Bertuma attacked Begemdir and killed Waka, the brother of Harbo. At that time Harmufa uttered insulting words; he said, “The Sidama who are clothed in the body of water, I have hurled into the body of water.”⁵³

Section 12

After eight years Harmufa was relieved and Robale, son of Muddena, whose name has been written in Section Six, was appointed. It was he who devastated Shoa and began attacking Gojjam.

The *Hatsege*⁵⁴ attacked him (Robale) at Ziway, and killed many of his (army), and took his cattle booty. Many enriched themselves with that booty.

He (Robale) killed *Azmach Zer'a Yohannis*,⁵⁵ head of the dignitaries, may peace be upon him!

53. The Oromo called the Christians (and the Amhara in its meaning of “Christians”) “Sidama”, just as others call the Oromo “Galla.” Here “clothed with body of water” refers to the Christian baptism. The Oromos knowledge of the ritual indicates the close contact between them and the Christians.

54. The *Hatsege* here and elsewhere in this text is Sertse Dingil/Melek Segged.

55. The death of this general has been reported in Sertse Dingil's history, but the source does not tell how the general died, saying only that the king promoted the general's personal attendants to the rank of *tchewa*, “land owning soldiers.”

At that time, *solì* and *bidaro* became *ilala*⁵⁶ at the Suba of the tribe of the Boren.

Five years after this, the *Hatsege* attacked Robale of the Abeti at Weyna Deg'a and killed them without sparing any.⁵⁷ Some say (just) over ten remained and came home to carry the news.

Section 13

After eight years, Birmeje son of Kilole, who had devastated Dewwaro, was appointed. This Birmeje (generation) of the Boren made shields of cow-hides as tall as themselves, and attacked the Maya,⁵⁸ the people of archery, and defeated them, as they could not find (a place) to shoot them because they shielded themselves with dry cow-hides.

(The Birmeje) pressed hard on *azmach* Deharegot,⁵⁹ the king's general; they killed Zinnay and his attendants. In the past he (Deharegot) defeated them many times; but (this time) it happened (so) by the will of God, because the sins of the Christians had not been requited--the conqueror was defeated. They devastated Ar'ign, the country of his governorate. They killed Gato, Betro, Bedlo, Amdo, and others. These two districts,⁶⁰ where all the poor enrich themselves, became desert.

56. What is meant here is not clear. It could also mean "... *solì* and *bidaro* were made into instruments of alarm." Ato Amha Asfaw tells us in his Amharic book *Yilala Dennebo*, 1995, how people perform wailing, singing "*yilala dennedo*," when they mourn their dead. "*Yilala*" is an Oromo word borrowed by Amharic, meaning "lookout". And according to Cecchi, "*bideù*", most probably a variant of "*bidaro*", is a kind of alarm bell made out of tree-trunks used to warn of an approaching enemy, A. Cecchi, *De Zeila alle frontiere del Caffa*, Vol. II, p. 327-8, n. 1; and Vol. III, p. 123. *Dennebo* could be a third type of *ilala* (after *solì* and *bidaro*) practiced by the people who occupied this region.

57. This took place at Mej in 1570 E.C.

58. This "tribe" appears in several places far from each other and as recently as in the reign of Yohannis I (1667-82) when one of them had a Christian name, Mikha Giyorgis.

59. A very famous general during the reign of Sertse Dingil.

60. Only one district is mentioned.

The Birmeje of the Bertuma attacked Dembya and killed Aboli of the royal family, Semre Ab the *bahir negash*, and others.

(All) this happened where our king, who is powerful in his deeds and wise in his counsel, was not. Had he been in Dembya, what happened to Robale would have happened to Birmeje. But in order that the victory would happen alternately, God directed the king's journey to Damot. He found victory where he went; and his dignitaries were defeated where he was not.

Section 14

The Birmeje of the Boren put Damot under siege and captured people and livestock when they found the country without a savior and a deliverer.

At that time the *dej azmach* was Asbo. He took counsel with his brothers, gathered the army, and pursued them. He arrived as they were dividing their booty. The chosen ones (the infantry) and the cavalry surrounded them with a *meslist*; this means they surrounded them with three (rows of) invaders. The Galla fled and (many) were killed.

Most of them hid in a large cave. (The army) collected wood and made fire at the mouth of the cave. Many came out for fear of the fire and were taken prisoner, until they brought to him the boy of the royal family⁶¹ who had been taken captive together with many captives.⁶² They (Asbo's army) cut off the heads⁶³ of the dead; they were too many to count. (This way) he kept his country.

61. "The boy of the royal family" was young Susinyos. The story has been recounted in his chronicle. The reason that his name is not mentioned in the *Zenahu le-Galla* could be that clerics of the Ethiopian Orthodox Church, including copyists, did not like to mention the name of a renegade who betrayed his Church. But the fact that the name of Sertse Dingil, Abba Bahriy's most beloved monarch, is not mentioned is possibly for a different--though related--reason: fear of Susinyos who killed Sertse Dingil's son and heir.

62. In the chronicle of Susinyos, "with many captives" refers to those released with the boy, not to those taken captive with the boy.

63. This is an ancient custom practiced in Ethiopia and the rest of the world; see, for example, Mat. 14:8-10.

After this, until the end of the tenure of Birmeje, (the country will be defended). But the (punishing) hand of God will still remain stretched⁶⁴ because the sin of the Christians is not atoned yet. Although they were defended in the days of Birmeje, the latter *luba*, which we shall mention afterwards in the proper place, would destroy them.

Section 15

After this, Birmeje was relieved and Mul'ata son of Bifole was appointed. He made a *dullagutto* on Gojjam. The meaning of *dullagutto* is “war of topknot” For when the Galla are circumcised at the same time, they give themselves a name, as we have said at the beginning⁶⁵ of Section 4, and they attack a country which their predecessors have not attacked. If they kill people or large animals, they shave their whole head, leaving a little hair (topknot) in the middle of their skull. But he who did not kill does not shave himself, so much so that he suffers from lice. For this (reason) they are zealous to kill us.

In those days the *Hatsege* decided to go to the land of Damot. And while he was on the journey, he heard that the Galla had attacked the country of Gojjam and that his mother the Queen had gone up to Debre Abriham⁶⁶ to seek refuge there.

Wezero Tewdada, the sister of his ancestors King Atsnaf Segged and King Admas Segged, may peace be upon them, (was also there). When the Galla fell upon them suddenly, at a time they did not expect them, all the people of the country were terrorized and their army scattered. But her (Tewdada's) eldest son showed force over the Galla, who were approaching his mother, (and) chased them away, for he was a young man praised for his prowess. (Then) he came back and took his mother by the hand and brought her up to a high mountain called Jibbela.⁶⁷

64. An allusion to Is. 5: 25.

65. Sic.

66. This Amba was once used as a detention center for royal children who were thought to pose a threat to the power of the incumbent king.

67. This was the mountain where Tedla Gwalu climbed to defend himself when *Atse* Tewodros attacked Gojjam, EMMML 5403, f.108b. Later King Tekle Haymanot (of Gojjam) had made it prison, *ibid.*, f. 180b.

The *Hatsege*, for his part, cancelled his journey, and came in haste to where the Galla were and arrived with the army. He ignored the rules of his ancestors the kings; for when they come to the war front, their custom was to send the fighters ahead, and to stand (aloof) with the chosen cavalry and infantry, and praise him who flings forward and punish him who lags behind.

This time, however, our king put himself at the head of the force and showed force. When the army saw this, they rushed forward and became wild in (fighting) the Galla; they killed all without sparing any. Most of them were hurled over the precipice, until the people of the countryside and the peasants killed them wherever they found (them).

He (the king) ordered that they cut off the heads of the Galla. The (heads) filled Adora, which is a wide place.

(Then) they brought down the *Itege* and *Wezero* Tewodada from the mountains⁶⁸ where they were. And he (the king) received them with honor.

When they (the two women) saw the large number of the enemy's heads which had been cut off, they rejoiced a great joy and praised God who set the spirit of victory on his anointed.⁶⁹

As for the cattle they rescued from the hand of the Galla, they returned them to those from whom they were looted.

Section 16

After this our king decided to take an expedition, for he does as he thinks and executes as he says. He went to Wej to attack the Galla, who are called Dawwe. The Galla call them “the latter Galla,”⁷⁰ but (other) people call them “Dawwe”⁷¹ because they pained them.

68. *Adbarat* is the plural of *debr*, meaning “mountain” and “monastery”. The two ladies were at two different refugee centers.

69. The kings are referred to as the mesiah “the anointed”.

70. The expression, “the latter Galla,” is missing in the Vienna copy, obviously by mistake of the copyist. But the London text is not corrupt. The question is whether or not the Oromos use the name “Galla.” Or could this be the author's perception?

71. There seems to be a play with words. In Ge'ez “*dewe*” ደዌ means “illness” or

The reason for his (the king's) expedition there was that he thought that they (the Galla) would battle with him and that they would not flee; but when he arrived where they told him they were, he did not find them. He searched, but he did not find their dwelling.

When he did not find animal booty and a fight of the flesh, he decided to fight with the devil and take from him as booty the souls of the pagans. (Therefore,) he summoned the people of Innarya, Bosha, and Gomer and said to them, "Become Christians!" And they became (Christians); they were baptized in Christian baptism.

Section 17

When the Mul'ata of the Werdi'aya attacked the country of *Ras Welde Kristos*, (the latter) conquered them, recovered their booty, and killed many of them. He pursued a party of them until they hurled themselves over a precipice. (This way) he defended the country till the *Hatsege* returned. When the *Hatsege* returned, he found the country defended by the diligence of *Welde Kristos* and by his battle. For that reason he made him master over his house and set him governor over the whole of his kingdom.⁷²

Section 18

The Mul'ata of the Boren afflicted the Christians of Damot; they scattered them and devastated their country. During their time Shoa and Damot became deserts.

The reason that I have written at one time the victory of the Galla, and at another time the victory of the Christians, is because it is the custom of the books, which say, "Today to you and tomorrow to the other."⁷³ Victory belongs at one time to this one, and another time to that one. He who conquers always is the one God who is above all. The country submitted to him (to the Mul'ata of the Boren), and none remained (free).

"sickness." However, identifying Dawwe (ዳዊ) with Jawi (ጃዊ), "serpent," as some authors have done, is unwarranted.

72. *Welde Kristos* ultimately met his death at the hand of the Oromo during the reign of *Susinyos*.

73. Source not identified.

When this essay was written, the tenure of Mul'ata, son of Bifole, was in its seventh year. They were about ready for the circumcision and the appointment of the sons of Mesle. If I am still alive, I shall write later about the battles and killings which would take place in their time; and if I have died, others will write about me and about the coming *luba*. But happy is he who is dead, for he is resting!

Section 19

The knowledgeable ones make an extensive inquiry, asking, "How is it that the Galla defeat us, although we are many, and many are our arms?" There are those who say, "God has allowed them because of our sins." And there are who say, "It is because of our nation's division into ten classes. Nine of these do not come close to any battle, and they are not ashamed of their fear. But the tenth class battles and fights to the best of its ability. Although our number is big, those who can fight are few, and those who do not come near the battle are many."

One of these is the party of the monks, who are countless. There are those who become monks in their youth, when monks lure them while they are studying, like (the case of) the writer of this essay and those like him. There are also those who become monks because of fear of battle.

The second group is called *debtera*. They study the scriptures and all the profession of the clergy; they clap with their hands and stamp with their feet;⁷⁴ they are not ashamed of their fear. They take as their models the Levites and priests, namely, the sons of Aaron.

The third group is called *jan hatsena* and *jan me'asere*.⁷⁵ These guard justice and guard themselves from battle.

The fourth is the group of *deggafoch*⁷⁶ of the women of the dignitaries and the (royal) ladies, powerful men and strong young men. They do not come near the battle; they say, "We are attendants of the women."

74. I.e. when they chant and dance during religious feasts.

75. These are people of the law, judges.

76. Supporters, who probably assisted the women when they would walk and mount their mules.

The fifth group is called *shimagille*⁷⁷, *geze*⁷⁸, and *be'ale rist*⁷⁹. They give a portion of their land to the peasant and demand his services; they are not ashamed of their fear.

The sixth group is the peasants. They spend their day in the fields and are oblivious about fighting.

The seventh group is those who benefit themselves from commerce. They make profit for themselves.

The eighth group is the artisans, such as the smiths, scribes, tailors⁸⁰, carpenters, and their like. They do not know fighting.

The ninth group is the minstrels, those who play the *qende kebero*⁸¹ and the *begena*⁸², who make begging a profession. They bless the one who rewards them; they give him vain glory and idle praise. And when they curse the one who does not reward them, they are not charged, for they say, “This is our tradition.”⁸³ They keep themselves very far from battle.

The tenth group is those who carry the shield and spear⁸⁴. These can do fighting, and “follow the steps of the king to run.”⁸⁵ Because of the fewness of these, our country is destroyed.

The Galla, on the other hand, do not have any of these nine classes which we have mentioned. All are trained in warfare, from the small to the big. For this reason they destroy us and kill us.

Those who say, “They kill us by the order of God,” find a reason in the defeat of the children of Israel and their destruction at the

77. Elders.

78. “A class of landlords; see EMMML 1832, f. 1a/varia (1), Getatchew Haile, *A Catalogue*, Vol. V, p. 249. The Amharic *meggazo* (“rented land”) could be related to it.”

79. Landowners, one of the two classes. The *be'ale rist* were apparently entitled to keep the farmers on the land.

80. Includes people who worked on leather.

81. Drum.

82. Harp.

83. These must be the “*lalibela*”/“*amina*”/ “*abba widdaqi*.”

84. Who carry arms.

85. A misunderstood version of Song of Songs 7: 5. In the source, the word is “*asere*”, a verb meaning “to bind.” It is misunderstood as a construct form of “*aser*” “trace”, “footstep”. Based on that misunderstanding, it has become the title of one of the types of Ge'ez poems (*asere nigus*) offered to the monarch.

hands of the kings of Persia and Babylon. They say, “If a fighter is victorious, who would ask help from God the Exalted and Most High? And if the many conquer the few, the words of scripture which say, ‘One shall put a thousand to flight, and two shall chase ten thousand’,⁸⁶ would be vain”.

O knowledgeable ones, you know whether the words of the former arguers or of the latter arguers are credible.

Section 20

So, let us return to the exposition of the Galla.

They call the small children *mucha'*, and those who are older they call *elman*. And those who are older than these, who begin to do fighting, they call *gurba'*.

The young men who are not (yet) circumcised, who call *kelela* their hair which they dress like *gora'*⁸⁷, they call *quendela'*⁸⁸. If they kill people, an elephant, a lion, a rhinoceros, or a buffalo, they shave (leaving) a topknot⁸⁹ in the middle of their skull. But he who has not killed does not shave. (Even) those who are married do not shave themselves unless they have killed.

In the time of Mul'ata they ate the buffalo; and (so) they said, “If we ate it, it is like a cow, and we ought not to shave our heads when we kill it.” A party of them said in insulting words, “Let us not shave our heads when we kill the people of Shoa and Amhara, for they are but speaking cows; they cannot fight.”

All the unmarried Galla, whether *luba'*⁹⁰ or *quendela'*⁹¹, are called *qero* and live (together) in one dwelling, the *qero* of the *luba'* with

86. Deut. 32:30.

87. All three manuscripts have “*gora*.” I do not know what this word means. It could be the name of a non Oromo tribe whose members wore this unique hairstyle.

88. The word has become Amharic but refers to the hairstyle, not to a class of people.

89. The sentence is corrupt.

90. Circumcised.

91. Uncircumcised.

the *luba*, that of the *quendela* with *quendela*, and the *qero* of the *geber* with the *geber*.

They appoint about twenty people to build the *sequela*; and they call them *ajertu*⁹².

Furthermore, they appoint (people)⁹³ for killing cows; and they are called *qelta*⁹⁴.

Also, two people are appointed who roast the meat and cut it up, and distribute it in pieces equally to all; they call them *wajo*⁹⁵.

Furthermore, they appoint five men to milk the cows of all; their name is *halebdo*⁹⁶.

Furthermore, they appoint (people) for scooping the milk and giving it to each in measurement; their name is *tihito*⁹⁷.

Furthermore, they appoint seven people for bringing home the herds. They also search for the strayed. Their name is *berbado*⁹⁸.

They also choose from among themselves two and authorize them to admonish and punish the one who goes to a woman; these are called *gorsa*⁹⁹. This abstinence is not for righteousness, but so that they may be alert and diligent for fight. For he who is married thinks of that by which he would please his wife¹⁰⁰.

Furthermore, they appoint about ten people to drive the cattle; their name is *tewwutu*¹⁰¹. Any of them who wish to marry separates himself and lives in his own house; they call him *jilhika*¹⁰².

92. Builder. *sequela* (Amharic “*seqela*”) is a rectangular house.

93. The number of the “*qelta*” or “butcher” is missing.

94. Butchers.

95. Roasters, possibly from “*wada*” “to roast.”

96. Milkers, definitely related to Ge‘ez/Arabic “*halib*,” “milk”)

97. Unknown to me.

98. From “*barbada*” “to search”, “to want.”

99. Instructor, adviser.

100. I. Cor. 7:33.

101. Inspectors.

102. Obviously, “married herdsman.”

The old they call *milguddo*¹⁰³. They (the old), too, do not rest from fighting, unless they are too feeble, like our brothers Zeppo¹⁰⁴ and Abba Hara¹⁰⁵.

There is no one else who has found an enemy who is (so) zealous to do evil; and there is no one else who has found a master and a king who is (so) zealous to do good. May God guard him for a long period of time and for length of days.... (Thus) says Bahriy.

103. Elder.

104. In the chronicle of Sertse Dingil, Zeppo is Ze-Peraqlitos.

105. Hara Dingil for whom a *gedl* has been written, EMMML 69, Macomber, A *Catalogue of Ethiopian Manuscripts*, Vol. I, p. 71.

የአቶ ዓፅሜን መጽሐፍ አሳምሮ ያጠናና ወደ እንግሊዝኛ የተረገመ ባይሩ ተፍላ።

አባሪ ፫ – Appendix III

Concerning the Galla

by Aleqa Tayye

(pp. 548-561, 586-600)

The following is my English translation of excerpts from an unpublished work by Aleqa Tayye, JE692E, pp. 548-561, 586-7, 595-600 that I included here. Many of these sections have been translated and published by Professors Grover Hudson and Tekeste Negash from the 1920 edition of Aleqa Tayye's የኢትዮጵያ ሕዝብ ታሪክ; see bibliography. Historians will notice the striking similarity of most of these excerpts to those in Ato Atsme's Ye-Galla Tatik, edited and translated by Bairu Tafla.

(“17” and “18” are the numbers of the sections in the manuscript.)

17. Concerning the Galla Tribe

There are many various serious, true, and fictitious stories, that are being told in different (forms) about the Galla tribe. The history book that Ato Atsme wrote states the following when talking about the Galla: “The reason why the people called Galla left their country is not well known. Historians say that these Galla people migrated from Asia and crossed over to Madagascar, and that they migrated from there and settled at a seacoast near Mombassa. (The name) “Mombassa” means in the Galla language good for pasturing animals. And from there they came to Ethiopia following the stream called Gennale.”¹

1. Bairu Tafla, *Aṣma Giyorgis and His Work*, p. 138. It is not clear where the quotation ends. The pieces that deal with the Galla in Aleqa Tayye's work are

However, when they left their country, they did not all leave at the same time. Rather, those who wanted left, and those who did not remained behind. This people, called Galla, came, setting out from there, and settled at the frontiers of Bale, at the bank of the stream (river)² called Gelana. They led a nomadic life, breeding their cattle, goats and sheep.

There are those who say that their arrival took place 102 years before the reign of Atse Libne Dingil, whose regnal name was Wenag Segged³. This was in the fifth year of Atse Yisshaq, 6904 Year of the World, 1404 Year of Mercy.⁴ But the truth about (the time of) the coming of the Galla to Ethiopia is the tenth year of the reign of Zagwe (during Merra Tekle Haymanot, whose regnal name was Zagwe), in 930 Year of Mercy.⁵

The history of the Galla that the Westerners have written is from their personal knowledge and research. But we (write), having seen the history which *Azzaj Tinno* has written.⁶

When the Galla came (to Ethiopia), they came from the river (stream) Gelane and entered into a country called Haro Wilabo. In Haro Wilabo there is a pond which a swimmer can cross and pass through. The Galla say, "As regards our forefather and creation, we came from this water." Hence they say "*umman Wilabo batti*." And this means, "There came out a creation from the water of Wilabo." Therefore the

almost identical to those in Ato Atsme's. Although Tayye wrote his book after Atsme and quotes him, it is impossible to conclude that he got them all from the latter. Both probably had access to sources not known to us. One of these sources depended heavily on Abba Bahriy's *Zenahu le-Galla*. My suspicion is that one of their sources was a work by *Azzaj Tinno*, Susinyos's chronicler, elaborating the *Zenahu*, because both quote Tinno where one would expect Abba Bahriy, and their version of the *Zenahu* is sufficiently different from Abba Bahriy's original.

2. Put in parenthesis by the copyist.
3. Libne Dingil/Wenag Segged (1508-40).
4. Yisshaq reigned in 1406-1421 E.C. (=Year of Mercy).
5. The time each king of the Zagwe dynasty reigned has yet to be firmly established.
6. See no. 1.

Galla prostrate themselves to the ground before water. Neither people nor animals drink from that pond; it is forbidden. All the Galla prostrate themselves to the ground before that water. There they slaughter fattened ox and many gelded steer as well as sheep and goats.

There are several peoples in Haro Wilabo who have different languages. They are called Doras. They look like the Galla people. It takes four days to walk from Sidamo to Wilabo, and 5 days from Wilabo to Boren.

The Galla are of two tribes; they are called Bertuma⁷ and Borena⁸.

Bertuma begot six children. These are the following:

1. Kerreyyu
2. Merewwa
3. Ittu
4. Akkitu⁹
5. Werreneshe¹⁰
6. Hubbena¹¹

Kerreyyu, Bertuma's first-born child, begot six mighty children. And these are:

1. Liben
2. Tiloma Wello¹²
3. Jille
4. Abbo
5. Luba
6. Ales

7. Also "Bereytuma."

8. Also Boren.

9. Obviously a mistake. It should be "Akkichu."

10. Also "Werrentisha" and "Werrensha".

11. With "m" of Humbena assimilated.

12. Most sources (including Tayye, if only rarely) have "Tulema." The place of "Wello" in the sentence is not clear. It is probably added as a correction.

Wello begot seven (children) from seven women. These are:

1. Hibeno
2. Abey
3. Ali
4. Qalu
5. Ambo
6. Hida
7. Gora¹³

There are those who say that Wello has other children than these, called Bekko and Noli'inu.

Borena begot eleven children (these are):

1. Datche
2. Jille
3. Kono; these are called Tiloma.
4. Boch
5. Akako
6. Webbo; these are called Seddecha.
7. Luba
8. Tchile
9. Libon
10. Guidru¹⁴
11. Hoko; these are called Hoko.

It is said that the first three of Wello's children are called by the name of Wello, and the (last) four by the name of Werreseddecha.

Merewwa, the second child of Bertuma, begot Werdeyyan.¹⁵ Werdeyyan begot three children. These are (the following):

1. Ana

13. One wonders whether this name has any relation to the enigmatic *gora*, given in *Zenahu le-Galla* (see its section 20) as the hairstyle of the *quendela*.

14. The "i" in Guidru could be ignored.

15. The "n" could be the Amharic object marker, mistakenly taken as part of the name.

2. Uṛ¹⁶

3. Abeti

These children of Merewwa are greater than others in number and might.

Because these people of the Galla are a heathen people, they do not know God. What the Galla are mainly missing in the Ten Commandments which God gave to Moses in writing is the first commandment only which says, "I am your God; worship no other god than me." Because of the imperfection of the natural law and because they did not have an apostle to teach them, they fear every thing. They therefore worship the tree, the river, the body of water, the rock and the cliff, and prostrate themselves to the ground (before them).

Second, they call Sunday the *Senbete gudda*¹⁷, and Saturday *Senbete tinna*,¹⁸ and observe (them) like the Christians.

Third, whatever happens, they do not swear falsely.

Fourth, they honor their fathers and mothers, and they honor their peers who are older than them. Or else they will be (tried and) sentenced by the *tcheffe*, that is, by the *shengo*¹⁹ assembly.

Fifth, he who kills people will be penalized with a *guma*, reparation of a huge amount of money for the price of life. Furthermore, there are those who die, sentenced by the *ayyu* and the *luba*, with the case being reconsidered.

Sixth, the rank and file passes better judgement in their *tcheffe* and court sessions than the Christians.

These descendants of Bertuma and Boren, all of the Galla tribes, have a (system of) hierarchy²⁰ from childhood to old age like that of the priesthood. This hierarchy is called *geda*. *Geda* is an office (and) authority similar to priesthood. This, their authority, is for every eight years like the number of their life span. Their years are divided into eight years; they call it *geda*.

16. Otherwise always "Uru".

17. "The big Sabbath."

18. "The small Sabbath."

19. "*Tcheffe*" (Oromo) and "*shengo*" (Amharic) means "assembly."

20. Or "grade."

(The *lubas*) are five, since each of the (five) eight-year period is named after the name of the respective five *lubas*. Every eight years a *luba* is removed and another *luba* is appointed. They do not have a master or a *balabbat*²¹ as do other people who have kings. They accept orders from a *luba* for eight years. After eight years, another *luba* is appointed. At that time, (each tribe) gives a name to its (class) and is circumcised.

The system looks like ours. As we call the year after the name of one of the Evangelists--as we give to each of the four years a name, calling them 1 Matthew, 2 Mark, 3 Luke, 4 John--they, too, give a name to the (period of) eight years. They call (the divisions of) the forty years after the names of the five warriors. When (a Galla) completes the forty years, he will be circumcised and become a *luba*.

These are the names of the five warriors for whom the forty years are divided into five (eight-year period and) after whom the periods) are called:

The first *geda* is Birmeji, the second is Horreta or Milbah, the third Minchile²² or Muddena, the fourth Dullo, the fifth is called Robeli. These *abba dallas* of the system of the Galla people recur every forty years. This is the major rule of the Galla.

Furthermore, they have, other than this, an order and a rule, which are called *mogasa* and *kolu*. *Mogasa* is for strangers. It is something like *yetut lij*.²³ *Kolu* concerns the one from the same tribe. This is like a helper or *azzaj*.²⁴

And this is the order of their rule: The Galla have laws and procedures (to follow) from the day they are born to their death. When the father is circumcised and becomes a *luba*, the son becomes *itmiko* for eight years.

Next he becomes a *debele* for eight years; he learns the order of the law from his father (and) the elderly.

21. Traditional chief.

22. Also "misle".

23. Amharic for "(nominally) adopted child". Such a child is not treated as a real child; the system is a means of acquiring a mentor.

24. A deputy in administrative matters.

Third, he will be called *tifoli*. (At this stage) he is free: he sings, dances and does whatever he wishes. No one would say to him, “Do not do (this); this is bad; or this is good.” They (the *tifoli*) quarrel and kill each other during singing and dancing. But since it is the age of freedom, there will be no case against him.

Fourth, he becomes *quendela*.²⁵ He leads a subdued and quiet life. He comes to the *tcheffe* and sits at the *shengo*.

Fifth, when he completes his age of *qondala*-hood, he is called *yaromay*. He does not come to the *tcheffe* nor go to *shengo*. He remains in the village when the rest go to the *tcheffe*. He turns into a thief, robber, and vagabond. He slaughters and eats anyone's sheep or goat. However, he takes only one sheep, or one goat, or one ox from a barn; he should not take two.

When he completes these five stages this way, he become 40 years old. After that he is circumcised and becomes a *luba*.

The *ayyu*, however, is chosen from his people; his people appoint whom they like. They appoint (an *ayyu*) the *luba* who completes his *geda* (time). And the *ayyu* sits at the *tcheffe*, having let his *bokku* be blessed (by the assembly). *Bokku* is a club of olivewood. It is well soaked in butter and polished; it is honored like the royal scepter. He (the *ayyu*) is appointed by it and is blessed. He is appointed and sits in judgement for eight years. After eight years he is removed from the office; he will no longer sit in judgement nor come near the *tcheffe*. He will be designated *luba dullecha*. The *ayyu* sits in judgement with many *lubas* at his courtyard.

In former times, the place and the *tcheffe* where all the Galla assembled every eight years to pass judgements, where the history and judgements of the past eight years were recounted, where new rules are promulgated--criticizing what should be criticized--and where the future Galla rules and procedures were proclaimed, was Borena. The one who sits for judgement there was called Abba Muddana. The meaning of Abba Muddana is messianic or the anointed.

Since they left Borena, and to this day, each tribe sends two people to him (to abba Muddana) who would hear his proclamation and

25. The word is amharicized to refer to a certain hairstyle.

orders and report back. And when they come back, the *ayyu* at each *tcheffe* receives them with honor. These are called *jila*. Since they are recognized by their clothes or their signs, no one touches them if they walk in the middle of a battlefield.²⁶

Since they left Borena the *tcheffe* of all took place at Melka Bollo (in) Awash. And the *ayyu* used to sit in judgement at Galan. Later, when the Galla quarreled with each other, when the place was cramped for them, and when they parted each other in *mititcha*,²⁷ they separated in *tcheffe* as well.

Thus, the Melka Bollo (in) Awash became (site of) the *tcheffe* of the Tulema. And that of the *ayyu* is at the same Gelan; and that of the Metcha became at Tule. Half of the Metcha have kings.

The (site of) the *tcheffe* of the Yittu became Karra Quirquire, below Burqa.

The (site of) the *tcheffe* of the Galla of Harerge was at Lulo.

And similarly the Wello and Aruse held *tcheffe* at their respective courtyards.

Their *tcheffe* were banned by a proclamation (issued) by Menelik II, in order to prevent an eventual disturbance emanating from the gatherings. Nevertheless, the judgements which the Galla pass at their *tcheffe* are better and are more observed than (those by) us who are near them and claim to be Christians.

According to the Galla law, (passed) by the *luba*, *ayyu* (and) their *tcheffe*, a Galla does not marry a child of his parents. He does not marry his uncle's or sister's child either. If he marries, in violation of the law, he receives a harsh punishment, one that would lead to death. Marriage to one of one's own people and relatives is taboo with them.

It (internecine marriage) has never been initiated²⁸; and if (it ever was, but) they have abolished it at a *tcheffe*, it would still mean a

26. That is, when one Galla tribe fights another Galla tribe. For the Oromo, a Galla tribe is no different from a non-Galla tribe.

27. The description is identical to what we have in Abba Bahriy's *Zenahu*, section 1: "They quarreled with each other and separated from each other, as Abraham and Lot separated when their herds became a multitude."

28. These paragraphs seem to have been added to refute the view that the Oromo

violation of the law. They will be sentenced according to their law. Relative to this, St. Paul says as follows: “For God shows no partiality. All who have sinned apart from the law will also perish apart from the law, and all who have sinned under the law will be judged by the law. For it is not the hearers of the law who are righteous in God's sight, but the doers of the law who will be justified. When Gentiles, who do not possess the law, do by nature what the law requires, they are a law to themselves, even though they not have the law. They show that what the law requires is written on their hearts, to which their own conscience also bears witness; and their conflicting thoughts will accuse or perhaps excuse them on the day when, according to my gospel, God, through Jesus Christ, will judge the secret thoughts of all”, Romans 2:11-17; 1:42 (*sic*).

The Galla are heathens in religion. This, however, is only due to lack of an apostle, because they know that there is one God; they call him *Waqā Gurracha*. When they are in trouble and distress, they look up to the sky and pray in that direction.

Wello embraced Islam before all the Galla. Next the Metcha Galla, who claim that they are royal, who are on the other side of the Gibe, embraced Islam. Next the Galla around the city of Harerge became Muslim by force when the Egyptians ruled them. And later, during the time of *Atse* Menelik, (those) as far as Ittu became Muslims.

And now, the rest of the Galla prefer to be Muslim than Christian, because they hate the Amhara army. The reason that the Galla hate the Amhara is because (the latter) is a stumbling block, because of their love for money, evilness, and cruelty, not because they knew (the difference), distinguishing the bad and the good of Islam and Christianity.

Why the Galla Are not Jealous

(pp. 555-561)

The reason why the Galla issued a law saying, “Let there be no jealousy and killing of each other because of women” (is as follows):

ancestors married their sisters. But the tale is not different from what the Christians teach about the marriage of the children of Adam and Eve.

In Wello, long before they (the Galla) became Muslims, there was a young hero in their country. He had a comely and beautiful wife. There was in the neighborhood a handsome young son of a nobleman who had not slept with a woman. The wife of this hero was so stung by the love for this young man that she became crazy. She always desired to go to bed with him.

One day she found him at a convenient place. She seized him to fulfill her desire. According to the law of the Galla, however, a man who has not killed (people) cannot sleep with a woman. He would never do so, especially with the wife of a young man.

So he said to her as follows: “What has happened will never remain unheard; and since I have not fulfilled my obligation to kill, you will be disgraced, and you will disgrace your husband if this affair becomes public. So it should not happen now. But later, when I come back from a military expedition having killed, I will make you my lover openly. If you are found with me, who has not fulfilled his obligation to kill, it will be afterwards a big shame and disgrace to you, as you are a wife of the hero so and so.”

But since she had already been stung with a wicked lust, and her heart had been consumed with the fire of love for him, she said to him: “As for this, it won't be a problem for you. I will send you in secret one child of mine to such and such a place. Kill him, take his male organ, and come home accompanied by singers.”

But he said to her: “Oh no, you must hate me; this is not love. If I kill the son of that young hero, he will kill me when it becomes public, because what has happened never remains unheard. He will destroy not only me but also my relations.”

And she said: “Do not worry. Who do you think will know and hear this affair, other than I and you, that you suspect and fear?”

He made her swear a firm promise according to their law, saying, “Well, then, if your position is this, (swear) that you will not regret about your child, and that you will not share this secret with others.” Then each of the two went to their respective homes without sexual intercourse.

In the evening he went to the appointed place in the dark and stayed hiding in the bush. And she sent her son there with an errand for

an excuse. When the child arrived, he seized him and sent him off to a far away place. There he kept him at a house of a friend and relative, saying: “This child is a son of my brother. Please guard him and keep him with good care for me.”

Since the time was a time of social unrest, robbery and killing, the parents and all close relatives mourned and did nothing, assuming that he may have been either kidnapped and sold or that a bandit had killed him.

And this young man, after a while, smeared a piece of cloth with goat's blood, carried a dagger, and claimed: “I went to a far away country and killed. But they forced me to abandon the trophy. However, I brought the clothes (covered) in blood and the dagger” and showed them to them. The singing began at his house.

And this woman, saying: “Even if we are mourners because our child is lost, since the death concerns him, our neighbor, as well, let us go to him like others and say to him, 'we are happy that you returned safely and that you succeeded',” went to his house with her husband and said, “We are happy that you returned safely and that you succeeded.”²⁹

And he, having said, “I am happy that you stayed well”²⁹, consoled them, saying, according to tradition, “About the death of your son, *hamotu isinitti indebiyyin kenguddetu isini yakennu.*” This means, “May he not repeat the wicked (incident) on you; may he give you the one that will grow.”

After this, she stood up and sang with those who were singing. As soon as the singing was over, people dispersed to their respective homes.

This young man and this woman were waiting for an opportune time, and they met one day for the intercourse. They fulfilled their evil lust. She loved him very much, even more than before.

Since he had already assessed her heart, he said no to her after a while. “Why? What happened to you?” she asked him.

He said to her, “My peers insulted me and put me to shame, saying, “This killer of (only) one, who did not repeat.””

29. These are standard Amharic formulas of greetings exchanged with someone who comes back from a long, and possibly perilous, journey.

“But this should not be your worry. Kill my second child, too” she said to him and gave him her second child.

He took him (to that far away country) and kept him together with his brother, and returned, as he did before. And he fulfilled her desire.

Again, he said no to her, as he had done before. After a while she gave him her third child, too, so that he might kill him. He took him and kept him with his brothers. And he came home claiming as before that he had killed. And he kept her like a wife.

As this young man was well established, he became a killer and a hero. And he frequently visited the children. They grew up, he providing them enough food.

Five or six years later, he told the official, the *hayyu*, saying, “I have a very important matter; let the Seven-House Wello make an assembly for me.” By the command of the *hayyu*, they came together from all places. They held a big assembly called *ya'i*.

This young man stood in the middle of the assembly (and said), “Listen to me, O my people; may God Waqa listen to you.”

The assembly paid attention in silence to hear the matter. Having blessed the assembly and the country, the (spirits) *qolle* and *adbar*, according to their tradition, he began the story, saying like this: “The story I shall tell you is one that would enrage so and so. Please bind him first, for me, so that he may not kill me.” That man was seized and bound.

He told them the story, from the beginning to the end, all the cruelty and wonder the wife of this man did to her children, desiring him, stung by an evil lust.

He said, “But I did not kill the children; on the contrary, I brought them up, feeding them (well) in a good place.” As he had kept them near him, decorated and ornamented, he asked them to stand up; and making them stand up in the middle of the assembly, he handed them to their father, saying: “Here are your children.”

When the father, who thought his children were dead and became despondent and crushed by sorrow, suddenly and unexpectedly heard about the finding of his children with his own ears and saw them

with his own eyes, he was shocked by a shock of joy and became like a rock.

And all the people were stunned and astounded by the goodness of this man and the cruelty and wickedness of that woman.

After this, this man further got up and stood in the middle of the assembly (and) said thus: “O my friends and my people! Listen to me, further. Let me ask you that we think about what is beneficial to us, once for all, and establish a rule and make corrections.

Even the beasts and wild animals which are without knowledge are tenderhearted towards their kids. And they give their life for the sake of their kids. But our women, the creatures called humans, are wicked, much more than beasts and wild animals. This wickedness of theirs will be seen by the fact that their hearts are covered and swollen so much so that they deliver their children to death to fulfill the lust of their bodies.

If this is the case, as of now let jealousy, quarrel and killing of each other because of such creatures, called women, be abandoned. You, the elderly, make a binding rule, so that, because of these corrupted ones, quarrelling with, and killing, a brother by his brother and a friend by his friend, who would help him if he is in need, who would come out with him, if he cried for help, who would pick him up if wounded (in a battle), who would bury him if he died, may not happen. Except that they are our mothers, women should have not been considered humans. As of now, let jealousy and quarrel about women be abandoned.”

The suggestion was loved and (found) good by the entire assembly. After this the elders passed these rules on women:

First rule, let not a daughter share landed property with her brothers in her father's house.

Second, if she is murdered, let her blood compensation be half the blood compensation for man, 50 cows--that for a man is 100 cows.

Third, when a father gives his daughter in marriage, let him declare, “I have sold my daughter.” And let her husband rule her crushingly like a slave. If she runs away and has children from another man, let him take her back, together with her children, and rule her by force.

Fourth, if she is caught in an illicit relation with a man, let her lover give one heifer to her husband in lieu of jealousy. Let him give her, too, one *shemma*³⁰ and a mirror.³¹ The day on which he goes to her house carrying these is called *arara*, and this means “a day of reconciliation.” To accompany this one heifer, he takes seven to ten cows together and brings them into the pen of her husband.

He himself goes, decorated and ornamented, with some of his friends. And her husband waits, inviting elders who know how to entertain and tell stories, gathering his neighbors, preparing food and drink, and he himself is decorated and ornamented with his wife.

And the other one, as soon as he arrives, kisses his lover's forehead, hands over what he brought, and passes over and sits.

The elders would say to them, “As of now, you are brothers who should help each other in all matters.”

After this, food and drink are served with good entertainment. And they, having spent the day joyfully eating, drinking and entertaining themselves, return home, handing over the heifer they brought and taking back the cows they brought for accompaniment.

After this, he comes often to his lover openly and acts as a husband. He comes in, sticking his spear (to the ground) at the door. When the husband comes from the field, and sees the spear of his wife's lover standing at the door, he turns away and stays to visit a neighbor until he (the lover) gets out for him. And if he (the husband) has to go to a far away land, he calls him (the lover) and tells him to look after the house. His wife's lover comes to his house, and stays until he returns, being the head of the household and doing what a head of a household does.

The Galla made this law because whatever happens, it is impossible to watch over a woman and stop her, believing that it is better that two men watch over her rather than one man and saying: “Let jealousy and killing over women be abandoned.”

30. Ethiopian toga.

31. This indicates that either the story is anachronistic or the tradition is not ancient.

Concerning the Galla Genealogy

(pp586-592)

The genealogy of the Galla is as follows: Bertuma and Boren, the two brothers whom we listed earlier, begot seventeen children, Bertuma six and Boren eleven.

The descendants of Bertuma are:

1. Kerreyyu
2. Merewwa
3. Ittu
4. Akkichu
5. Werrenesha
6. Hubbena

The descendants of Kerreyyu are:

1. Liben
2. Metcha
3. Tiloma
4. Wello
5. Jille
6. Abbo
7. Luba
8. Bela'

The descendants of Merewwa are:

1. Werdeyan (sic)
2. Arusi
3. Ittu
4. Timuga

Werdeyan (sic) begot three (children):

1. Ana
2. Ur
3. Abeti

All these are descendants of Merewwa. These children of Merewwa are superior in might and number to all (others). And because of this, they are found everywhere.

The descendants of Ittu (are):

1. Jille
2. Luba

The descendants of Akkichu (are):

1. Jingur
2. Tcheffa

The descendants of Werrenesha (are):

1. Seyyu
2. Abu
3. Tchabu
4. Yilu
5. Guidru
6. Kutay
7. Amoru
8. Horo

The descendants of Hubbena are:

1. Rayya
2. Azebo
3. Ashenge

These Wello speak in Amharic, losing Galligna because they have been neighbors of the Amhara. The Ashenge speak in Tigregna, losing Galligna because they have been neighbors of the Tigre.

The descendants of Boren (are):

1. Datche
2. Jille
3. Kono

The (following) are called Tiloma:

1. Boch
2. Akako
3. Webbo
4. Luba

The (following) are called Seddecha:

1. Tchile
2. Liben
3. Gudru

The following are called Hoko;

1. Hoko

The descendants of Datche (are):

1. Leqa
2. Tcheleba

The descendants of Jille (are):

1. Wellegga
2. Gumma

The descendants of Kono (are):

1. Limu
2. Jimma
3. Gera

The descendants of Boch (are):

1. Abbechu
2. Gimbichu

The descendants of Akako (are):

1. Weberri
2. Gelan

The descendants of Webbo (are):

1. Lume
2. Liben

The descendants of Luba (are):

1. Metta
2. Wayyu

The descendants of Tchile (are):

1. Gullale
2. Selale

The descendant of Liben (is):

1. Abeti³²

The descendant of Gudru (is):

1. Derra

The descendant of Hoko (is):

1. Borena

All these are the ancestors of the Galla.

The True story about the Islamization of the Wello

(pp. 592-594)

The true story of the Islamization of the Wello is as follows:

(A man) called Abderrahman killed Ali, the husband of Fatima, the daughter of Muhammad, the first prophet and king of the Muslims. Because Hasan, the son of Ali born by Fatima, had ascended the throne, and because the successors will be the descendants of Muhammad, Fatima and Ali, all the children and party of Abd Rahman migrated to Ethiopia and settled in Yifat, in Shoa, fearing that they would destroy them to avenge Ali's blood. This took place during the time of King Digna Mika'el.

Digna Mika'el reigned 26 years, from 656 (to) 682 (Year of Mercy). These Muslims moved into Yifat during his time. Because the kings who successively reigned at that time, the officials, and the clergy ignored them--because of dereliction of their responsibility--these Muslims gradually spread and widened their man-made religion, preaching it on the borders of Shoa, at Aliyyu Amba, at Argobba, up to the country of Wello, by giving out a lot of money and by deception. They converted to Islam many of the uneducated people.

And Wello met with these Muslims from where he was and started to learn about the Islamic religion. Then a certain *sheik* called Kellu, from these Muslims, came (to him) and taught him (the religion).

32. With the simple "t", possibly a mistake in restoring the name from a book in a European language.

And after he, separated from his brethren, became Muslim, the party of the Muslims continued to gather strength.

(The Muslims) who were weakened during *Atse* 'Amde Tsiyon³³, caused havoc, reviving again and again. And so, at that time, during *Wedma Asferre*³⁴, during the second year of his reign, when the Galla on one hand and the Muslims on the other continued to rise up and wreaked havoc on them, the king, the officials, and the clergy came together and counseled in unity to make peace with these Muslims of Yifat and Wello, in order to combat only the Galla. They not only counseled, but indeed made peace with the Muslims.

The condition for peace was that they submit to the king and pay tribute, keep their religion, have the authority over their people and territory to appoint officials, not oppress the Christians residing in their territory, and not burn but protect churches. They made peace on these conditions, the Christian swearing by the Gospel and the Muslims by the Qur'an so that they might live in peace upholding the agreement.

So a head or a ruler, one from their own, called *Welasma*, was appointed over the Muslims residing in Yifat and Argobba. We will come to the meaning of *Welasma* later in connection with the history of the Muslims.

A king was given to Wello, too; he occupied the country beyond the (river) *Wayet* and made it his dominion and heritage. Originally, the name of that country was *Lako Melza*. After Wello occupied it, it was called *Wello*, by his name. This took place in 1363 Year of Grace.

And *Wello*, when still alive, gave his country, dividing (it) to his seven children. And their countries were called by their respective names.

The one of *Hibeno* was called *Werrehimano*.

That of *Qalu* was called *Werreqalu--werre* means settlement or village.

That of *Abbey* (was called) *Abbey Bet*.

33. The allusion is obviously to the *Atse's* war with the Islamic revolt; cf. Perruchon, "Histoire des guerres d'Amde Şyon," pp. 271-363, 361-493.

34. *Widm Asferre* (1299-1314).

That of Ali (was called) Ali Bet.

That of Ambo (was called) Lege Abbo.

That of Heda (was called) Lege Heda.

And that of Gora (was called) Lege Gora. Lege or Legi means wide field.

So the country in its entirety is called The Seven-House Wello.

This is the true story of Wello. That the assertions, that “(Wello) went down to Harerge and learned the book of Islam (there)” and that “When Gragn came, he came with (him)” are completely false is obvious from the contradiction of the history and from all the story.

Supplement from the Oral History about the Galla

(pp. 568-9, 572-3)

Among the many oral histories about the Galla some start their account saying, “The father of the Galla begot four sons (Kerreyu, Tulema, Metcha and Wello) and three daughters (Alko, Duretti and Ayantu). When the boys could not find women from outside their family, they married their sisters,” and list their descendants. Even though the beginning of the account is not credible, any one who writes about the Oromo cannot gloss over it without studying the list of the descendants and report on who settled where. Therefore I add the following two to what I copied from Aleqa Tayye's history book.

One Story: (pp. 568-9)

Kerreyu married Ayantu and begot Arusi, Ayya, Betto and Yittu.

Furthermore, he married the daughter of Islam Muhammad Yesuf³⁵ and begot Teguri³⁶ and Nuri.

And when Arusi died, Ayya inherited his brother's wife, following the Islamic tradition, and begot Suba and Dinguirguira. These have occupied the Eastern country from Nib Gedel (to) Ayimmelel; and

35. Ms “of Yesuf,” (sic).

36. This implies that Tajura, in Djibouti, got its name from a Galla tribe.

from Adel to Tiltal.³⁷ They have occupied Yifat and the entire Eastern country up to the border of Tigre. They have occupied also Wegeg³⁸, Asebot³⁹ and the Tiquir Midir.

Tiloma married Alko and begot Abbichu of Metcha, Datche and Soddo.

Furthermore, when Kerreyyu died he (Tiloma) inherited his wife, the daughter of Muhammad Yesuf and begot the Galla who are in Rayya. They are called Tiloma. They say that Jille, too, is Tiloma's son. At the beginning they used to say about him that he was a son of a *zar*.⁴⁰ He found him in a barn and raised him. "Hence," they say, "they say that he was called Tiloma's son."

Wello married an Adel woman and died having begotten Kallu.

Furthermore, Tiloma inherited Wello's wife (and begot) Babbu, Gora, Ilu, Qalu, Kalo, Hida and Kutay. These seven are Titoma. According to the (tradition) of inheritance, they are called Wello.

Datche is Tiloma's son. He begot the Four-House Abbichu, the Eight-House Gimnichu and the Seven-House Galan.

Furthermore, he inherited (the wife) of Abbichu of Metcha and begot Metta, Borena, Seddo⁴¹ who is in Dawwaro.⁴² These are called Atchebir, Werredoru and Nono.

And Metcha married Durette and begot Jifar, Wegedu, and Liben.

And Kutay begot Beriya from the wife of Metcha of Abbichu by inheritance. Their mother (the inherited wife) is a rat-eating black Shanqilla.

37. "Tiltal" is the traditional Amharic name for the people of Affar.

38. In the Middle Ages, the diocese of *Abune Samu'el* of Wegeg. His *gedl* has been edited by Kur, *Actes de Samuel de Dabra Wagag*.

39. This is where *Abune Samu'el* of Wegeg established his monastery, which, despite attacks from people hostile to their religion, still flourishes.

40. Spirit.

41. Probably "Soddo."

42. This implies that Dewwaro was today's Soddo of the Gurageland. This can be possible only if we assume either the existence of two places by the same name or that Soddo was a large territory bordering Adel. There are two reasons for this. First, Dewwaro was the first territory that Gagn attacked when he started in

All these lived in Ethiopia since *Atse* Libne Dingil, filling Ethiopia settling in seven (groups) on equal level (in rights and duties) with the Christians.

Another Story: (pp. 572-3):

Kerreyyu married Ayantu and begot ten (children). These are:

1. Arusi
2. Ittu
3. Timuga
4. Jille
5. Suba
6. Jigurguir
7. Tchafu
8. Rayya
9. Azebo
10. Ashenge

Metcha married Alko and begot fifteen (children):

1. Seddo
2. Abbu
3. Tchabu
4. Yilu
5. Guidru
6. Kutay
7. Amoru
8. Horru
9. Leqa
10. Tcheleba
11. Wellegga
12. Gumma
13. Lemu
14. Jimma
15. Gera

1527 invading the Ethiopia outside his realm; second, Debre Asebot, the Monastery of *Abune* Samu'el of Wegeg, assumed to be in Dewwaro, is in Tchertcher.

Tiloma married Duretti⁴³ and begot fifteen (children):

1. Abbichu
2. Gimbichu
3. Weberri
4. Galan
5. Ada
6. Lume
7. Liben
8. Metta
9. Wayyu
10. Gullalle
11. Selale
12. Waju
13. Abote
14. Derra
15. Borena

Wello married seven wives, built houses in seven places and begot seven children. These are their names:

1. Hibeno
2. Abey
3. Ali
4. Qalu
5. Ambo
6. Hida
7. Gora

These are the Galla people, arranged according to their tribes: the ten children of Kerreyu, the fifteen children of Metcha, the fifteen children of Tiloma and the seven children of Wello. The total is forty five (sic).

43. MS "Durette."

Orders of the Galla and Rules

(pp. 597-600)

Christianity in Ethiopia: Rules and orders are often legislated with the people called Christian, but are not executed. Even a governmental proclamation would not enforce them. In the world that God created, (people) in every country and of tradition, whether heathen, Christian, Muslim, or Jew, everyone has rules upheld by the people. (As it happens among Ethiopian Christians) there is no husband who ever divorces his wife, whatever happens, for a trivial matter, for a flimsy reason. There is no one who executes the divorce either.

But a Galla never divorces his wife whom he married in *reko*. If a Galla is separated from his wife because of great difficulty, and if she bears a child by another one, and she comes back later to her *reko* husband, she brings her children with her. If she does not come back but dies there, her children will not belong to their biological father, but go to belong to her *reko* husband.

For this reason, except for a few who have problems, there is no one who would marry a woman whom her first husband divorced, saying, "If she bears for me, they would not be my children." And because her *reko* husband knows that when he dies, these children who came from outside, who are not his seed, would inherit (his property), he will not easily divorce his *reko* wife, like his neighbors who call themselves Christians, unless he is desperate.

Since honesty⁴⁴ has not disappeared, those children from outside are like his children; (treated) equally, they inherit landed property. And if he begot from other wives, his main child, his first-born, called *angaffa*, in Galligna, is the one born from his *reko* wife.

Reko means the first legal and covenant wife. Furthermore, it means "difficulty" in Galligna. Even if he begets big and mighty children from his concubines or second wife, the principal heir is the son of his first, the *reko*, wife. If he begets a girl, she moves totally to her

44. The word is *mahitem* "seal" or "stamp," usually a soft cotton cord put round the neck of the child as a sign of Christianity on the day he/she is baptized. The word is used, as in here, figuratively to mean "honesty."

husband. And as in the Islamic tradition, she will be called by the people of her husband.

Whatever happens, the Galla do not marry from their own people but from another tribe. There is no one like the Galla who knows his genealogy by recitation. Their main knowledge is reciting their genealogy. The father teaches his genealogy to his child. So they do not intermarry even up to the tenth generation.

According to the *Fitha Negest* of Ethiopia, it has been ruled that people may intermarry after the fourth generation⁴⁵. Except that *Atse Zer'a Ya'iqob* has decreed that all people in his kingdom intermarry (only) after the seventh generation.⁴⁶ To this day, many people in Shoa--in Tegulet and Menz--in Gonder, in Begemdir and Gojjam, in Tigre--in Hamasen--and in other regions observe this proclamation (as) a rule; they take it like a word of God.

In the Galla (tradition) there are very many things that are far better than in their neighbors' (tradition) to whom the scriptures, which they do not observe, are given and who call themselves Christians. But there is one big (really) big, thing that makes everything naught against them, and that is lack of the knowledge of God. That is, they do not know his laws and commandments and that he is omnipresent. They call the sky God. When asked "Who created you?" they would say "*ummem*". Since they look up to the sky when in rage and sorrow, they show that he is in their heart.

The Galla used to kill a man if he found him with his wife, as we have shown earlier. But after he brings for him an ox and makes (the affair) known to him, he would not say anything if he found him with his wife. When he sees the spear of his wife's lover standing at his door, he (the husband) would know that he (the lover) is there and would turn around and go back.

45. See Abba Paulos Tzadua, *The Fetha Nagast*, pp. 134-5.

46. The source is not identified.

The Law of blood according to the tradition of the Galla

The Galla tradition of blood is divided into four:

First, if a *tchewa*⁴⁷ is dead⁴⁸, the killer pays 100 cows.

Second, if a woman is dead⁴⁸, (the killer pays) 50 cows.

Third, if an artisan, smith, weaver, tanner, or any other craftsman, is dead⁴⁸ (the killer) pays 40 cows.

Fourth, if a son kills his father, and if the son is the son from his *reko* wife, the people of his father will tie a rock to his waist and throw him in a body of water. They will not beat him to shedding blood because that is taboo to them. But if his mother has no *reko* privilege, they say that the relatives of his mother should receive him and take him and pay 100 cows. He should not be beaten (to bleed) because he is not a legitimate son.

When asked: “How about if a father kills his son?” they say he would not do it.

This, abbreviated and few (stories) from the history of the Galla, told at length and in many (versions), suffices. Next to this we will bring, (the story of), the history of the Innarya.

18. Concerning the Tribe of Innarya⁴⁹

(p. 600)

The entire people of Innarya is a scion of Ham.⁵⁰ At the time, when the tribe of Yoqtan came and usurped the kingdom of the tribe of Cush, destroying the people in war and causing the rest to flee, this people lived on the southern borders of Ethiopia, in Welamo, Sidamo, Kullo, Konta, Amoro, and Zinjiro. After the war, they submitted to the kings of the tribe of Yoqtan, and showed allegiance to them by paying tribute.

47. “Landed soldier.” Here it probably refers to a man who is not in the category listed under “Third”.

48. That is, “murdered.”

49. This section deals obviously with Innarya, the region which became part of the Oromo since they moved into it in the sixteenth-seventeenth century. But the two paragraphs have a lot to say about the Galla/Oromo.

50. I.e. they are speakers of a Cushitic language. “Ham” is the equivalent of

Earlier, before the Galla occupation, Luqma, Jimma, Leqa, Tibbe, Guma, and Kefa were all territories of the people of Innarya. Later, because the Galla caused it to be evacuated, it became Galla territory. A king called Innarya used to be appointed over it, under the king of kings, in accordance with the (tradition) that continued from ancient time to the time of Menelik I, and after that up to the time of Christianity⁵¹.

“Ethiopia” in the Arabic/Ge’ez literature. Since Cush is a son of Ham, there is no serious reason for preferring one over the other as a name for a branch of languages.

51. As his Chronicle and the *Zenahu le-Galla* testify, Sertse Dingil was instrumental in christening them.

ለቢ ልካ ርዮ ስ፡ኢ ጸ ስ፡ቆ ጸ ስ፡ዘ እ ር
 መ ጻ ፍ ዘ ዐ ቀ በ፡ሕ ዝ ሆ ፡ኦ ስ ከ፡ሠ ፍ ር ፡
 ር ስ ዓ ጻ ፍ ወ ስ ክ ሊ ለ፡ሰ ማ ሰ ት፡ኃ ሥ
 ስ፡በ እ ጸ ፡መ ኩ ጻ ጻ ፍ ያ ዮ ጻ ጻ ፡ወ ር
 ባ ል ሐ ጌ ፡እ ም ነ፡እ ኩ ር ፡ሰ ር ማ ጻ ፍ በ ጸ
 ሎ ተ፡ወ ጻ ጌ ል፡ካ መ፡ይ ቤ፡ወ ል ደ፡አ ብ፡
 መ ደ ጻ ጻ ፍ አ መ፡ሣ፡ሰ ሳ ም፡ለ ር ክ በ ተ፡
 ር እ ሱ፡በ መ ካ ነ፡በ ደ ው፡ወ ዐ ፅ ፍ በ እ
 ደ፡ኢ ጸ ስ፡ቆ ጸ ስ፡ዘ ሕ ም ጽ ፍ ለ ሆ ሕ ጻ
 ስ፡መ ጥ ም ቅ፡መ ም ህ ረ፡ተ ግ ሣ ጽ ፍ ወ
 ል ሳ ነ፡ወ ር ት፡ይ ቤ፡በ ካ ል እ፡አ ጻ ት ጽ ፍ
 በ ዐ ረ ብ ያ ፡ረ ክ ብ ም ፡፪፡አ ብ ያ ጽ ፍ
 ለ ዘ ብ ዘ ፡ኦ አ መ ገ ብ ም ፡ይ ት ኃ ሠ ሥ ም ፡
 አ ም ማ ነ፡ከ ካ ፍ እ ም ነ፡ብ ዙ ጻ ፡ብ ፀ ሱ ፍ
 ከ መ፡አ ት ረ በ፡ዓ ር ክ ነ ፍ አ ም ኃ፡ኃ ደ
 ት፡ኃ ስ ቲ ተ፡ዘ አ ት ረ ብ ክ፡ሰ ነ ፍ ጸ ደ ታ
 ነ፡የ ካ ቲ ት፡በ ሱ ጌ፡ተ ወ ክ ፍ ነ፡ተ ፈ ሣ
 ሕ፡ባ ሕ ር ደ ነ ፍ እ ስ መ፡አ ጻ ተ፡ከ ጻ ክ፡
 በ ው ሕ ር ደ ፡መ እ መ ነ ፍ
 በ ወ ር ኃ ፡መ ጋ በ ት፡አ ም ቀ ት ሰ ፡ሸ
 ማ ፡ጸ ሱ ተ፡አ ዘ ቲ ር፡አ ደ ኃ ነ ፪ ደ ቱ
 ቀ፡እ ስ ረ ኢ ል፡ኩ ሎ፡ደ ጻ ረ፡ተ መ ል

BL Or. 534, f. 168b.

የአባ ባሕርይ ሰላመ ቅዱሳን፡
(ገጽ 50 ላይ በትንሹ ተቀድቶ ሊታል።)

ዋቢ መጻሕፍት

(ከምጻጸረ ቃላት ጋር)

- መ = መጽሐፍ (ስሕተት ከሆነ ከመጽሐፍ ነው፤ ስቀዳ ያሳሳትሁት አይደለም ለማለት)።
- መርሰዔ ኅዘን ወልደ ቂርቆስ (ብላታ)፥ *ዜናሁ ለአባ ባሕርይ ዘጸሐፎ በልሳነ ግዕዝ፥ አዲስ አበባ ፲፱፻፶፱ ዓ. ም.፥* EMMML 3749.
- መዝሙረ ዳዊት ምስለ መዝሙረ ክርስቶስ፥ ለሶስተኛ ጊዜ አዲስ አበባ ፲፱፻፶፪ ዓመተ ምሕረት።
- መጽሐፈ ቅዳሴ በግዕዝና በአማርኛ፥ አዲስ አበባ ፲፱፻፶፩ ዓመተ ምሕረት።
- ሐተታ ዘዘርአ ያዕቆብ፥ Enno Littmann, *Philosophi Abessini*, CSCO, script, aeth., ser. prima t. 31, Paris 1904, reprint, Vol. 18, t. 1, Louvain (1962), pp. 3-28.
- ስንክሳር፥ በእንግሊዝኛ፥ E. A. Wallis Budge, *The Book of the Saints of the Ethiopian Church*, Vol. I/II, reprint, Hildesheim · New York 1976.
- ባሕረ ሐሳብ (በጌታቸው ኃይሌ ስር እይ)።
- ባሕሩ ዘወዴ፥ *የኢትዮጵያ ታሪክ ከ1884 እስከ 1966፥ አዲስ አበባ 1989 ዓ.ም.።*
- ባሕርይ (አባ)፥ *ዜናሁ ለጋላ*፥ I. Guidi, *Historia Gentis Galla*, CSCO, ser. altera t. 3, Paris 1907, reprint, Vol. 20, script, aeth. t. 3, Louvain (1961), pp. 223-231.
- ፥ ዓለሜ እሸቴ/መተክ፥ “የጋላ ታሪክ ጸሐፊው - ባሕርይ History of the Galla (Oromo) of Ethiopia By Bahrey”፥ (*አዳዲስና ጥንታውያን ጥናቶች ለሕዝብ ማስታወቂያ በየጊዜው የሚወጣ መጽሐፍት*)፥ ቅጽ 1፥ ቍጥር 2፥ ሮማ ጥር/84 (Vol. I, No 2, Rome January/98).
- ብርሃኑ ለሜሶና ታቦር ዋሚ፥ *የኦሮሞ ሕዝብ ታሪክ፥ አዲስ አበባ 1993 (ዓ. ም.)።*
- ተክለ ኢየሱስ (አለቃ)፥ *የኅጻም ታሪክ፥* EMMML 4802 and EMMML 5403.
- ተክለ ጻድቅ መኰሪያ፥ *የኢትዮጵያ ታሪክ ከዐፄ ቴዎድሮስ እስከ ቀዳማዊ ኃይለ ሥላሴ፥ አዲስ አበባ ፳ኛ ጊዜ ፲፱፻፶፪ ዓ. ም.።*
- ታዩ (አለቃ)፥ *የኢትዮጵያ ታሪክ፥* JE692E።

—: *የኢትዮጵያ ታሪክ: አዲስ አበባ: ፲፱፻፷፱ ዓ. ም.::*

—: *የኢትዮጵያ ታሪክ: Grover Hudson and Tekeste Negash, History of the People of Ethiopia by Aläqa Tayyā, Uppsala 1987.*

ኃይለ ሥላሴ (ንጉሠ ነገሥት ዘኢትዮጵያ፡ ቀዳማዊ)፡ *ሕይወቴና የኢትዮጵያ እርምጃ፡ ፩ኛ መጽሐፍ፡ አዲስ አበባ ፲፱፻፷፮ ዓ.ም.::*

ጎሩይ ወልደ ሥላሴ (ብላቴን ጌታ)፡ *መጽሐፈ ቅኔ፡ (አዲስ አበባ) ፲፱፻፸፩ ዓመት እምድሃረ ልደቱ ለክርስቶስ፡*

—: *የኢትዮጵያ ታሪክ፡ ጎትመቱን የ1928 ዓ. ም. የፋሺስት ወረራ ያጨናገፈው፡*

—: *የኢትዮጵያ ታሪክ፡ Asfa-Wossen Assrate, Die Geschichte von Šawā (Äthiopien) 1700-1865, Wiesbaden 1980.*

አምሀ አሰፋው፡ *ይላላ ደነቦ፡ 1995 ዓ. እ.::*

እዚያው = ካለፈው ቍጥር ውስጥ በተመለከተው ምንጭ፡

ኪወክ (በኪዳነ ወልድ ክፍሌ ስር እይ)፡፡

ኪዳነ ወልድ ክፍሌ (በክፍለ ጊዮርጊስ ስር እይ)፡፡

ክፍለ ጊዮርጊስ፡ ኪዳነ ወልድ ክፍሌ፡ ደስታ ተክለ ወልድ፡ (ኪወክ)፡
መጽሐፈ ሰዋሰው ወግስ ወመዝገብ ቃላት ሐዲስ፡ አዲስ አበባ ፲፱፻፵፰ ዓመተ ምሕረት፡፡

ውዳሴ ማርያም ቅዳሴ ማርያም፡ (አዲስ አበባ) ፲፱፻፷፩ ዓ. ም.

ዐዕሜ/ባይሩ ተፍላ (በዐዕሜ እና በBairu Tafla ስር ተመልከት)፡፡

ዐዕሜ (አቶ)፡ *የጋላ ታሪክ፡ Bairu Tafla, Aṣma Giyorgis and His Work. History of the Gällā and the Kingdom of Šawā, Stuttgart 1987.*

ዓለሜ እሸቴ/መተክ፡ “የጋላ ታሪክ ጸሐፊው - ባሕርይ History of the Galla (Oromo) of Ethiopia By Bahrey”፡ *(አዳዲስና ጥንታዊያን ጥናቶች ለሕዝብ ማስታወቂያ በየጊዜው የሚወጣ መጽሔት)፡ ቅጽ 1፡ ቍጥር 2፡ ሮማ ጥር/84 (Vol. I, No 2, Rome January/98).*

የሠርፀ ድንግል/መለክ ሰገድ ታሪክ፡ K. Conti Rossini, *Historia Regis Sarṣa Dengel (Malak Sagad)*, CSCO, script. aeth., ser. altera t. 3, Paris 1907, reprint, Vol. 20, t. 3 Louvain (1961), pp. 3-220.

የዓምደ ጽዮን/ገብረ መስቀል ታሪክ፡ M. Jules Perruchon, “Histoire des guerres d’Amda Šyon, roi d’Éthiopie,” *Journal asiatique*, Vol. 8, ser.14, Paris (1889), pp. 271-363, 361-493.

የዮሐንስ/አእላፍ ሰገድ (ቀዳማዊ) ታሪክ፡ Guidi, I., *Annales Iohannis I ’Iyāsu I et Bakāffā*, part I, CSCO, Vol. 22, script. aeth., t. 5, reprint, Louvain (1960), pp. 3-55.

የኢያሱ/አድያም ሰገድ (ቀዳማዊ) እና የበካፋ ታሪክ፡ Guidi, I., *Annales Iohannis I ’Iyāsu I et Bakāffā*, part II, CSCO, Vol. 24, script. aeth., t. 7, reprint, Louvain (1961), pp. 59-346.

የዘርአ ያዕቆብ (እና የበእደ ማርያም) ታሪክ፡ M. Jules Perruchon, *Les Chroniques de Zar'a Yâ'eqôb et de Ba'eda Mâryâm, rois d'Éthiopie de 1434 a 1478*, Paris 1893.

ይልማ ዴሬሳ፡ የኢትዮጵያ ታሪክ በአሥራ ስድስተኛው ክፍለ ዘመን፡ አዲስ አበባ ፲፱፻፶፱ ዓ.ም.፡፡

ገብረ ሥላሴ (ጸሐፊ ትእዛዝ)፡ ታሪክ ዘመን ዘ ዳግማዊ ምኒልክ ንጉሠ ነገሥት ዘኢትዮጵያ፡ አዲስ አበባ ፲፱፻፶፱ ዓ.ም.፡፡

ገብረ ሥላሴ ኦዳ፡ ትዝታ ለመታሰቢያ፡ ከሁሉም በጥቂቱ፡ (አዲስ አበባ) 1990 ዓ.ም.

ገድለ ሐራ ደንግል፡ EMMML 69, William F. Macomber, *A Catalogue of Ethiopian Manuscripts*, Vol. I, p. 71.

ገድለ ሳሙኤል ዘወግግ፡ Stalinas Kur, *Actes de Samuel de Dabra Wagag*, CSCO, Vol. 287, script. aeth. t. 57, Louvain 1986.

ጌታቸው ኃይሌ፡ ባሕረ ሐሳብ የዘመን ፍጠራ ቅርሳችን ከታሪክ ማስታወሻ ጋራ፡ ኮሌጅቪል (ሚኒሶታ) ፲፱፻፺፫ ዓ.ም.፡፡

ቪ = ቪየና (የቪየናው ቅጂ መታወቂያ)፡፡

Arén, Gustav, *Envoys of the Gospel in Ethiopia In Steps of the Evangelical Pioneers 1898-1936*, Stockholm 1999.

Asfa-Wossen Assrate, *Die Geschichte von Šawā (Äthiopien) 1700-1865*, Wiesbaden 1980.

Bairu Tafla, *Aṣna Giyorgis and His Work. History of the Gällā and the Kingdom of Šawā*, Stuttgart 1987.

Beckingham, C. F., and G. W. B. Huntingford, *Some Records of Ethiopia 1593-1646. Being Extracts from the History of High Ethiopia or Abassia by Manoel de Almeida Together with Bahrey's History of the Galla*, London 1954, reprint, Nendeln/Liechtenstein 1967.

Bender, M. Lionel, *The Non-Semitic Languages of Ethiopia*, East Lansing (Michigan) 1976.

Budge, E. A. Wallis, *A History of Ethiopia, Nubia & Abyssinia (According to the Hieroglyphic Inscriptions of Egypt and Nubia, and the Ethiopian Chronicles)*, reprint, Vols. I and II, Oosterhout N.B., The Netherlands 1970.

—, *The Book of the Saints of the Ethiopian Church*, Vols. I/II, reprint, Hildesheim · New York, 1976.

Caquot, A., “Histoire Amharique de Grāñ et des Gällās,” *Annales d'Éthiopie*, Vol. II, Addis Ababa/ Paris, (1957), pp. 124-143.

Cecchi, A., *Da Zeila alle frontiere del Caffa. Viaggi di Antonio Cecchi*, Vol. II, Rome 1886, and Vol. III, 1887.

- Cerulli, Enrico , “Documenti arabi per la Storia dell' Etiopia,” *Memorie della Reale Accademia dei Lincei, Classe di scienze morali, storiche e filologiche*, Vol. IV, Rome (1931), pp. 38-101.
- , “The 'Kalila wa-Dimnah' and the Ethiopic 'Book of Baralaam and Josaphat' (British Museum MS. Or. 534),” *Journal of Semitic Studies*, Vol. 9 (1964), Amsterdam 1969, pp. 75-99.
- , *La Letteratura Etiopica*, Milan 1968.
- CSCO = Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium.
- Conti Rossini, K., *Historia Regis Sarṣa Dengel (Malak Sagad)*, CSCO, script. aeth., ser. altera t. 3, Paris 1907, reprint, Vol. 20, t. 3, Louvain (1961), pp. 3-220.
- , “La cronaca reale abissina dall'anno 1800-1840,” *Rendiconti della Reale Accademia dei Lincei Classe di scienze morali, storiche e filologiche*, ser. Quinta, Vol. XXV, Rome (1916), pp. 779-922.
- Deutsche Forschung Gemeinde*, Vol. 3 (1981).
- Dillmann, Chr. Fr. Augusti, *Lexicon linguae aethiopicae cum indice latino*, 1865, reprint, Osnabrück 1970.
- EMML = Ethiopian Manuscript Microfilm Library (see under Getatchew Haile, Getatchew Haile and William F. Macomber, and Macomber, William F.)
- Getatchew Haile, “The Kalilah wa-Dimnah and the Mazmura Krestos,” *Proceedings of the Fifth International Conference on Ethiopian Studies*, Chicago 1978, pp. 373-386.
- , *The Different Collections of Nägṣ Hymns in the Ethiopic Literature and Their Contributions*, Erlangen (Germany) 1983.
- , *A Catalogue of Ethiopian Manuscripts Microfilmed for the Ethiopian Manuscript Microfilm Library, Addis Ababa and for the Hill Monastic Manuscript Library, Collegeville*, Collegeville (Minnesota), EMMI 1101-1500, Vol. IV (1979); EMMML 3001-3500, Vol. VIII (1985); EMMML 3501-4000, Vol. IX (1987); EMMML 4001-5000, Vol. X (1993); and EMMML 5001-6000, Vol. XI, in preparation.
- Getatchew Haile and William F. Macomber, *A Catalogue of Ethiopian Manuscripts Microfilm Library, Addis Ababa and for the Hill Monastic Manuscript Library, Collegeville*, Collegeville (Minnesota), EMMML 1501-2000, Vol. V (1981); EMMML 2001-2500, Vol. VI (1982); EMMML 2501-3000, Vol. VII (1893).
- Guidi, Ignazio, *Storia della Letteratura Etiopica*, Rome 1932.

- , *Annales Iohannis I 'Iyāsu I et Bakāffā*, part I, CSCO, script. aeth. ser. altera t. 5, reprint, Vol. 22, script. aeth., t. 5, Louvain (1960), pp. 5-55.
- , *Annales Iohannis I 'Iyāsu I et Bakāffā*, part II, CSCO, Vol. 24, script. aeth., t. 7, reprint, Louvain 1961, pp. 60-346.
- , *Historia Gentis Galla*, CSCO, script. aeth. ser. altera t. 3, Paris 1907, reprint, Vol. 20, t. 3, Louvain (1961), pp. 223-233.
- , “Di due frammenti relativi alla storia di Abissinia,” *Rendiconti della Accademia Nazionale dei Lincei, Classe di scienze morali, storiche e filologiche*, Rome Vol. 2, ser. 2 (1893), pp. 578-605.
- , “Le canzoni geez-amariña in onore di Re Abissini,” *Rendiconti della Reale Accademia dei lincei, Classe di scienze morali, storiche e filologiche*, Rome Vol. V, ser. 4 (1889), pp. 53- 66.
- Haberland, Eike, *Galla Süd-Äthiopiens*, Stuttgart 1963.
- , *Untersuchungen zum äthiopischen Königtum*, Wiesbaden 1965.
- , “Altes Christentum in Süd-Äthiopien,” *Frankfurter Historische Forträge*, Heft 2 (1976).
- Hammerschmidt, Ernst, *Äthiopische Handschriften vom Tānāsee I: Reise Bericht und Beschreibung der Handschriften in dem Kloster des Heiligen Gabriel auf der Insel Kebrān*, Wiesbaden 1973.
- Hammerschmidt, Ernst, und Veronika Six, *Äthiopische Handschriften 1: Die Handschriften der Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz*, Wiesbaden 1983.
- Hudson, Grover, and Tekeste Negash, *History of the People of Ethiopia by Aläqa Tayyā*, Uppsala 1987.
- Huntingford, G. W., *The Galla of Ethiopia The Kingdoms of Kafa and Janjero*, London 1955.
- Kur, Stalinas., *Actes de Samuel de Dabra Wagag*, CSCO, Vol. 287, script. aeth. t. 57, Louvain 1968.
- Leslau, Wolf, *Comparative Dictionary of Geez*, Wiesbaden 1987.
- Littmann, Enno, *Philosophi Abessini*, CSCO, script. aeth., ser. prima t. 31, Paris 1904, reprint, Vol. 18, t.1, Louvain (1962), pp. 3-28.
- , “Zu A. W. Schleicher's 'Geschichte der Galla',” *Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete*, Vol. 9 (1938), pp. 389-400.
- Macomber, William F., *A Catalogue of Ethiopian Manuscripts Micro-filmed for the Ethiopian Manuscript Microfilm Library, Addis Ababa and for the Monastic Manuscript Library, Collegeville*, Collegeville (Minnesota), EMMML 1-300, Vol. I (1975).

- , *A Catalogue of Ethiopian Manuscripts Microfilm Library, Addis Ababa and for the Hill Monastic Manuscript Library, Colledgeville, Colledgeville (Minnesota), EMLL 3001-700, Vol. II (1976); EMLL 701-1100, Vol. III (1978).*
- Masse, H., “Farīdun,” *The Encyclopaedia of Islam*, Vol. II, Leiden (1991), p. 798.
- Mohammed Hassen, *The Oromo of Ethiopia: a history 1570-1860*, Cambridge 1990.
- Pankhurst, Richard, *The Ethiopian Borderlands*, Lawrenceville (New Jersey) 1997.
- Paulos Tzadua (Abba), *The Fetha Nagast The Law of the Kings*, Addis Ababa 1968.
- Pereira, F. M. Esteves, *Chronica de Susenyos, Rei de Ethiopia*, (text) Vol. I, Lisboa 1872.
- Perruchon, M. Jules, “Histoire des guerres d’Amda Şeyon, roi d’Éthiopie,” *Journal asiatique*, Vol. 8, ser.14, Paris (1889), pp. 271-363, 361-493.
- , “Histoire de’Eskender, d’Amda-Şyon II et de Nâ’od, rois d’Éthiopie,” *Journal asiatique*, Vol. 9, ser. 3, Paris (1894), pp. 319-66.
- , *Les Chroniques de Zar’a Yâ’eqob et de Ba’eda Māryām rois d’Éthiopie de 1434 a 1478*, Paris 1893.
- Rhodokanakis, N., “Die äthiopische Handschriften der k. k. Hofbibliothek zu Wien,” *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, Bd. 151, Wien (1906), pp. 1-93.
- Ricci, L., “Le Vite di Ĕnbāqom e di Yoḥannes, Abbati di Dabra Libānos di Scioa,” *Rassegna di Studi Etiopici*, Vol. XIII, Roma (1955), pp. 91-120, and Vol. XIV (1959), pp. 69-107.
- Rubenson, Sven, Getatchew Haile and John Hunwick, *Correspondence and Treaties 1800-1854*, Acta Æthiopica, Vol. I, Evanston/Addis Ababa 1987.
- Schleicher, A. W., *Geschichte der Galla ቤሃው ፡ ለጋላ ፡፡ Bericht eines abessinischen Mönches über die Invasion der Galla im sechzehnten Jahrhundert*, Berlin 1893.
- Sergew Hable-Selassie, “The Ge’ez Letters of Queen Eleni and Libne Dinlil to John, King of Portugal,” *IV Congresso Internazionale di Studi Etiopici*, Vol. I, Roma (1974), pp. 547-566.
- Six, Veronika, *Die Vita des Abuna Tādēwos von Dabra Māryām im Tānāsee*, Wiesbaden 1975.

——, *Äthiopische Handschriften 2: Die Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek*, Stuttgart 1989.

Taddesse Tamrat, "The Abbots of Däbrä-Hayq 1248-1536," *Journal of Ethiopian Studies*, Vol. VIII, no. 1, Addis Ababa (1970), pp. 87-117.

Ullendorff, Edward, *Studia Aethiopica et Semitica*, Stuttgart 1987.

Von Donzel, E. J., *Ēnbāqom Anqṣa Amin (La Porte de la Foi)*, Leiden 1969.

Wendt, Kurt, *Das Maṣṣāfa Milād (liber Nativitatis) und Maṣṣāfa Sellāsē (Liber Trinitatis) des Kaisers Zar'a Yā'qôb*, CSCO, Vol. 221, script. aeth. t. 41, Louvain 1962.

Wright, W., *Catalogue of the Ethiopic Manuscripts in the British Museum Acquired since the Year 1847*, London 1877.

መዝሙር፡ ዘክርያስ ቅዱስ፡
 የዓቅ፡ ግሥት፡ አኑ፡ እምካህናት፡
 ረድአሙ፡ ለመኅከላት፡
 ዘደብረ፡ ማርያም፡ ምኒት፡
 ነበብኩ፡ ድርሳን፡ መዝሙር፡
 ምስለ፡ ጥልቁ፡ ቃለ፡ ዳዊት፡ ዘየግብር፡
 አዘታ፡ ነብብ፡ መጽሐፍ፡
 በእንተ፡ ላሠሙ፡ ኢትግራት፡ ሐምዶት፡
 አስተሰረ፡ ሊተ፡ ባሕቱ፡
 ተዘኪረክ፡ ስረአዎ፡ በጉልቶ፡
 እስመ፡ ሰበ፡ ይመልእ፡ ቃል፡
 ከነ፡ የሐፀፀ፡ ብዎ፡ ጉልቶ፡ ፈጸል፡
 ወቦ፡ ጊዜ፡ አመ፡ ይበዝላ፡ እምቃል፡
 ወአስተዓረይኩ፡ በብዙላ፡ ጻማ፡ ወገድል፡
 በመዋሰለ፡ ሠርፍ፡ ድንግል፡
 አመ፡ ቀተለ፡ ለፀፋ፡ መሐመድ፡ ገጉ፡ ሠ፡ አጸል፡
 እንክሰኘ፡ እብል፡
 ስብሐት፡ ለእግዚአብሔር፡ ዘእምኒሁ፡ ክሂል፡

.....
 ❖ ❖ ❖ ❖ ❖

BL Or. 534, f. 137a.

እስካሁን ከተገኙት የመዝሙር ክርስቶስ ቅጂዎች አንዱ።
 (ገጽ 43-44 ላይ ተቀድቷል።)

መጠቀሚያ

(ኅ = ኅዳግ n = note)

- ሀ -

ሀብተ ጊዮርጊስ፡ ፊታውራሪ፡ 22
 ሀብተ ጊዮርጊስ ቸርነት፡ ፕሮፌሰር፡
 10
 ሀካኮ፡ አዛዥ፡ 65፥ 78፥ 143፥ 145፥
 165
 ሀገረ ማርያም፡ 17፥ 144
 ሀገረ ደዋሮ፡ 189
 ሀፈ ክርስቶስ፡ ደጅ አዝማች፡ 146፥
 148
 ሀ-ምበኛ፡ 63፥ 76፥ 172(ኅ)፥ 183(ኅ)
 ሀብኛ፡ 172፥ 183-184
 ሂበኛ፡ 173፥ 187፥ 191
 ሂዳ፡ 173፥ 189
 ሃመርሸሚት፡ 45(ኅ)
 ሃበርላንድ፡ አይኬ፡ 15፥ 26፥ 96፥
 84(ኅ)፥ 100፥ 100(ኅ)
 ሃንቲንግፎርድ፡ 59፥ 61(ኅ)፥ 93(ኅ)፥
 157
 ሃይማኖት፡ 24፥ 99
 ሄዳ፡ 187
 ህንድ/ህንዶች፡ 25፥ 99
 ሆረታ፡ 175
 ሆኖ፡ 190
 ሆሮ፡ 184
 ሆሴዕ፡ 42፥ 43(ኅ)
 ሆኮ፡ 63-65፥ 76-78፥ 77(ኅ)፥ 173፥
 184፥ 186

- ለ -

ለምጨን፡ 132፥ 134
 ለርዋ፡ 111፥ 115
 ለበቻ፡ 136
 ለባሲ፡ ሥዩም፡ 147
 ለባሲ፡ ሹም፡ 149
 ለገ፡ 187
 ለገ ሄዳ፡ 187
 ለገሐዳ፡ 165
 ለገ አቦ፡ 187
 ለገ ዳዲ፡ 18
 ለገ ኅራ/ለገኑራ፡ 165፥ 187

ለጋ፡ 187
 ለግ፡ 110(ኅ)፥ 131፥ 134
 ለሎ፡ 177
 ለሜ፡ 8፥ 19፥ 185፥ 191
 ለቃስ፡ 49(ኅ)
 ለቃስ፡ ወንጌላዊ፡ 125(ኅ)፥ 154፥ 175
 ለቅማ፡ 193
 ለባ/ለባዎች/ለቦች፡ 19፥ 33፥ 64፥
 66-67፥ 69፥ 72፥ 74፥ 77-78፥
 77(ኅ)፥ 80-83፥ 80(ኅ)፥ 87፥
 89፥ 92፥ 101፥ 104፥ 126፥
 133፥ 135፥ 151-152፥ 155-
 157፥ 156(ኅ)፥ 163፥ 173-177፥
 175(ኅ)፥ 183-185
 ለባ ዳለቻ፡ 176
 ለባጌ፡ 155፥ 158
 ለሙ፡ 64፥ 78፥ 107፥ 185
 ሊበን/ሊቦን፡ 63-65፥ 76-78፥ 77(ኅ)፥
 80፥ 132-133፥ 135፥ 142፥
 144፥ 172-173፥ 183-186፥
 189፥ 191
 ሊትማን፥ ኤኖ፡ 58፥ 60(ኅ)
 ሊያ(አማልያ)፡ 3
 ላህም፡ 73
 ላሎ፡ 104(ኅ)፥ 105፥ 105(ኅ)፥
 176-177(ኅ)
 ላም/ላሞች፡ 82፥ 92፥ 105፥ 117፥
 171፥ 176-177(ኅ)
 ላም ራስ፡ 104-105
 ላስታ፡ 22፥ 105
 ላቦላ፡ 108
 ላኮ መልዛ፡ 187
 ሌሙ፡ 190
 ሌቃ፡ 64፥ 78፥ 107፥ 185፥ 190፥
 193
 ሌዋውያን፡ 90
 ልሳነ ክርስቶስ፡ አስን፡ 147፥ 149
 ልሳነ ክርስቶስ፡ የአቤተ-ኅን ሣህሎ
 ልጅ፡ 147፥ 149
 ልብስ ሰፊዎች፡ 90
 ልብነ ድንግል፥ አዌ፡ 76-77(ኅ)፥
 105፥ 124፥ 164፥ 171፥ 189
 ልኢስ፡ 64፥ 77፥ 77(ኅ)

ልደት: 131፥ 143-144፥ 148፥ 150
 ሎሌዎች: 90
 ሎሬንስ፡ ደጃዝማች: 166
 ሎሬንዝ የንስን: 61(ኅ)
 ሎንዶን: 35-36፥ 57-58፥ 60፥ 63፥
 78(ኅ)፥ 88(ኅ)
 ሎጥ: 64፥ 77

- ሐ -

ሐለብ: 92(ኅ)
 ሐለብደ: 74፥ 92፥ 92-93(ኅ)፥ 167
 ሐሊቦ: አዛዥ: 111-112፥ 114፥ 117
 ሐላባ: 108
 ሐመልማል: 19፥ 67፥ 82፥ 82(ኅ)
 ሐሙስ ወንዝ: 148፥ 150
 ሐማሴን: 192
 ሐም: 101
 ሐምቦ: 139
 ሐረርጌ: 177-178
 ሐሪር: 131
 ሐሪስ: 73
 ሐራ ድንግል፥ አቡነ/አባ: 74፥ 93፥
 93(ኅ)፥ 124፥ 125፥ 125(ኅ)
 ሐር: 134
 ሐርሙፋ: 67-68፥ 83-84፥ 157
 ሐርሱ: 64፥ 78፥ 107
 ሐርቦ፥ አዝማች: 68፥ 83፥ 111-
 112፥ 115፥ 129-130
 ሐሮ ውላቦ: 172
 ሐሰን: 186
 ሐሰን: 27(ኅ)
 ሐበሻ/ሐበሾች: 28፥ 29፥ 30፥ 104(ኅ)
 ሐተታ ዘዘርአ ያዕቆብ: 56
 ሐካኮ: 63-64፥ 76፥ 78
 ሐዋርያ/ሐዋርያት: 128፥ 150-151፥
 174፥ 177
 ሐዩ: 180
 ሐይቶች: 146፥ 148
 ሐዲስ ኪዳን: 49፥ 49(ኅ)
 ሐድያ/ሐድያዎች: 29፥ 101፥
 118(ኅ)፥ 167
 ሐገለባቦ: 64፥ 78፥ 107
 ሐዜ/ሐዜጌ/አዜጌ: 68፥ 70-71፥ 84-
 85፥ 84-85(ኅ)፥ 87፥ 89፥ 110፥
 110(ኅ)፥ 113፥ 155
 ሐ-ዳዴ: 128
 ሐ.ዳ: 191
 ሐ.ጅራ: 46
 ሐት: 25፥ 25
 ሐርቃኖስ: 41
 ሐዝቅኤል: 120፥ 122፥ 122(ኅ)
 ሐራ: 139

- መ -

መለሳይ: 98
 መለካውያን: 187(ኅ)
 መለክ ሰገድ፥ አዜ: 99፥ 105(ኅ)፥
 112፥ 115፥ 127-129
 መልካ: 187
 መልካ ቦሎ: 176-177
 መልክዐ ገብርኤል: 36፥ 49
 መልክዓ ክርስቶስ፥ ራስ: 136-137
 መልዛ: 105
 መሎል: 64፥ 78
 መሐመድ: 30፥ 63፥ 75፥ 85(ኅ)፥
 97፥ 188-189
 መሐመድ ሐሰን፥ ዶክተር: 24(ኅ)፥
 146
 መሐመድ/መሐመድ ኢብን ናሲር
 ኢብን ኡስማን ኢብን በድሳይ፥
 ንጉሥ: 43-44፥ 46
 መሐመድ፥ ነቢዩ: 25፥ 99፥ 103፥
 151-152፥ 186
 መረብ: 41(ኅ)
 መረዋ: 63፥ 76፥ 106፥ 146፥ 148፥
 172-174፥ 182-183
 መረዋ አያ: 66፥ 80
 መረዎ: 63(ኅ)
 መራ ተክለ ሃይማኖት: 172
 መርስዔ ኅዝን ወልደ ቂርቆስ፥ ክቡር
 ብላታ: 15፥ 26፥ 35(ኅ)፥ 58፥
 58(ኅ)፥ 78(ኅ)፥ 107፥ 109(ኅ)
 መሲሕ/መሲሐዊ: 70፥ 77(ኅ)፥ 88፥
 129፥ 131፥ 176
 መሳፍንት: 43(ኅ)
 መስተዋድድ: 77(ኅ)
 መስተገብራን: 72
 መስተጻምር: 77(ኅ)
 መስታዎት: 181
 መስከረም: 10፥ 50
 መስፍን ወልደ ማርያም፥ ፕሮፌሰር:
 61(ኅ)
 መቀምር: 10፥ 32
 መቄዶናዊ: 46
 መተክል: 145(ኅ)
 መተክ: 15
 መኃልይ: 91(ኅ)፥ 115(ኅ)
 መነኮሴዎች: 89
 መነኮሳት: 72፥ 89፥ 98
 መኒት: 105(ኅ)
 መና: 105(ኅ)
 መንታ ደፈር: 137
 መንዝ: 192
 መንገድ: 93(ኅ)
 መንገድ: 93(ኅ)፥ 166

መካሪ: 92(ኅ)
 መካነ ማርያም: 21
 መካነ ሥላሴ: 165
 መክብብ: 43፥ 43(ኅ)
 መኳንንት: 72፥ 90
 መዝሙር ክርስቶስ: 36(ኅ)፥ 36-37፥
 39፥ 45-48፥ 45(ኅ)፥ 47-48(ኅ)፥
 57
 መዝሙር ክርስቶስ፥ አጭሩ: 36፥ 47-
 48
 መዝሙር ዳዊት: 36-37፥ 44-47፥
 48(ኅ)
 መዝሙር ፍጡህን ወጸሎተ ትኩሣን:
 50
 መዝሙር: 116-117(ኅ)
 መዝገበ ቋንቋ: 102
 መኻር: 67(ኅ)፥ 83(ኅ)
 መዳኒት: 82
 መድኃኔ ዓለም: 79(ኅ)
 መድፍ: 117
 መድፍዕ: 113
 መጅ: 67፥ 82፥ 82-83(ኅ)
 መገዘ: 140-141
 መጥምቅ ዮሐንስ: 116(ኅ)
 መጥቻ/ሚጥጫ: 176፥ 176(ኅ)
 መጫ: 63-64፥ 76፥ 78፥ 78(ኅ)፥
 105(ኅ)፥ 157-158፥ 177-188
 መጽሐፈ ሰዋስው ወግስ ወመዝገበ
 ቃላት ሐዲስ: 98(ኅ)
 መጽሐፈ ቅዳሴ: 41(ኅ)
 መጽሐፈ ኤርምያስ: 121(ኅ)
 መጽሐፈ ዳንኤል: 49
 መጽሐፈ ፈሳስፋ: 40-41
 ሙልአታ: 69፥ 71፥ 73፥ 87፥ 89፥
 91፥ 157
 ሙራድ ካሚል፥ ዶክተር: 58
 ሙሴ: 151-152፥ 174
 ሙካ ቶክቻ: 18፥ 18(ኅ)
 ሙደና: 66፥ 68፥ 81፥ 84፥ 157፥
 175
 ሙገር: 105
 ሙጢኮራ: 19
 ሙጢ ገላን: 19
 ሙጫዕ: 73፥ 91
 ሚልባህ/ሚልባሕ: 66-67፥ 81፥ 83፥
 101፥ 104፥ 156-157፥ 156(ኅ)፥
 175
 ሚሲዮኖች: 109
 ሚሸኔሪ: 29
 ሚትቮኸ፥ ፕሮፌሰር: 61(ኅ)
 ሚኒሶታ: 7፥ 60
 ሚናስ፥ አፄ: 164
 ሚካኤል፥ ራስ/ገቡሥ: 41(ኅ)

ሚካኤል፥ ቅዱስ: 81(ኅ)፥ 137፥ 147፥
 149
 ሚካኤል እምሩ፥ ክቡር ልጅ: 166
 ሚክያስ: 121(ኅ)
 ሚጥጫ/መጥቻ: 176፥ 176(ኅ)
 ማሞ፥ በጅሮንድ: 153-154
 ማሞ፥ ደጃዝማች: 154
 ማርቆስ፥ ወንጌላዊ: 175
 ማርታ አማራ፥ ወይዘሮ: 10
 ማርያም፥ ቅድስት: 17(ኅ)፥ 49(ኅ)፥
 124
 ማሸሎት: 148፥ 150
 ማቴዎስ: 50(ኅ)፥ 115-116(ኅ)
 ማቴዎስ፥ ወንጌላዊ: 125(ኅ)፥ 136፥
 175
 ማኅደረ ማርያም: 147-150
 ማኑኤል አልሜዳ: 59
 ማንጃሮ: 25
 ማክምበር፥ ዊልያም፥ ዶክተር: 61(ኅ)
 ማያ: 68፥ 84-85(ኅ)፥ 85፥ 129፥
 131
 ማዳጋስካር: 25፥ 171
 ሜልባሕ/ሚልባህ: 66-67፥ 81፥ 83፥
 101፥ 104፥ 156-157፥ 156(ኅ)፥
 175
 ሜታ: 185፥ 189፥ 191
 ሜንዴዘ: 123
 ሜጥቻ/ሚጥጫ: 176(ኅ)
 ሜጫ/ሚጫዎች: 105፥ 153፥ 178፥
 183፥ 189-191፥ 189(ኅ)
 ምልጉዶ: 74፥ 93፥ 93(ኅ)
 ምሥራቅ: 41
 ምሥራቅ አማራ፥ ወይዘሮ: 10
 ምርቃት: 26፥ 95፥ 163
 ምስሌ: 19፥ 67፥ 72፥ 82-83፥ 89፥
 157፥ 175(ኅ)
 ምስሮች: 178
 ምኒልክ፥ ቀዳማዊ: 26፥ 193
 ምኒልክ፥ ዳግማዊ አፄ: 18፥ 21፥ 22-
 23፥ 84(ኅ)፥ 97፥ 161፥ 164-
 166፥ 177-178
 ምንችሌ: 175
 ምንጃር: 18፥ 81(ኅ)
 ምክህ ጊዮርጊስ: 84(ኅ)
 ምዕራባውያን: 28-29፥ 50(ኅ)፥ 109
 ምዕራብ: 41(ኅ)፥ 76፥ 98
 ምድረ ለምጫን: 132፥ 134
 ምድረ ቅርኛ: 143፥ 145
 ምድረ በድ: 131፥ 134
 ምድረ ቡዳ: 134
 ምድረ ባሕር: 107(ኅ)
 ምድረ ቤጃ: 101
 ምድረ አላ: 136

ምድረ ኩሊሳ፡ 142
 ምድረ ወጅ፡ 129-130
 ምድረ ዠማ፡ 144
 ምድረ ዣን በድል፡ 132
 ምድረ ደግዓ፡ 112
 ምድረ ገንዠ፡ 145
 ምድረ ገማን፡ 148፥ 150
 ምድረ ኅጃም፡ 145
 ምድረ ጨ፡ 165-166
 ምጽዋ/ምዕዋ፡ 85(ኅ)፥ 125
 ሞምባሳ፡ 24
 ሞረሽ፡ 85(ኅ)
 ሞረት፡ 27
 ሞሬት፡ 25
 ሞአ አንበሳ፡ 107
 ሞጅ፡ 19
 ሞጋሳ፡ 175
 ሞፈር ውሐ፡ 41(ኅ)
 ሞሬሳ ኮሎ፡ 175

- ሠ -

ሠምረ አብ፡ ባሕር ነጋሽ፡ 69፥ 86
 ሠርፀ ክርስቶስ፡ 129-130
 ሠርፀ ዮሴፍ፡ 17
 ሠርፀ ድንግል፡ አፄ፡ 35፥ 39-40፥
 42-44፥ 45(ኅ)፥ 46፥ 48፥ 55፥
 79(ኅ)፥ 80(ኅ)፥ 84-87(ኅ)፥
 90(ኅ)፥ 93(ኅ)፥ 99፥ 105-106፥
 108፥ 110፥ 115፥ 125፥ 127-
 131፥ 139፥ 145፥ 150፥ 156
 ሠርዖ፡ 146፥ 148
 ሠህለ ሥላሴ፥ ንጉሥ፡ 164፥ 164(ኅ)
 ሠህሎ፥ አቤተ-ኑን፡ 147፥ 149
 ሠኪር፡ 25
 ሥሉስ ኅይላ፡ 87(ኅ)
 ሥሉስ ኃይሌ፡ 66፥ 80፥ 101- 102
 ሥላሴ፡ 37
 ሥልጣን ሰገድ፥ ንጉሥ፡ 131፥ 133-
 135፥ 137-138፥ 141-142፥
 144-145፥ 150-152
 ሥዕለ ክርስቶስ፥ ራስ፡ 132፥ 134፥
 143፥ 145
 ሥዩም፡ 77(ኅ)
 ሥዮም፡ 147
 ሥግወ ቃል፡ 164

- ረ -

ረኮ፡ 192-193
 ረዳኢ፡ 110-112፥ 114-115
 ረቻርድ ፓንክረስት፥ ፕሮፌሰር፡
 189(ኅ)
 ራስነት፡ 27(ኅ)

ራእዮ አልዎስ፡ 46
 ራዖ፡ 78(ኅ)፥ 184፥ 189-190
 ራእዮ ዮሐንስ፡ 23
 ርሔ፥ ሕመም፡ 20
 ርብ፡ 146፥ 148
 ሮሜ፡ 177
 ሮበሊ፡ 175
 ሮባሌ፡ 64፥ 68-69፥ 77፥ 77(ኅ)፥
 84-86፥ 84(ኅ)፥ 156-157
 ሮጌ፡ 154-155

- ሰ -

ሰለባ፡ 179
 ሰላሌ፡ 185፥ 185(ኅ)፥ 191
 ሰላሙ ቅዱሳን፡ 36፥ 49፥ 119፥ 242
 ሰላማ፥ አቡነ፡ 18
 ሰልፍ፥ የእሮምታ፡ 98
 ሰሙ ንጉሥ፥ አቶ፡ 22
 ሰራዌ፡ 136
 ሰርማት፡ 85(ኅ)
 ሰቀላ፡ 92
 ሰቅሰቅ፡ 64፥ 77
 ሰፊላ፡ 74፥ 92
 ሰብአ ትካት፡ 118-119፥ 123፥ 129፥
 146፥ 158
 ሰንበልት፥ ወይዘሮ፡ 164
 ሰንበተ ጉዳ፡ 174
 ሰንበተ ጠኖ፡ 174
 ሰንጋ፡ 172፥ 176
 ሰዒድ፡ 30
 ሰዩ፡ 184
 ሰይጣን፡ 71፥ 88፥ 105፥ 142፥ 144
 ሰዮ፡ 64፥ 107
 ሰደቻ፡ 64-65፥ 78(ኅ)፥ 78፥ 80፥
 156፥ 173፥ 184
 ሰደይ፡ 139
 ሰጂ፡ 78(ኅ)
 ሰዶ፡ 189-190
 ሰጺራ/ሰጺራ፡ 63-64፥ 64(ኅ)፥ 76፥
 78፥ 78(ኅ)
 ሰፋይያን፡ 72
 ሱማሌዎች፡ 26
 ሱማሌዎች/ሱማልኛ፡ 99፥ 100፥
 109(ኅ)
 ሱሬ፡ 25
 ሱስንዮስ፥ አፄ፡ 8፥ 56፥ 79(ኅ)፥
 83(ኅ)፥ 85-87(ኅ)፥ 106፥
 110(ኅ)፥ 118፥ 123-124፥ 126፥
 126(ኅ)፥ 129፥ 131፥ 134፥ 137፥
 139፥ 140-141፥ 144-146፥
 145(ኅ)፥ 148፥ 150፥ 164
 ሱስንዮስ፥ አቤተ-ኑን፡ 139

ሱባ: 63-65፥ 68፥ 76፥ 78፥ 80፥
 84(ኅ)፥ 136-137፥ 188፥ 190
 ሱባ ዘቦረን: 84(ኅ)
 ሱቱኤል: 121(ኅ)
 ሱኋ: 132፥ 134-135
 ሱዳን: 99
 ሱፍ ገሞ: 27
 ሲሬ: 147
 ሲርባ: 64፥ 78
 ሲኖዳ: 153
 ሲክስ: ቬሮኒካ፥ ዶክተር: 140(ኅ)
 ሲዳማ/ሲዳማዎች: 19፥ 68፥ 83፥
 84(ኅ)፥ 99፥ 102፥ 106፥
 118(ኅ)፥ 127፥ 163፥ 165
 ሲዳሞቲቲ: 102
 ሲዳሞ/ሲዳሞች: 25፥ 99፥ 172፥ 193
 ሳሙኤል፥ አቡነ: 137፥ 188(ኅ)
 ሳሙኤል ካልቦ: 117(ኅ)
 ሳሙኤል ዘወገግ፥ አቡነ: 81(ኅ)
 ሳሙኤል ጉባ/ጎባት: 29(ኅ)፥ 30
 ሳርካ: 131፥ 134
 ሳቅስቅ: 64(ኅ)
 ሳባ: 39፥ 41
 ሳክላ: 132፥ 135
 ሳዊሮስ: 112፥ 116፥ 116(ኅ)
 ሳጥናኤል: 24፥ 187(ኅ)
 ሳኢራ/ሰኢራ: 63-64፥ 64(ኅ)፥ 76፥
 78፥ 78(ኅ)
 ሴማዊ/ሴማውያን: 19፥ 24፥ 28፥
 100-101፥ 100(ኅ)
 ሴኪ: 15፥ 85(ኅ)፥ 34
 ሴፍ በር: 127-128
 ስማዳ: 143፥ 145
 ስሜን: 107(ኅ)
 ስምያን: 17
 ስርናይ: 111
 ስቅለት: 128
 ስብልያኖስ: 24
 ስብስቱ: 164
 ስታሊስናስ ኩር: 188(ኅ)
 ስቴፋን ስትሬልሲን: 61(ኅ)
 ስትሬልሲን፥ ስቴፋን: 61(ኅ)
 ስኒነ ድንግል: 76(ኅ)
 ስኒን: 76(ኅ)
 ስናር: 118፥ 131፥ 134
 ስናን: 80(ኅ)
 ስንዴ: 114
 ስዊድ/ስዊድኖች: 103
 ሶሊ: 68፥ 84፥ 84(ኅ)
 ሶዮ: 78
 ሶዶ/ሶዶዎች: 64፥ 77፥ 81(ኅ)፥
 189(ኅ)
 ሶፊ: 63፥ 75፥ 75(ኅ)

- ሸ -

ሸማኔ: 193
 ሸብሸቦ/ቸብቸቦ: 82(ኅ)፥ 88፥ 112፥
 116፥ 116(ኅ)፥ 133፥ 135፥ 146፥
 148፥ 150
 ሸንኮራ: 8፥ 18፥ 19፥ 22
 ሸንጎ: 175
 ሸዋ: 18፥ 22፥ 29፥ 68፥ 71፥ 73፥
 82(ኅ)፥ 84፥ 89፥ 92፥ 97፥ 105፥
 107(ኅ)፥ 129-130፥ 140-141፥
 157፥ 159፥ 163-165፥ 176(ኅ)፥
 186፥ 192
 ሸዋረገድ፥ ወይዘሮ: 166
 ሸግላ: 105
 ሸጌ: 149
 ሸሸመኔ: 79(ኅ)
 ሸሼ: 132፥ 134
 ሸንቅላ: 107፥ 147፥ 149፥ 189
 ሸቶ: 147፥ 149
 ሸላይኸር: 57-60፥ 61(ኅ)
 ሸምብራ ኩሬ: 156፥ 156(ኅ)
 ሸዋዳ: 110-111፥ 114-115

- ቀ -

ቀለመ ወርቅ፥ ወይዘሮ: 164(ኅ)
 ቀልታ/ቀልታዎች: 74፥ 92፥ 92(ኅ)
 ቀስተ ንህብ: 81(ኅ)
 ቀስት: 85(ኅ)፥ 133፥ 135
 ቀበላ ጾም: 143
 ቀንዳውጣ: 189(ኅ)
 ቀንዶላ: 74፥ 92
 ቀጭኖ: 67፥ 83
 ቁንጮ: 127 ቀኑንዳላ: 175
 ቃለ ላ: 103
 ቃሉ: 173፥ 187፥ 189፥ 191
 ቃሮዳ: 148፥ 150
 ቃሶ: 140-141
 ቁር: 74፥ 92፥ 92(ኅ)፥ 133፥ 135
 ቁነዝ: 25
 ቁጠማ: 146፥ 148
 ቅማል: 70፥ 87፥ 127
 ቅማንትኛ: 100
 ቅርኛ: 143፥ 145
 ቅበላ: 145
 ቅቡድ: 77(ኅ)
 ቅቤ: 176(ኅ)
 ቅብዓት: 126
 ቅብጢ: 75(ኅ)
 ቅዱስ ዮሐንስ ዩኒቨርሲቲ: 7፥ 11፥ 60
 ቅዳሜ: 174
 ቅዳሴ ማርያም: 21(ኅ)፥ 98(ኅ)

ቆሞሶች: 158
 ቆሮንቶስ: 92(ኅ)
 ቆዳ ሰፊዎች: 90
 ቆጋ: 148 ÷ 150
 ቄስጠንጢኖስ: አቤቶ: 136
 ቄስጠንጢኖስ: ዳግማዊ: 127-128
 ቄንደባ/ቄንደላዎች: 73-74 ÷ 87(ኅ) ÷
 91-92(ኅ) ÷ 91-92 ÷ 123 ÷
 133 ÷ 135
 ቋንቋ: 139
 ቊርባን: 80(ኅ) ÷ 102 ÷ 112 ÷ 117 ÷
 138 ÷ 138 ÷ 147 ÷ 149
 ቊርባን: 187
 ቊሶር: 154-155

- በ -

በላእ/በላሶ: 65 ÷ 80 ÷ 141-142 ÷ 183
 በላይነህ: 30
 በረንታ: 132 ÷ 134
 በረይቱማ: 55 ÷ 63 ÷ 65 ÷ 76 ÷ 80 ÷
 172(ኅ)
 በረዶ: 189
 በሬ: 82 ÷ 107 ÷ 117
 በርሊን: 36(ኅ) ÷ 57 ÷ 61(ኅ)
 በርሊን ቤተ መጻሕፍት: 57
 በርበር/በርበሮች: 98
 በርባዳ: 92 ÷ 92-93(ኅ)
 በርባዶ: 74 ÷ 167
 በርቱማ: 64 ÷ 66 ÷ 68 ÷ 77 ÷ 80 ÷
 83 ÷ 86 ÷ 99 ÷ 132 ÷ 134 ÷ 151-
 152 ÷ 156 ÷ 172-174 ÷ 172(ኅ) ÷
 182
 በርናባስ: 85(ኅ)
 በሽሎ: 143 ÷ 144-145
 በቅል: 67
 በቅሎ/በቅሎዎች: 82-83 ÷ 114 ÷
 117 ÷ 126(ኅ)
 በትሮ: 69
 በቾ: 64 ÷ 77-78
 በካፋ: አዲ: 22 ÷ 152-154
 በኮ: 173
 በዓለ ሃምሳ: 48(ኅ)
 በዓለ ርስት: 72 ÷ 90
 በዮን: አጋፋሪ: 22
 በደሩ: 85(ኅ)
 በድ: 131 ÷ 134
 በድላይ: 18
 በድል ፀሐይ: 66 ÷ 80
 በድሎ: 69 ÷ 85
 በጀ ምድር: 101
 በገና: 73
 በጌምድር/በጌምድር/በጌ ምድር: 68 ÷

68(ኅ) ÷ 83 ÷ 83(ኅ) ÷ 101 ÷ 105-
 106 ÷ 137 ÷ 143-144 ÷ 146 ÷
 148 ÷ 156 ÷ 192
 በግ: 82 ÷ 105 ÷ 171-172 ÷ 175-
 176 ÷ 176(ኅ)
 በጥረ አሞራ: 79(ኅ) ÷ 79 ÷ 157
 በጥራምራ: 65(ኅ) ÷ 79(ኅ)
 በጥራሞራ: 127-128
 በጥራ አሞራ: 65 ÷ 79 ÷ 79(ኅ) ÷
 82(ኅ)
 በጸር አሞራ: 79(ኅ)
 በፀር ሾተል: 81(ኅ)
 በፀር ዋጅት: 81(ኅ)
 በ-ልጌ/በ-ልጋ: 20 ÷ 81(ኅ)
 በ-ሩክ አብዲ: 36(ኅ)
 በ-ራቃ: 156
 በ-ርቃ: 177
 በ-ርቃ: 177(ኅ)
 በ-ናዶ: 166
 በ-ን: 177(ኅ)
 በ-ኮ: 139
 በ-ዳ: 134
 በ-ለማ: 81(ኅ)
 በ-ርመጂ: 175 ÷ 175(ኅ)
 በ-ርመጂ: 19
 በ-ርመጂ: 64 ÷ 68-69 ÷ 78 ÷ 85-87 ÷
 156-157 ÷ 175(ኅ)
 በ-ትወደድነት: 166
 በ-ዳሮ: 68 ÷ 84 ÷ 84-85(ኅ)
 በ-ፎሌ: 66 ÷ 69 ÷ 71 ÷ 81 ÷ 87 ÷ 89 ÷
 157
 ባለበገናዎች: 90
 ባለ እጅ: 193
 ባለከበሮዎች: 90
 ባለ: 26 ÷ 63 ÷ 66 ÷ 76 ÷ 76(ኅ) ÷ 81 ÷
 104
 ባለ: 29 ÷ 76(ኅ) ÷ 157 ÷ 171
 ባልቻ: ፊታውራሪ: 22
 ባሕረ ሐሳብ: 9-10 ÷ 13 ÷ 15 ÷ 23 ÷
 25 ÷ 31-32 ÷ 45 ÷ 46(ኅ) ÷
 108(ኅ)
 ባሕር: 25 ÷ 107(ኅ) ÷ 174
 ባሕር ነጋሽ: 55 ÷ 85(ኅ) ÷ 130 ÷ 143 ÷
 145
 ባሕር አሥባ: 112 ÷ 117
 ባሕርይ: አባ: 11 ÷ 33 ÷ 35(ኅ) ÷ 35-
 39 ÷ 43-52 ÷ 47(ኅ) ÷ 53-54 ÷
 56 ÷ 57 ÷ 59 ÷ 59(ኅ) ÷ 74 ÷
 76(ኅ) ÷ 78-79(ኅ) ÷ 84(ኅ) ÷
 86(ኅ) ÷ 88(ኅ) ÷ 90(ኅ) ÷ 93 ÷ 99 ÷
 101-102 ÷ 118-119 ÷ 123 ÷
 125-127 ÷ 125(ኅ) ÷ 167 ÷
 175(ኅ) ÷ 242 ÷ 278

ባሕር ገሞ፡ 26-27
 ባሪያ/ባርያ፡ 107፥ 181
 ባሪጋማ፡ 26
 ባስልዮስ፡ የብላቴኖች ጌታ (ብላቴን ጌታ)፡ 29፥ 166
 ባቡ፡ 189
 ባቢሎን፡ 73፥ 91፥ 121(ኅ)
 ባብ እልመንደብ፡ 24
 ባንጃ፡ 145(ኅ)
 ባይሩ ተፍላ፡ ዶክተር፡ 59፥ 60(ኅ)፥ 61፥ 61(ኅ)፥ 84(ኅ)፥ 108(ኅ)፥ 214
 ባጅ፡ ዋሊስ፡ 59
 ቤርሳ፡ 81(ኅ)
 ቤተ ልሔም፡ 20፥ 20(ኅ)
 ቤተ ማርያም፡ 143፥ 144
 ቤተ አምሳሪ፡ 143፥ 145
 ቤተ ክርስቲያን፡ 84(ኅ)
 ቤተ ጋላ፡ 15፥ 98፥ 136-137፥ 148
 ቤተ ፈረንጅ፡ 98
 ቤቶ፡ 188
 ቤኪንግሃም፡ 59፥ 61፥ 61(ኅ)፥ 93(ኅ)፥ 194፥ 157
 ቤጃ/ቤጃዎች፡ 100-101
 ብሉይ ኪዳን፡ 90(ኅ)
 ብላቴን ጌታ፡ 132፥ 134
 ብላቴኖች፡ 132፥ 134
 ብልዕት፡ 140-141
 ብራቲቫ ላይብራሪ፡ 11
 ብሪታኒያ፡ 29
 ብራውኬም፡ 15
 ብር፡ 132-133፥ 135
 ብርሃኑ ለሚሶ፥ አቶ፡ 76(ኅ)፥ 79(ኅ)፥ 109(ኅ)
 ብርብር ማርያም፡ 35፥ 35(ኅ)
 ብካይ ደዋ፡ 91(ኅ)
 ብእሴ እግዚአብሔር፡ 17
 ቦረና/ቦረኖች/ቦረን፡ 25፥ 63-69፥ 64(ኅ)፥ 71፥ 76-80፥ 79(ኅ)፥ 83-86፥ 84(ኅ)፥ 89፥ 99፥ 102፥ 106፥ 139፥ 156፥ 172-174፥ 172(ኅ)፥ 176፥ 182፥ 184፥ 186፥ 189፥ 191
 ቦሻ፡ 71፥ 88
 ቦሻ ሹም፡ 128-129
 ቦባሳ፡ 25፥ 171
 ቦች፡ 173፥ 184-185
 ቦኩ፡ 176

- ተ -

ተመስገን፡ 30
 ተምቤን፡ 136
 ተረፈ ኤርምያስ፡ 121(ኅ)

ተርቱሊያኖስ፡ 123(ኅ)
 ተንበላት፡ 63፥ 151
 ተአምረ ኢየሱስ፡ 22
 ተክለ ሃይማኖት፡ ንጉሥ፡ 164
 ተክለ ሃይማኖት፡ አባ፡ 140
 ተክለ ሥሌስ፡ 147፥ 149
 ተክለ ሥላሴ ጢኖ፡ አዛዥ፡ 8፥ 145
 ተክለ ኢየሱስ/ዋቅጅራ (ተክሌ)፥ አለቃ፡ 8፥ 21፥ 25፥ 27፥ 167
 ተክለ ጊዮርጊስ፡ ዳሞት ጸሐፊ ላም፡ 129-130
 ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን፡ 37
 ተውዳዳ/ተውዳዳ፥ ወይዘሮ/ዌዘሮ ፡ 70፥ 87፥ 87(ኅ)፥ 88
 ተዝካሪ ድንግል፡ 164
 ተዝካሪ፡ 93(ኅ)፥ 166
 ተደባበ ማርያም፡ 82(ኅ)
 ተገዝሮ፡ 71
 ተጉላት፡ 192
 ቱለማ/ቱለማዎች/ተሎማ/ትሎማ/ቱላማ/ትሎማ፡ 64፥ 64(ኅ)፥ 77-78፥ 77(ኅ)፥ 105፥ 105(ኅ)፥ 125(ኅ)፥ 140-141፥ 153፥ 173፥ 173(ኅ)፥ 176(ኅ)፥ 177፥ 183-184፥ 183(ኅ)፥ 188-191
 ቱሉ ቁባ ሉባ፡ 152-153
 ቱሉ፥ ጸሐፊ ላሕም፡ 29፥ 165-166
 ቱሉ ፈራ፡ 8፥ 19
 ቱምኤ፡ 64፥ 78፥ 107
 ቱርክ/ቱርኮች፡ 56፥ 123፥ 125፥ 97(ኅ)
 ታቦር ዋሚ፥ አቶ፡ 76(ኅ)፥ 79(ኅ)፥ 109(ኅ)
 ታች ታች ግብጽ፡ 98
 ታዕካ ነገሥት፡ 165
 ታዮ ገብረ ማርያም፥ አለቃ፡ 8፥ 25፥ 27፥ 48(ኅ) 59፥ 60፥ 60(ኅ)፥ 61(ኅ)፥ 97፥ 99፥ 104(ኅ)፥ 170-171፥ 188
 ታደሰ ታምራት፥ ፕሮፌሰር፡ 8፥ 11፥ 60(ኅ)
 ታዴዎስ፥ አባ፡ 140
 ታጁራ፡ 188(ኅ)
 ቱማን፡ 25
 ቱምናዕ፡ 25
 ቱምዳዳ/ተውዳዳ፥ ወይዘሮ/ዌዘሮ፡ 70፥ 87፥ 87(ኅ)፥ 88
 ቱምድሮስ፥ አዌ፡ 18፥ 22፥ 116(ኅ)
 ትል፡ 82(ኅ)
 ትርክ፡ 138
 ትቤ፡ 193
 ትንቢት፡ 65፥ 80
 ትውፊታዊ፡ 24

ትግራይ/ትግሬ/ትግሬዎች: 28፥
 45(ጎ)፥ 84(ጎ)፥ 100፥ 100(ጎ)፥
 106፥ 107(ጎ)፥ 110፥ 114፥
 136፥ 143፥ 145፥ 163፥ 184፥
 188፥ 188(ጎ)፥ 192
 ትግሬ መኮንን: 85(ጎ)፥ 143፥ 145
 ትግራይ: 188፥ 188(ጎ)
 ቶራ መስክ: 18

- ቸ -

ቸሩሊ: 15፥ 45(ጎ)፥ 46፥ 47(ጎ)
 ቸብቸቦ/ሸብሸቦ: 82(ጎ)፥ 88፥ 112፥
 116፥ 116(ጎ)፥ 133፥ 135፥
 146፥ 148፥ 150
 ቸሎት: 174

- ጎ -

ጎራ: 79(ጎ)፥ 91(ጎ)
 ጎዘሎ: 67፥ 82
 ጎይለ መለኮት: 164
 ጎይላት: 81(ጎ)፥ 147
 ጎደራ: 93(ጎ)
 ጎደሮ: 93(ጎ)
 ኃይላት: 102፥ 150
 ጎራ ቀሩ/ዘጎራ ቀሩ: 119፥ 121

- ነ -

ነሀብት: 72
 ነምሳ: 57
 ነሲቡ፥ አፈ ንጉሥ: 22
 ነቢይ: 65፥ 80
 ነኔት: 105(ጎ)
 ነገሥት ቀዳማዊ: 48(ጎ)
 ነገደ ኢየሱስ፥ ዓቃቤ ሰዓት: 17
 ነገደ ኩሳ: 101
 ነገድ: 72
 ነጋሢ፥ አቤቶ: 163
 ነጌ: 73
 ነጭ ሣር: 82(ጎ)፥ 97
 ነጮ: 154-155
 ነፋኝ ዘገር: 81(ጎ)፥ 92(ጎ)
 ነፍጠኛ: 19፥ 31
 ነፍጥ: 112፥ 133፥ 135፥ 138፥ 154
 ኑራ: 188
 ኑር (ሙሐመድ አልሙጃሂድ፥
 ኢማም): 67፥ 82፥ 82(ጎ)
 ኒው ዮርክ: 9-10
 ናር: 138
 ናኦድ፥ አዪ: 27(ጎ)፥ 82(ጎ)

ናይጄሪያ: 150(ጎ)
 ናፒየር፥ ጄኔራል: 36
 ናሻሆ፥ ህንዶች: 99
 ንስር: 113፥ 117
 ንስር ቃና: 147፥ 149
 ንብ ገደል: 188
 ንኡስ የማኖ: 147
 ንዋይ፥ አባ: 113፥ 118
 ንግድ: 90
 ኖሊኢኑ: 173
 ኖሌአሊ: 65፥ 80
 ኖሌኤሎ: 65፥ 80
 ኖጎ: 120፥ 122
 ኖኖ: 189

- አ -

አህያ: 117
 አህያ ፈጅ: 97
 አለስትዮ: 18
 አለቤ: 92(ጎ)
 አሊ: 173፥ 191
 አሊ: 186
 አሊ፥ ራስ: 30
 አሊ ወልደ አጅብ/አሊ ወልደ ኢብን
 አጅብ: 131፥ 134
 አላ: 136
 አላቢዎች: 92(ጎ)
 አልሀምት: 67፥ 74
 አልሜዳ (ማኑኤል): 59
 አልታዮ፥ ወይዘሮ: 22
 አልኮ: 105(ጎ)፥ 188-190
 አልዩ አምባ: 186
 አሐዱ ዕዕ: 18፥ 97
 አሕዛብ: 71፥ 88
 አመድ: 176(ጎ)
 አሚር/ንጉሥ: 18
 አማሌቅ: 25
 አማራ/አምሐራ/አምኃራ/አማርኛ/
 አማርኛ: 9፥ 19-20፥ 25፥ 27፥
 31፥ 41(ጎ)፥ 51፥ 55-56፥ 58-
 61፥ 67፥ 73፥ 75፥ 77(ጎ)፥ 83፥
 83(ጎ)፥ 85(ጎ)፥ 92፥ 91-92(ጎ)፥
 97፥ 99-103፥ 100(ጎ)፥ 105፥
 107-108፥ 124፥ 137-138፥
 143-146፥ 148፥ 163-167፥
 178፥ 179(ጎ)፥ 184
 አሜሪካ/አሜሪካኖች/አሜሪካውያን: 7፥
 9፥ 99
 አምበሉ ከበደ፥ አቶ: 79(ጎ)
 አምበሳ: 77፥ 77(ጎ)፥ 84(ጎ)
 አምቢሳ: 64፥ 156

አምባ ማርያም: 148፥ 150
 አምባር: 131፥ 134
 አምቦ: 78(ኅ)፥ 139፥ 173፥ 187፥
 187(ኅ)፥ 191
 አምኅ አስፋው፥ አቶ: 10-11፥ 85(ኅ)
 አምኃራ ሳይንት/አምሐራ ሳይንት:
 82(ኅ)
 አምኃ ኢየሱስ: 164
 አምዬ/አምዬ: 64፥ 78
 አሞሩ: 184፥ 190
 አሞራ: 18፥ 82(ኅ)፥ 79
 አሞሮ: 193
 አሞናት: 144
 አረሚ: 124-125
 አረርጌ: 188
 አረንጓዴ ካርድ: 10
 አሩሲ: 81(ኅ)፥ 101፥ 183፥ 188
 አሩሴ: 177፥ 190
 አራንጎ: 154
 አራራ: 181
 አራትዮ: 77(ኅ)
 አሬን፥ ሚስቴር: 48(ኅ)
 አርሱ: 136-137
 አርሲ: 81(ኅ)፥ 167
 አርስጣጣሊስ: 123(ኅ)
 አርባ ምንጭ: 79(ኅ)
 አርባብ: 81(ኅ)፥ 102፥ 147፥ 149
 አርባዕቱ ወንጌል: 22
 አርእኝ: 69፥ 85፥ 85(ኅ)፥ 105
 አርከ ሥሉስ: 50(ኅ)፥ 50-51
 አርኬ: 50
 አርኬዎሎጂ: 101
 አርጭ: 73
 አርጎባ: 186-187
 አሮን: 72፥ 90
 አሰረ ንጉሥ: 90(ኅ)
 አሰር: 90(ኅ)
 አሰቦት: 188፥ 188(ኅ)
 አሰፋ: 97
 አስቄጥስ: 98
 አስን: 147
 አስፋ ወሰን: 164
 አሸንጌ/አሸንጌዎች: 184፥ 190
 አሸንጓ: 137
 አቄትዠር: 80(ኅ)፥ 132፥ 135
 አበበ ከተማ፥ አቶ: 19
 አበቲ: 186
 አበጢ: 66፥ 68፥ 80፥ 83(ኅ)፥ 85፥
 85(ኅ)፥ 125(ኅ)፥ 136-137፥
 146፥ 148፥ 174፥ 183፥ 186(ኅ)
 አቡ: 184፥ 190
 አቡኸር፥ ዲያቆን: 75(ኅ)
 አቢሲኒያውያን: 28፥ 29፥ 30፥ 146

አባ ሙዳ: 151-152፥ 155፥ 157-158
 አባ ሙዳና: 176
 አባይ: 132፥ 134፥ 139
 አባ ዱሎች: 175
 አባግዕድ: 67
 አብርሃም: 25፥ 64፥ 70፥ 77
 አብቅልት: 67፥ 111
 አብቹ ሜጫ: 189
 አብቹ/አብቹዎች: 185፥ 189-190፥
 189(ኅ)
 አብያ: 132፥ 134፥ 142፥ 142
 አብዬ: 164
 አብደርህማን: 186
 አብድልቃድር፥ ንጉሥ: 131፥ 134
 አብድ ረህማን: 186
 አብድዬ: 48፥ 48(ኅ)
 አቦ: 63(ኅ)፥ 64፥ 77-78፥ 77-
 78(ኅ)፥ 173፥ 183
 አቦሊ (ልዑል): 65፥ 69፥ 80፥ 80(ኅ)፥
 86
 አቦቴ: 191
 አቦኖ: 64፥ 78፥ 107
 አትሮንስ ማርያም: 165
 አትናቴዎስ፥ ራስ: 143፥ 145
 አትናቴዎስ፥ ቅዱስ: 47(ኅ)
 አና: 66፥ 80፥ 136-137፥ 146፥
 148፥ 174፥ 183
 አናጢዎች: 90
 አንስት: 72
 አንበሳ: 73፥ 76-77(ኅ)፥ 91፥ 113፥
 117፥ 141-142
 አንበሳ ወደቅ: 107
 አንትሮፖሎጂ/አንትሮፖሎጂስቶች:
 55፥ 56፥ 101
 አንኮቤ/አንኮቤ: 20
 አንጉት/አንጎት: 67፥ 83፥ 83(ኅ)፥
 110፥ 113
 አንጥረኛ/አንጥረኞች: 90፥ 193
 አንፊሎች: 84(ኅ)
 አእሳፍ ሰገድ/አዕሳፍ ሰገድ: 84(ኅ)፥
 92(ኅ)፥ 126(ኅ)፥ 136
 አኩቴ: 172(ኅ)
 አኩቹ: 63፥ 76
 አካኮ: 173፥ 184-185
 አክሱማዊ/አክሱም: 100-101
 አክቱ: 172፥ 182-183
 አክቹ: 172(ኅ)
 አኻዮ: 145
 አኸቹ: 142፥ 144
 አዋሽ: 18፥ 176-177
 አውሃ: 67፥ 82
 አውራሪስ: 91
 አውራጃ: 76(ኅ)

አውሮፓ: 99፥ 124(ኅ)
 አውሳብዮስ: 123(ኅ)
 አዘቦ: 184፥ 190
 አዜ: 85(ኅ)
 አዝማሪዎች: 90
 አዝማሮቹ: 73
 አዩ: 174፥ 176-177
 አያ: 188
 አያንቱ: 105(ኅ)፥ 188፥ 190
 አይሁዳዊ/አይሁድ: 110፥ 151-152፥
 191
 አይመለል: 188
 አይባ: 146፥ 148
 አይኬ ሃበርላንድ: 26፥ 100፥ 100(ኅ)
 አይል: 43-44፥ 104(ኅ)፥ 126(ኅ)፥
 142፥ 144፥ 188-189
 አይል መብረቅ: 66፥ 81፥ 81(ኅ)
 አይሬዎች: 100
 አዲስ አበባ: 18፥ 21፥ 41(ኅ)፥ 61(ኅ)
 አዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ: 109(ኅ)
 አዳ: 25፥ 190
 አዳል/አዳሎች: 18፥ 20፥ 81-82(ኅ)፥
 105፥ 125-126፥ 144፥ 189(ኅ)
 አድማስ ሞገሳ: 87(ኅ)
 አድማስ ሰገድ: 70፥ 87
 አድአ: 164(ኅ)
 አድያ: 166
 አድያም ሰገድ ኢያሱ: 29፥ 105፥
 122፥ 125(ኅ)፥ 152-153፥ 157፥
 165
 አይራ: 70፥ 88
 አይናይ: 118
 አጀም: 63
 አጅርቱ: 74፥ 92
 አገው ምድር: 101
 አገው/አገውኛ/አገዎች: 99፥ 100-
 101፥ 100(ኅ)፥ 110(ኅ)፥ 132-
 133፥ 135
 አግዓዝያን: 28
 አጣሊ: 67
 አጥናፍ ሰገድ: 82(ኅ)
 አጨብር: 189
 አጽናፍ ሰገድ: 67፥ 70፥ 82፥ 82(ኅ)፥
 87
 አጻጸ/አጻጻ/አጻጻፍ: 68፥ 70-71፥ 84-
 85፥ 84-85(ኅ)፥ 87፥ 89፥ 110፥
 110(ኅ)፥ 113፥ 155
 አፉር: 77(ኅ)
 አፋር/አፋሮች: 116(ኅ)፥ 188(ኅ)
 አፍሪካ/አፍሪካዊ/አፍሪካውያን: 24፥
 29፥ 100፥ 103
 አፍሪዶን: 63፥ 75፥ 75(ኅ)

አፍራስ: 67፥ 70፥ 110-112፥ 133፥
 137፥ 146-147
 አፍሬ: 64-65፥ 77፥ 77(ኅ)፥ 78፥
 156
 አፍሮ አይገብ: 80(ኅ)፥ 102
 አሩ: 174(ኅ)
 አሩካላ: 136-137
 አሌ: 64፥ 77፥ 189
 አላላ: 68፥ 84፥ 84-85(ኅ)
 አራን/አራኖች: 75፥ 75(ኅ)
 አሳይያስ: 39፥ 41፥ 41(ኅ)፥ 76(ኅ)፥
 86(ኅ)፥ 114(ኅ)
 አቱ: 63፥ 76፥ 106፥ 142-145፥
 172፥ 178፥ 182-183፥ 188(ኅ)፥
 190
 አቴጌ: 70፥ 88
 አትሚክ: 175
 አትዮጲስ: 104
 አትዮጵያ/አትዮጵያዊ/አትዮጵያዊነት/
 አትዮጵያውያን: 7-9፥ 15-17፥
 21-31፥ 24(ኅ)፥ 41(ኅ)፥ 55-56፥
 56(ኅ)፥ 58-61፥ 76-77(ኅ)፥ 81-
 85(ኅ)፥ 98-99፥ 100-101፥
 100(ኅ)፥ 102-104፥ 106፥ 108-
 109፥ 118፥ 122-123፥ 125፥
 145-146፥ 155-158፥ 161፥
 163-168፥ 171-172፥ 176(ኅ)፥
 186፥ 187(ኅ)፥ 189፥ 189(ኅ)፥
 191-193
 አንጻይያንስ: 99
 አየሩሳሌም: 8፥ 17፥ 25፥ 29፥
 29(ኅ)፥ 60፥ 121(ኅ)፥ 171
 አየሮም: 123(ኅ)
 አየሱስ: 49(ኅ)
 አየሱስ ክርስቶስ: 110-111፥ 114፥
 131-132፥ 134፥ 148፥ 150-
 152፥ 177
 አያሱ (አድያም ሰገድ)፥ ቀዳማዊ፥
 አጼ: 29፥ 105፥ 122፥ 125(ኅ)፥
 152-153፥ 157፥ 165
 አዮብ: 120፥ 122
 አዮአስ፥ አጼ: 29
 አግናዚዮ ጉይዲ: 59
 አፋት: 110
 አላ: 64፥ 77፥ 77(ኅ)
 አልማን: 73፥ 91
 አልሳይል: 48(ኅ)
 አልፋዝ: 25
 አራቅሊስ፥ ቢትወደድ: 153-154
 አርምያስ: 120-121፥ 121(ኅ)
 አርትራ/አርትራዊ: 56፥ 59፥ 85(ኅ)፥
 107(ኅ)

ኤሳው: 25
 ኤቱ: 178(ጎ)
 ኤኖ ሊትማን: 58፥ 60(ጎ)
 ኤዶም: 25
 ኤዶም ሳኤር: 25
 እለ አለዳ: 100
 እለ አሚዳ/እለ ዓሚዳ: 77(ጎ)፥ 100
 እለ አርባዕቱ: 77(ጎ)
 እለ አዝንቅ: 100
 እለ ዓሚዳ/እለ አሚዳ: 100
 እለ ገበዝ: 100
 እልፍዮስ: 22
 እሑድ/አሁድ: 134፥ 174
 እሙሩ: 64፥ 78
 እምቢልታ: 149
 እምቢስማን: 143-144
 እምዬ: 154-155
 እሥራኤል: 105(ጎ)
 አረኛ: 92(ጎ)
 አርሻ: 90
 አሮምታ: 98
 እስላም/እስላሞች/እስልምና: 25፥
 27(ጎ)፥ 29፥ 75፥ 75(ጎ)፥
 82(ጎ)፥ 98፥ 104(ጎ)፥ 105፥
 107(ጎ)፥ 110-111፥ 114፥ 125፥
 131፥ 152፥ 157-158፥ 163፥
 186-188፥ 187(ጎ)፥ 191-192
 እስራኤላውያን/እስራኤል: 73፥ 91፥
 115(ጎ)፥ 121(ጎ)፥ 126
 እስቲፊን ሄይዝ: 10
 እስክንድር: 147፥ 149
 እስክንድርያ: 17
 እስያ: 25፥ 171
 እባብ: 18፥ 88(ጎ)
 እነጭላላ: 158
 እናሪያ: 61(ጎ)፥ 71፥ 88፥ 101፥
 107፥ 125፥ 150፥ 152-153፥
 156፥ 193፥ 193(ጎ)
 እንስሳ: 82
 እንገራር ዐማኑኤል: 20፥ 22
 እንደርታ: 105
 እንድርያስ፥ አዝማች: 99፥ 99(ጎ)፥
 104(ጎ)፥ 105፥ 177(ጎ)
 እንግሊዝ ቤተ መጻሕፍት: 36
 እንግሊዝ/እንግሊዝኛ/እንግሊዛውያን:
 29(ጎ)፥ 30፥ 36፥ 58-61፥
 61(ጎ)፥ 92-93(ጎ)፥ 157
 እንፍራዝ: 148፥ እንፍራዝ: 150
 እግረኞች: 87፥ 150
 እግር: 70
 እጨጌ: 155
 አሜታዊ/አሜቶቻት: 100
 አርማ: 25

አርቶዶክሳዊ/አርቶዶክስ: 28-29፥
 109፥ 129
 አሮማዊ/አሮምኛ/አሮሞ/አሮሞዎች: 7-
 8፥ 15-16፥ 18-20፥ 23-31፥
 38፥ 54-55፥ 56(ጎ)፥ 59-60፥
 76-79(ጎ)፥ 82-84(ጎ)፥ 88(ጎ)፥
 93(ጎ)፥ 100-101፥ 95፥ 97-
 109፥ 104(ጎ)፥ 108-109(ጎ)፥
 118-119፥ 122-127፥ 129፥
 135(ጎ)፥ 137-138፥ 145-146፥
 150፥ 150(ጎ)፥ 153፥ 155-158፥
 163-168፥ 176(ጎ)፥ 188፥
 188(ጎ)፥ 193(ጎ)
 አቦ: 63፥ 65፥ 76፥ 78፥ 80፥ 107
 አነግ: 188(ጎ)

- ከ -

ከለላ: 73፥ 87(ጎ)፥ 91
 ከለ: 186
 ከሊላ ወድምና: 46-47፥ 47(ጎ)
 ከረዩ: 63፥ 65፥ 76፥ 80፥ 105(ጎ)፥
 105-106፥ 141-143፥ 172፥
 182-183፥ 188-191
 ከረዩ ፉጦ: 144
 ከበሮ: 73፥ 149
 ከብት: 82፥ 91-92፥ 105፥ 107፥
 176(ጎ)፥ 181
 ከተታ: 104(ጎ)
 ከነዓን: 25
 ከፋ: 84(ጎ)፥ 193
 ከፍቾች: 100(ጎ)
 ኩር: ስታሊስናስ: 188(ጎ)
 ኩሳ/ኩሳዊ: 99፥ 20፥ 100-101፥
 104፥ 118፥ 118(ጎ)
 ኩታሪ: 184፥ 189-190፥ 189(ጎ)
 ኪሎሌ: 66፥ 68፥ 81፥ 85፥ 157
 ኪረሞ: 64፥ 78
 ኪዳነ ወልድ ክፍሌ፥ አለቃ: 56፥ 98
 ኪዳን: 119፥ 120
 ካህናት: 72፥ 90
 ካለ: 189
 ካሌፍ: 111-113፥ 115-117
 ካሎ: 189
 ካሚል፥ ሙራድ፥ ዶክተር: 58
 ካማዊ/ካም: 20፥ 99-100፥ 193
 ካራ ቀረቀራ: 177
 ካቶሊክ/ካቶሊኮች: 29፥ 86(ጎ)፥
 93(ጎ)፥ 123፥ 104(ጎ)፥ 187(ጎ)
 ካኩት: 105(ጎ)
 ካይሮ: 58
 ኬራ: 65(ጎ)
 ክህነት: 72፥ 90

ክሊሚክር: 26
ክርስቲያን/ክርስቲያኖች/ክርስቲና:
 24(ኅ)፥ 37፥ 65፥ 69፥ 71፥
 75(ኅ)፥ 77(ኅ)፥ 79፥ 83፥
 84(ኅ)፥ 85-86፥ 88-89፥
 88(ኅ)፥ 91(ኅ)፥ 98-99፥
 100(ኅ)፥ 105-107፥ 109-110፥
 114፥ 122፥ 125-128፥ 129፥
 131፥ 139፥ 145፥ 150-152፥
 155-158፥ 163፥ 165-166፥
 174፥ 176(ኅ)፥ 177-178፥
 187፥ 187(ኅ)፥ 187፥ 189፥
 189(ኅ)፥ 191-193
ክርስቶስ/ዊያን: 111፥ 114
ክርስቶስ: 18፥ 31፥ 37፥ 42-43፥
 48፥ 110-111፥ 114፥ 131-132፥
 134፥ 148፥ 150-152፥ 110-
 111፥ 114፥ 120-121፥ 132፥
 134፥ 147፥ 150-151፥ 177
ክስታኒ: 84(ኅ)
ክቢ ቃሎ ሚካኤል: 30
ክታብ: 188
ክትቻ: 144
ክፍለ: 93(ኅ)
ክፍሎ: 93(ኅ)
ክፍሎ፥ ጎጃም ነጋሽ: 147፥ 150
ኮሎ: 175
ኮሌጅቪል: 7፥ 11፥ 60
ኮሶ/ኮም: 66፥ 81፥ 82(ኅ)
ኮንሶዎች: 118(ኅ)
ኮንታ: 193
ኮንግራስ ቤተ መጻሕፍት: 36(ኅ)
ኮኖ: 64፥ 77-78፥ 139፥ 173፥ 184፥
 185
ኮይራ: 79(ኅ)
ኮሊሳ: 142፥ 142
ኮስትሮ: 156
ከፍት: 73
ከሎ: 193
ከሳ: 193
ከታብ: 64፥ 78
ከንድል: 133፥ 136
ከዮራ: 79(ኅ)
ኳራ: 65(ኅ)፥ 79(ኅ)
ኳራ: 27(ኅ)፥ 65፥ 79፥ 79(ኅ)

 - ኸ -
ኸድ ገበያ: 148፥ 150

 - ወ -
ወለቃ: 17፥ 101፥ 105፥ 125-
 126(ኅ)፥ 132፥ 135፥ 139፥
 142-145

ወለጋ: 29፥ 185፥ 190
ወላሞ: 25፥ 27፥ 193
ወላስማ: 187
ወሌ: 157-158
ወሌታ: 73
ወልኢስ: 77(ኅ)
ወልደ መንግሥት: 86(ኅ)
ወልደ ንጉሥ: 140-141
ወልደ ክርስቶስ፥ ራስ: 71፥ 89
ወልደ ክርስቶስ፥ አቤተ-ኅን: 132፥
 134፥ 147 ፥149
ወልደየስ፥ መምሬ: 22
ወልደ ገብርኤል፥ ልጅ: 22
ወልድያ ገብርኤል: 30
ወልድ፥ ፊታውራሪ/ፊት አውራሪ:
 143፥ 145
ወሎ/ወሎች: 65፥ 80፥ 80(ኅ)፥ 105፥
 105(ኅ)፥ 122፥ 141-142፥ 144፥
 165፥ 173፥ 173(ኅ)፥ 177-178፥
 180፥ 183-184፥ 186-189፥ 191
ወረ: 187
ወረሃማኖ: 187
ወረሚኑ: 136-137
ወረሞ: 25
ወረሰደቻ: 173
ወረሴኸ: 20
ወረቃሎ: 187
ወረ ቡኮ: 65፥ 80
ወረብ: 90(ኅ)፥ 129-130
ወረነሻ/ወረነሻዎች: 150-152፥ 183-
 184
ወረንሻ: 132፥ 134፥ 142፥ 143-145፥
 172፥ 172(ኅ)
ወረንጢሻ: 63፥ 76
ወረንጥሻ: 172(ኅ)
ወረ ኖሌኦሊ: 65፥ 80
ወረ ኖሌኤሎ: 65፥ 80
ወረ ኢሎ: 65፥ 80
ወረ ክረዩ: 65፥ 80
ወረዶሮ: 189
ወረ ጉራኢ: 65፥ 80
ወረጣዩ: 136-137
ወሬብኮ: 136-137
ወሬቶ: 136-137
ወሬጉ: 136-137
ወርቅ: 131፥ 134
ወርዳያ: 124፥ 125(ኅ)፥ 144
ወርድኢያ: 71፥ 89
ወርድያን: 173-174፥ 183
ወሰን ሰገድ: 164
ወሰን አምባ: 132፥ 135
ወበራ: 185፥ 190
ወቢ: 66-67፥ 81-82፥ 81(ኅ)

- 0 -

ወቦ: 64፥ 78፥ 78(ኅ)፥ 173፥ 184-185
 ወተት: 92፥ 104(ኅ)፥ 177(ኅ)
 ወትወት: 74
 ወናግ ሰገድ: አፄ: 63፥ 76፥ 76-77(ኅ)፥ 156፥ 156(ኅ)፥ 171
 ወናግ አንበሳ: 76(ኅ)
 ወንዳሳ: 132፥ 134
 ወንድጌ: 110(ኅ)፥ 131፥ 134
 ወንጌል: 177-187
 ወይራ ዱላ: 176
 ወይና ዓረብ: 154
 ወይናደጋ: 83(ኅ)
 ወይና ደግዓ: 68፥ 85፥ 146፥ 148፥ 150
 ወይዛዎች: 90
 ወይፊን: 181
 ወዳጅ: አቶ: 166
 ወጅ: 65፥ 71፥ 80፥ 88፥ 129-130፥ 129-132
 ወጅ ቃጽ: 130(ኅ)
 ወገራ: 149
 ወገግ: 188፥ 188(ኅ)
 ወጌዳ: 189
 ወግዳ: 137
 ወፊግ: 141-142
 ዊልያም ማክምበር: ዶክተር: 61(ኅ)
 ዋሊስ ባጅ: 59
 ዋሊሶ: 64፥ 78
 ዋሽንግተን: 36(ኅ)
 ዋቃ: 146፥ 177፥ 180
 ዋቢ ሸበሊ: 125፥ 157
 ዋንካ: 154-155
 ዋካ: 68፥ 83
 ዋጭ: 116(ኅ)
 ዋየት: 187
 ዋዩ: 185፥ 191
 ዋዳ: 92(ኅ)
 ዋጁ: 191
 ዋጅ: 74፥ 92
 ዌዘር: 70
 ዌዛዘር: 72
 ውላቤ: 172
 ውልንጫቲ: 18
 ውራን: 112፥ 117
 ውሻ: 18
 ውሽግ: 181-182
 ውቅር: 146፥ 148፥ 148፥ 150
 ውዳሴ ማርያም: 21(ኅ)፥ 98(ኅ)
 ውዳሴ ክርስቶስ: 47
 ውድማ አስፈሬ: 187፥ 187(ኅ)
 ውጫላ: 136-137
 ውጫሌ: 122

ዐለስ: 173
 ዐማኑኤል አብርሃም: ክቡር አቶ: 101
 ዐምደ: 93(ኅ)
 ዐምዶ: 166
 ዐረብ/ዐረባዊ/ዐረብኛ/ዓረብ/ዓረብኛ/ዓረቦች: 27(ኅ)፥ 39፥ 41፥ 75(ኅ)፥ 97(ኅ)፥ 99፥ 101፥ 103፥ 123
 ዐስበ: 93(ኅ)
 ዐስቦ: 166
 ዐበይ: 173፥ 187፥ 191
 ዐበይ ቤት: 187
 ዐቢይ ጸም: 127-128፥ 145
 ዐብደላ: 29፥ 30
 ዐጀም: 75(ኅ)
 ዐፅመ ጊዮርጊስ: አቶ: 59
 ዐፅሜ/ዓፅሜ/ዓጽሜ/ዓጥሜ: አቶ: 8፥ 25፥ 27፥ 60፥ 61(ኅ)፥ 81(ኅ)፥ 84(ኅ)፥ 97፥ 108(ኅ)፥ 108፥ 138፥ 162፥ 171፥ 174(ኅ)፥ 189(ኅ)፥ 191(ኅ)
 ዐመም: 192
 ዐሩ: 64፥ 66፥ 77፥ 80፥ 146፥ 148
 ዐራኤል: ትዳስ: 81(ኅ)
 ዐር: 174፥ 183
 ዓለሜ እሹቴ: ፕሮፌሰር: 15፥ 58(ኅ)፥ 59
 ዓሊ: 30
 ዓሊ: 186-187
 ዓሊ ቤት: 187
 ዓሊ: ትልቁ ራስ: 29-30
 ዓሊ: ትንሹ ራስ: 29፥ 29(ኅ)
 ዓመተ ሰማዕታት/ዓመተ ሰማዕት: 46፥ 51
 ዓመተ ቡሩካን ሰማዕት: 51
 ዓመተ አጋር: 46
 ዓመተ እስክንድር: 46
 ዓመተ ዓለም: 46
 ዓምደ ሚካኤል/ዓምዱ: ራስ ቢትወደድ: 27(ኅ)
 ዓምደ ጽዮን: አፄ: 104(ኅ)፥ 107(ኅ)፥ 187፥ 187(ኅ)
 ዓምዱ/ዓምደ ሚካኤል: ራስ ቢትወደድ: 27(ኅ)
 ዓምዶ: 69፥ 85፥ 93(ኅ)
 ዓሠርቱ ቃላት: 163
 ዓሣ: 67(ኅ)
 ዓሣ ዘክብ: 67፥ 82
 ዓረብ/ዓረብኛ/ዓረቦች/ዐረብ/ዐረባዊ/ዐረብኛ: 27(ኅ)፥ 39፥ 41፥ 75(ኅ)፥ 97(ኅ)፥ 99፥ 101፥ 103፥ 123
 ዓስቦ: 84(ኅ)፥ 93(ኅ)

ዓለቦ፡ ደጅ አዝማቺ/ደጅ አዝማች፡
 69፥ 86
 ዓባይ፡ 153፥ 154
 ዓውደ ግዛት፡ 101
 ዓጽቃ፡ 140-141
 ዕለተ አኩቴት፡ 9
 ዕብራይስጥ፡ 36
 ዕንቁ፥ መለክ ሐራ፡ 147፥ 149
 ዕንባቆም፥ እጨጌ፡ 27(ኅ)
 ዕዝራ፡ 120-121
 ዕጣነ ድንግል፡ 76(ኅ)
 ዕጣን፡ 76(ኅ)

- ዘ -

ዘማርያም፡ 126(ኅ)
 ዘሥላሴ፡ 137
 ዘሦ፡ 166
 ዘረገም፡ 133፥ 136
 ዘርአ ያዕቆብ፥ አፄ፡ 18፥ 19፥ 21፥
 27(ኅ)፥ 56፥ 106(ኅ)፥ 192
 ዘርአ ያዕቆብ፥ ፈላስፋው፡ 16
 ዘርአ ዮሐንስ፥ አዝማቺ/አዝማች፡
 ጌዣም ነጋሽ፡ 68፥ 84፥ 84-
 85(ኅ)፥ 129-130
 ዘኅዳር/ኅዳር፡ 119፥ 121
 ዘንተራ፡ 91(ኅ)
 ዘንግ፡ 146፥ 148
 ዘአየሱስ፡ 149
 ዘካርያስ፡ 40፥ 41፥ 41(ኅ)
 ዘዳግም፡ 91(ኅ)
 ዘድንግል፥ አፄ፡ 107
 ዘገር ቂሮ፡ 92(ኅ)
 ዘጸ፡ 74፥ 93፥ 166
 ዘፀአት/ፀአት፡ 115(ኅ)፥ 117(ኅ)
 ዘፍጥረት፡ 77(ኅ)
 ዘማኔል፥ አዛዥ፡ 21
 ዘምል ጊዮርጊስ፡ 30
 ዛር፡ 189
 ዛቶ፡ 27
 ዛንዘባር፡ 24-25
 ዛጌ/ዛጌዎች፡ 27፥ 27(ኅ)፥ 101፥
 155፥ 172
 ዛፍ፡ 97፥ 98፥ 174
 ዜናሁ ለአባ ባሕርይ ዘጸሐፎ በልሳነ
 ግዕዝ፡ 26(ኅ)፥ 58
 ዜናሁ ሊጋሳ፡ 57
 ዜና መዋዕል፡ 8፥ 16
 ዜና ማርቆስ፡ አቡነ፡ 27
 ዜና ነቢያት፡ 120፥ 122
 ዜናይ፡ 85
 ዝሆን፡ 91
 ዝንጅ፡ 25

ዝንጅሮ፡ 193
 ዝዋይ፡ 68፥ 84፥ 85(ኅ)፥ 140፥ 141
 ዝፋን ቤት፡ 147፥ 149

- ዠ -

ዠማ፡ 142፥ 144
 ዡራ፡ 132፥ 134
 ዡን፡ 82(ኅ)
 ዡን ሐጸና፡ 72፥ 90
 ዡን መዓሠ፡ 72፥ 90
 ዡን በድል፡ 132፥ 135
 ዡን አሞራ፡ 67፥ 82፥ 82(ኅ)

- የ -

የመን/የመናዊ፡ 27(ኅ)
 የማነ ክርስቶስ፥ ራስ፡ 132፥ 134፥
 146-147-149
 የማኖ፥ ትንሹ፡ 147፥ 149
 የሱፍ፡ 188-189
 የንስን፥ ሎሬንዝ፡ 61(ኅ)
 የኢትዮጵያ ሕዝብ ታሪክ፡ 60(ኅ)፥ 215
 የኦሮሞ ሕዝብ ታሪክ፡ 109(ኅ)
 የጁ/የጁዎች፡ 29፥ 30
 የጋላና የሸዋ መንግሥት ታሪክ፡ 60
 የጋላና የኢትዮጵያ መንግሥት ታሪክ፡
 59
 የጎጃም ታሪክ፡ 116(ኅ)
 የልዮስ፡ 150
 የሮማይ፡ 175
 የዲ፡ 180
 የዕቆብ፥ አፄ፡ 25፥ 79(ኅ)፥ 87(ኅ)፥
 138
 የዕቆብ፥ አቤቶ፡ 82(ኅ)፥ 163፥ 164
 የሁዲ/የሁዲዎች፡ 27(ኅ)፥ 114
 የሉ፡ 184፥ 190
 የላላ፡ 85(ኅ)
 የላላ ደነቦ፡ 85(ኅ)
 የልማ ዴሬሳ፥ ክቡር አቶ፡ 54፥ 56፥
 108፥ 108(ኅ)
 የሥሐቅ፡ 25
 የሥሐቅ፥ ባሕር ነጋሽ፡ 56፥ 85(ኅ)፥
 130
 የሥሐቅ፥ አፄ፡ 27፥ 79(ኅ)፥ 108፥
 171
 የቱ፡ 177፥ 188፥ 188(ኅ)
 የኩኖ አምላክ፥ አፄ፡ 27፥ 155
 የፋት፡ 113፥ 186-188
 የፋግ፡ 61(ኅ)
 የልዮስ፥ ትግራ መኩንን፥ ባሕረ ነጋሽ፡
 143፥ 145፥ 148
 የሐንስ መደብር፡ 75(ኅ)
 የሐንስ፥ መጥምቁ፡ 116(ኅ)

የሐንስ፡ ቀዳማዊ አዲ፡ 84(ኅ)፥
 92(ኅ)፥ 126(ኅ)፥ 136፥ 164
 የሐንስ፡ ወንጌላዊ፡ 115(ኅ)፥ 175
 የሐንስ ጳጳስ ዘኔቂዬ፡ 75(ኅ)
 የሐንስ፡ ጸሐፊ ላሕም፡ 166
 የሴፍ ወልደ ኮርዮን፡ 75(ኅ)
 የቅጣን፡ 104፥ 193

- ደ -

ደምቢያ፡ 69፥ 86፥ 107(ኅ)፥
 125(ኅ)፥ 125፥ 129-130፥ 139፥
 167
 ደሞ ቡኔ፡ አቶ፡ 164(ኅ)
 ደሪጸ፡ 146፥ 148
 ደራ፡ 105፥ 143-144፥ 186፥ 191
 ደበሌ፡ 175
 ደባርቅ፡ 116(ኅ)
 ደብረ ሊባኖስ፡ 27(ኅ)፥ 140-141
 ደብረ መድኃኒት (ማርያም)፡ 21-22
 ደብረ ማርያም፡ 21፥ 43-45፥ 45(ኅ)
 ደብረ ታቦር፡ 111፥ 115
 ደብረ ኀዘሎ፡ 81(ኅ)
 ደብረ ነጉድጓድ፡ 165
 ደብረ አሰቦት፡ 81(ኅ)
 ደብረ አብርሃም፡ 87፥ 87(ኅ)
 ደብረ ወገግ፡ 81(ኅ)
 ደብረ ድጉኃ፡ 140
 ደብረ ግሙን፡ 81(ኅ)
 ደብረ ጽባሕ፡ 81(ኅ)
 ደብተራ/ደብተራዎች፡ 72፥ 90፥ 124
 ደኅረኅት፡ አዝማቺ፡ 68፥ 85፥
 85(ኅ)፥ 112፥ 117
 ደኑ፡ 84(ኅ)
 ደንቀዝ፡ 148፥ 150
 ደንቆሮ መንገድ፡ 145
 ደንቢያ፡ 174
 ደአሌ፡ 63-64፥ 76፥ 78
 ደኸኖ፡ 85(ኅ)፥ 125
 ደዋ፡ 91(ኅ)
 ደዋሮ፡ 66፥ 68፥ 81፥ 81(ኅ)፥
 85፥ 104(ኅ)፥ 105፥ 110፥ 113፥
 130-131፥ 157፥ 189፥ 189(ኅ)
 ደዌ፡ 88(ኅ)፥ 110፥ 207-208(ኅ)
 ደጅ፡ 146
 ደጋ ምድር፡ 116
 ደጋፎቺ፡ 72፥ 90
 ደግዓ፡ 85(ኅ)፥ 112
 ደኅ፡ 19፥ 21፥ 67፥ 82
 ደኅምሲሳ፡ 8፥ 18፥ 19
 ዱሌ፡ 67፥ 83
 ዱሳ፡ 87(ኅ)
 ዱላጉቶ፡ 69-71፥ 87(ኅ)
 ዱሎ፡ 175

ዱረተ፡ 190(ኅ)
 ዱረቲ፡ 105(ኅ)፥ 188-190
 ዱድ፡ 141-142
 ዲልማን፡ 76(ኅ)
 ዲማ ጊዮርጊስ፡ 125(ኅ)
 ዲርማ፡ 165-165
 ዲነግዴ፡ ጌታ፡ 19
 ዲያብሎስ፡ 24
 ዲገሌ፡ 133፥ 136
 ዲግደማ፡ 78(ኅ)
 ዲማ፡ 80(ኅ)
 ዲሞት፡ 79(ኅ)፥ 80(ኅ)፥ 86-87፥
 86(ኅ)፥ 89፥ 105፥ 107(ኅ)፥
 125፥ 127፥ 129-130፥ 132፥
 135፥ 145(ኅ)፥ 154፥ 157፥ 166
 ዲሞት ጸሐፊ ላም፡ 130(ኅ)
 ዲባት፡ 147፥ 149
 ዲኅረኅት፡ ወጅ ቃጽ፡ 129-130
 ዲንኤል፡ 49(ኅ)፥ 120፥ 122
 ዲአሌ፡ 63-64፥ 77
 ዲዋ፡ 79(ኅ)
 ዲዊት፡ 20(ኅ)፥ 36፥ 43-44፥ 47(ኅ)፥
 113፥ 117
 ዲዌ፡ 65-71፥ 79(ኅ)፥ 79-80፥ 88፥
 88(ኅ)፥ 102፥ 118፥ 127፥ 128
 ዲጉሳ፡ 111፥ 114
 ዲጩ፡ 63-64፥ 76-78፥ 165፥ 173፥
 184-185፥ 189
 ዲሞክራሲ፡ 158
 ዲር ሥልጣን፡ 11፥ 60
 ዲቦራ ሸፐርድ፡ ዶክተር፡ 10
 ድልነህ፡ አሳላፊ፡ 22
 ድርሳነ መዝሙር፡ 44
 ድርሳነ ዑራኤል፡ 81(ኅ)
 ድባኖ፡ 147፥ 149
 ድብ፡ 141-142
 ድብ አንበሳ፡ 147፥ 149
 ድን፡ 165-166
 ድንጉርጉራ፡ 188
 ድግኖ ሚካኤል፡ ንጉሥ፡ 186
 ድራስ፡ 172
 ድሮ ማነቂያ፡ 97
 ደብ፡ 18
 ደብት፡ 136
 ደብዓ ሥልጣን/ደባ ሥልጣን፡ 112-
 113፥ 116-117፥ 116(ኅ)
 ደፋ ሚካኤል፡ 20

- ጀ -

ጀርመናዊ/ጀርመን/ጀርመንኛ/
 ጀርመኖች፡ 26፥ 57-58፥ 61(ኅ)፥
 100፥ 103፥ 140(ኅ)

ጂሌ: 190
 ጂዳ: 63 ÷ 76 ÷ 78
 ጃንሆይ: 84(ኅ)
 ጃንጂሮዎች: 100
 ጃዋ: 88(ኅ) ÷ 153-155 ÷ 208(ኅ)
 ጅላ: 176
 ጅሌ: 64-65 ÷ 77-78 ÷ 77(ኅ) ÷ 80 ÷ 141-142 ÷ 173 ÷ 183-185 ÷ 189
 ጅልሂካ: 74 ÷ 92 ÷ 92(ኅ)
 ጅማ: 185 ÷ 190 ÷ 193
 ጅበላ: 70 ÷ 87 ÷ 87(ኅ)
 ጅበና: 66 ÷ 81
 ጅቡቲ: 188(ኅ)
 ጅንጉር: 183
 ጅዳ: 64 ÷ 77-78
 ጅጉርጉር: 190
 ጅፋር: 189

- ፲ -

ገለታ: 97
 ገለና: 63 ÷ 76 ÷ 76(ኅ)
 ገላ: 171(ኅ)
 ገላም: 64 ÷ 78
 ገላና: 63(ኅ) ÷ 76(ኅ) ÷ 171
 ገላና ሰገን: 76(ኅ)
 ገላና ዱሌ: 76(ኅ)
 ገላን: 103 ÷ 105 ÷ 157 ÷ 177 ÷ 185 ÷ 190
 ገላውዴዎስ: አዲ: 7 ÷ 82(ኅ) ÷ 104(ኅ) ÷ 105
 ገመቹ: 29
 ገሙ ጎፋ: 35(ኅ) ÷ 79(ኅ)
 ገሜ: 82(ኅ)
 ገሞ: 65 ÷ 80
 ገራም ፋሲል: 164
 ገበሬ/ገበሬዎች: 90
 ገበር: 66-74 ÷ 81 ÷ 92 ÷ 108
 ገበርማ: 132 ÷ 135
 ገባር: 107
 ገብረ ሥላሴ: አለቃ: ጸሐፊ ትእዛዝ: 18 ÷ 22 ÷ 164
 ገብረ ሥላሴ ኦዳ: አቶ: 23 ÷ 164(ኅ)
 ገብረ እግዚአብሔር: 29 ÷ 30
 ገብርኤል: ቅዱስ: 24 ÷ 49
 ገናሌ: 171
 ገንዠ: 144-145
 ገኝ: 67 ÷ 83 ÷ 83(ኅ)
 ገዜ: 72 ÷ 90
 ገደል: 174
 ገደማ: 134
 ገዳ: 174-176 ÷ 175(ኅ)
 ገድለ አባ ሐራ ድንግል: 125(ኅ)
 ገድለ ፊቅጦር: 57

ገለሌ: 185 ÷ 191
 ገማ: 174 ÷ 185 ÷ 190 ÷ 193
 ገማን: 148 ÷ 150
 ገራ: 136-137
 ገራምባ (ማርያም): 20 ÷ 21
 ገራዕ: 65(ኅ)
 ገራጌ/ገራጌዎች: 29 ÷ 77(ኅ) ÷ 79-81(ኅ) ÷ 84(ኅ) ÷ 100 ÷ 125 ÷ 127-129
 ገበርጃ ማርያም: 30
 ገቶ: 87(ኅ)
 ገይዲ: 59-60 ÷ 62 ÷ 60-61(ኅ) ÷ 91(ኅ)
 ገዲፊቻ: 28
 ገድፋ: 25 ÷ 76 ÷ 77(ኅ) ÷ 186
 ገጂ: 101
 ገሚራዎች: 100
 ገቤ: 152-154 ÷ 157 ÷ 163 ÷ 178
 ገዮርጊስ ወልደ ዓሚድ: 63 ÷ 75 ÷ 75(ኅ) ÷ 79(ኅ)
 ገዮርጊስ: 128-129
 ገዮርጊስ: ቅዱስ: 128-129
 ገዮርጊስ ኃይሌ: 66-67 ÷ 80-83
 ገዮርጊስ: ደጃዝማች: 125(ኅ)
 ጋላት: 98
 ጋላኔ: 172
 ጋላን: 176 ÷ 189
 ጋላን: ወንዝ: 99
 ጋላ: ወንዝ: 105
 ጋል ላ: 103
 ጋሎ: 70(ኅ) ÷ 102
 ጋሞ: 35 ÷ 38 ÷ 76(ኅ) ÷ 79(ኅ) ÷ 84(ኅ)
 ጋረድ: 116(ኅ)
 ጋሻ: 90
 ጋቶ: 69 ÷ 85
 ጋኔን: 176(ኅ) ÷ 188
 ጋዱ: 179
 ጋዳ: 100-101 ÷ 118(ኅ)
 ጋፋት: 132-133 ÷ 135
 ጌራ: 185 ÷ 190
 ጌታቸው ኃይሌ: ፕሮፌሰር: 7-8 ÷ 61(ኅ)
 ግምብቹ: 185 ÷ 189
 ግሪክ: 78(ኅ)
 ግራኝ: 17 ÷ 26-28 ÷ 76(ኅ) ÷ 81-82(ኅ) ÷ 91(ኅ) ÷ 104(ኅ) ÷ 105 ÷ 108 ÷ 122-123 ÷ 125-126 ÷ 156(ኅ) ÷ 156-158 ÷ 164-165 ÷ 188 ÷ 189(ኅ)
 ግብፃዊ/ግብፃዎች/ግብጽ/ግብጻች: 29 ÷ 75(ኅ) ÷ 113 ÷ 117 ÷ 187(ኅ)
 ግብረ ሕማማት: 17

ግብጽ፡ ታች ታች፡ 98
 ግትል፡ 105
 ግንብቹ፡ 190
 ግንደበል፡ 81(ኅ)
 ግንደበረት፡ 130
 ግንድ በረት፡ 129
 ግዕዝ፡ 7፥ 9፥ 15፥ 29-31፥ 35፥
 41(ኅ)፥ 46-47፥ 47-48(ኅ)፥ 51፥
 55-61፥ 61(ኅ)፥ 63፥ 75፥ 75-
 78(ኅ)፥ 82-84(ኅ)፥ 86(ኅ)፥
 88(ኅ)፥ 92(ኅ)፥ 98፥ 101፥ 103፥
 109፥ 116(ኅ)፥ 167፥ 171(ኅ)
 ግዙር፡ 77(ኅ)
 ግዝረት፡ 66፥ 83(ኅ)
 ግዝራት፡ 89
 ግዝር፡ 80(ኅ)
 ግድም፡ 110፥ 113
 ጎመር፡ 71፥ 88
 ጎረባ፡ 148፥ 150
 ጎራ፡ 73፥ 91፥ 91(ኅ)
 ጎራ፡ 173፥ 187፥ 191
 ጎርሳ፡ 74፥ 92፥ 92(ኅ)
 ጎርጎራ፡ 145
 ጎሽ፡ 91
 ጎበና ዳጩ፥ ራስ፡ 23፥ 161፥ 166
 ጎንካ፡ 107
 ጎንደር/ጎንደር፡ 29፥ 81(ኅ)፥ 153-
 154፥ 159፥ 163፥ 192
 ጎንጋ፡ 147፥ 149
 ጎሃም/ጎሃም/ጎሃም/ጎሃም፡ 8፥
 21(ኅ)፥ 68-70፥ 77(ኅ)፥ 80(ኅ)፥
 84፥ 87፥ 97፥ 101፥ 105-106፥
 107(ኅ)፥ 112፥ 116(ኅ)፥ 117፥
 124-125(ኅ)፥ 129-130፥
 130(ኅ)፥ 136፥ 139፥ 142-145፥
 145(ኅ)፥ 157፥ 163፥ 167፥ 192
 ጎራ፡ 189
 ጎርግእ፡ 73፥ 91
 ጎርጎራ፡ 143
 ጎሽ፡ 73፥ 91
 ጎንጅ፡ 158
 ጎራጌ፡ 77(ኅ)
 ጎሽን፡ 56
 ጎዲላ፡ 108
 ጎድሩ፡ 173
 ጎድሩ፡ 63-65፥ 77-78፥ 77(ኅ)፥
 184፥ 190
 ጌታ፡ 132

- ጠ -

ጠለታ፡ 153-154
 ጠላ፡ 97
 ጠመንጃ፡ 97(ኅ)፥ 138

ጠቢባን/ጠቢብ፡ 72፥ 193
 ጠብ መንጃ፡ 97(ኅ)
 ጠንቋይ፡ 176(ኅ)
 ጠውቱ፡ 74፥ 92፥ 92(ኅ)
 ጡሌ፡ 177
 ጡጤ እንገራር ፀግኑኤል፡ 18
 ጢኖ፡ አዛዥ፡ 83(ኅ)፥ 93(ኅ)፥ 150፥
 167፥ 172፥ 172(ኅ)
 ጢፎሊ፡ 175
 ጣሊያን፡ 99
 ጣሰው ደስታ፥ ኮሞዶር፡ 23
 ጣና፡ 45(ኅ)፥ 157
 ጣያት፡ 127-128
 ጣይቱ፥ እቴጌ፡ 20-22፥ 22(ኅ)
 ጣይቶ፡ 108
 ጥሂቶ/ጥሂቶ፡ 74፥ 92፥ 167
 ጥልጣል፡ 116(ኅ)፥ 188
 ጥሙጋ፡ 183፥ 190
 ጥምቀት፡ 88፥ 132፥ 134፥ 143-144
 ጥሩነህ ፋንታ፥ አቶ፡ 36(ኅ)
 ጥቁር ምድር፡ 105(ኅ)፥ 188
 ጥበበኞች፡ 90
 ጦር፡ 90

- ጨ -

ጨ፡ 165-166
 ጨለባ፡ 185፥ 190
 ጨረቃ፡ 64፥ 78
 ጨረን፡ 143-144
 ጨርጨር፡ 81(ኅ)፥ 188
 ጨንቻ፡ 79(ኅ)
 ጨፈንታ፡ 81(ኅ)
 ጨፋ፡ 183
 ጨፌ፡ 174-177
 ጨፌ ዶንሳ፡ 18
 ጨራ፡ 64፥ 78
 ጨቤ፡ 179
 ጨቦ፡ 184፥ 190
 ጨት፡ 177(ኅ)
 ጨፋ፡ 190
 ጨራ፡ 79(ኅ)
 ጭሌ፡ 63-65፥ 76-78፥ 77(ኅ)፥ 173፥
 184-185
 ጭልጋ፡ 118፥ 131፥ 134
 ጭኸራ፡ 148፥ 150
 ጭፍራ/ጭፍሮች፡ 78(ኅ)፥ 98፥ 137
 ጮሜ፡ 132፥ 135

- ጸ -

ጸራ-ቅለጠስ፡ 48-49፥ 74(ኅ)፥ 93(ኅ)
 ጸውሎስ፡ 128-129
 ጸውሎስ፡ ቅዱስ፡ 177

ጳጳራዊ፡ 50
ጴጥሮስ፡ 29፣ 111፣ 115፣ 128-129

- ጸ -

ጸሐፊ/ፊ. ላም፡ 130
ጸሐፊዎች፡ 90
ጸሐፍት፡ 72
ጸምአ፡ 146፣ 148
ጸጋ፡ 126
ጸሮጸ፡ 111-112፣ 115-116
ጸላሎ፡ 132፣ 134
ጸዮን፡ 107(ኅ)፣ 120-121
ጸጃ በር፡ 139

- ፀ -

ፀራ-ብያን፡ 72
ፀሐት/ዘፀአት፡ 115(ኅ)፣ 117(ኅ)
ፀራ-ፅ፡ 136

- ፈ -

ፈለገ ብር፡ 132-133
ፈለግ፡ 90(ኅ)
ፈላሳዎች፡ 110(ኅ)
ፈላሳ/ፈላሻዎች፡ 56፣ 85(ኅ)፣
110(ኅ)፣ 110-118
ፈረሰኛ/ፈረሰኛች፡ 87፣ 149-150
ፈረሰኝነት፡ 83(ኅ)
ፈረስ/ፈረሶች፡ 67፣ 82-83፣ 83(ኅ)፣
97፣ 105፣ 114፣ 126(ኅ)፣ 133፣
133፣ 140፣ 147-148፣ 176(ኅ)
ፈረንሳይኛ፡ 59፣ 61(ኅ)
ፈረንጅ/ፈረንጆች፡ 98-99፣ 105፣
172
ፈጃታ፡ 156
ፈጠጋር፡ 66፣ 81፣ 81(ኅ)፣ 101፣
104(ኅ)፣ 105፣ 110፣ 113፣
130-131
ፋላስ፡ 29
ፋጦ፡ ከረዩ፡ 144
ፊልጶስ፡ እጩጌ፡ 104(ኅ)
ፊቅጦር፡ 57፣ 112፣ 116
ፊንሐስ፡ 119፣ 121
ፋሬስ፡ 126(ኅ)
ፋርስ/ፋርሶች፡ 63፣ 73፣ 75፣ 75(ኅ)፣
91
ፋሲለድስ፡ አቤተ-ሁን/አቤተ-ኑን፡ 139
ፋሲል፡ አጌ፡ 104(ኅ)፣ 136፣ 136(ኅ)
ፋሲል፡ ገራም፡ 164
ፋሲል/ፋሲሎ፡ 65፣ 79፣ 79-80(ኅ)፣
85(ኅ)፣ 110(ኅ)፣ 127-128
ፋሲካ፡ 127-130፣ 140፣ 157-158

ፋሺስቶች/ፋሺስት፡ 20፣ 163(ኅ)
ፋቂ፡ 193
ፋኑኤል፡ አዛዥ፡ 112፣ 116
ፋጢማ፡ 186
ፍሪዳ፡ 107፣ 172
ፍቅር፡ አምባራስ (ባላምባራስ)፡ 149
ፍትሐ ነገሥት፡ 41፣ 192
ፍየል፡ 82፣ 105፣ 171-172፣ 175-
176፣ 176(ኅ)፣ 179

- ጥ -

ጥሪስ፡ 61፣ 61(ኅ)
ጥንክረስት፡ ሪቻርድ፡ ፕሮፌሰር፡
189(ኅ)
ጥሬዚዳንት፡ 158
ጥሮቴስታንት/ጥሮቴስታንቶች፡ 29፣
121(ኅ)
ፖለቲካ፡ 15፣ 99
ፖሊስ፡ 10
ፖርቱጋል/ፖርቱጋሎች፡ 78(ኅ)፣
104(ኅ)፣ 122-123

- ቨ -

ቨክቶሪያ፡ ንግሥት፡ 29
ቨየና፡ 11፣ 57-58፣ 60-61፣ 61(ኅ)፣
63፣ 76(ኅ)፣ 78-79(ኅ)፣ 88(ኅ)
ቨየና ቤተ መንግሥታዊ ቤተ
መጻሕፍት፡ 57
ቨሮኒካ ሲክስ፡ ዶክተር፡ 140(ኅ)

- ለ -

Aaron፡ 209
abba dallas፡ 220
Abba Muddana፡ 221
abba widdaqi፡ 210(n)
Abbechu፡ 231
Abbey፡ 233
Abbey Bet፡ 233
Abbichu፡ 235, 237
Abbichu, Four-House፡ 235
Abbo፡ 197-198, 217, 229
Abbo/Obbo፡ 198
Abbo/Wabbo፡ 198

- Abbu: 236
 Abd Rahman: 232
 Abeti: 200, 202(n), 204, 219, 229, 232
 Abey: 218, 237
 Aboli: 200, 200(n), 205
 Abono: 198
 Abote: 237
 Abraham: 197, 222(n)
 Abu: 230
Abune: 236(n)
 Abyssinians: 198(n)
 Ada: 237
 Adam: 225(n)
adbar/adbarat: 207(n), 226
 Adel: 198(n), 201, 235, 235(n)
 Adel Mebreq: 201(n)
 Admas Segged, King: 206
 Adora: 207
 Aşma Giyorgis/Atsme, *Ato*: 215, 215(n), 216(n)
 Aeth. 4: 57, 57(n), 160
 Affar: 235(n)
afre: 197-199
 African: 24(n)
 Afridon: 196
 'Agam/'ajam: 196(n)
 Agau: 100(n)
ajertu: 212
 Akako: 218, 230-231
 Akkechu: 196
 Akkichu: 217(n), 229-230
 Akkitu: 217
 Ales: 217
 Ali: 218, 232, 234, 237
 Ali Bet: 234
 Aliyyu Amba: 232
 Alko: 234-236
 Almeida: 198(n)
 Amade Tsiyon, *Atse*: 233
amba: 206(n)
 Ambellu Kebede, *Ato*: 199(n)
 Ambisa: 197
 Ambo: 218, 234, 237
 Amdo: 204
 Amhara: 100(n), 203, 203(n), 211, 223
 Amharic: 4, 197-199(n), 204(n), 210-211(n), 218-219(n), 220(n), 225(n), 230, 235(n)
 amharicized: 221(n)
amina: 210(n)
 Amiyye: 198
 Amoro: 240
 Amoru: 230, 236
 Ana: 200, 218, 229
angaffa: 238
 Angot: 203
 Arab/Arabic: 196(n), 212(n), 241(n)
 Arabia: 26(n)
arara: 228
 archery: 204
 Arén, Gustav: 170
 Argobba: 232-233
 Ar'ign: 204
 Aristotle: 123(n)
 Artisans: 210
 Aruse: 222
 Arusi: 229, 234, 236
 Asa Zenneb: 202
 Asbo: 205
 Asebot: 235, 236(n)
asere: 210(n)
asere nigus: 210(n)
 Ashenge: 230, 236
 Asia: 215
 Atchebir: 235
 Atsme/Aşma Giyorgis, *Ato*: 215(n), 216(n)
 Atsnaf Segged, King: 202, 206
 Awash: 222
 Awsa: 202
 Ayantu: 234, 236
 Ayimmelel: 234
 Ayya: 234
ayyu: 219, 221-222
 Azebo: 230, 236

- B -

Babbu: 235
 Babylon: 211
 Bachelor: 92(n)
 Bedlo: 204
 Bahriy, *Abba*: 4, 195, 199(n),
 205(n), 213, 216(n), 222(n)
 Bairu Tafla: 215, 215(n)
balabbat: 220
 Bale: 196(n), 216
 Bali: 196, 201
 baptism: 203(n), 208
barbada: 212(n)
be'ale rist: 210, 210(n)
 Becho: 197-198
 Beckingham: 96, 197-198(n)
 Bedil Tsehay: 201
 Begemdir: 203, 239
begenä: 210
 Bekko: 218
 Bela': 200, 229
berbado: 212
 Bereytuma: 196, 197(n), 200,
 217(n)
 Beriya: 235
 Bertuma: 196(n), 197, 200, 203,
 205, 217-219, 229
 Betre Amora: 199, 199(n), 200,
 201(n)
 Betro: 204
betser amora: 199(n)
 Betser Waget: 199(n)
 Betto: 234
bidaro: 204, 204(n)
 bideù: 204(n)
 Bifole: 201, 206, 209
 Birmeje: 198, 204-206, 220
 BL Or. /Or. 534: 12, 36, 57, 94,
 242, 250
 Boch: 218, 230
 Bokku: 221
 Bollo: 222
 Boren: 196-200, 198(n), 203-205,
 208, 217, 217(n), 219, 229-230

Borena: 217-218, 221-222, 232,
 235, 237
 Bosha: 208
 British Academy: 194
 British Library: 36, 36(n)
 British Museum: 36(n)
 Buffalo: 211
 Bukko: 200
 Bulga: 201(n)
 Burqa: 222
 butter: 221

- C -

Carpenters: 210
 Catholicism: 198(n)
 cattle: 202(n), 207, 216
 cavalry: 205, 207
 Cecchi, Antonio: 162, 34
 Christening: 241(n)
 Christian/Christians: 197(n), 199,
 203(n), 204(n), 206, 208, 219,
 222-223, 225(n), 233, 236, 238-
 239
 Christianity: 24(n), 223, 238,
 238(n), 241
 chronicles: 16
 circumcision/circumcised: 197(n),
 200(n), 206, 209, 211, 221
 Commerce: 210
 Coptic: 195(n)
 Copts: 195(n)
 cows: 202, 202(n), 212, 227-228
 CSCO: 11
 Cush: 240, 241(n)
 Cushitic: 240(n)

- D -

Da'ale: 196
 Damot: 199(n), 205-206, 208
 Datch: 197, 197(n)
 Datche: 196, 197-198, 197(n), 218,
 230-231, 235
 Dawwaro: 235
 Dawwe: 199, 199(n), 200, 207,
 208(n)

De'ale: 196-197
debele: 220
debr: 207(n)
 Debre Abriham: 206
debtera: 209
deggafoch: 209
 Dego: 202, 202(n)
 Deharegot, *Azmach*: 204
 Dembya: 205
dennebo: 204(n)
 Derra: 232, 237
deut: 211(n)
 Devil: 208
dewe: 207(n)
 Dewwaro: 201, 204, 235(n),
 236(n)
 Digna Mika'el: 232
 Dillmann: 196(n)
 Dinguirguira: 234
 Djibouti: 234(n)
 Dom João Bermudez, Patriarch:
 198(n)
 Doras: 217
 Drum: 210(n)
dullagutto: 206
dullecha: 221
 Dullo: 220
 Dullu: 203
 Durette/Duretti: 234-235, 237

- E -

EEDN: 15
 Egyptians: 223
 Ela: 197
 Elephant: 211
 Elman: 211
 EMLL 21: 75(n), 196(n)
 EMLL 69: 93(n), 125(n), 213(n)
 EMLL 144: 176(n), 177(n)
 EMLL 1515: 176(n)
 EMLL 1517: 61(n)
 EMLL 2335: 36(n)
 EMLL 2393: 61(n)
 EMLL 2706: 50(n)

EMLL 3473: 36(n)
 EMLL 3749: 26(n), 35(n), 58(n),
 78(n), 109(n), 198(n)
 EMLL 3987: 27(n)
 EMLL 3996: 47(n)
 EMLL 4802: 21(n)
 EMLL 5298: 125(n)
 EMLL 5403: 25(n), 107(n),
 116(n), 124(n), 145(n), 206(n)
 EMLL 5731: 79(n), 199(n)
 EMLL 5747: 125(n)
 EMLL 5781: 21(n)
 EMLL 5782: 22(n)
 EMLL 5783: 22(n)
 EMLL 5784: 22(n)
 EMLL 7109: 65(n), 67(n), 79(n),
 80(n), 84(n), 136(n), 156(n)
 EMLL 7346: 104(n)
 English: 4, 195, 215
 Ethiopia/Ethiopian: 4, 24(n),
 26(n), 196(n), 198(n), 205(n),
 215-216, 228(n), 232, 236,
 236(n), 238-240, 241(n)
 Ethiopian Orthodox Church:
 205(n)
 Ethnography: 195
 European: 123(n), 232(n)
 Eusebius: 123(n)
 Evangelists: 220
 Eve: 225(n)

- F -

Fanta 1: 36(n)
 Faridun: 196(n)
 Fasil/Fasilo: 199, 199(n)
 Fatima: 232
 Fetegar: 201, 201(n)
Fitha Negest: 62, 239
 Frobenius-Institut: 96

- G -

gada-Systems: 119(n)
 Galan: 197, 222, 237
 Galan, Seven-House: 235

- Gamo: 4, 199(n), 200, 204
geber: 201, 212
geda: 219-221
gedl: 213(n), 235(n)
 Ge'ez: 4, 196(n), 202(n), 207(n),
 210(n), 212(n), 241(n)
 Gegn: 203
 Gelam: 198
 Gelan: 222, 231
 Gelana: 216
 Gelane: 216
 Gelawdewos, *Atse*: 198(n)
 Gelena: 196
 Gemu Gofa: 199(n)
 Gennale: 215
 George, St.: 201(n)
 Gera: 231, 236
 Geze: 210
 Gibe: 223
 Gimbichu: 231, 237
 Gimbichu, Eight-House: 235
 Giyorgis Hayle: 201, 203
 Giyorgis Welde Amid: 195,
 195(n)
 goat/goats: 201, 216-217, 221,
 225
 Gojjam: 197(n), 198(n), 203, 206,
 206(n), 239
 Gomer: 208
 Gonder: 239
gora: 211, 211(n), 218, 218(n),
 234-235, 237
gorsa: 212
 Gospel: 233
 Gragn: 202(n), 234, 235(n)
 Granh (Gragn): 198(n)
 Greek: 196(n)
 Grover Hudson: 215
 Gudru/Guidru: 197-199, 197(n),
 218, 218(n), 230-232 236
 Guidi, Ignazio: 54
 Guira': 200
 Gullale: 231, 237
guma: 219, 241
 Gumma: 231, 236
 Gurage: 197(n), 201(n)
 Gurageland: 235(n)
gurba: 211
- H -
- Hadya: 119(n)
 Hagelebabo: 198
 hairstyle: 211(n)
 Hakako: 197-199
 Halebdo: 212
halib: 212(n)
 Ham: 240, 240(n), 241(n)
 Hamasen: 239
 Hamelmal: 202
 Hara: 199(n)
 Hara Dingil: 213(n)
 Harbo: 203
 Harerge: 222-223, 234
 Harmufa: 203
 Haro Wilabo: 216-217
 Harp: 210(n)
 Harsu: 198
 Hasan: 232
Hastega: 197(n), 203-204, 206-
 208
 Hayes, Stephen: 10
hayyu: 226
 Hazelo: 202
 Heda: 234
 heifer: 228
 Hibeno: 218, 233, 237
 Hida: 218, 235, 237
 Hoko: 196-199
 Hoko: 218, 231-232
 Horn of Africa: 26(n)
 Horo: 230
 Horreta: 220
 Horru: 236
 horses: 201-202
 Hubbena: 196(n), 217, 229-230
 Hudson, Grover: 215
 Huera: 199(n)

Humbena: 196
 Humbena: 217(n)
 Huntingford: 197-198(n)

- I -

ilala: 204, 204(n)
 Ilu: 197, 200, 235
Imam Ahmad ibn Ibrahim al-Ghazi (Gragh): 196(n), 198(n)
 Imuru: 198
 infantry: 205, 207
 Innarya: 208, 240-241, 240(n)
 Isaiah: 196(n)
 Islam: 223, 232, 234
 Islam Muhammad Yesuf: 234
 Islamic: 232, 233(n), 239
 Islamization: 232
 Israel: 210
Itege: 207
itmiko: 220
 Ittu: 196, 217, 223, 229-230, 236

- J -

Jan Amora: 202
jan hatsena: 209
jan me'asere: 209
 Jawi: 208(n)
 JE692E: 30(n), 60-61, 60-61(n),
 99(n), 105(n), 171(n), 215
 Jerome: 123(n)
 Jesus Christ: 223
 Jew: 238
 Jibbela: 206
 Jibbena: 201
 Jidda: 196-198
 Jifar: 235
 Jigurguir: 236
jila: 222
jilhika: 212
 Jille: 197-198, 200, 217-218,
 229-231, 235-236
 Jimma: 231, 236, 241
 Jingur: 230

Jirjis Ibn Abi Yāsir Ibn Abk Al-
 Makarhm Ibn al-'Amid al-
 Makin: 195(n)
 John: 220

- K -

Kaffa: 100(n)
 Kallu.: 235
 Kalo: 235
 Karra: 222
 Kefa: 241
 Kelela: 211
 Kellu, *Sheik*: 232
 Kerreyu: 196, 234, 237
 Kerreyyu: 200, 217, 229, 235-236
 Kilole: 201, 204
 Kiremo: 198
 Kolu: 220
 Kono: 197-198, 218, 230-231
 Konso: 119(n)
 Konta: 240
koso: 201
 Koyra: 199(n)
 Kuera: 199, 199(n)
 Kullo: 240
 Kutawe: 198
 Kutay: 230, 235-236
 Kuyera: 199(n)

- L -

lahm: 202(n)
 Lako Melza: 233
lalibela: 210(n)
 leather: 210(n)
 Lege Abbo: 234
 Lege Gora: 234
 Lege Heda: 234
 Lege/Legi: 234
 Legi/Lege: 234
 Lemu: 236
 Leqa: 198, 231, 236, 241
 Levites: 209
 Liben: 197-200, 217, 229, 231-
 232, 235, 237

- Libne Dingil, *Atse /Wenag*
 Segged: 196, 196(n), 202(n),
 216, 216(n), 236
 Libon: 218
 lice: 206
 Li'is: 197
 Limu: 198, 231
 Lion: 211
 London: 207(n)
 Lot: 197
luba/lubas: 197, 200-203, 200(n),
 206, 211, 217-2222, 229-231
 Luke: 220
 Lulo: 222
 Lume: 231, 237
 Luqma: 241
- M -
- Madagascar: 215
 Mark: 220
Mat./Matthew: 205(n), 220
 Maya: 204
 Mebreq: 201
meggazo: 210(n)
 Mej: 202, 202(n), 204(n)
 Mekane Maryam: 202(n)
 Melbah/Milbah: 201, 203, 220
 Melek Segged/Sertse Dingil, *Hat-
 sege*: 199(n), 203-205(n),
 213(n), 241(n)
 Melka: 222
 Melol: 198
 Menelik I: 241
 Menelik II, *Atse*: 222-223
 Menz: 239
 Merewwa: 196, 200(n), 217-219,
 229
 Merewwa Ayya: 200
 Merra Tekle Haymanot.: 216
 Mersie Hazen Welde Qirqos:
 198(n)
 mesiah: 207(n)
 Mesle: 202, 209
meslist: 205
- Messiah: 197(n)
 Metcha: 196, 198, 222-223, 229,
 234-237
 Metta: 231, 235, 237
 Michle: 202(n)
 Mikha Giyorgis: 204(n)
 Milbah/Melbah/Milbah: 201, 203,
 220
milguddo: 213
 Milk: 212
 Minchile: 220
 Minstrels: 210
 Mi'rab: 196(n)
 mirror: 228
 misle: 202, 220(n)
 Misraq: 196(n)
 Miticha: 197(n), 222
mogasa: 220
 Mombassa: 215
 Monks: 209
 Moors: 198(n)
 Moses: 219
 mountains: 207
 Ms. orient. quart. 996: 57, 57(n)
 Mucha: 211
 Muddena: 201, 203, 220
 Muhammad: 195, 232
 Muhammad Yesuf: 235
 Mul'ata: 206, 208-209, 211
 mules: 201-202
 Muslim/Muslims: 195, 198(n),
 223-224, 232-233, 238
 Nib Gedel: 234
 Nole'ali: 200(n)
 Nole'elu: 200
 Noli'inu: 218
 Nono: 235
 Nur: 202, 202(n), 234
- O -
- Obbo: 196, 199-200
 Obbo/Abbo: 198
 olivewood: 221
 Or./BL Or. 534: 49

Oromo/Oromos: 4, 196-198(n),
200(n), 202-204(n), 207-
208(n), 211(n), 219(n),
222(n), 234, 240(n)
ox: 217, 221, 202(n)

- P -

Pagan: 196(n), 208
Paris: 16
Paul, St.: 223
Peasants: 210
Persia: 196, 196(n), 211
Portuguese: 198(n)
Priests: 209

- Q -

Qalu: 218, 233, 235, 237
qelta: 212, 212(n)
qende kebero: 210
qero: 211
Qetchino: 203
qolle: 226
qondala-hood: 221
quendela: 211-212, 218(n), 221
Quirquire: 222
Qur'an: 233

- R -

Rayya: 230, 235-236
reko: 238, 240, 238
Religion: 24
Rhinoceros: 211
Robale: 197, 203, 204-205, 220
Romane Werq: 202(n)
Romans: 223

- S -

Sabbath: 219(n)
Samu'el, *Abune*: 235(n), 236(n)
Saturday: 219
Scribes: 210
Seddecha: 198-200, 218, 231

Seddo: 235-236
Selale: 231, 237
Semiten: 100(n)
Semre Ab, *Bahir negash*: 205
Senbete gudda: 219
Senbete tinna: 219
Seppira: 196, 198, 198(n)
seqela: 212(n)
Seqseq: 197
sequela: 212, 212(n)
Serpent: 208(n)
Sertse Dingil/Melek Segged, *Hat-sege*: 199(n), 203-205(n),
213(n), 241(n)
Seyyo: 198
Seyyu: 230
Shanqilla: 235
Shashemenne: 199(n)
sheep: 201, 216-217, 221
shemma: 228
shengo: 219, 219(n), 221
Shepherd, Deborah J.: 10
Shield: 210
shimagille: 210
Shimbera Kure Archives: 54
Shoa: 203, 208, 211, 232, 239
Sidama: 203, 203(n)
Sidamo: 119(n), 217
Sillus Hayle: 201
Sirba: 198
sky: 239
slave: 227
Smiths: 210
Soddo: 197, 197(n), 235, 235(n)
Sofi: 196
solli: 204, 204(n)
Somali/Somalis: 26(n)
Song of Songs: 210(n)
souls: 208
spear: 210, 228
steer: 217
stomach: 202
Striedter, Karl Heinz: 96
Suba: 196-200, 204, 234, 236

Sunday: 219
 Susinyos, *Hatsege*: 205(n),
 208(n), 216(n)

- T -

tailors: 210
 Tajura: 234(n)
 tapeworm: 201-202(n)
 Tayye, *Aleqa*: 215, 215-217(n),
 234
 Tchabu: 230, 236
 Tchafu: 236
 Tcheffa: 230
 Tcheffe: 219, 219(n), 221-222
 Tcheleba: 231, 236
 Tchencha: 199(n)
 Tchereqa: 198
 Tchertcher: 236(n)
 Tchile: 196-199, 218, 231
 Tchura: 198
 Tedla Gwalu: 206(n)
 Tegulet: 239
 Teguri: 234
 Tekeste Negash: 215
 Tekle Haymanot, King: 206(n)
 Tertullian: 123(n)
 Tewdada/Tewodada, *Wezero*:
 206-207
 Tewodros, *Atse*: 206(n)
tewwutu: 212
 Thanksgiving Day: 9
 Tibbe: 241
 tifoli: 221
 Tigray: 100(n)
 Tigre: 235, 239
tihito: 212
 Tiloma: 217-218, 229-230, 235,
 237
 Tiltal: 235, 235(n)
 Timuga: 229, 236
 Tinno, *Azzaj*: 216, 216(n)
 Tiquir Midir: 235
 Titoma: 235
 toga: 228(n)

topknot: 206, 211
 Trinity, Holy: 201(n)
 Tule: 222
 Tulema: 197-199, 197(n), 217(n),
 222, 234
 Tum'e: 198

- U -

ummem: 239
 Ur: 219, 229
 Uru: 197, 200, 219(n)

- V -

Vienna: 207(n)
 Vulture: 199(n)

- W -

wada: 212(n)
wajo: 212
 Waju: 237
 Waka: 203
 Waliso: 198
 Waqa Gurracha: 223, 226
 Wayet: 233
 Wayyu: 231, 237
 Webbo/Abbo: 198, 218, 230-231
 Webberri: 231, 237
 Webi: 201-202
 Wedma Asferre: 233
 Wegedu: 235
 Wegeg: 235, 235-236(n)
 Wej: 200, 202(n)
 Welamo: 240
 Welasma: 233
 Welde Kristos: 208, 208(n)
 Welde Kristos, *Ras*: 208
 Wellegga: 231, 236
 Wello: 200, 217-218, 217(n), 222-
 224, 229-230, 232-235, 237
 Wello, Seven-House: 226, 234
 Wenag Segged/Libne Dingil, *Atse*:
 196, 196(n), 202(n), 216,
 216(n), 236

Werdeyan/Werdeyyan/Werdi'aya:
 208, 218, 229
 Werentisha: 196
 werre: 233
 Werre Bukko: 200
 Werre Guira': 200
 Werre Ilu: 200
 Werre Kerreyyu: 200
 Werre Nole'elu: 200
 Werredoru: 235
 Werrehimano: 233
 Werrenesha: 229-230
 Werreneshe: 217
 Werrensh: 196(n)
 Werrensha: 196(n), 217(n)
 Werrentisha: 217(n)
 Werreqalu: 233
 Werreseddecha: 218
 Weyna Deg'a: 204
 Widm Asferre: 233(n)
 Wilabo: 216-217

- Y -

ya'i: 226
 yaromay: 221

Ye-Galla Tatik: 215
 Yesuf: 234(n)
 yetut lij: 220
 Yifat: 232-233, 235
 yilala: 204(n)
 yilala dennedo: 204(n)
 Yilu: 230, 236
 Yishaq, Atse: 216, 216(n)
 Yittu: 222, 234
 Yohannis: 204(n)
 Yoqtan: 240

- Z -

Zagwe: 216, 216(n)
 zar: 235
 Zenahu le-Galla: 4, 205(n),
 216(n), 218(n), 222(n), 241(n)
 Ze-Peraqlitos: 213(n)
 Zeppo: 213, 213(n)
 Zer'a Ya'iqob, Atse: 201(n), 239,
 202(n)
 Zer'a Yohannis: 203
 Zinjiro: 240
 Zinnay: 204
 Ziway: 203

ጸጋ

**እንክሳኬ እበል፥
 ስብሐት ለእግዚአብሔር ዘእምኔሁ ክሂል።**

**እንግዲህስ (እንዲህ) ልበል፥
 “ችሎታ ከሱ ለሆነ ለእግዚአብሔር ምስጋና ይግባው።”**

አባ ባሕርይ

